26

100 soruda / planlama, kalkınma ve türkiye / yalçın küçük

planlama, kalkınma ve türkiye

yalçın küçük

orta doğu teknik üniversitesi öğretim üyesi

gerçek yayınevi

100 SORUDA PLANLAMA, KALKINMA VE TÜRKIYE

Yalçın Küçük
Orta Doğu Teknik Üniversitesi Öğretim Üyesi

100 SORUDA DİZİSİ : 26

Birinci Baskı
ŞUBAT 1971

Kapak : Said Maden

Dizgi, baskı, cilt :
FONO Tesisleri

YALÇIN KÜÇÜK
Orta Doğu Teknik Üniversitesi Öğretim Üyesi

100 SORUDA PLANLAMA, KALKINMA VE TÜRKİYE

GERÇEK YAYINEVİ
Cağaloğlu Yokuşu, Saadet İş Hanı, Kat 4
İstanbul

I

PLANLAMA VE KALKINMA :

TANIMLAR

Soru 1 : Planlama nedir?

Bu kitapta kalkınma ile birlikte planlama ve her ikisinin Türkiye'deki görünümü anlatılmaktadır. Bu bakımdan kitap, başka şeylerle birlikte, planlamanın tanımı üzerinedir. Ilerideki sayfalar planlamanın ne olduğu sorusuna açıklık getirecektir. Ya da eldeki çalışmanın amacı budur, denebilir.

İlgi alanının büyükçe bir bölüğünün planlama olduğu bir kitapta, planlama için ayrı ve kısa bir tanım vermede yöntemsel sakıncalar vardır. İlk-elde yapılabilecek ve yöntemsel bakımdan sakıncasız olan, planlamanın ayrılmaz öğelerinden söz etmektir.

Planlamanın olabilmesi için iki koşulun gerçekleşmesi lâzımdır :

a— İşin toplumsallaşması (sosyalize olması), ve

b— Üretim araçlarının toplumun kontroluna geçmesi (üretim araçlarında özel mülkiyetin sona ermesi).

İşin toplumsallaşması ya da sosyalize olması kapitalizmin belirli bir aşamasında zorunlu olarak ortaya çıkan bir olgudur ve iki öğeye sahiptir. Bunlardan ilki, üretimin büyük ölçekli olması, diğeri ise büyük ölçeklerde toplan-

mış ve de büyük ölçeklere dağılmış işin parçaları arasında teknik (organik) bağların oluşmasıdır.

İşin sosyalize oluşu, kullanılan kelimenin yanlış bir biçimde uzatılması sonucu olarak, bu olgunun sosyalizm ile karıştırılmasına yol açmamalıdır. Bu anlamda sosyalizasyon, sosyalizmin sonucu değil fakat en önemli nedenlerinden biridir. Çünkü kapitalist toplumda, çelişkinin bir görünümü işin (üretimin) özelliğini kaybetmesine yani üretimin sosyalleşmesine karşılık, üretimden edinmelerin (appropriation) hâlâ özel olarak kalmasıdır. Lenin bunu şöyle formüle etmektedir : «Kapitalizm, emperyalist aşamada, bütünüyle üretimin en geniş kapsamlı bir biçimde sosyalizasyonuna kadar yönelir, o (kapitalizm), deyim uygunsa, kapitalistleri kendi irade ve bilinçlerinin dışında bir çeşit yeni bir toplumsal düzene doğru çeker. Bu, tam serbest rekabetten, tam sosyalizasyona geçiş düzenidir.» (V. İ. Lenin; Imperialism, the highest stage of capitalism.)

Yukarıda da söylendiği işin sosyalizasyonu sadece işgücünün büyük ünitelerde toplanmasını içermemektedir. Bu sadece söz konusu gelişmenin bir yanıdır. Sosyalizasyondan söz edebilmek için «sermayenin konsantrasyonunun, (büyük ölçeklerde toplanmasının, Y.K.) sosyal işin ihtisaslaşması, her sanayi kesiminde sermayedar sayısının azalışı, sanayiin ihtisaslaşmış kollarının sayısının artışı ile birlikte gitmesi, ve çok sayıda dağılmış, parçalanmış üretim süreçlerinin bir tek toplumsal üretim sürecine kaymış olması» gerekir. (V. İ. Lenin, Soçinenie, Cilt 1, S. 158-159)

Böyle bir duruma erişildiği zaman niceliksel değişmeler niteliksel bir özellik kazanmaktadır. Bu durumda kapitalist işletme hem kendi iç işleyişi bakımından ve de diğer işletmelerle ilişkileri bakımından yeni bir kişiliğe bürünmüş olmaktadır. Lenin buradaki niteliksel değişmeyi şöyle anlatmaktadır «Bir büyük işletme dev ölçülere ulaşın-

ca, ve bir yığın bilginin ince hesaplarına dayanarak, on milyonlarca insan için gerekli ilkel ham maddenin üçte iki ya da dörtte üçünün sunumunu bir plana göre örgütlerse, ham maddeler en uygun yerlere ve bazan yüzlerce, binlerce mil uzağa sistemli ve örgütlü bir biçimde taşınırsa, bir tek merkez, sayısız çeşitlilikteki mamul maddenin imalâtı için gerekli bütün ardışık aşamaları kendisi yönetirse, bu ürünler onlarca, yüzlerce milyon tüketici arasında tek bir plana göre dağıtılırsa (petrolun Amerika ve Almanya'da, amerikan «Oil trust» tarafından dağılışı gibi) artık açıkça ortaya çıkar ki, üretimin sosyalizasyonu meydana gelmiştir, yoksa sadece üretimin 'karşılıklı kilitlenmesi' (interlocking) değil...» (V. I. Lenin, Imperialism, the highest stage of capitalism)

İşin sosyalizasyonu akılcı bir düzenin kurulmasının temelidir ve ayrılmaz parçasıdır, fakat akılcı düzen için yeterli değildir. Akılcı düzenin kurulabilmesi için aynı zamanda üretim araçlarındaki özel mülkiyetin sona erdirilmesi gereklidir. Çünkü özel mülkiyet oldukça, kâr kaygusuna dayanan (piyasa) değişimi var olacaktır. Özel mülkiyet oldukça piyasanın yarattığı anarşik durum devam edecektir. Çünkü özel mülkiyet olduğu sürece değişim değeri için üretim devam edecektir. Çünkü kullanma değerine, toplumun gerçek gereksinmelerine yönelmiş bir üretim düzeyi ancak üretim araçlarının toplumun eline geçmesi ile olanak kazanabilir. İşin büyük ölçeklerde toplanması kapitalist düzeninin ayrılmaz bir özelliği olan anarşiyi ortadan kaldırmaz, sadece çelişkiyi artırır: «Mevcut toplumda, bireysel değişime dayanan endüstride, bu denli sefaletin kaynağı olan üretim anarşisi, aynı zamanda her türlü ilerlemenin de kaynağıdır.

Öyleyse, ya biri ya diğeri

Ya, geçmiş asırların gerçek (doğru) oranlarını bugünkü üretim araçları ile birlikte istiyorsunuzdur, ki bu durum-

da siz hem gerici ve hem de hayalcisiniz.

Ya da, anarşi olmadan ilerleme istiyorsunuz : bu durumda, üretim güçlerini koruyabilmeniz için bireysel değişimi ortadan kaldırmanız gerekir.

Bireysel değişim sadece geçmiş asırların küçük-ölçekli endüstrisine uygundur ki, bu durumda 'gerçek (doğru) oranlar' da beraber gelecektir, veya büyük-ölçekli endüstriye, ki bu durumda her türlü sefalet ve anarşi de beraber gelecektir.» (K. Marx, The poverty of Philosophy, Sayfa 59)

Doğru oranları olan yani bunalımsız, planlı bir ekonomi, eğer üretim güçlerini ulaşmış oldukları düzeyden geriye döndürmek söz konusu değilse, ancak değişime son vererek sağlanabilir. Bu ise üretim mallarındaki özel mülkiyetin son bulması ile mümkün olabilir. Özel mülkiyete son vermek bunun yerine korporatif mülkiyeti kurmak değildir, sadece ve sadece «bütün üretim araçlarının bütün ulusun mülkiyetine geçmesi fakat hiç bir zaman gemilerin gemi işçilerine, bankaların banka hizmetlilerine geçmesi değil. Böylesi bütünüyle saçmalık olur.» (V. I. Lenin, Soçinenie, Cilt 35, S. 41.)

Soru 2 : İşin sosyalizasyonu planlama için gerçekte de gerekli koşul olmuş mudur?

İlk planlama uygulamasının ilk sosyalist ülkede ortaya çıkışı, planlama sürecinin mantığının anlaşılmasını hem kolaylaştırmış, hem de zorlaştırmıştır. Kolaylaştırmıştır, çünkü planlama ile toplumsal mülkiyet arasındaki ilişkinin ilk bakışta görünmesine yol açmıştır. Zorlaştırmıştır, çünkü toplumsal mülkiyet gerçekleşir gerçekleşmez, planlama uygulamasının yapılabileceği kanısını vermiştir. Hal-

buki bu kanı doğru olmaktan çok uzaktır. Çünkü ilk sosyalist ülkede, burada anlatıldığı ve herkesin ilk planlama uygulaması olarak kabul ettiği anlamda planlama ilk sosyalist devrimden 12, planlama örgütünün kuruluşundan ise 8 yıl sonra uygulamaya konulabilmiştir.

Aradan geçen süre içinde ne gibi «hazırlıkların» gerektiğini anlayabilmek için Lenin'i dinlemek gerek. Lenin devrimden (ekim) altı yedi ay sonra yaptığı «Sovyet iktidarının gündemdeki (şimdiki) görevleri» adlı konuşmasında şunu söylüyor: «Ancak proletarya ve yoksul köylüler, kendilerinde yeteri ölçüde bilinç, fikirlilik, kişisel yarar gözetmeme, inanmışlık bulursa sosyalist devrimin zaferi perçinleşir. Yeni, sovyet tipi devleti yaratmış olarak, ve emekçiler ile boyunduruk altında tutulmuş kütlelere, yeni toplumun bağımsız olarak kurulmasına gerçek katkıda bulunma olanağını açarak, biz sadece güç görevin küçük bir bölüğünü çözdük. Asıl güçlük ekonomik alandadır üretim ve ürünlerin dağıtımının günbegün ve en titiz hesap ve kontrolunu sağlamak, verimliliği artırmak ve üretimi **gerçekten sosyalize etmek.**» (V. I. Lenin, Sovetskom stro'tel'stve, - altını çizen Lenin.) Üretimin gerçekten sosyalizasyonu, genç sosyalist iktidarın, ilk-önde gerçekleştirmek durumunda kaldığı ekonomik görevlerden birisidir. Çünkü bunu yapmaksızın akılcı bir düzen kurmak son derece güçtür. Buharin, bu gerçeği, Lenin'in bazı bölüğünü beğendiği, bazılarını eleştirdiği «Geçiş döneminin iktisadı» adlı çalışmasında şöyle formüle ediyor: «Toplulaşmış proletarya görece olarak ne kadar çok ise, komünist devrimin tipi o kadar yüksektir, **zaferi** sağlamak daha zordur, fakat (zaferden sonra yeni düzeni) **kurmak** o kadar kolaydır. Komünizmin örgütsel dayanağı üretim araçlarının toplulaşmasında (konsantrasyon) ve işin sosyalizasyonunda yatar.» (N. Buharin, Ekonomika Perehodnovo Perioda, M. 1920, S. 150. - Altını çizen Buharin.)

İlk planın uygulamaya koyulmasına kadar geçen zaman, bir açıdan bakılırsa, bir toplulaştırma zamanı olarak değerlendirilebilir. Özellikle 1922 sonundan itibaren mevcut araçlar daha büyük birimler içinde toplanmıştır. Çarlık düzeninden devir alınan ve o zaman bile dünyada en ileri toplulaşma düzeyi gösteren sovyet sanayisi daha büyük ünitelere dönüştürülmüştür.

Yeni yatırım yapılmadan, yeni alet eklenmeden gerçekleştirilen bu düzenlemenin daha etkin bir planlamayı sağlamak gibi bir temel amacı olduğunu söylemek güç. Çünkü temel zorunluluk, teknik bilgi, gıda ve yakıt, nakliyat gibi fabrikaları çalıştırmak için gerekli öğelerin bütün «mirası» işletmeye koyabilecek bir büyüklükte olmaması. Bu durumda ancak en ileri aletleri bir araya getirip sadece onları çalıştırmak bir zorunluluk oluyor. Bu yapılırken de yine zorunlu olarak mevcut birimler daha da büyüyor. Büyük üniteler kamunun kontroluna, diğerleri ise özel kişilere veriliyor. Ve ancak bu sürecin sonucundadır ki, toplulaştırma daha ileri aşamalara ulaşabiliyor.

Endüstri kesimindeki sorun tek değil. Stalin'in ısrarla söylediği gibi tarım milyonlarca birimden oluşan bir küçük meta ekonomisi özelliğini taşıdıkça, tarımda piyasa için üretim ve dolayısıyle anarşi devam ettikçe Sovyet ekonomisini planlamak olasılığı yoktur. Ve de tarımda toplulaştırma sürecinin ilk planla birlikte çok büyük bir hıza erişmesi, rastlantı değildir. Tarımdaki kollektifleştirme sürecinin, kulakların sovyet iktidarını hem ekonomik ve (dolayısiyle) hem de siyasal yönden tehdit etmesine bir tepki oluşu inkâr edilemez. Fakat aynı zamanda inkâr edilemeyecek olan Kulakların baskın olduğu veya olmadığı bir küçük meta ekonomisinde endüstri planlarının uygulanabilirliğinden asla emin olunamayacağıdır.

Soru 3 : İşin sosyalizasyonundan önce plan yapılamaz mı?

İç uyumu olan, bütün ekonomiyi kapsayan ve gerçekleştirilme şansı olan bir plan yapılamaz. Toplum düzeni ne kadar çok sayıda küçük birimlerden oluşmuşsa, planlamayı tasarlamak o kadar zor, planları uygulamak o kadar olanaksızdır. Planın hareket varsayımlarındaki küçük bir değişme, varsayımla gerçek arasındaki önemsiz bir ayrılık, birim sayısı arttıkça, uygulamada, artan ölçüde, belirlenmiş amaçlardan uzaklaşmaya yol açar. Ayrıca çeşitli birimler arasında varolduğu sayılan ilişkiler, anlamını yitirmiş «ortalama» özelliğinde olacağından güvenilir ve uygulanır olmaktan uzaktır. Bu bakımdan planlar, mistik birer varsayım yığınlarından başka bir anlam taşımaz. Çalışma zamanı ve gelirini kontrol etme şansından yoksun bir işportacının yatırım düşünden ileri gidemez. Bunlar gerçekleşir veya gerçekleşmez, bu ayrıdır. Fakat gerçekleşen planın, tasarlanan plan olması çok az bir olasılıktır. Örneğin 1960 sonrası Türkiyesinin ilk planı, temel amacı bakımından, oldukça yakın bir gerçekleşme tablosu çizebilmiştir. Fakat ortaya çıkan durumun plan tasarısının temel varsayımı ve ilişkileri ile uzaktan ve yakından hiçbir ilişkisi olmamıştır. Yurt dışındaki işçilerin yapmış oldukları transferlerin, plancıların akıllarına bile getirmedikleri ölçeklere ulaşması, burada önemli bir rol oynamıştır. Yine Türkiye'nin tarımına özgü koşulların bir sonucu olarak, ilk plan döneminde tarım artış hızının, doğal artış hızının üstünde oluşu, görünüşteki gerçekleşme tablosuna yol açmıştır. Çıkarınız bu iki kaynaktaki etkiyi, ilk planın daha önceki eğiliminden hiç bir ayrılık göstermediği sonucuna varırsınız.

Soru 4 : Işin sosyalizasyonundan önce hiçbir biçimde «planlı» çaba gösterilemez mi?

Gösterilebilir. Bunun neler olduğunu anlamak için, Lenin'in silâh arkadaşı ve ilk planlama örgütünün uzun yıllar başı olarak çalışmış olan Krijijanovskiy'i dinlemek gerek :

«Bizim plan kuruluşumuz nasıl gelişti? Ana çizgileri ile genel planın (★) daha 1920 yılında hazırlanmış olduğunu söylemiştim. Bundan sonra yıkıntı ile mücadele başladı. O zaman, yoldaş Lenin, bizi yani plancıları genel planla ilgili genel uğraşlardan alıp, ekonomik cephede âcilen çözüm bekleyen sorunların üzerine sevketti. 1921 yılında kurulmuş olan Gosplan'da, bizim çabucak yakıt krizi ile, taşıma krizi ile, gıda krizi ile uğraşmamız gerekti. Ancak, çok yavaş bir biçimde, karşıt ödeve, bu âcil programlardan ayrılıp birkaç-yıllık perspektif planlama yapma ödevine geçebildik.» (Pyatnadtzatıy S'ezd VKP (b), Steno ile tutulan tutanak, Cilt 2, S. 891)

Bu dönemde çözüm bekleyen görevlerin âcil olduğu söz götürmez. Fakat, burada önemli olan, bu âcil görevlerin çözümünün genel bir plan hazırlamayı ya da hazırlanmış bir planı uygulamayı gerektirmemesi.

Böyle bir plancılık, şok (darbe) plancılığıdır. Planlamada gerilla yöntemlerini uygulamaktır: gerekli yere baskın yapmak ve çeşitli baskın alanları arasında bağları kuvvetlendirmeğe çalışmamak. Çin devriminden sonra da bu gerilla plancılığına başvurulmuş olması, iç uyumu olan akılcı eylemler bütünü anlamında planlamaya ancak böyle

---

(★) Sovyet planlama uygulamasında, Türkiye uygulamasındakinin tersine, perspektif planlar 5-yıllık planlardır. Genel planlar, yada genplan daha uzun dönemi kapsar. Krjijanokskiy'in 1920'de yapıldığını söylediği genplan GOELRO diye bilinen elektrikleştirme planıdır.

bir aşamadan sonra varılması, bunun rastlantı olmadığını göstermektedir.

Soru 5 : Özel mülkiyet planlama ile bağdaşır mı?

Hayır. Eğer bağdaşabilse, bugünün ileri kapitalist ülkelerinde planlama mümkün olurdu ki böyle bir şeyin sözü bile edilemez. Özel mülkiyet olduğu sürece değişim için üretim ve dolayısiyle de kâr motifine göre karar vermek kaçınılmazdır. Kâr motifi olduğu sürece de, sosyalizasyon hangi kerteye ulaşmış olursa olsun, o üretim düzeninde anarşi vardır. Kâr motifi saklı tutulduğu sürece, bir üretim kolunda işletme sayısı ne kadar azalırsa azalsın tek'e inmedikçe - rekabet vardır. Rekabet olduğu sürece kapitalistler arası çatışma söz konusudur. Bütün bunlar oldukça da planlama yoktur, onun yerine başka bir şey vardır.

Bugünkü kapitalist düzende, onun en ileri aşaması olan emperyalizmde kapitalistlerin kendi iç çelişkilerini sıfıra indirdikleri, artık kapitalistler arası çelişkilerin ulusal-kapitalist devletler arası bir çelişkiye dönüştüğü yargısı, ki en aşırı formülasyonunu Buharin'in yukarıda sözü edilen çalışmasında bulmak mümkündür, bir küçük burjuva aşırıcılığından başka anlam taşımaz. Kapitalistlerin, işçi sınıfı karşısında sağlam bir cephe alarak görünmeleri onların kendi aralarındaki bütün sorunları çözümlemiş oldukları anlamına gelmez.

Gelse idi, bugün endüstriyel casusluk en ince bir sanat haline ulaşamazdı. Gelseydi, bugün bir büyük işletmeye girmek, oradaki çalışmalar hakkında bilgi almak, en zor işlerden birisi olmazdı. Bugün büyük işletmelerin üretim süreçleri, kullandıkları teknikler ve en önemlisi yatırım tasarıları hakkındaki ayrıntılı bilgi bir hiç denecek kadar azdır. Bunu burjuva yazınındaki sayısız yatırım kuramının var-

lığı da göstermektedir. Bunun bir göstergesi de şudur : iki savaş arasında Prof. Tinbergen, uluslar birliği için, bütün bu «kuramların» gerçekle ilişkisini istatistik yöntemler kullanarak araştırmıştır; bulduğu sonuç, hiçbirinin hiçbir şeyi açıklamadığıdır.

Büyük işletme devamlı büyümek zorundadır. Çünkü artık devamlı artmaktadır. İşletmenin sadece kendi uğraş alanında kalması söz konusu değildir. Nereyi kârlı bulursa, oraya gider. Aynı yere başka iştetmelerin girmeyi tasarlamaması için hiçbir neden yok. Eğer ikisi girerse rekabet birinin çekilmesi ile sonuçlanır. Ya da piyasayı paylaşmakla. Bu durumda aşırı kapasite kaçınılmazdır. Aşırı kapasite ise bugünkü kapitalist ekonominin ayrılmaz bir özelliğidir. Satışların en yüksek olduğu bir zamanda bile, en büyük işletmelerin örneğin büyük buhrandan önce dev demir-çelik işletmelerinin kapasite kullanma oranları yüzde yetmiş beşten yukarı değildir. Aşırı kapasite rekabetin hem sonucu ve hem de —artan artıkla birlikte— nedenidir.

Kaldı ki bugünün kapitalist ekonomilerinin aynı özellikleri taşıyan aşağı yukarı aynı büyüklükte, aynı teknik yapıda işletmelerden oluştuğunu düşünmek bir hayaldir. Bu, burjuva ders kitaplarının bir basitlemesi, aynı zamanda bir yutturmacasıdır. Gelişmenin gittikçe yaygınlaşan, büyük işletmelerce sağlandığı doğrudur. Başka bir deyişle, kapitalist bir ekonomide, ortalama verimi artıran, bir yandan, büyük ve en modern işletmelerde verimin artması, diğer yandan, daha küçük işletmelerin büyük ve modern işletmeleri geriden de olsa izlemek zorunda olmalarıdır. Bu durumda, ekonominin bir zaman noktasında kesiti alındığında ekonominin çeşitli büyüklükte ve modern olma derecesinde çeşitli işletmelerden oluştuğu görülmektedir. Küçük ve geri işletmeler talebin, satışların yüksek olduğu konjonktürde yaşama olanağını bulmaktadır. Bunun karşıtı durumlarda ise büyük ve küçük firmalar arasında ya-

şama savaşı vardır. Her bunalım öncesinde, kârlılığı düşen dolayısiyle yatırılmış sermayesi değerce azalan küçükçe işletmelerin büyükleri tarafından yutulması (merger) ve de her bunalımdan sonra toplulaşma düzeyinin daha da artması bundandır.

Bu durumu MAO, «Çelişmenin eşit-olmayan (dengesiz) gelişme kanunlarını açıkladığı» (Altuser) çelişme üzerine yazısında şöyle belirliyor «Örneğin, serbest rekabet döneminde kapitalizm, emperyalizm haline geliştiği zaman, ana çelişmedeki iki sınıfın, emekçiler ile burjuvazinin karakterinde ya da bu toplumun kapitalist tabiatında bir değişiklik olmamakla beraber, bu iki sınıf arasındaki çelişme yoğunlaştı, **tekelci sermaye ile tekelci olmayan sermaye arasında yeni bir çelişme doğdu,** sömürgeci ülkeler ile sömürge arasındaki çelişme şiddetlendi ve kapitalist ülkeler arasındaki çelişme, yani bunların eşit olmayan gelişmelerinin doğurduğu çelişme kendisini çok sert bir şekilde belli etti ve kapitalizmin özel aşaması olan emperyalizmi meydana getirdi. Emperyalizm döneminin marksizmine Leninizm denmesinin sebebi, Lenin'in bu çelişmeleri doğru olarak açıklaması ve bu çelişmelerin çözümlenmesi gerekli teori ile taktikleri gene doğru olarak formüle etmesidir.» (MAO ÇE-tung, Teori ve Pratik, s. 43, altını çizen Y. K.)

Çatışma sadece böyle durumlarda ortaya çıkmaz. Sosyalizasyonun gelişmiş olduğu ekonomilerde, işletmeler arası alış veriş çok yüksektir. Bugün bitmiş bir malı üreten bir işletme, bu mala giren parçaların zaman zaman yüzde ellisinden fazlasını başka işletmelerden alır. Başka işletmelerden alış bir anlamda ekonomik ve teknik bir zorunluluktur. Çünkü, bir işletme bir parçayı, ancak kendi ihtiyacı o parçayı ekonomik olarak üretmek için gerekli ölçekten az ise, dışarıdan alır. Dışarıdan aldığı işletme aynı parçayı başka firmalara da verdiği için ekonomik

ölçekte üretebilmektedir. Söz konusu işletmenin, söz konusu parçayı kendisinin üretmeğe kalkması, ancak teknolojinin veri gelişme düzeyinde, atıl kapasite yaratması ile mümkün olabilir. Ya da görece olarak küçük ölçekli ve de dolayısıyle geri teknikli araçları seçme zorunda kalacaktır. Dışarıdan aldığı takdirde ise, bir yandan birikmiş artığını kullanmada güçlük çekecek ve aynı zamanda potansiyel bir artık kaybına uğrayacaktır.

Bu, gelişmiş kapitalist ekonominin başka bir çelişkisine örnektir. Monopolcu kapitalist, bir anlamda rekabetçi kapitalistten daha çok uyanık olmak zorundadır. Kararlarını, hamlelerini gizli tutmak ve birdenbire uygulamaya koymak durumundadır. Aynı iş kolundakine ek, diğer iş kollarındaki monopolcu kapitalistlerin içinde bulundukları durumu izlemek durumundadır.

Marx'ın bu konudaki görüşünü aşağıdaki aktarma özetlemektedir «Bir dakika için gerçek hayata göz atalım. Modern ekonomik hayatta, sadece rekabeti değil, aynı zamanda monopolu bulursunuz, ve de onların sentezini, ki bir **formül** biçiminde değil, fakat bir **hareket** biçiminde görünür. Monopol rekabeti doğurur, rekabet monopolu. Fakat bu denkleşme, birçok burjuva iktisatçısının düşündüğü gibi, modern durumlardaki güçlükleri ortadan kaldırmaz, sonuç olarak daha güç daha karışık durumlar yaratır.» (K. Marx - F. Engels, I. Revolyutzionnaya Possia, M. 1967).

Bu durumdur ki, klasik savaş kuramlarını bugünün burjuva iktisadının en önemli konularından birisi yapmıştır. «Oyunlar kuramı», stratejiler ve bunlara benzer mantık ve matematik yapıtlarının, batının kapitalist üniversitelerinde ders olarak okutulmasının nedeni budur. Bunlar kapitalistler arası çatışmaların yardımcı araçlarıdır. Ve bazı sosyalist yazarların, (örneğin E. Mandel) burjuva iktisadı artık ideolojik özelliğini yitirdi, demesinin arkasında bu

gerçek yatmaktadır. Yalnız bu, daha önce işaret edilen bir başka konuda olduğu gibi, sadece bir aşırılıktır. Burjuva iktisadı, monopolcu kapitalizme bu biçimde doğrudan bir hizmet yapmakla birlikte, ideolojik yardımdan da vazgeçmiş değildir. Üstelik, bu hizmeti uluslar arası kapitalizm için yapma durumuna girmiştir. Toplum kalkınması, küçük sanayi ve mevcut dış ticareti veri alan bir ihtisaslaşma, sosyalist endüstrileşmenin yanlışlığını! göstermeyi amaçlayan sayısız kitap buna örnektir.

Demek olmaktadır ki, kapitalist düzeni bir dengeler bütünü olarak göstermek isteyen, burjuvalar arası çelişkileri yokluğa indirgeyen görüşlerin gerçekle bir ilişkisi yoktur. Özel mülkiyet olduğu sürece, yarar çatışması olacaktır ve dolayısıyle planlama söz konusu olamaz. Devlet onların devletidir, fakat hiçbir zaman bir bölüğünün değil. Devlet kendilerinin devleti olduğu için, devlete bilgi vermekten çekinmezler. Yalnız devletin bir kapitalistten alacağı bilgiyi, başka bir kapitaliste geçirmeyeceğinden emin olabilirlerse. Bundan da hiçbir kapitalist emin olamaz.

Kapitalistler arası yarar çatışmasına çok tipik bir örnek, en gelişmiş kapitalist ülke olan Amerika Birleşik Devletlerinde yakın zamanlarda ortaya çıkmıştır. Vietnam savaşının bütün amerikan ekonomisi için bir zaman gerekli olduğunda hiç kuşku yok. Kenedy, savaş tırmanmasına ekonomik konjonktürün çok düşük olduğu bir zamanda başladı, ekonomiyi canlandırmak için. Johnson tırmanmayı hızlandırdı. Bundan zamanla en çok savaş sanayii ve yardımcı firmalar yararlandı. Iç pazara yönelmiş işletmelerin yararı azaldığı gibi kaynak bulamamak yüzünden, gelişemez duruma geldiler. Öyle ki, Johnson 1968'de Kuzey Vietnam'ın bombalanmasını durdurduğu an ilk etki, borsalarda tüketim malları üreten işletmelerin hisse senetlerinin değerlenmesi oldu. Bu, Vietnam savaşından yararlanan ve de yararlanmayan hatta zarar gören işletmelerin var oldu-

ğunu iyice ortaya koymaktadır. Amerika'nın bugün Vietnam savaşından yana olanlar ve olmayanlar biçiminde ikiye bölünmüş olması da bunu göstermektedir. Bu bölünmeyi sadece gerçeği görenlerin, bilinçlenmiş öğrenci ve aydınların yaratmış olduğunu düşünmek, gerçeğin sadece bir yüzüne bakmak demektir. Amerikan basını, radyosu ve televizyonunun, Amerika'nın Vietnam'daki katliamını, Vietnam kurtuluş cephesi dünyaya bir buçuk iki yıl önce açıklamışken ve kapitalist haberleşme araçları bunu uzun süre hasır altı etmişken, birden bire temel konu yapması, bu uğurda kampanya açmasının nedeni savaşı durdurmak vaadi ile işbaşına gelmiş Nixon'un bundan vazgeçme eğilimi göstermesidir. Burjuvanın bir bölüğünün artık, ekonomik olarak, Vietnam savaşına tahammül edemez olmasıdır.

Bütün bunlar, özel mülkiyet ortadan kalkmadıkça, bir ülkede, sosyalizasyon hangi kerteye gelirse gelsin, planlama yapılamıyacağını göstermektedir. Ancak, hepsinin yararına işleyebilecek ve genellikle genel üretim düzeyini istikrar içinde tutmaya yarayan bazı düzenlemeler yapılabilir ve yapılmaktadır da. Bunlar da üzerinde kopartılan gürültüye, yazılan sayısız kitaba karşılık, öyle pek etkili araçlar değildir. ikinci savaştan sonra, batı ekonomisinde 1929'dakini hatırlatan büyük buhran olmamıştır ama, her enflasyonu bir resesyon (gerileme) izlemiştir. Ve bütün gerilemelerden bir savaşla (Kore, Süveyş ve Vietnam tırmanması) kurtulmak mümkün olmuştur. Ve her kurtuluş, iç çelişkileri sadece bir süre geriye atmağa yaramıştır. Bugün büyük bir krizin eşiğine gelmek bahasına. Enflasyon, enflasyondan sonra küçük bir depresyon zinciri 1969—1970 yıllarında en ileri kapitalist ekonomiyi, aynı zamanda enflasyon ve depresyonla, yani hem fiyat artması ve hem işsizlikle karşı karşıya getirmiştir ki, burada burjuva iktisadı böyle bir durumu hiç düşünmediği gibi, geliştirilen ve pek

az etkili olan araçları ya enflasyona karşıdır ya da depresyona. Ya veba'ya ya kolera'ya; ikisine birden etkili bir ilâç yok.

Aslında, özel mülkiyete dayalı bir ekonomide planlama olamıyacağını göstermek için çok uzaklara gitmeğe lüzum yok. Ne için «planlı» düzen getirilmişti Türk ekonomisine? Dengesizlikleri ortadan kaldırmak için. Önemli bir dengesizlik ödemeler dengesi ile ilgili. Ne oldu «planlı» düzen gelmesiyle? İlk devalüasyondan oniki yıl sonra, «pek plansız» devrede, 1958 yılında bir devalüasyon yapılmıştı. Bu devalüasyondan tam on iki yıl sonra, «planlı» dönemde yine bir devalüasyon yapılması zorunlu oldu (★). Yani bozulan dengenin, bir para ameliyatı ile düzeltilmesi kaçınılmazlaştı ve «planlama» bunu önleyemedi.

Soru 6 : Planlama ile kalkınma arasında Siyamlı ikiz ilişkisi var mı?

Hayır. Planlama, yukarıda da söylendiği gibi, her şeyden önce, gelişmiş bir sosyalizasyon sürecinin sonucudur. Sosyalizasyon sürecinin ileri aşamalara ulaşmış olması ise ancak ileri bir teknoloji ve kalkınma düzeyinde söz konusudur. Bu bakımdan, aslında planlama kalkınmış olmayı var sayar. Nitekim, Marx'ın planlama üzerinde en açıkça

---

(★) Aslında bu on iki yıllık araya fazla bir anlam vermemek lâzım. Önemli olan bu dengesizliğin çıkması ve «planlamanın» buna hiçbir şey yapamamasıdır. On iki yıla mistik bir kural gözü ile bakmamak gerek. Sadece materyel olan şu nokta var Türk tarımının 9—11 yıllık bir devresel hareketi vardır. Bu devrenin yarısı iyi hava koşullarına, yarısı kötü hava koşullarına raslar. 1955'ten sonrası ve 1967'den sonrası genellikle kötüdür. Tarımdaki dengesizlik ekonomideki dengesizliğin önemli nedenlerinden birisidir.

durmuş olduğu çalışması olan Gotha programının eleştirisi, ekonominin belirli ölçüde büyümesi dışında, bir kalkınmayı içermemektedir.

Kaldı ki bugünün ileri kapitâlist ülkelerinde sosyalist düzen kurulduğu zaman, kalkınma sorunu olmayacaktır. Fakat planlamanın gerekliliğini kim inkâr edebilir. Üretim düzeninde, anarşiyi ortadan kaldırmak için, üretimin önceden belirlenmiş bir gereksinmeler düzeyini karşılayabilmesi için herhalde hesap ve planlama gerekecektir

«Komünizm, önceki bütün hareketlerden, eski üretim ve değişim ilişkilerinin temelini yıkmak ve ilk kez, bütün doğal dayanakların şimdiye dek var olan insanların yarattığı şeyler olduğunun bilincine varmak ve onları doğal özelliklerinden sıyırmak ve birleşmiş kişilerin gücüne tabi kılmakla ayrılır. Bu yüzden, onun (komünizmin) örgütü, temelde, ekonomiktir ve bu birliğin koşullarının maddesel üretimine yöneliktir, o (örgüt) var olan koşulları, birlik koşullarına döndürür.» (K. Marx F. Engels, The German Ideology, S. 87—88).

Burada açık olan şu Sosyalizmin ileri aşamasında, her şeyden daha çok ve bütünüyle, materyel koşullar kollektif insanın iradesine bağlı kılınmaktadır. Üretici güçlerin egemenliğine son verilmekte, bunun devamlılığının koşulları sağlanmaktadır. Ve burada temel işlev ekonomiktir ve dolayısiyle planlı olmayı gerektirmektedir. Bu anlamdaki, sosyalizmin ileri aşamasında planlama, bırakınız ortadan kalkmayı, en yüksek doruğuna ulaşmaktadır Maddesel koşulların kollektif insanın iradesine tabi kılınması.

Bunun dışında bugünün sosyalist ülkelerinde, sosyalizmin ikinci aşamasına geçildiğinde kalkınma diye bir sorun kalmıyacaktır ortada. Buna karşılık planlama, sosyalizm sürdükçe var olmakta devam edecektir.

Bütün bunlardan çıkartılacak sonuç, gerek kuramsal kaynağı ve gerekse zaman içinde sürekliliği bakımından,

planlamayı kalkınma ile beraber düşünmemek gerektiğidir.

Soru 7 : Kalkınma ile denge ilişkisi zamansız mıdır?

Planlama ile kalkınma ilişkisine ters yönden bakıldığında ortaya başka bir soru çıkmaktadır. Bugün kalkınmanın dengeli, dolayısiyle planlı olması gerekliliği üzerinde anlaşmış olanların sayıları gittikçe artmaktadır. Ileri sürülmektedir ve amaçsal olarak ortaya konmaktadır ki, bugün kalkınmak isteyen halklar, bir planlı düzen kurmak zorundadırlar.

İlk bakışta buna söylenecek bir şey yoktur; eğer, planlama şimdiye dek kaba çizgileri verilmiş biçimde anlaşılmışsa. Bu anlayışın vargıları açıktır. Özel mülkiyetin, ilk planda ve en azından «komuta kuleleri» denen, ekonominin köprü başlarında kaldırılması şartıyla. Ancak bu biçimde planlama söz konusu olabilir ve dolayısiyle kalkınma başarılabilir.

Yalnız bu anlamdaki ilişkiyi abartıp ona, zaman boyutundan yoksun, yani hiç olmazsa kapitalizmin bütün aşamalarına uygulanabilir bir kalınlık kazandırmamak gerekir. Bu ise sık sık yapılmaktadır.

Denmektedir ki, kalkınma dengelidir, ekonomideki çeşitli büyüklüklerde zaman içinde artışlar olabilir. Bu, eğer biribiri ile uyuşum durumunda değilse, kalkınma değil gelişmedir. Metalaşma, bazı alanlarda verimin artması, elektriğin kullanılması eğer bir bütünlük kazanmamışsa, biribirini destekler bir düzeye erişmemişse, kalkınmadan söz edilemez.

Böyle bir yaklaşımın gayet idealist ve gerçeklerle bağdaşmayan bir yaklaşım olduğu söylenmelidir. Kapitalist kalkınmanın, isterseniz buna gelişme deyiniz, en belirgin

özelliği dengesiz oluşudur. Iktisat tarihi bu dengesizliğin, bir anlamda çarpıklığın örnekleri ile doludur. Endüstri devriminin iki temel kolunda, tekstil ve demir, her şeyden önce teknoloji dengesiz olarak gelişmiştir. Bu dengesizliği, endüstri devriminin bir tarihçisi şöyle açıklamaktadır «Onsekizinci asırda tekstil endüstrisinde gelişme, eğirme ve dokuma gibi iki ardışık süreç arasında bir yarış biçiminde oluşmuşken, demir endüstrisindeki gelişmeyi daha çok yandaş ve rakip iki süreç olan döküm ve dövme arasındaki bir mücadele şeklinde düşünmek gerekir Bu (son) mücadelede zafer yavaşça fakat devamlı olarak döküm lehinde gelişti.» (T. S. Ashton, Iron and Steel in the Industrial Revolution, 1951, S. 38—39). Bu, tek tek endüstriler içindeki dengesizliğe örnektir. Bu dengesizlik, örneğin eğirmede bir süre gecikme, zaman zaman dokuma işçilerinin ilerlemesinin durmasına yol açmış, dolayısıyle daha etken dokuma teknolojisinin doğması imkânını yaratmıştır. Aynı biçimde demir teknolojisindeki dengesizlik, devamlı ölçüde demir ve çelik endüstrisinin üretiminin artmasına. Öyle ki çok kısa bir zaman içinde ondokuzuncu asrın ortalarında, Ingiltere ürettiği demiri kullanabilme sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Bunun sonucu iledir ki, Ingiltere'de ekonomik dayanağı olmayan, kanalcılık, köprücülük ve sonra da demir yolculuğa hücum kaçınılmaz olmuştur. Ve de bu hücumda kazananlar sadece demir üreticiliği olmuştur; kanalcı ve köprücülerin çoğu iflâs etmiştir.

Üretim araçlarında, özellikle makinedeki dengesizlik sadece tekstil ve demir-çeliğe sınırlı değildir. Gelişmenin can damarı sayılan, makina araçlarında da aynı şeyi görmek mümkündür «**Makinalar arası** ilişkide, dengesizlikler kavramı, onsekizinci asırdaki Ingiliz (pamuk) tekstil endüstrisini anlamak için yapılacak her girişimin, gerçekten de rigueur'üdür. (Kay'ın uçan mekaniğinin eğirme işlem-

lerinin hızlandırılması ihtiyacını doğurması gibi). Biz ileri sürmekteyiz ki, **bir tek kompleks makina veya işlemde,** parçalar arasında daha da büyük dengesizlikler sık sık var olur. Teknolojik dengesizlik kavramı burada yararlı olabilir... (Öyle ki) tek bir iyileştirme, kendi gelecek sorununu **yaratır,** o da yeni değiştirme ve revizyonu zorunlu kılar.» (N. Rosenberg, The Technological Change in the Machine Tool Industry, 1840—1910 Journal of Economic History, Dec. 1963, s. 440).

«Endüstrinin bir kolunda üretim biçimindeki temelli bir değişme, diğer kollarda da benzer değişmeyi gerektirir. Bu, ilk önce, endüstrinin, bir sürecin ayrı aşamaları olarak biribirine bağlı fakat sosyal işbölümü dolayısıyle her biri bağımsız meta ürettikleri için biribirinden hâlâ kopuk (isole) kollarında görünür. Örneğin, makina ile eğirme, makina ile dokumayı bir zorunluluk yapmıştır ve her ikisi de beyazlatma, basma ve boyamadaki mekanik ve kimyasal devrimi mecburî yapmıştır. Aynı zamanda, diğer yandan, pamuk eğirmedeki devrim, çekirdeği pamuktan ayırmak için çırçır makinasının icadını davet etmiştir. Ve ancak bu icat sayesindedir ki, bugün gerekli olan bu çok büyük ölçekte pamuklu üretimi mümkün olabilmiştir.» (K. Marx, Capital, Cilt I, s. 393-4).

Sabit sermaye ve araçlardaki bu dengesizliğin bütünüyle üretim sürecinde dengesizliğe yol açması kaçınılmazdır. Çünkü üretim güçlerindeki gelişme, üretimin biçim ve ölçeğini belirler. «Üretici, işbölümü ve değişime dayalı bir toplumda üretime başlar başlamaz (ki bunlar B. Proudhon'ın varsayımlarıdır.) satmaya mecburdur. B. Proudhon üreticiyi üretim araçlarının **özgür iradeye** dayanmadığı konusunda, bize katılmak durumundadır. Bunun dışında, üretim araçlarının çoğu, üreticinin dışarıdan elde ettiği ürünlerdir ve modern üretimde, üretici istediği miktarda üretmek özgürlüğüne bile sahip değildir. Üretici güç-

lerin gerçek gelişme derecesi, onu şu veya bu ölçekte üretmeye zorlar.» (K. Marx, Poverty... S. 36).

Marx, teknolojinin getirdiği sınırlamaları ve bunun boyutlarını Kapital'de daha büyük bir açıklığa kavuşturmaktadır «Üretici sürecin genişlemesinin biçimlendiği oranlar keyfî olmayıp, teknoloji tarafından belirlendiği için, gerçekleşmiş artık değer kapitalizasyon amacına yönelmiş olsa bile, ancak birçok ardışık devirin sonucunda (ki o zamana kadar biriktirilmek zorunluluğu vardır) ek kapital olarak etken bir şekilde kullanılabilmek veya işleyen sermaye-değer devrine girebilmek için yeterli bir ölçeğe ulaşır.» (Kapital, cilt II, s. 80).

Teknoloji dengesiz, üretim düzeni dengesiz olunca kalkınma da dengesiz olmak zorundadır «Kapitalizm, işgücünün kendisinin bir meta olduğu zaman en ileri aşamasına (ulaşan) bir meta üretimidir. İç değişimin ve özellikle uluslararası değişimin gelişmesi, kapitalizmin karakteristik özelliğidir. Kapitalist sistemde tek tek işletmelerin, tek tek endüstri kollarının ve tek tek ülkelerin dengesiz ve rastgele kalkınmaları kaçınılmazdır. Dengesiz kalkınma ve kütlelerin yarı aç bir düzeyde varolmaları, bu üretim biçiminin temelli ve kaçınılmaz koşul ve dayanaklarıdır.» (V. I. Lenin, Imperialism, S. 100—101). Kapitalist ülkelerin kalkınma tarihleri Lenin'in bu özet belirlemesini doğrulayacak örneklerle doludur. 1851 yılında Londra'daki Chyristal Palace sergisinde amerikalıların sergiledikleri tarım araçları karşısında İngilizlerin, endüstri devrimini gerçekleştirmiş İngilizlerin, hayretler içinde kalışı oldukça düşündürücüdür. Sanayide en ileri teknolojiye ulaşmış bir ülkenin tarımının, daha gelişmesinin başlangıcında olan bir ülkenin tarımından da geri oluşu, dengesizliğe tipik bir gösterge sayılmak gerekir. Ayni biçimde, ondokuzuncu asrın son çeyreğinde Almanya ve Amerika'nın birer endüstri devleti olarak ortaya çıkışının İngiltere'nin durgunluk

dönemine rastlayışı bir rastlantı sayılmamalıdır.

Bütün bunlardan çıkan sonuç, bir kez daha, kapitalizmin yapısında dengesizlik olduğudur. Kapitalizm dengesizdir, planlanamaz. Kapitalist kalkınma dengesizdir, kapitalist düzende, planlı kalkınma olamaz. Hepsinden öte, kapitalist kalkınmaya bir denge giydirmeye çalışmak mistik bir çabadır. Stalin bu konuda daha da keskin bir durum almakta ve denge teorisinin geçerliğini sosyalist kalkınma için de reddetmektedir «Ulusal ekonominin sektörleri arasında 'denge' teorisi denen şeyin, sosyalistler arasında da itibar gördüğünü herhalde bilirsiniz. Hiç şüphe yok ki bu teorinin marxism ile ortak hiç bir yanı yoktur. Ama buna rağmen, sağ kanadın adamları tarafından yayılmaktadır...

Bu teorinin Leninizm ile bağdaşmadığını anlamak güç değil. Bu teorinin objektif olarak hedefinin bireysel köylü ekonomisinin mevzilerini korumak, kulak unsurlara, kolhozlara karşı mücadelelerinde 'yeni' bir teorik silâh sağlamak, kolhozların durumunu zayıflatmak olduğunu anlamak ta güç değil. Ama buna rağmen, bu teori basınımızda itibar görmüştür.

Oysa, bu teorinin yıkılması ve ortada izinin kalmaması için marxismin hazinesinden yeniden-üretim teorisini alıp onunla karşılaştırmak yeter.» (Stalin, Sosyalist Ekonominin Meseleleri içinde, s. 95—96).

Soru 8 : Kalkınma nedir?

Kalkınma, tek kelime ile, işgücünün veriminin artmasıdır. Marx bunu belki de çalışmalarının hiçbirinde, aşağıdaki açıklıkta koymamıştır «Böylece, insanın her zaman üretiminin amacı olarak göründüğü kadim kavram (ne kadar dar bir ulusal, dinî veya siyasal tanım olursa olsun)

üretimin insanın (amacı), servetin de üretimin amacı olduğu modern dünyada çok daha yüce görünmektedir. Gerçekten de, eğer dar burjuva biçim soyulup atılırsa, servet, kişilerin evrensel değişim içinde üretilmiş (yaratılmış) gereksinmelerinin, yeteneklerinin, tatmin olmalarının, üretici güçlerinin v.b. bütünü değil de nedir? Doğa güçleri üzerindeki - (Fiziksel) doğa denilen şeyin olduğu kadar kendi (yarattığı) doğanın - insan kontrolunun tam gelişmesi değil de nedir? Nedir, eğer kendi yaratıcı yeteneklerinin, önceki tarihsel evrimden başka, (ki tarihsel evrim bu evrimin bütününü, yani, önceden **tesbit edilmiş** herhangi bir ölçüt ile ölçülmemiş olan insan gücünün kendisinin evrimini başlıbaşına bir amaç yapar) hiçbir ön koşul olmaksızın mutlak olarak geliştirmek değilse? Bu nedir, eğer insanın kendisini belirlenmiş bir biçimde yeniden yaratmayıp kendi bütünlüğünü yaratması durumu değilse? Bir durumdur ki, insan bu durumda geçmişle biçimlenmiş bir şey olarak kalmayı aramaz, fakat oluşun mutlak hareketi içindedir. Burjuva siyasal iktisadında ve burjuva iktisadın tekabül ettiği üretim döneminde, insanın içinde yatan şeylerin tüm geliştirilmesi, bütün bir yabancılaşma ve bütün sabit, tek yanlı amaçların yıkılması, başlı başına amacın, bütünüyle dışsal bir zora feda edilmesi biçiminde görünür. Bu bakımdan bir anlamda ilkel insanların çocuksu dünyası üstündür, (fakat bu) ancak kapalı biçimler, şekiller ve tesbit edilmiş (kurulu) sınırları aradığımız sürece böyledir. İlkeler dar bir doyma sağlarlar, halbuki modern dünya bizi tatmin olmamış durumda bırakır veya (modern dünya) kendisinden tatmin olmuş olarak göründüğü durumlarda ise **bayağı ve adidir.**» (K. Marx, Pre-capitalist Formations, S. 84—85).

Kalkınma, ki burjuva düzende bir üretim ya da servet artışı biçiminde anlaşılmaktadır, insanın kendi yarattığı ya da önceden var olan doğa üzerindeki kontrolunun artma-

sından başka bir şey değildir. Yine kalkınma, insanın yarattığı yeteneklerinin tarihin getirdiği sınırdan başka hiç bir sınır tanımaksızın geliştirilmesi, bunun başlı başına bir amaç olmasıdır. Bu anlamda kalkınma, çeşitli tarihsel üretim biçimlerinin üstündedir, tarihsel gelişimi içermektedir fakat çeşitli tarihsel biçimlerinin zorunlu olarak getirdiği bozulma etkilerinden bağımsızdır. Kalkınma, tek anlamı ile işgücünün veriminin artmasıdır ve işgücünün veriminin artması hem kalkınmanın kendisidir ve hem de daha hızlı kalkınmanın nedenidir. Hız, kalkınmanın olmazsa olmaz özelliği değildir. Kalkınma hızına böyle bir anlam kazandırmak ona tarih ötesi mistik bir özellik vermek olur. Çünkü hızı, üretim güçlerinin çeşitli tarih aşamalarındaki gelişme düzeyi belirler. Ve bu hız, örneğin klasik kapitalist gelişme sürecinde yüzde beşin altında oluşurken, sosyalist kalkınma sürecinde en azından yüzde onun üstüne çıkma durumunda olmuştur. Marx kalkınmanın bu yanı ile ilgili olarak şunları söylemektedir «Bu tarihsel olarak gelişmiş işgücünün verimliliği ile, bazan yapıldığı gibi, hiçbir mistik düşünce hiçbir şekilde ilişkilendirilmemelidir. Ancak insanlar kendilerini hayvanlık derecesinin üzerine çıkardıktan sonra ve bu yüzden onların işi bir ölçüde sosyalize olduktan sonra, birinin artık-işinin diğerinin varolmak koşulu olması gibi bir durum ortaya çıkar. Uygarlığın ilk belirtilerinde (şafak) işin ulaşmış olduğu verimlilik düzeyi küçüktür. Fakat tatmin etme araçları tarafından geliştirilmiş ve onlarla birlikte gelişmiş olan istekler de azdır. Bundan başka, bir önceki dönemde, başkalarının işine dayanarak yaşayan toplum bölüğü, doğrudan üreticilere oranla son derece azdır. İşgücünün verimliliğindeki artış ile birlikte, toplumun bu küçük bölüğü hem mutlak ve hem de görece olarak büyür. Ayrıca, yandaş ilişkileri ile birlikte sermaye, uzun kalkınma sürecinin bir ürünü olan bir ekonomik topraktan fırlar. Onun (sermaye-

nin) temeli ve başlangıç noktası olan işgücünün verimliliği doğanın değil fakat binlerce asrı kucaklayan bir tarihin hediyesidir.» (Capital, cilt I, s. 512).

Soru 9 : Kalkınmanın ölçüsü nedir?

Kalkınma insanın doğa üzerindeki kontrolu olduğuna göre, kalkınmanın ölçüsü, bir toplumun elindeki kontrol güçlerinin niteliksel ve niceliksel bütünlüğünden başka bir şey olamaz. Bu, bir toplumun kontrolündeki üretim güçlerinin toplamıdır.

Üretici güçlerin bir bölüğü insan ve işgücüdür. Yalnız salt işgücü nüfusun büyüklüğü ile sınırlıdır. Bunun çok kolaylıkla değiştirilebilecek bir büyüklük olmadığı açıktır. Kaldı ki salt işgücünün üretici güç olması doğayı kontrol yeteneği bakımından yeterli bilgi vermez. Önemli olan burada, işgücünün verimlilik derecesidir. Bunu belirleyen öğeyi ise Marx şöyle açıklamaktadır «Toprağın verimliliği v.b. gibi doğal koşullar ve tek tek ve kopuk (izole) üreticinin beceri derecesi (ki bu kendini niceliksel, yani ürettikleri ürünün büyüklüğünden daha çok, niteliksel, yani ürünün iyi oluşunda gösterir) bir yana bırakılacak olursa, işin verimlilik derecesi, belirli bir toplumda, bir işçinin belirli bir zaman içinde aynı emek yoğunluğunda, ürüne çevirdiği üretim araçlarının görece derecesi ile tanımlanır. İşin verimliliği arttıkça, işçinin ürüne çevirdiği üretim araçları kütlesi artar.» (K. Marx, Capital, Cilt 1, S. 621—622).

Üretim araçlarının, ya da birim iş tarafından kullanılan üretim araçlarının artması, demek olmaktadır ki işin verimliliğinin ve dolayısıyle de kalkınmanın tanımlayıcısı olmaktadır. Bir başka deyişle, bir ülkenin kalkınma derecesi o ülkede kullanılabilir, kontrol edilebilir işgücü miktarı ile belirlenmektedir. Ve burada söz konusu olan salt

canlı işgücü değil aynı zamanda ve daha önemli olarak, birikmiş işgücüdür. Marx, nüfus, canlı ve birikmiş işgücü arasındaki ilişkiyi bu biçimde koymuştur «1770 yılında, Britanya Birleşik Krallığının nüfusu 15 milyon idi, nüfusun üretici bölüğü ise 3 milyon. Teknolojik iyileştirmelerin üretici gücü ise yaklaşık olarak 12 milyon insana tekabül ediyordu ki bu toplam üretici gücü 15 milyon yapmaktadır. Bu bakımdan üretici güç ile nüfus arasındaki ilişki bire bir, teknolojik iyileştirmelerin (toplam) verimliliği ile el emeğinin verimliliği arasındaki ilişki dörde bir olmaktadır.

1840 yılında nüfus 30 milyonu geçmemekte idi ve bu nüfusun üretici bölüğü 6 milyon idi. Halbuki teknolojik iyileştirmelerin verimliliği 650 milyona ulaşmıştı ki bunun bütün nüfusa oranı 21'e 1, el emeğinin verimliliğine ilişkisi ise 108'e 1 olmaktadır.

Bundan çıkmaktadır ki, İngiliz toplumunda, çalışma gününün verimliliği, 70 yıl içinde yüzde 2700 artmıştır, yani 1840 yılında 1770 yılına göre günde 27 defa fazla üretilmektedir.» (K. Marx, Poverty...)

Görüldüğü gibi, işgücünün ve dolayısıyle toplumun verimliliğini hesaplarken Marx işçi başına düşen üretim araçlarını, ki buna teknolojik iyileştirme demektedir, almaktadır. Söz konusu hesapta başlangıç yılında bir birim basit işgücüne, yine işgücü cinsinden tanımlanmış, dört teknolojik iyileştirme düşmektedir. Son yılda ise bir birim basit işgücüne 108 teknolojik iyileştirme düşmektedir, ve dolayısıyle 70 yıllık zaman aralığında işgücünün verimliliği 27 kez artmış olmaktadır.

Marxist düşüncenin verimliliği belirlemede üretim araçlarına böyle ağırlık vermesi nedensiz değildir. Çünkü verimlilik belli bir kullanma değerini elde etmek için gerekli işgücünde, zaman içinde, sağlanabilen tutum ile ölçülür. Eğer aynı kullanma değeri, daha az toplumsal olarak gerekli işgücü ile elde edilebiliyorsa, ya da belli top-

lumsal işgücü ile, gittikçe artan, kullanma değeri sağlanabiliyorsa işin verimliliği artıyordur, demektir. Ve de bunun aracı üretimde daha çok makina kullanmaktır. Çünkü makina aynı ürünü elde etmede, üretime kattığı birikmiş işgücünden daha çok canlı işgücünü üretimden atar. Bu, kapitalist bir düzende en çok doğrudur. Çünkü kapitalist hesaplamasını değer üzerinden yapar. Makina üretime ne kadar değer katıyorsa, yani her üretim devresinde makinanın toplam değerinden ne kadarı üretime ekleniyorsa, aynı üretim devresinde en az o kadar ve değer cinsinden canlı işgücünün üretim sürecinden çıkarılması zorunludur. Makinayı kullanmanın kapitalist için kârlı olabilmesi ancak bu koşulun sağlanmasına bağlıdır. Yalnız değer bakımından sağlanan bu eşitlik, işgücü miktarı bakımından düşünüldüğünde bozulmaktadır. Çünkü, kapitalist kullandığı işgücünün tamamını ödememektedir. Üretimde her zaman ödenmemiş bir iş vardır, yani artık-işgücü vardır. Başka bir deyişle, kapitalist 100 liralık makina ekleyip, 100 liralık canlı işgücünü üretimden çıkartırken ve sömürü oranı, diyelim, yüzde yüz iken, miktar olarak eklendiğinin iki katı kadar canlı işgücünü üretimden ayırmış olmaktadır. Kapitalist toplumda verimliliğin artışı mekanizmasının altında bu yatmaktadır. Makina kullanmak, üretimde makinanın payının artması, fakat bu yapılırken birim üretimde mutlak olarak makinanın katkısının ve dolayısıyle toplam emeğin azalması. Mantıken doğru olan bu süreç tarihsel olarak ta doğrudur. Zaten Marksist düşüncede tarihsel olarak doğru olmayan mantıksal olarak da doğru değildir «El zanaatı, manüfaktür (yöntemler) ile üretilmiş metaların fiyatlarının makina ile üretilmiş aynı metaların fiyatları ile karşılaştırılması ve incelenmesi genel olarak gösterir ki, makina ürünlerinde iş araçlarından gelen değer, görece olarak artar, mutlak olarak azalır. Başka bir deyişle, onun (iş araçlarından gelen değerin) mutlak mik-

tarı azalır, fakat onun, ürünün, örneğin bir poundluk ipliğin, toplam değerine görece olarak miktarı azalır.» (K. Marx, Capital, Cilt I, s. 390). Marx aynı şeyi başka bir yerde daha çok açıklığa kavuşturuyor «Makina ile üretilmiş her şey, elle üretilmiş benzer şeyden ucuz olduğu için şu yanılmaz kanunu çıkarıyoruz Eğer makina ile üretilen şeyin toplam miktarı, daha önce el zanaatı veya manüfaktür ile üretilip de şimdi makina ile üretilen şeyin miktarına eşit ise harcanan toplam iş azalır. İşin araçlarına, makinaya, kömür ve benzerlerine harcanan emek, makinanın attığı emekten zorunlu olarak azdır, karşıt durumda, makinanın ürünü, en azından el işinin ürünü kadar veya daha da pahalı olurdu. Fakat, gerçekte, makinanın daha az işçi ile üretmiş olduğu toplam miktarı, aynı kalmak bir yana, (şimdi) yerinden edilmiş olan elle-yapılmış şeyin toplam miktarını çok aşar.» (K. Marx, Capital, Cilt I, s. 442).

Bütün bunlardan çıkan sonuç kalkınmanın işçi başına kullanılan makinanın ve diğer bütün üretim araçlarının artmasından başka bir şey olmadığıdır. Bu bakımdan, bir toplumda üretimin örneğin el zanaatlarından sanayiye doğru kayması kalkınma yönünde bir eğilimi gösterir. Çünkü bu kayma ile bir işçi, belli zamanda daha çok üretim aracını ürüne çevirmektedir. Tarımdan sanayiye geçiş de bu anlamda kalkınma eğilimini içermektedir. Sadece içermemekte aynı zamanda zorunlu kılmaktadır. Çünkü tarım «teknolojisinin» özelliği gereği, en ileri ekonomilerde bile, tarımda işçi başına kullanılan araçları, örneğin sanayi düzeyine çıkarmak olanağı yoktur. Bu bakımdan tarımda verimliliği artırmanın sınırları vardır. En ileri ülkelerin uygulamalarının göstermiş olduğu bu durumu Marx üretici güçlerdeki gelişmenin etkilerini anlatırken yüzyıldan fazla bir zaman öncesinde gözlemiştir «Varsayınız ki, örneğin verimlilik, toprak artırılmadan üretim güçlerindeki bir gelişme dolayısıyle (ki bu en geleneksel uğraş olan ta-

rımda hepsinden yavaştır) artırılabilsin.» (Pre-Capitalist Economic Formations, s. 93).

Doğaldır ki, bütün üretim araçlarının toplamı yerine, bunların hepsini yansıtan birini veya birkaçını kullanmak kalkınmaya pratik bir ölçü getirmek için zorunlu olur. Ve burada seçilecek göstergelerin başında, insan enerjisini tamamlayan, insan dışı enerjiyi almak herhalde en akla yakın bir yoldur. Hayvan enerjisi, buhar enerjisi, elektrik enerjisi gibi. Zaman içinde bunların kullanılışı, teknolojinin gelişimi ile sınırlıdır. Ondokuzuncu asrın son on yılından beri elektrik enerjisi, yine birim enerji en düşük işle elde edilebildiği için, diğer enerji tiplerinin yerini hızlı bir biçimde almıştır. İleride çok büyük ölçeklerde elde edilirse atom enerjisinin elektrik enerjisinin yerini alması söz konusudur. Fakat uzunca bir süre için kullanılan elektriği, işçi başına düşen elektrikteki artışı kalkınmanın ölçütü olarak düşünmek mümkün olacaktır. Elektriğin bu özelliği olsa gerek, Lenin'in «elektrifikasyon + Sovyet iktidarı = komünizm» sloganının altında yatan.

Soru 10 : Gelir ile kalkınma arasındaki ilişki nedir?

Bir ülke düşününüz, örneğin Avrupa'nın ortasında, dağlık, denizlik ve ormanlık bir yerde. Lokantaları, güzel plajları ve büyük kumarhaneleri olsun. Bir de taş yapılar içinde ciddî görünüşlü bankaları. Ve her şey öyle gelişmiş olsun ki bütün dünyanın kirli paraları, çok düşük faizlerle, bu bankalarda toplansın. Dünyanın büyük bir bölüğü kapitalist olduğundan, kirli paraların nasıl ortaya çıktığı hiç kimse için bir bilmece değil. Kapitalist düzen varsa, kirli paralar vardır, kirli paralar olunca da öyle bir ülkeye ihtiyaç olacaktır. Ve de bu kirli paralar atıl bir durumda tutulmayacaktır. Avrupa'nın, eski kapitalizmin ortasındaki bu

ülke, büyük faiz farkları ile geçinsin. Lokantaları, plajları ve kumarhaneleri ile dünya kapitalistlerine eğlence hizmetleri sağlasın.

Bu ülkeye kalkınmış denir mi? Eğer kişi başına yüksek gelir kalkınmayı gösteriyorsa, gelişmiştir, kalkınmıştır. Fakat bu kalkınmışlık, doğayı kontrol bakımından hiçbir şey söylemez. Aslında insanlarının çoğunun hâlâ el zanaatları düzeyinde olması gerekir. İnsanları arasında henüz bir bütünlük kurmaktan uzak olmalıdır. Ve de eğer bu kirli paraların kaynağı kurutulduğunda, eğer çok büyük paralarla kumar oynama yeteneğindeki kişiler ortadan kaldırılırsa, söz konusu ülke, bir anda kalkınmışlıktan geri kalmışlığa dönüşecektir.

Kalkınma tarihsiz bir olgu değildir fakat kalkınmış bir ülke, eğer üretici güçler, diyelim Engels'in örneğinde olduğu gibi, bir barbarlar saldırısı sonucu yıkıma uğramamışsa, birdenbire geriye dönmez.

Başka bir ülke düşününüz. Bu kez, dağlardan, ormanlardan uzak bir çöl parçası. Tek şansı, dünya teknolojisinin belirli gelişme aşamasında kullanılabilecek bir sıvıya, doğanın hediyesi olarak sahip olmak. Bu sıvının çıkartılması ve satılmasından önemli ölçüde gelir elde edilsin. Ve çöl reisi bu geliri kendince uygun bir biçimde dağıtsın, ya da dağıtmasın, kişi başına gelir oldukça yüksek olsun.

Bu ülke kalkınmış mıdır? Üretim güçleri arasında doğanın hediyesinin rolünü inkâr için bir neden yok. Fakat kalkınma, Marx'ın belirttiği gibi, fizik doğanın görece katkısının azalması demektir. Burada böyle bir şey söz konusu değildir.

Hem ne olacaktır, kısa ya da uzun bir zaman sonra, eğer bu sıvıyı kullanmayı gereksiz ya da tutumsuz yapan bir teknik gelişme olursa? Çöl reisi için sorun yok Avrupa'nın ortasında, dağlık, ormanlık ülkede toplanmış pa-

raları ile yaşantısını sürdürebilir. Diğerleri? Salt çöl insanı durumunda kalacaklardır, başka yol yok.

Bir üçüncü ülke düşününüz. Gerçekten işçi başına düşen enerji kullanımı çok yüksek olsun. Kullanılan teknoloji en ileri olsun, ve de, diyelim, bu ülkede kişi başına gelir belirlenmiş bir ölçü birimi ile 3.000 birim olsun; öyle ki, dünyada en yüksek.

Yalnız bu ülke öyle bir durum içinde olsun ki şehirleri yavaş ve fakat etkili bir biçimde öldürücü gazlar yüzünden yaşanmaz duruma gelsin, fabrika bacalarından, taşıt egzoz borularından çıkan dumanlarla. Her yerde ne yapılacağı bilinmeyen hurdalar yığılı durumda. Bırakınız dar anlamda doğanın talanını bir yana, insan kendi yarattığı «çevreyi» kontrol edemiyor. Bir bakıma bu çevrenin esiri ve bu çevreden rahatsız.

Yine düşünülsün ki, kişi başına 1000 birimlik silâh üretiliyor yılda. Yani kişi başına gelirin üçte biri, kişinin yaratıcılığı ile hiçbir ilgisi olmayan bir «ürün».

Bu ülke kalkınmış mıdır? Hiç kuşkusuz evet. Çünkü üretici güçler gelişmiş. Fakat bu ülke, gelir rakamlarının gösterdiği ölçüde kalkınmış mıdır? Hiç kuşkusuz, hayır. Çünkü gelir rakamlarının büyüklüğü ile insanın yaratıcı gücünün gelişme düzeyi arasında bire bir bir ilişki yok.

Gelir anlamlı ve güvenilir bir kavram değildir Çalışan bir işçi her sabah sakal traşını kendisi olursa, gelir yaratmaz. Fakat bir toprak ağası, sakal traşını her sabah evine çağırdığı berbere yaptırırsa, gelir yaratır. Bir kadın evinin temizliğini kendisi yaparsa, gelir doğmaz; fakat bir hizmetçi kullanırsa gelir yaratılır. Bir çalışan, içkisini evinde içmek yerine mezecide içerse daha çok gelir yaratır. Madene inen bir işçi tulumunu kendisi satın alırsa bu bir net gelir harcamasıdır, fakat işveren verirse değil.

Bir tüccar on liralık buğday satın alır, bunu bir süre tutar ve bu süre içinde beş liralık işçilik ödeyip, sonunda

beş liralık kâr ekleyerek satarsa on liralık gelir yaratmış olur. Aynı on liralık buğdayı, ki şimdi yirmi lira olmuştur, bir başkası alıp, başka maddeler kullanıp işler, bu süreç içinde iki liralık işçilik kullanır ve yine iki liralık kâr ile satarsa, dört liralık gelir yaratmış olur. Aynı buğday daha çok işleme tutulmuştur, doğrudan kullanılabilir duruma getirilmiştir, fakat daha az gelir yaratılmaktadır.

II

BATI'DA PLANLAMA VE TEKNİKLER

Soru 11 : Batı'da planlama fikrinin kaynağı nedir?

Batı'daki planlama düşüncesinin arkasında aşırı üretim olgusu yatar. Olgun ekonomi, belirli bir gelişmenin sonunda, ürettiği malları satma sorunu ile karşı karşıya gelir.

Satma sorunu üretimin amacının, tüketim olmaktan üretim olmaya geçişi ile ortaya çıkar. Bunun başlangıcını Marx, İngilterede 1825'ler olarak belirler. Bu zamana dek üretim güçlerindeki yenileşmelerin kaynağı, artan talebi karşılamak iken bundan sonra bir yandan müteşebbisler arası rekabet, diğer yandan işçi hareketleri olmaktadır.

Satma sorunu iki yanlı işleyen bir sürece sahip. Biri, ilk aşamalarda, üretilen tüketim mallarının satışı ile ilgili, daha çok. Bu üretim teknolojisindeki iyileşme sonucu (ucuz mal üretimi) mevcut fakat geri teknikli alanların fethedilmesi ve dış pazarların bulunması ile çözülebiliyor. Fakat zamanla, toplam üretim içinde yatırım ve ara mallarının üretim oranı artınca, salt tüketim mallarının elden çıkarılması ile sorun bitmiyor. Tablo bu gelişmeyi göstermektedir

HAFİF ENDÜSTRİ İLE AĞIR ENDÜSTRİ İLİŞKİSİ

	19. Asır Ortası		Emperyalizm aşamasından önce		19. asrın sonu		Birinci savaştan önce		Birinci savaştan sonra	
	Yıl	Oran	Yıl	Oran	Yıl	Oran	Yıl	Oran	Yıl	Oran
A.B.D.	1850	2.4:1	1880	1.8:1	1900	1.2:1	1914	0.9:1	1927	0.8:1
B. Britanya	1851	4.7:1	1871	3.9:1	1901	1.7:1	1907	1.8:1	1924	1.5:1
Almanya	—	—	—	—	1895	2.3:1	1907	1.5:1	1925	1.1:1
Fransa	1861	4.5:1	—	—	1896	2.3:1	—	—	1925	1.5:1

Kaynak Prof. N. Tzagolov, Problemi Ekonomiki, 1940/9'daki yazısı, s. 38.

Bu durumda, satma sorunu yatırma sorunu ile birleşiyor. Başka bir deyişle, yaratılan artık değerin gerçekleştirilmesi sorunu, ancak daha çok yatırım yapmakla çözülebilir duruma geliyor. Yine bir başka deyişle, geçerli kâr oranının korunması ancak yeni kâr alanlarının bulunması ile mümkün olabiliyor.

Demek olmaktadır ki, bir yandan üretimin amacının üretim olması, diğer yandan, üretim içinde yatırım mallarının oranının artması, bir kapitalisti devamlı olarak büyümek zorunda bırakmaktadır. Bu, bir ölçüde, daha çok üretim için üretim yapma ve dolayısiyle daha çok yatırım ve ara malı üretmek demektir. Yalnız bu sürecin bir sonu olmak gerekir, çünkü «doğrudan sömürünün koşulları, onu gerçekleştirmenin koşulları ile özdeş değildir. Onlar, sadece yer ve zaman içinde değil, fakat mantıksal olarak da birbirinden ayrılırlar. Birincisi, toplumun üretici kapasitesi (gücü, enerjisi) ile sınırlıdır, sonuncusu ise üretimin çeşitli kolları arasındaki oransal ilişki ve toplumun tüketici kapasitesi ile sınırlıdır. Fakat bu son olarak sözü edilen ne mutlak üretici kapasite ne de mutlak tüketici kapasite ile belirlenir; toplumun büyük yığınının tüketimini (çok veya az) dar sınırlar arasında değişen bir minimuma indirgeyen

bölüşümün antagonistik koşullarına dayalı tüketici kapasitesi ile belirlenir. O, bundan başka, biriktirme eğilimi, kapitali geliştirme ve genişleyen ölçekte artık-değer üretme dürtüsü (drive) ile sınırlıdır. Bu kapitalist üretim için kanundur ve bu kanun üretim metodlarındaki devamlı devrimlerle ve bunlarla (devrimlerle) beraber daima gelen mevcut sermayenin değersizleşme süreci ile, devamlı rekabet mücadelesi ve sadece kendini korumanın bir aracı olarak ve yıkılma tehlikesi altında üretimi iyileştirme ve ölçeği genişletme ihtiyacı ile zorunlu bir duruma gelmektedir. Bu yüzden, piyasa devamlı olarak genişlemek zorundadır, öyle ki, onun iç ilişikliliği ve onları yöneten koşullar giderek üreticiden bağımsız olarak işleyen doğal yasalar biçimine bürünür ve daha çok kontrol edilemez olur. Bu iç çelişki, çözüme ulaşmak için, üretimin çevreleyen alanlarını genişletmek zorunluluğunu yaratır. Fakat verimlilik arttıkça, o kendisini tüketimin dayandığı dar temelle daha çok açmaz içinde bulur. Bu durumda, bu kendisi ile çelişik temel üzerinde, büyüyen artık nüfus ile aşırı sermayenin bir arada bulunması hiç de çelişki değildir. Çünkü, bu ikisinin bir arada olması, üretilmiş artık değer kütlesini gerçekten artırabilecekken aynı zamanda artık değerin yaratılma ve gerçekleştirilme koşulları arasındaki çelişkiyi de yoğunlaştırır.» (K. Marx, Capital, Cilt III, s. 244—245).

Aşırı üretimin sonu kârların azalma eğilimi göstermesidir. Azalan kârlar bir yandan yeniden yaratılmış artığı kullanma, diğer yandan da mevcut sermayenin değersizleşmesi (değerinden kaybetmesi) sorununu yaratır. Bu sorunların somut biçimi ekonomik bunalımlardır. Yani iş ve çalışma düzeyinin düşüşüdür.

Bu durum, kapitalist ekonominin alın yazısıdır kendini, yoğunluğu gittikçe artan devresel bunalımlarda göstermektedir. Bu bunalımlar zincirinin nereye gittiğini gör-

memek mümkün değildir. Görenler arasında, kapitalist düzeni onarmak çabası için büyük katkıda bulunmuş İngiliz iktisatçısı Keynz (Keynes) de var «uzun dönemde biz hepimiz ölüyüz» der. Ve yaptığı, hiç olmazsa kısa bir dönem için kapitalist düzeni ölümden kurtarmanın yollarını göstermek olmuştur.

Keynz'in çözüm yolunun niteliğini anlamak için, Keynz'in niteliğini anlamak gerekir. En önde gelen izleyicisi, düşüncesinin geliştiricisi olan yine ingiliz iktisatçısı bayan Robinson'un Keynz hakkındaki düşünceleri şöyledir: «O, Marx'ın bütünü ile cahili idi, tarih bilgisi yüzeydeydi, sınıf çatışmalarını küçümsedi ve gerçekten uygar bir varolmanın temelini sağlayacak yeniden düzenlenmiş bir kapitalizm hakkında iyimser düşüncelere yol açtı.»

1929 yılı sonları kapitalist düzenin çatırdamasına şahit oldu. İşsizlik, açlık ve bunların getirdiği çeşitli bozukluklar görülmemiş ölçekleri buldu. Kurtuluş yolu olarak, verimli olmayan alanlara, başka bir deyişle özel yatırımcıların gitmeyeceği ve özel yatırımcılara rakip olmayacak alanlara kamu yönetiminin yatırımcı olarak girmesi bulundu. Amaç, mevcut kapitalist işletmelere talep yaratmaktı. Baraj yapılacak, yol yapılacak ve de gerekirse firavunlarınkine benzer piramit yapılacak. Böylece bir yandan üretim araçları üreten sanayilere talep, diğer yandan da işçilere gelir sağlanacak. Doğaldır ki işçiler gelirlerini tüketim araçları üreten kollara harcama olarak devredecekler.

Keynz bu uygulamayı kuramsal bütünlüğe kavuşturdu ve kapitalist düzene akıllı ve bilgili davrandıkları sürece nefes alabilecekleri düşüncesini verdi. Keynz'in dolaylı olarak geliştirdiği düşünce, kapitalist düzenin ve onun aracı olan devletin iş hayatını yakından izlemesi, özellikle bağımsız ve kontrol edilebilir olan yatırım büyüklüğü ve değişimini yakından kollamasıdır. Kapitalist işletmelerin yatırımlarının az olduğu zamanlarda, kapitalist işletmeleri

daha çok yatırıma özendirici çareleri kullanmak, bunun yetmediği durumlarda kamunun ek yatırımlara girmesini öğütlemek. Ters durumlarda ise kapitalist işletme yatırımlarını kısmaya elverişli çarelere başvurmak, ve de ek olarak kamu harcamalarını azaltmak.

Açıktır ki, böyle bir öneri bir anlamda —geleceği kestirme ve ona göre hareket etme anlamında— planlamayı içermektedir kapitalist iş hayatını yakından izleyeceksiniz ve oyunun kurallarına uygun araçları kullanacaksınız. Kapitalist planlamanın kaynağı ve niteliği budur.

Soru 12 : Batıdaki planlamanın üst yapısal kaynakları hangileridir?

Aslında bu sorudaki «üst yapısal» deyimini «temelli olmayan» biçiminde anlamakta yarar var. Bu anlamda, batıda plan kavramının yaygınlaşması ile ilgili olarak iki ek nedenden söz etmek mümkündür.

Plan kelimesi, Keynz iktisadının güçlendiği sırada görülmemiş bir çekicilik kazanmıştı. 1929'dan 1936'ya kadarki zaman aralığı kapitalist ülkeler için bir yıkım zamanı iken, başka bir ülke için büyük bir sıçrama dönemi oldu. Bu ülke Sovyetler Birliğidir. İlk sosyalist ülkedeki ilk beş yıllık plan 1928-1929 yılında başladı ve «Piyatletka vı çetire goda» (dört yılda beş yıllık plan) sloganı ile zamanından önce uygulandı. Hatta makina yapımı gibi kalkınmanın kalbi (Stalin) sayılan kollarda başarı çok daha parlak idi: Üç yıl üç ayda beş yıllık amaçlar gerçekleştirilmiş oldu.

Burjuva dünyasının plan kavramına karşı ilk tepkisi büyük ölçüde kuşkulu ve kötümser idi. Burjuva dünyasındaki «Sovyet» uzmanları daha 1928'den itibaren sistemin çökeceği müjdesini! yaymağa başladılar. Her yıl

gelecek yılın felâket yılı olacağını öne sürdüler. Fakat her yıl başarılı sonuçlar alındıkça, kehanetlerini bir sonraki yıla aktardılar. Ama zamanla söylediklerine kendileri de inanmaz oldular. Ve «planlama», «beş yıllık» kelimeleri tıpkı «Sovyet» kelimesi gibi, ilk sosyalist devrimin uluslararası düşünceye sokup yerleştirdiği itibarlı kelimeler oldu.

Öyle ki, hiç bir burjuva hükümeti, açıkça plan fikrinin karşısına çıkamaz oldu. Üstelik plancı olduğu iddiasını dilinden düşürmedi. Aşağıda batı dünyasının önde gelen «plancı» ülkelerinin bu eğilimine birkaç örnek verilmektedir.

Hollanda planlama teşkilâtının başı, planlamalarının kuruluş amaçlarını ve planlama anlayışını şöyle özetlemektedir: «Hükümetin ahenkli ekonomik politikası anlamında, 'planlama' kelimesi Hollanda'da savaştan önceleri kullanılmaya başlamışsa da hâlâ devam eden Merkezî Planlama Bürosu, 1945'te, kurtuluştan hemen sonra kurulmuştur. Büyük depresyonun hatırlanması ile savaştan kalan geniş zarar planlamayı hükümet faaliyetinin kabul edilebilir ve hatta temel biçimi haline getirdi.» (P. de Wolf, Planning for economic Development in the Netherlands, Studies of National Planning Experience, içinde)

Sözü çok edilen diğer bir kapitalist planlamanın, Fransız planlamasının, başının da bu konuda söyledikleri şöyle : «Keynz gibi yatırımcıların kullanabilecekleri bilgilerin 'çok az ve bazan hiç olmadığını' iddia etmemekle birlikte, kabul etmek gerekir ki tek tek firmalar hesaplarını dayandırabilecekleri ciddî bir temelden yoksundurlar... Bu eksiklik ancak piyasa araştırmaları ile giderilebilir. Gerçekten de bütün firmalar bir imalâta veya yatırıma başlarken bu tip araştırmalara başvururlar... Bir yatırımcı kararını ancak endüstriyel çevresini çok iyi inceledikten sonra verir. Fakat böyle yaparken kendi faaliyeti ile yakından ilgili görülmeyen fakat kendi durumunu etkilemesi müm-

kün alanları ihmal eder... Yol gösterici planlamanın temel mantığı bütün bu karşılıklı etkileri birleştirmek ve tek yatırımcının davranışını bütün ulusu kapsayacak biçimde genişletmektir...» (P. Masse, French Methods of Planning, Journal of Industrial Economics, Nov. 1962)

Bu örnekler batı Avrupanın plancılık piyasasının önde iki ülkesinden alınmıştır. Hem plancı oluşlarını, hem de ne biçim bir plandan yana olduklarını göstermektedir. Son örnek Amerika Birleşik Devletlerine ilişkindir ve hayret edilebilir ama, Amerika Birleşik Devletleri de 1935'lerden beri plancı olduğu iddiasındadır. Aktarma, Amerika Birleşik Devletlerinin Birleşmiş Milletlere sunduğu bir dokümandan alınmıştır. Bu bakımdan ciddiyetinden küşku duyulmaz. «Yaklaşık olarak otuz yıldan beri, Federal Hükümet, ekonomik faaliyetlerinin genel seviyesini etkilemek amacı ile, aktif bir biçimde geniş planlama yapmaktadır. 1930'lardaki depresyon ilk kez açıkça ortaya koydu ki, ulusun ekonomisinin büyümesi ve refahının devam etmesi için hükümet artan bir sorumluluk almak zorundadır. Bu dönemde, iş çevrelerinin güveni bozulunca ve eyaletler ve mahallî idareler vergi gelirleri düştüğü için harcamalarını azaltırken geriye kalan ve carî gelirlerine pek bakmaksızın hareket yeteneğine sahip olan tek sektör federal hükümet olmuştur.» (U.S.A., Planning of Economic Development in the United States of America)

Kapitalizmin en ileri ülkesinin plancılık iddiasını ciddîye almanın imkânı yoktur. Çünkü olsaydı, «plan iyi midir, kötü müdür?» tartışması anlamsız olurdu. Gerçi bugün plan kavramı o kadar kendisinden uzaklaştırılmıştır ki plan üzerine yapılan tartışmaların çoğunda neyin tartışıldığını açıkça görmek imkânı her zaman bulunulamaz. Bir başka deyişle, plan kavramı hiç olmazsa, planlama uzmanlarına ve planlamanın «kuramını» yapmağa heves edenlere açık olmaktan uzaktır. Bunun için olsa gerek, birçok planlama

«bilgini» tek planlama kelimesini kullanmamaktadır. Bunun yerine, yukarıdaki örneklerde olduğu gibi «ekonomik politika anlamında planlama», «yol gösterici planlama», «geniş planlama» gibi tanımlı planlama kavramları geliştirilmektedir. Ekonomik yazında böylesine tanımlı planlamaya da çok örnek var «bir çeşit planlama» (R. Harrod), «özendiricilerle planlama» (W. A. Lewis), «batılı makroekonomik planlama» (J. Tinbergen), «kandırıcı (ikna edici) planlama» (P. Wiles) v.b.

Bütün bunlar, aslında hem plancı olmayı ve hem de olmamayı göstermek amacına yöneliktir. Artık, sosyalist ülkelerde planlamanın kazanmış olduğu başarı karşısında modern olma iddiasında bir ülkenin plansız olması pek savunulur olmaktan çıkmıştır. Planlı olmak, akılcı olmakla bir tutulmaktadır. Bu yüzden hiç kimse akılsız yakıştırmasını kabullenmek istemez.

Yalnız yapılan planlamanın da gerçek planlama olmadığının duyurulması gerekir. Çünkü kapitalist ülkelerin egemen güçleri, gerçek planlamadan, sosyalizmden korktukları kadar korkarlar. Ve kapitalistler bilirler ki bilim adamlarının bütün kandırma çabasına karşın, planlama ve sosyalizm birlikte gider. Bunun için her ikisinin de sözünün edilmesine fazla duyarlıdırlar. Bu yüzden de kapitalist planlamanın, planlama olmadığının belirtilmiş olmasında yarar görürler ve rahatlarlar.

Soru 13 : Hesaplama tekniklerinin gelişmesinin rolü ne olmuştur?

İkinci üst yapısal neden, hesaplama teknik ve yöntemlerindeki gelişmedir. Bir yandan elektronik hesap makinalarında, diğer yandan da programlama yöntemlerindeki gelişme, kapitalist ülkelerde ülke için ve şimdiye dek daha

çok parçalı ve sezgisel bir biçimde uygulanmakta olan ekonomik politika tedbirlerine bir bütünlük kazandırmıştır. Artık ekonominin bütününü niceliksel olarak belirleyip, bazı kesimlerdeki değişmelerin diğer kesimlerdeki etkilerini yine niceliksel olarak görmek olanağı çıkmıştır. Böyle bir olanağın çıkışı, kamunun yürüttüğü programları, bir bütün programın parçaları biçimine sokmayı yapılabilir bir biçime sokmuştur.

Bu gelişmelerin temel kaynağı yine kapitalist işletmede aranmalıdır. Kapitalist işletmenin tek tek çok büyümesi, kendi iç programlamasını artık bilinen teknikler ve makinalarla yapılamaz biçime sokmuştur. Artık çapraşık programları sezgi yöntemleri ötesinde yollarla çözme zorunluluğunu doğurmuştur. Ayrıca monopolcu özelliklerin ileri aşamalara ulaşmış olması, rakip firmalar sayısının azalması dolayısıyle, (rakip) çeşitli firmaların davranışları gözetilebilir ve hesaplanabilir ölçeklere inmiştir. Bu durumda çok değişkenli ve optimal çözümleri (en kârlı ya da en az giderli) verecek problemlerin ortaya konması ve sonuçlandırılması, büyük kapitalist işletmelerin gündemine girmiştir.

«İhtiyaç icadın anasıdır» (Engels) ilkesi hatırlanırsa, IBM (Uluslararası iş makinaları) gibi şirketlerin ortaya çıkmasına ve uzunca süre IBM hisse senetlerinin en çok kâr getiren hisse senetleri olarak değerlenmesine şaşmamak gerekir. Bu makinalar, kamu programlarının yapılması dolayısıyle ek bir pazar bulmuş olmaktadır.

Makinaların gelişimi bu olmakla birlikte yöntemlerin gelişimi biraz daha ayrılık gösterir. Fakat başlangıç noktası aşağı yukarı aynıdır.

Kamu programlarının çözülmesi sorunu aslında bir optimali, en uygunu bulma, sorunundan başka bir şey değildir. Bu ise belirli sınırlar içinde belirli bir büyüklüğü, diyelim, kârı maksimum yapma ya da bir başkasını, diye-

lim, gideri, minimum yapmaktır. Başka bir deyişle, çok faktörlü (değişkenli) ve bazı geçilmez sınırları olan bir problemde, maksimum veya minimumla birlikte diğer değişkenlerin çözümlerini bulmaktır. Eğer, örneğin kârı ya da üretimi maksimum yapmak için, çözüm şu kadar işgücü veya makinanın gerekli olduğunu göstermişse, sadece bu gerekleri sağlamakla amacı gerçekleştirmek mümkün olabilir. Bu bakımdan büyüklüklerin gerekli değerlerini bulma, her türlü programlamanın ilk koşuludur.

Bu anlamda sorun eskidir. Ve denebilir ki eğer maksimum yapılacak olan büyüklük kâr ise sorun kârın en önemli amaç olduğu kapitalist sömürü kadar eskidir. Yeni olan, bunların, çok değişkenli işletme sorunlarına pratikte uygulanmasıdır.

Değişken ve de değişkenle birlikte ilişki (denklem) sayısı büyüdükçe çözüm güçleşir. Kolaylaştırmak için basitleyici varsayımlar yapmak lâzım. Bunlardan birisi, programlama çalışmalarında Kristof Kolomb yumurtası gibi harikalar yaratanı, ilişkilerin doğrusal olduğunu varsaymaktır. Böylece ilişkilerin içinde büyüklerin basit oranlarla arttığı varsayılmış olmaktadır. Değişkenlerin biribirile çarpımı veya bölümü durumları ilgi dışına itilmektedir. Sadece toplama ve çıkartmaları ve de bir sayı ile çarpılma ve bölünmeleri söz konusudur.

Böyle bir basitleştirme ve de, doğrusu söylenirse, soyutlama pratik problemlerin çözümlenmesinde umulmadık kolaylıklar getirmiştir. Doğrusal programlama bu biçimde ortaya çıkmıştır.

Doğrusul programlamanın ilk kez ortaya konulup çözümlenmesi sovyet matematikçisi Kantoroviç tarafından yapılmıştır. Ilk uygulama ikinci savaştan hemen önce bir sosyalist işletme üzerinde olmuştur. Daha sonra savaş sırasında Amerikan hava kuvvetlerinin matematikçisi Danzing yeni bir çözüm geliştirmiştir.

Doğrusal programlama üretim ilişkilerinin, daha doğru bir deyişle, üretimin teknolojik bağlarının getirdiği sınırlamalar içinde bir optimum bulma çabasından başka bir şey değildir. Çözüm ile iki şey birlikte sağlanmaktadır Bir yandan sınırlar içinde bir tutarlı büyüklükler dizisi elde edilmekte, diğer yandan bu dizi eldeki sınırlar içinde en iyi çözümü vermektedir. Yalnız bazan bu ikili sağlamanın sadece biri, sadece tutarlılıkla ilgili olanı ile de yetinilebilir. Bu durumda optimali bulma söz konusu değildir.

Böyle bir prablem, tipik bir girdi-çıktı problemidir ve ileride ayrıntısı verilecektir. Şimdilik şu söylenebilir ki, girdi-çıktı teknikleri kamu proglamlamanın temel tekniklerinden birisidir. Olgun biçimiyle amerikalı rus göçmeni iktisatçı Leontief tarafından geliştirilmiştir. İlk konumu ise yine aynı kişinin Sovyet planlama örgütünde çalışırken, daha 1925 yılında, planlama örgütünün dergisi, Planovoe Hozyaistvo (Planlı ekonomi) de yazısında olmuştur.

Çıkışı ve kaynağı bu olan söz konusu teknikler ve benzerleri devletin ortaya çıkışından beri kullanılan ve burjuva iktisadındaki gelişmelerin daha da ayrıntı kazandırdığı ekonomi politikalarına bir teknik bütünlük ve sözde bilimsellik getirmiştir.

Soru 14 : Batı planlamasının içeriği nasıldır?

Batı planlamasının temel özelliği piyasa mekanizmasını saklı tutmaktır. Piyasadaki temel sınırlamaları ve temel davranış çizgilerini veri almaktır. Piyasanın otomatikliğini, esasta, artık artırma dürtüsünü dokunulmaz sayıp, onun içinde çalışabileceği genel çerçeveyi düzenlemektir. Kapitalist işletmenin her şeye rağmen giderilmez eksikliği olan dargörüşlülüğünü, bir başka

deyişle, miyopluğunu etkisiz kılacak, ya da bir ölçüde azaltacak tedbirler almaktır.

Batı planlamasının mantığı bir bilardo masasına yığılmış bir yığın topun hareketinin kontroluna benzer Bu toplar hareket etmektedir ve biribirine ve bandlara çarparak hareketini sürdürmektedir. Bunların hareketini kontrolda tek alet, masanın kenarlarındaki bandları bir miktar oynatabilmek olsun. Bilardonun hareketi normal oyunda olduğu gibi ıstakalarla yapılmasın. Sadece bandlara bir miktar eğim vererek.

Yapılacak iş sadece bandları kullanarak bilardoların hareketlerine yön vermek olunca, sık sık bilardoların biribirleriyle çarpışması, istenmeyen yöne gitmesi, bütününün masanın bir yerinde birikmesi ve hatta zaman zaman mutlak bir hareketsizliğe bürünmesi kaçınılmazdır. Bu durumda istenmeyen durumun özelliğine göre ek tedbirlere başvurulmak zorunluluğu ile karşılaşır.

Bandlardan biri, diyelim, kamu harcamalarının düzeyini göstersin, diğeri para ya da kredi hacmini, bir diğeri faiz oranını ya da vergi politikasını. Bunları birlikte oynamak kapitalist ekonominin içeriğidir.

Bütün bu oynamalarda, bir yandan, özel firmaların kâr oranlarını dışarıdan etkilemek, diğer yandan ekonominin iç yapısına doğrudan etki yapmaktan çekinmek temeldir. Firmaların davranış kalıplarını bulacaksınız ve buna göre ve de uygun sayılan dozlarda para, faiz, kredi, vergi ya da harcama düzeyleri ile oynayacaksınız. Fakat asla, tek tek işletmenin karar kalıplarına dokunmayacaksınız. Asla ekonomik amaçlı düzenlemelerde gelir dağılımına el atmayacaksınız. Gelir dağılımı ancak sistemin dışından ve sistemin sınıfsal dayanıklı bir hareketle yıkılması söz konusu olduğu zaman ele alınacak bir iştir.

Burada Keyrız (Keynes) iktisadını hatırlamakta yarar var özünde iş hacminin çok düşük olduğu bir durumda

kapitalist firmaların üretimine talep yaratma çabasından başka bir şey yok. Bunun için, kamu harcamalarını artırmak yeter. Bunun için de, yol yapmak, baraj yapmak v.b. söz konusu. Eğer yapılacak yol, baraj bulunamazsa, kuyup açıp doldurmak salık verilmekte. Peki, neden, doğrudan mal üreten yatırımlara girilmez? Gayet açık Çünkü bu durumda kapitalist firmaların pazarı, görece olarak, küçülür, dolayısıyle kârları azalır. Bunun için de hiçbir zaman öğütlenmez.

Denebilir ki, böylesine yeni yatırımlar piyasayı yeni mallarla dolduracağı için, sorunu çözmez fakat zorlaştırır. Bu her durumda doğru değildir. Bir kez böyle yatırımların diğer firmalardan alacakları üretim araçları, piyasayı canlandırır. İkincisi, kapitalist sistemlerin her zaman ihtiyaç duyacakları silâhlar gibi saklanabilir malları bir süre piyasaya sürmemek olanağı vardır. Sadece yaratılan gelir ile yetinip, arttırılan kapasite daha sonraki bir zamana saklanabilir.

Bunun dışında, eğer bütün sorun harcamaları arttırmak ise, ve aşırı üretim (ki toplam talebin azlığının diğer bir biçimde söylenişidir) daha önceden gözlenebiliyorsa neden zamanında gelir daha çok harcama eğilimi gösteren sınıf ve tabakalara aktarılmasın. Bir kapitalist, gelirinin küçük bir bölüğünü herhalde tüketim için harcar, diğer bölüğünü yatırım için ayırır. Fakat yatırması, kârlı alanları bulmasına bağlı. Bulamadığı zaman, yatırım yapmıyor. Fakat emekçiler için böyle bir durum yok. Zaten varolma derecesinde yaşantısını sürdürmekte ve ek gelir herhalde harcamaya gidecek.

Böyle bir yol daha akılcı görünmez mi? Görünür, fakat kapitalist düzende uygulanamaz. Çünkü, kapitalist üretimde yaratılan değer, ücret ve artık olarak ikiye ayrılır. Artığın sermayeye bölümü kâr oranını verir. Ücretin artması, diğer koşulların değişmediği bir durumda artığın ve

dolayısıyle kâr oranının düşmesi sonucunu doğurur. Bu ise kapitalistlerin isteyerek razı olacakları bir durum değildir.

Soru 15 : Piyasa anarşisinin veri alındığı planlama kapitalist düzene mi özgüdür?

Bu soruya verilecek cevap evettir. Yalnız böyle bir çabanın sadece kapitalist düzenle sınırlı kalmadığını hatırlamak gerekir. Başka bir deyişle sovyet planlamasının ilk aşamalarında da benzer bir yaklaşımı egemen kılmak çabalarının ciddiyetle su yüzüne çıktığı söylenmelidir. Söylenmelidir ki, sovyet planlaması gerçek kişiliğini böylesine burjuva, ve sovyet deneyinde, narodnik ve de menşevik görüşlerin yenilmesi ile bulabilmiştir.

Sovyet planlama tartışmaları, ilk zamanlar, NEP'in (Nobaya Ekonomiçezkaya Politika yeni ekonomi politikası) etkisinde kaldı. Tartışmacıların bir bölüğü, NEP düzenini o günkü ve gelecek sovyet düzeninin modeli olarak düşünmek istediler. Hatta bir yandan tarımda ve sayım dışı endüstride, küçük meta üretimine, diğer yandan büyük devlet işletmelerine dayanan bu ekonominin zamanla kapitalist restorasyona yol açacağından ümitlendiler. Aslında da bu ümitlerinde haksız değildiler. Lenin'in birçok kez söylediği gibi küçük meta üretimi bir geçiş ekonomisi idi ve kapitalistleşmenin tohumlarını taşırdı. Zaten feodalite de temel yapısı itibariyle bir küçük meta üretiminden başka bir şey değildir. Çıkarınız, feodalin sömürücü gücünü ve mekanizmasını, feodal ekonomiden geriye sadece küçük meta üretimi kalır.

Bir bölük tartışmacılar, burjuva entellektüelleri, eski-narodnikler, eski-menşevikler, bu anarşik düzeni saklı tutmayı ve planları ona göre yapmayı savundular. Çoğunlu-

ğu maliye ve tarım halk komiserliklerinde toplanmış bulunan ve maliye komiseri Sokolnikof ile Kondratief, Groman, Bazarov gibi iktisatçıların öncülüğünü yaptığı bu grup, planlamada hareket noktasının tarım ve tarımın içinde bulunduğu durum olmasını önerdiler. Yalnız ekledîler: Tarımdaki küçük meta üretimi anarşik bir durum yaratıyor, ve kontrol edilemez durumda. Buna karşılık endüstri devletin elinde ve büyük ünitelerde toplanmış olduğu için planlanabilir ve kontrol edilebilir. Bu demektir ki bir elde 22 milyon tarım ünitesi ve dolayısıyle 22 milyon tarım ünitesine ait «planlar» ve diğer elde ise bir devletin planı var. Bu durum, sayısız krizin kaynağıdır. Daha doğrusu bu durum, sayısız bunalım doğurabilir. Doğurmamasının tek koşulu, planın yani sanayii kapsayan planın «piyasanın durumuna» göre ayarlanmasıdır. Burada da yapılacak iş, piyasanın ve özellikle tarımın daha önceki yıllardaki gelişimini kestirmek ve buna göre davranmak. Fakat hiçbir zaman, burada yapılabilecek olanları abartmamak gerekir. Çünkü tarım planlarını, özellikleri gereği, yüzde yüz uygulama olasılığı yoktur. Bunun için de planları oldukça mütevazi tutmak gerekir.

Bazarov böylesine bir düşünceyi, daha 1923'te Gosplan'da perspektif plan tartışmaları sırasında şöyle açıklamıştır «Bizde sık sık, planlı ekonomi düşüncesi, tek ekonomik plan düşüncesi, savaş komünizmi döneminin bir kalıntısı olarak görülmektedir... Bunun karşıtı olarak ben ileri sürüyorum ki, NEP'in temel dayanakları, yani pazar ve ekonomik hesabın varlığı, dünya devriminin olup olmamasından bağımsız olarak, mümkün her türlü planlamanın dayanaklarıdır. Tarihsel deney göstermektedir ki, ekonominin sağlığa kavuşturulması ancak her çalışanın işinin sonuçlarından bütünü ile yararlanmasının (ilgilenmesinin) sağlanması ile mümkündür. Üstelik bu da yetmez, (ekonominin sağlıklı işleyişi) ancak pazar, bugünkü koşullarda,

bütün eylemlerin doğruluğunu (belirleyen) bir otomatik kontrol yaratabilirse, ancak her ekonomik birimin ve özellikle her işletmenin eylemlerinin sonuçlarını gösteren bir ölçüt olursa, mümkündür.» (Bu soru ve aktarmalar Strulimin'in planlama konusundaki çalışmalarını toplayan Na Planovom Fronte - Planlama Cephesinde - kitabına dayanır.)

Söylenenlerden çıkan sonuç açık. Planlamada, başlangıç noktası pazar olacak; işletmelerin başarı ölçütü, pazarda yaşayabilme gücü ve dolayısıyle kârlılık. Pazarın çok büyük bölüğü küçük meta üretimi düzeyine sokulmuş olan tarım tarafından sağlanıyor. Plan bu sınırlar içinde düşünülecek ve kamu planlarının genişlemesi ancak bu sınırların genişlemesi ile mümkün olacak. Başka bir deyişle, ve daha doğrusu bu görüşlerin o zamanki bir savunucusunun sözüyle, planın sınırı «pazardaki kullanma kapasitesi, yani nüfusun satın alma gücü ve pazarda özel işletmeler ile dışarıdan ithal edilmiş mallarla rekabet edebilecek fiyatlarla belirlenir.»

Plan, bu anlayışa göre, piyasanın anarşisini sınırlamayacak. Fakat tam tersi, piyasanın anarşisi planları sınırlayacak. Ve de bütün bunlar bunalımsız, sağlıklı bir ekonomi için yapılacak.

Sosyalistlerin böyle bir yaklaşımın özelliğini teşhisde güçlük çekmeyecekleri açık. Aşağıdaki aktarma uzun süre sovyet planlamasının en etkili temsilcisi olmuş olan Strumilin'in 1925'teki bir yazısından alınmıştır «Kapitalist ülkelerde, her ekonomik yönetici, çok uzun zamanlardan beri, bu 'erdem dolu' öğütü, kendi 'planlarını' mümkün olduğu kadar, pazar anarşisine uydurma öğütünü uygulamıştır ve uygulamaktadır. Fakat ne yazık ki, bunalımlar hiç te ortadan kalkmaz ve yumuşamaz bile. Tam karşıt olarak, sadece gittikçe derinleşir ve yoğunlaşır. Bizim, bu acınacak küçük burjuva ütopisine düşmeden, kendi yol

ve amaçlarını pazar anarşisine bağlayan, piyasa durumuna uyduran böyle bir planlamadan bekleyecek olumlu hiç bir şeyimiz yoktur. Hayır, ona (piyasaya) **uydurulmamak;** fakat onu (piyasayı) bilinçli olarak bizim planlı çabalarımıza **uydurmak.** Sosyalist ekonomimizin tam sağlıklı ve bunalımsız gelişmesine giden tek güvenilir yol budur.»

Hatırlamak gerekir ki, buradaki yaklaşım, temelinde, Marx'ın çok daha geniş olarak koyduğu şu temel ilkeye oturmaktadır «Filozoflar sadece, çeşitli biçimlerde, dünyayı **yorumladılar,** sorun onu **değiştirmektir.**» (Feurbach üzerine tezler).

Sovyet planlaması, bu burjuva, eski-narodnik, eski-menşevik eğilimlerden geçerek ve onları hem kuramsal hem eylemsel ve hem de kişi olarak yenerek oluştu. Bu oluşun öyküsü ayrı sorulara kalıyor.

Soru 16 : Kapitalist düzende piyasa anarşisinin bir kenara itildiği planlama örnekleri yok mudur?

Vardır. Bunlar kapitalist ekonomilerin savaş sırasında geçirdikleri düzenlemelerdir.

Savaş, eğer askerlik yanı saklı tutulacak olursa, bir ülkedeki kaynakların toplamını kontrol etmekten başka bir şey değildir.

Kontrol deyimi birçok öğeyi birlikte içermektedir. Bunlardan birincisi mevcut kaynak ve kapasiteyi, o güne dek yaygın olandan oldukça ayrı bir mal-karışımı için kullanabilme gücüdür. Kaynak ve kapasitenin, geniş anlamda savaş için gerekli mallara çevrilmesi sorunu ilk sorundur.

İkinci sorun, kaynak ve kapasitenin olanca ölçüde hızlı bir biçimde yeni kullanıma çevrilmesi gereğidir. Savaş gereklerinin, piyasa mekanizmasının meyvelerini bekleme-

ğe sabrı yoktur. Kaldı ki savaş dolayısıyle, dürtüsü olan kârın her zaman sağlanması mümkün olamamaktadır. Eğer, söz konusu sorun, mevcut kapasitenin, somut özellikleri olan araçların, teçhizatın yeni mallar için kullanımı biçiminde ortaya çıkmışsa, böylesi teçhizatın önemli bir bölüğünün savaş süresince çok düşük bir oranda kullanılması kaçınılmaz olacaktır. Bisiklet yapımında yoğunlaşmış bir işletmenin, tüfek ya da sadece tüfek namlusu yapmak zorunluluğu ile karşılaştığında, tezgâhların hepsinin tam olarak kullanılamıyacağı açıktır. Tam olarak kullanılmama sırasında ise beklenen kârlılığı gerçekleştirmeme mümkün dür.

Üçüncü olarak, savaş gerekleri zamanında ve hızlı olarak gerçekleşme zorundadır.

Bu zorunlulukla birlikte bir de gerçek vardır: Özellikle son iki büyük savaşta, savaşçı ülkelerin hemen hemen hepsinde, ekonominin işleyişi büyük ölçüde doğru dan kararlara dayandırılmıştır. Ne üretileceği, nerede üretileceği ve nereye gönderileceği temelde genel kurmayların ilgili dairelerinde kararlaştırılmış ve doğrudan uygulamaya konulmuştur. Bunlarda veya başka kamu kuruluşlarında ayrıntılı tedarik ve üretim planları yapılmıştır.

Ilginç olan, kapitalist ülkelerin bu dönemdeki uygulamalarında ilk kez savaş için kaynaklara komuta işlevini, normal piyasa düzeni içinde gerçekleştirebileceklerini sanmalarıdır. Yani bu ülkelerde savaş sürecinde ortaya çıkan ekonomik örgüt, bir ön düşünceden değil, pratik zorunluluklardan çıkmıştır.

Ikinci savaş sırasında, Ingiliz savaş ekonomisinin yönetimi ile ilgili örgütlerde çalışmış olan iktisatçı E.A.G. Robinson'un bu konuda söyledikleri, geliştirilen düşünceyi desteklemektedir «Ilk zamanlarda, yönelmekte olduğumuz savaş ekonomisinin tam bir biçimde sağlanması ile ilgili bilinçli ve belirli bir amaç yoktu. Her aşamada, uy-

gulanabilir olduğu ölçüde normal özendiricilerin çalışmasına güvendik ve onları sadece, belirli bir anda, belirli bir alanda gayet kötü çalıştıkları ölçüde değiştirdik.» Ve bu isteksiz uygulama zamanla tam bir kontrol yöntemine dönüşmüştür. Öyle ki, savaşla birlikte birçok kapitalist işletme, de facto, kamunun komutasına girmiştir. Bu zorunluluk kendisini bütün ağırlığı ile belli etmiştir. Bu zorunluluk o denlidir ki, 1913—1915 yılına ait Osmanlı sanayii sayımından anlaşıldığına göre, cılız Osmanlı ekonomisi bile bu zorunluluktan kendisini kurtaramamıştır. Örneğin bu sayımın madenî eşya sanayii kesiminde şöyle denmektedir «Başlıca madenî eşya sanayii müesseseleri Askerî Idarece işletilmektedir veya makinaları savaş yüklemleri (tekalif-i harbiye) olarak alınmış ve elkonulan fabrikalarda araç ve gereçler birinden diğerine taşınarak fabrikalar baştan aşağıya değişikliğe uğratılmıştır. Bir kısmı birkaç makinası alınarak serbest bırakılmış ise de, bunların çoğu kapılarını kapamış ve çoğunun yabancı olan mutasarrıfları ülkeyi terk etmiş bulunmaktadır.» (Osmanlı Sanayii, 1913—1915 yılları sanayi istatistiği, S.B.F. yayım no. 299, Derleyen G. Ökçün, s. 205).

Lenin, kapitalist ekonomilerin savaş kontrollarını, özellikle birinci savaşta alman deneyini, yakından ve ilgi ile izlemiştir. Ve bunlardan sovyet planlamasının temelleri için sonuçlar çıkarmıştır. Kapitalist ülkelerin böylesine bir plan lama uygulaması sadece savaş ekonomisine özgü değildir. Aslında savaş planlaması kapitalist ekonomiler için yaygın bir istisnadır. Öyle bir istisna ki, savaşa giren her kapitalist ekonominin kaçınmasının imkânı yoktur. Ve de ileri kapitalist ekonomiler için, savaş ne kadar kaçınılmaz ise, böylesine bir istisna da zaman zaman kaçınılmaz olacaktır.

Asıl planlama istisnası kaybeden, yıkılma özellikleri gösteren kapitalist ekonomilerin gösterdiği örneklerdir.

Örnekleri, savaş öncesi Almanya ve savaş sonrası Fransa sağlamaktadır. İkinci büyük savaştan sonra Fransızların, varolabilmek için birden yenileşmek zorunluluğunu duymaları veya almanların savaştan önce enflasyona gitmeden kısa bir dönem içinde tam çalışmayı sağlamaya yönelen politikaları bunların en tipik örnekleridir. Her iki ülke de bu hedeflerini gerçekleştirmek için piyasa mekanizmasının yerine geçecek organizasyonu geliştirmek zorunda kalmıştır. Bu, Fransa'da, öncelik verilen endüstrilerin ihtiyaç duydukları hammaddelerin doğrudan dağıtımı şeklinde olmuştur. Hammaddelerin öncelikli endüstrilere, idarî organlarca dağıtımı, işe alma, çalıştırma ve göçlerin kontrolu, yapım ruhsatları, dövizin ithalâtçılara özel bir kurulca dağıtılması, birçok malların rasyonlanması ve fiyat kontrolları bunlar arasındadır. Bütün bu kontrollar, esas olarak birçok hallerde konut, tüketim malları, yakacak ve yiyecek gibi âcil ihtiyaçları bile bir kenara atarak, altı temel endüstrinin ihtiyaçlarını karşılamak için yapılmıştır.

Savaş veya varolma tehlikesi, üretimin sosyalize olmuş olduğu ekonomilerde, kısa bir zaman için de olsa, doğrudan kontrol ve dağıtım düzenlemesine geçişi zorunlu ve mümkün kılmaktadır. Bunun ötesinde bu ekonomiler için hiç bir alanda, özellikle üretim mallarındaki özel durumun (özel mülkiyetin) sona erdirilmesi söz konusu değildir. Kâr hakkı saklı tutulmaktadır ve düzenli bir biçimde bazı kesim ve işletmelerin kârları astronomik düzeylere ulaşmaktadır. Bu, bir yandan bütünüyle çalışanlar, diğer yandan ise diğer kesim firmaların sırtından olmaktadır. Savaş ve de varolma tehlikesi, gerek çalışanları ve gerekse bir kesim firmaları, böylesine bir fedakârlığa razı olur bir duruma sokmaktadır. Bu durumda, devlet bütünüyle sadece bir bölük kapitalistin devleti olmakta, bütün kapitalistlere «korunma» vaad etmekte fakat bu işlerin kârını sadece bir bölüğe akıtmaktadır.

Savaştan sonra ise her şey normal piyasa mekanizmasının işleyişine bırakılmaktadır. Değişen sadece bazı firmaların daha da büyümesidir. Savaş sırasında geliştirilen planlama örgütleri, onun araçları rafa kaldırılmakta ve savaş uygulaması ise en çabuk bir yolla unutturulmaya çalışılmaktadır. Üniversiteler ve sosyal bilimler bu unutuşun son derece hızlı olabilmesi için ellerinden geleni geri koymamaktadır.

Türkiye'de bile bu böyle olmuştur. Savaşa girmeyen Türkiye bile, bir millî korunma kanunu çıkartmak zorunda kalmıştır. Fakat bu kanunu uzunca süre ancak uzmanları hatırlayabilmiştir. Ancak 1955'lerde cılız Türk ekonomisi, dört-beş yıllık bir açılmanın sonunda önemli bir açmazla karşılaşınca, kanun raftan indirilip, bir bölüğü ile tekrar uygulamaya konmuştur.

Kanun gerek dağıtımda ve gerekse üretimde kamuya son derece etkili yetkiler tanımaktadır. Mal dağıtımını mahallelere kadar giden «sandıklar» aracılığı ile doğrudan yapma olanağı yaratılmıştır. Bunlar savaş sırasında kısmen de uygulanmaya konmuş, hatta ticaret bakanlığı içinde bir dağıtım müsteşarlığı bile kurulmuştur. Kanun, aynı zamanda üretime, üretimin biçimine geniş müdahale imkânlarını yaratmıştır.

Savaş durumunun sona ermesinden sonra, bu kanundan hatırda kalan hiç bir şey yoktur. 1955'lerin durumu geçici bir uygulamaya şahit olmuştur. Fakat oldukça ilginçtir ki, 1960'larda «planlı» ekonomik düzene geçilirken bu kanundan yararlanmak bir yana, sadece bir bölüğünün ortadan kaldırılması düşünülmüştür. Bu, Türkiye'deki «demokratik» planlamanın böyle tedbirlere «tenezzül» etmediğini göstermektedir.

Yalnız, Türk ekonomisi belirli düzeylere erişince, ileride ayrıca sözü edilecek olan ve yetki kanunu diye bilinen bir kanun çıkartılmıştır. Bu kanun, ki plan uygulama

kanunu olarak ta bilinmektedir, bir yönü ile «kamunun fonları kamuya aittir» diye belirlenebilecek bir sağduyu ilkesinin yerine, biçimsel koşullar sağlanırsa «kamunun fonları da özel yatırımcılara aittir» ilkesini getirmekte idi. Kapitalist mantık içinde çok tutarlı ve kapitalist mantığı çok iyi yansıtan bu ilke, dayandığı kanunla birlikte Anayasa Mahkemesince iptal edilince, hükümet elinde aynı işlevi görecek bir kanun olduğunu birdenbire keşfediverdi yine bir bunalım sırasında çıkartılmış Türk Parasını Koruma Kanunu. Bu kanunu iptal işlemi Anayasa Mahkemesince yediye karşı sekiz oyla reddedildiği için, aynı şeyler bu kez anayasaya uygun bir kanuna göre yapılmaktadır.

Soru 17 : Batı plancılığının şematiği nasıldır?

Aslında yukarıda söylendiği ve gösterilmeye çalışıldığı gibi batı plancılığını, merkantilist dönem de dahil batıda modern devletin oluşundan beri uygulanmakta olan, devletin ekonomik politika uygulamasından ayırt etmek güç. Özde değişen bir şey yok. Değişen, ekonominin kazandığı bütünleşme sonucu tekniklerin ulaştığı bütünleşmeden başka bir şey değil.

Konu böylesine bir boyut alınca, batı ekonomik politikasının şematiğini anlayabilmek için burjuva iktisat kuramının ekonomik politika sorunlarının çözümlenmesine ne ölçüde katkıda bulunabileceği ortaya konmalıdır.

Burjuva iktisatçıları bile kabul etmek durumundadır ki burjuva ekonomik kuramı, gerek teknolojinin ve gerekse -ve de dolayısıyle- ekonominin erişmiş olduğu bütünleşmenin çok gerisindedir. Burjuva ekonomik kuramı bugün biribirini desteklemeyen, biribirini çoğu kez çelen bir kapalı kompartımanlar dizisidir. Ve her bir kompartımandaki bulgu ya da varsayımlar -ki bir çok durumda bulgular bir varsayımdan, varsayımlar ise ideolojik batıl itikattan ileri değildir- dış dünya ile en küçük bir tutarlılık içinde değildir, örneğin mikro iktisat, iç talep ve arzının biri-

birini dengelediği bir durumda, işçi ve işverenlerin tatminlerinin sonsuzlaştığı tekerlemesi ile başlar, bu tekerleme ile biter. Fakat iş incelemeleri gösterir ki bu hiç te böyle değildir. Yine iddia edilir ki firma ölçeği belirli düzeyi aştıktan sonra, artık firmanın büyümesi ancak bir fedakârlıkla olur. Fakat yine günlük olaylar bile gösterir ki, firmalar zaman içinde gitikçe büyümektedir.

İddia edilir ki, bir yatırımcı bir fabrika kurarken teknolojik sınırlamalar bakımından, iş gücü ve teçhizat arasında istediği karışımı seçebilir. Önemli olan iş gücü ve teçhizatın fiyatıdır ve en sonunda belirli bir karışımı seçmiş ise bu, veri fiyatlar düzeyinde, en ekonomik seçimdir. Bu, burjuva iktisadının temel ilkesidir veya gerçekte temel batıl itikadıdır. Gerçek dünyada, veri teknoloji düzeyinde, yatırımcıya böyle büyük bir seçme boşluğu tanınmamaktadır. Eğer, örneğin, konu bir petro-kimya yatırımı ise ya belirli bir karışımı seçecektir, ya da iflâs edecektir.

Burjuva iktisadı, bir yandan teknoloji düzeyini inkâr eden bir seçimi içerirken, diğer yandan, örneğin, gelir bölüşümünde çok küçük te olsa, bir hareket özgürlüğü tanımaz. Temel ilkesi şudur kişilerin yararlanma işlevleri karşılaştırılamaz. Bu bakımdan, gelirin birinden alınıp diğerine verilmesi konusunda, burjuva iktisadı olumlu bir tutum almaktan israrla kaçınır. Çünkü, der, birinden bir miktar gelir ve dolayısıyle mal alınırsa, onun mutluluğu azalacaktır, diğerine eklenince onunki artacaktır. Fakat ya azalış, artıştan büyük ise, o zaman da toplam mutluluk bütün olarak azalacaktır. Burjuva iktisatçıları kişilerin yarar cetvellerini henüz «bilimsel» olarak ölçemedikleri için de gelir bölüşümünün yanına «bilimsel» ağırlıklarını koyamazlar. Bunlar çok bilimsel oldukları için, örneğin bir zenginin havyar için ayırdığı harcama ile bir yoksulun ilâç için yapacağı harcama arasında bir karşılaştırma yapamazlar, ölçüye vuramazlar. Korkarlar ki bir zengin için havyarın

yararı, bir yoksulun ilâcının yararından, çok fazladır ve bu durumda eğer bir gelir aktarması olacak olursa toplumun toplam yararı azalacaktır. Kim ister toplumun toplam yararının azalmasını?

Bölüşüm söz konusu olunca, burjuva iktisadının temel sapmasına değinmemenin olanağı yok. Bu da bölüşüm ile üretimin ayrılığı. Bunlar ekonominin biribirinden bağımsız iki ayrı departmanı olarak düşünülederuldu.

Bölüşüm her şeyden önce üretimin nasıl olacağı ile ilgili; üretim araçları sadece kapitalistlerde olunca ve kâr sadece üretim araçları sahibine gidince, her üretimdeki işgücü-araçlar karışımı bir bölüşüm kararıdır. İkinci olarak kâr artırma çabası, yaratılan değerin içinde işçiye giden bölüğün azaltılması çabasından başka bir şey değildir.

Asıl önemlisi, ne üretileceği sorunu her zaman bir bölüşüm sorunudur. Daha çok ayakkabı ya da daha çok otomobil üretme sorunu bir bölüşüm sorununu da beraberinde getirir. Otomobili alacak gelir gruplarını yaratmadıktan sonra, kim otomobil üretmek ister.

İktisat kuramı böyle olunca, iktisat kuramına dayanarak ve başka hiç bir şey kullanmadan, ekonomiyi kapsayan bir ekonomik düzenlemeler bütünü elde etmek mümkün olamamaktadır. Peki, ne yapılabilir? Açık bir yol şu inanılmaktadır ki, kişiler tek tek kendi yararlarını çok iyi bilirler. O zaman, öyle bir formül bulunabilir ki bunda toplumdaki kişilerin bütününün yararları toplu bir biçimde gösterilebilir. Elde böyle bir formül olunca, isterseniz buna «refah fonksiyonu» da diyebilirsiniz, yapılacak iş bu formüle dayanarak ve ekonominin yapısal ilişkilerini veri alarak toplumun bütününün yararlarını maksimum eden politikalar belirlemektedir. Bu biçimiyle sorun, eğer formül ve ilişkiler matematik «güzelliğe» kavuşturulmuş ise, sadece matematik bir çözüm işlemidir.

Yalnız burada burjuva iktisadının karşısına kendi koy-

muş olduğu yenilmez engeller çıkmaktadır kişilerin yararlanma veya mutlu olma düzeylerinin karşılaştırılması ve her şeyden önce ölçülmesi sorunları. Bunlar, bugün için, bir değer hükmü eklenmeden yapılamamaktadır. Kişiler artan işlendirme (istihdam) ile, diyelim, ödemeler dengesi arasında nasıl bir seçim düşünürler? Bugünkü gelir ya da fedakârlık ile yarınki daha çok bir gelir düzeyi arasında hangi ölçüde bir değişimden yanadırlar?

Bunlara iktisat kuramının vereceği cevap yoktur. Mutlaka bu istenen öğeler arasındaki değişim anahtarını iktisatçıların dışarıdan sağlaması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

Kim olabilir? Yaygın ve geçerli cevap bu işin politikacılar tarafından yapılmasıdır. Başka bir deyişle ekonomik politikaların belirlenmesinde, amaçların politikacılar tarafından verilmesi kaçınılmazdır.

Bir toplum ne kadarlık bir hızla kalkınacak, fiyatlarda ne denli bir artışa imkân verilecek, ödemeler dengesi hangi düzeyde olacak v.b. hep politikacılarca ortaya konacak.

Peki, teknisyenler, «plancılar», iktisatçılar ne yapacak? Gayet açık Bu seçilen amaçları gerçekleştirecek araçları ortaya koyacaklar. Ne kadar yatırım, hangi ve ne ölçüde vergi, borçlanma, dış yardım v.b. iktisatçılar tarafından bulunacak.

Amaç-araç ayırımı batı iktisadının ve hatta sosyal biliminin ve de dolayısıyle politika düzenlemelerinin temelidir. Bu, politikacılar ile «plancılar» arasında özellikle olgun kapitalist ekonomilerde sürtünmesiz bir iş bölümüne yol açmaktadır. Özellikle teknisyen plancı, kendisine verilen amacı en etkili bir biçimde gerçekleştirecek araçları bulmayı içtenlikle ve ciddiyetle üzerine almış görünmektedir. Örneğin eğer amaç Vietnamlıları ortadan kaldırmak ise, siyaset plancısı bunu gerçekleştirecek yollar üzerinde

yoğunlaşmaktadır. Ve bulgusunu da politikacıya sunmaktadır Daha çok silâh, daha çok asker.

Soru 18 : Amaç-araç ayırımının ideolojik vargısı nedir?

Ekonomik politika ile ilgili geniş kapsamlı ve doğrudan bilgilere dayanan bir çalışma E.S. Kirschen'in başkanlığında dokuz kişilik bir iktisatçı grubu tarafından yapılmıştır. İktisatçılar, Ortak Pazar ülkeleri, Norveç, Birleşik Devletler ve Birleşik Krallık'ta geçerli ekonomik politikayı sistematik bir şekilde incelemişlerdir. Bu çalışmanın sonuçlarına dayanan aşağıdaki tablo amaç-araç ayırımının ideolojik vargısı hakkında bir kanı verecek durumdadır.

Tablo, batı planlamasının belli başlı amaçları arasındaki çelişkiyi göstermektedir. Bunun altındaki temel düşünce, amaçların biribiriyle çelişik olduğudur. Amaçların biribiriyle çelişik olduğunun ortaya konması ise çok önemli bir yargıyı da beraberinde getirmektedir. Bu, arzu edilen her şeyin elde edilememesinden, ekonomik politikayı ellerinde tutanların sorumlu sayılamıyacağı yargısıdır. Doğa, ekonomik yapı, bütün amaçları bir arada sağlamaya imkân vermemişse, insanoğlu, özellikle iktidardaki insanoğlu ne yapsın? Ya, örneğin, üretim artışı, ya da daha dengeli bir gelir bölüşümü mümkündür. Gelir dağılımında daha çok denge istekleri, bilinmelidir ki, ancak üretimden fedakârlıklar pahasına sağlanabilir v.b.

Amaç-araç ayrımı, ki bir liberal iktisatçının deyimi ile iktisata sokulmuş bir trüktür, ve amaçlar arasında çelişki olduğu düşüncesi, intelijenzia'yı tutucu burjuva iktidarlara daha içtenlikle hizmete hazır yapma işlevi ile yükümlüdür. Kapitalistler her şeye rağmen işçileri aynı yatkınlığa geti-

DOKUZ BATILI ÜLKEDE AMAÇLAR ARASI ÇELİŞME

	Fiyat İstikrarı	Ödemeler Dengesinin İyileştirilmesi	Üretimin Arttırılması	Eşgüdümün Sağlanması	Uluslararası İşbölüşümü	Kollektif İhtiyaçların giderilmesi	Gelirin yeniden bölüşümü	Koruma
Tam Çalışma	×	×						
Fiyat İstikrarı			×			×	×	
Ödemeler Dengesinin İyileştirilmesi			×		×	×	×	
Üretimin Artırılması							×	×
İç Rekabet				×				×
Uluslararası İş bölüşümü								×

Kaynak E. S. Kirschen — L. Morissens; The Objective and Instruments of Economic Policy.

rememişlerdir. Elde geçerli bir «işletme kuramının» olmayışı ve bu uğurda harcanan bu kadar çaba bu başarısızlığın bir göstergesidir. Fakat planlama teknisyenleri konusunda son derece başarılı oldukları söz götürmez.

Neden amaçlar çelişik olsun? Neden fiyat istikrarı ile üretimin artırılması amaçları biribiriyle çelişsin? Başka bir deyişle üretim arttırılırken fiyatları önlemenin imkânı yok mu? Var Sovyetlerin 1930'lardaki ve hiç bir ülkede tekrarlanmamış kalkınma denemesinde bırakınız fiyat artışını, fiyatlar sürekli olarak düşmüştür. Eğer başka bir yerde bu sağlanamıyorsa bundan amaçların çeliştiği sonucu çıkar mı? Herhalde çıkmaz. Kapitalist düzende üretim artışının motifi ve bu anlamda aracı kârdır. Ayrıca kapitalist düzen anarşiktir. Ve bu düzende, kârın olması (artması) dolayısıyle üretimin artması fiyatların bir ölçüde artmasını ön-koşul olarak gerektirir. Ayrıca belirli kârlı alanların ortaya çıkması birçok yatırımcıyı oraya iter. Bu, yatırım mallarının fiyatlarının yükselmesine yol açar. Klasik kapitalizmde hiç olmazsa bunun karşısında yatırımcıların aktığı malların fiyatlarının düşmesi söz konusudur. Fakat monopolcü kapitalizmde böyle bir şey de beklenemez. Bu bakımdan üretimin artışı ile fiyatların bir ölçüde artması birlikte görünür.

Aslında bu belirli bir ekonomik sistem için geçerlidir. Bu sistemde, üretimin artmasının tek dürtüsü kâr dolayısiyle fiyat hareketleridir. Fiyat dalgalanmaları sistemin işlerliğinin ön koşuludur.

Sadece ön koşulu değil. Aynı zamanda son durağı da. Kapitalist bir ekonomik düzende, belirli bir dönemde gelişmenin hemen arkasından kendisini gösterecek olan olgu fiyat artışlarıdır. Şöyle üretim artacak; bu, diğer alanlarda üretim artışına yol açacak. Genellikle kârlar yükselme eğilimi göstermiş olacak. Ekonominin birçok kesimlerinde canlılık ortaya çıkacak. Fakat bunlar temel üretim araçla-

rına ve işgücüne talebi artıracak. Yalnız bu noktaya gelindiğinde, sistemde herhalde rekabet var ve anarşi söz konusu olduğu için ve bu varlığın sonucu olarak sistem içinde otomatik durdurucu olmadığı için önce temel üretim araçlarının ve bu arada işgücünün fiyatı yükselecek, bu ise kısa bir zamanda ekonominin bütününe yayılacak. Sonuç, üretimin gerilemesi ve işsizliğin artması. Bu süreç için tarihin zenginliklerinden bir örnek demeti bulmanın gereği yok. Sadece amerikan ekonomisinin son on yılını hatırlamak yeter. 1960'lar amerikan ekonomisi için durgunluk ile başladı. Bunun hemen arkasından Vietnam tırmanması ile, feza harcamaları lüksünün kamçıladığı Kenedi-Johnson refahı geldi. Fakat 1970'ler yaklaşırken ekonomi, fiyat artışları ve işsizlik çemberine tekrar girdi. Öyle ki hâlâ 1929'daki büyük bunalıma benzer bir tehlikenin atlatılıp atlatılmadığı tartışılıyor.

Yine tabloda görülmektedir ki, tam çalışma ile fiyat istikrarı amaçları çelişiktir. Neden olsun? Şunun için herkesin iş bulduğu bir durumda, işçi sendikalarının pazarlık gücü yüksektir. Pazarlık gücü yüksek olunca da ücret artışlarını elde etme olasılığı daha fazladır. Bu bakımdan, yedek işçi ordusu kapitalizmin olmazsa olmazıdır. Daima bir miktar işsiz tutulmalıdır ki, işçilerin başı eğik olsun. Tabiî bunun da birtakım sosyal sakıncaları olduğu inkâr edilemez. Yalnız eğer bu işsizler ordusunda çoğunluk dağınık, örgütsüz ve çeşitli nedenlerle savunma gücünden yoksun etnik grublar olursa, sosyal sakınca da daha az zararlı olur. Amerika'da zenciler, Ingiltere'de hintli ve pakistanlılar, Fransa'da kuzey Afrikalılar gibi. Bugünlerde Amerikada beyazlar arasında işsizlerin oranı %3.5, siyahlar arasında %7 çevresindedir.

Fakat bütün bunlar, kolayca anlaşılabileceği gibi, sistemin çelişkileridir, yoksa amaçların değil. Sistemin çelişkilerini, insanoğlunun amaçlarının çelişkileri düzeyine çı-

karmak, çıkartanlar açısından bir kandırmaca, inananlar açısından ise bir kısırlaşmadır.

Ve son çözümlemede - isterseniz buna ilk çözümleme de diyebilirsiniz - sistem insanoğlunun mutluluğunu, dolayısıyle gücünü geliştirmenin araçlarının bütününden başka bir şey değildir. Ya da böyle anlaşılmalıdır. Bu anlayışın temel vargısı ise asıl çelişik olanın, kapitalist sistemin kendisinin, kullandığı araçların çelişik olduğudur.

Soru 19 : Araçlar tarafsız olabilir mi?

Olamaz. Kim olur derse, önce kendisini kandırır, sonra da başkasını kandırmaya girişir.

Her politikadan yararlananlar ve zarar görenler vardır. Bu bakımdan her politika toplumun birçok kesiminin yararını doğrudan ilgilendirir.

Sanayileşme bir temel araçtır. Aynı zamanda bir amaçtır. Aslında, sanayileşme örneğinin de gösterdiği gibi, amaç-araç ayrımı politika düzenlemeleri konusuna aydınlıktan çok karanlık ve karışıklık getirmektedir. Bu bakımdan kullanışlı olmaktan çok uzaktır. Fakat denilebilir ki - ve gerçekte de burada söylenmektedir ki - bu ayrımın amacı açıklık değil bulanıklık getirmektedir. Düzen buna ihtiyaç duymaktadır ve «plancı kuramlar» da bu isteğe cevap vermektedir.

Bu bakımdan sanayileşmeyi bir amaçlar hiyerarşisinin bir halkası olarak düşünmek gerekir. Amaç kalkınmadır, yani işgücünün verimini artırmak. Kuşkusuz bu amacı gerçekleştirmenin yolu daha aşağı düzeyde başka bir amacı, sanayileşmeyi sağlamaktır. Bu ise, diyelim, daha da düşük bir düzeyde başka bir amacı, sanayi yatırımlarını gerçekleştirme ile olur. Bu hiyerarşinin kademelerini uzatmak mümkündür, fakat eldeki tartışma için gerekli değildir.

Sanayileşme kapitalist mantık içinde ucuz tarımsal mal ister. İki türlüsünün de ucuz olmasını ister. Hem daha çok işçi sınıfının tükettiği tarımsal tüketim mallarının, hem de sanayide kullanılan pamuk, keten, kenevir, ve benzeri tarımsal ürünlerin ucuz olmasını ister. Sanayici, kendisinin tüketimi pek az olmakla beraber, tüketim mallarının ucuz olmasını istemek durumundadır. Çünkü bunlar ucuz elde edilirse işgücünü ucuza kiralayacak bir durumdadır. Dolayısıyle kârı artacaktır.

1970 yılında işveren sendikaları federasyonu başkanı, Türk-iş'in şeker işletmelerinde ve benzeri kamu işletmelerinde ücret artışı taleplerinin karşısına çıkmaktadır. Türk-iş'in sadece kamu fonlarından yararlanarak sarı sendikacılığını biraz maskelemeye çalıştığı bilinmektedir. Fakat işveren sendikalarını rahatsız eden şeyin bu olabileceği herhalde kimsenin aklından geçmez. Neden, tek ücret artışı talebinin özel kesime de sıçrayabileceği; ya doğrudan olacak bu sıçrama ki devrimci sendikacılığa ağır hücumlar olduğu bir zamanda daha az mümkün. Ya da dolaylı olarak işçi sınıfının bütününün tüketimine giren maddelerin fiyatlarının, sadece bir kesiminin yararlanması sonucu artmasıyla. Çünkü bu, genel ücret düzeyinin artmasına yol açacaktır.

Şeker örneği tipik bir örnek. Benzerleri her zaman ve her yerde bulunur. 1840'larda Mançester'de sonuca ulaşan anti-mısır kanunu kampanyası başka bir örnek. İngiliz tarım ürünleri, ithalât kısıtlamaları dolayısıyle yüksek fiyatla satılmakta. Bunun için mısır ithalâtı ile ilgili kanunun iptali kampanyası var. Kanunu savunanlar kapitalist çiftçiler. Karşı çıkanlar küçük burjuva aydınların öncülüğünde işçiler ve sanayiciler. Karşılıklı güvensizliğe dayanan bir ittifak. İşçiler iptalden sonra kendi hayat standartlarının yükselmeyeceğinden, Marx'ın daha sonra yazdığı gibi, sadece sömürü oranının yükseleceğinden kuşkulu.

Küçük burjuva aydınlar, onlara özgü dalgalanmaları gösteriyor. Sanayiciler genel olarak işlerin iyi gittiği zaman oralı bile olmuyorlar; fakat ekonomide genel bir kötüleşme olursa keskin anti-mısır kanunu kampanyacısı... Bunlar birikim bırakıyor ve bir bunalım döneminde bu karşılıklı güvensizliğe dayanan ittifak, kapitalist çiftçilerin bu ayrıcalıklı durumuna son veriyor.

Bir başka örnek de 1923 İzmir İktisat Kongresi. Bu kongre ile ilgili olarak ilginç olan şu Sanayi temsilcileri, o zamanki cılızlıklarına rağmen birçok konularda kendi çıkarları açısından oldukça tutarlı; ısrarla aşarın kaldırılmasına karşı çıkıyorlar. Tarımdan önemli ölçüde vergi alınmasından yana oluyorlar. Neden? Tarımın «öz sorunu» olarak sunulagelmiş olan bir konu sanayicileri neden ilgilendirsin? 1930'lardan sonra eskisine göre son derece soyutlanmış bir duruma getirilmiş burjuva iktisatı ile uğraşanlar için bu gerçekten bir bilmece. Fakat, o zamanlar cılız da olsa, sanayiciler için ortada bilmece yok. Bir artık taşıması - tarımdan ister düşük fiyatla olsun ister vergi ile olsun malların görece fiyatlarının altında bir biçimde tarım dışı kesime aktarılması - sorununun farkındalar. Ve bundan yana olmuşlardır. Gerçi sağlayamamışlardır fakat durumlarını belirlemişlerdir.

Yine garip gelebilir ama gerçek İşçiler sanayicilerin bu isteğini desteklemişlerdir. Gerçi bilinir ki, iktisat kongresine o zamanki işçi sınıfının gerçek temsilcileri pek katılma şansı bulamamışlardır. Daha çok hükümetin kollayabileceği işçiler katılma olanağı bulabilmiştir. Fakat bunlar kendi sınıflarının yararlarını ılımlı bir biçimde de olsa savunmuşlardır. Gerek kongre içinde oturumlarda ve gerekse oylamada işçiler en çok sanayicilerle beraber ve toprak ağaları ile karşı karşıya olmuşlardır.

Zamanında kongreyi yorumlamış olan bir sovyet yazarı bunu esas çelişkiye meydanı bırakmak için bir süre

için yapılmış zorunlu bir beraber hareket etme biçiminde değerlendiriyor. İşçi sınıfının sanayicilerin arkasında yeralmasının işçi sınıfının güçlenmesinin ve sanayicilerle asıl karşılaşmasının ön koşulu olduğunu söylüyor. Ve değerlendirmesini Engels'ten aldığı şu aktarma ile bitiriyor «Böylece, mücadelenize cesaretle devam ediniz, sermayenin saygı değer hakimleri. Şimdilik biz size muhtacız Bir zaman biz sizin hakimiyetinize de ihtiyaç duyacağız. Sizin omuzlarınıza, yolumuzdaki ortaçağ kalıntılarını ve mutlak monarşiyi temizlemek görevi düşmektedir. Siz ataerkil düzeni ortadan kaldırmağa, toplulaşmayı gerçekleştirmeğe, bugünkü proletarya içindeki çok veya az varlıksız sınıfları, bizim gelecekteki taraftarlarımızı, ayırmağa mecbursunuz. Fabrikalarınız ve ticaret bağlarınız ile, proletaryanın kendi kurtuluşu için gerekli materyal araçların temelini atmak zorundasınız.

Bunların karşılığı olarak, kısa bir iktidar döneminiz olacaktır. Kanunları koyma ve yarattığımız lüks içinde yaşama olanağınız olacak. Kral saraylarında yiyecek, güzel ve asil kızlarla evleneceksiniz, fakat bir şeyi unutmayınız **Kapının arkasında bekleyen var.**» (Musalli, Ekonomiçeskaya Konferentzia V Smirne, Noviy Vostok, 1923/3, s. 85-86).

1965'den sonraki gelişmeler söylenenleri destekleyecek yönde oldu. Büyük sanayi sermayesinin bölüntüsüz bir biçimde iktidar partisi içinde toplanması sanayileşme sürecine önemli bir belirlilik getirdi. Kamunun kaynakları şimdiye dek görülmedik ölçüde sanayileşmek isteyen, büyük sermaye ile büyümek isteyen sanayicilerin emrine verildi. Yatırım indirimleri, vergi indirimleri, gümrük indirimleri ve yatırım fonları transferleri... Bunlar, diyelim, beşyüzbini olana bir milyonluk bir fabrikaya sahip olma olanağı yarattı.

Fakat bu hiç kimsenin gelişen yararları ile çelişmeden mi gerçekleştirildi? Hayır. Yine bu dönem içinde tarımsal

malların fiyatları sanayi mallarından daha az arttı. Bazılarında düştü. Açılan krediler içinde tarıma ayrılan bölüğün oranında düşme eğilimi görüldü. Yani tek kelime ile toprak ağaları kaybetmekte olan bir sınıf özelliğine büründü. Bunu da belli ettiler. Son yıllardaki siyasal çalkantıların altında yatan nedenlerin biri budur.

Sanayi örneği ile görülmektedir ki araçlar asla tarafsız değildir. Siyasal içeriği vardır. Dolayısiyle araçların belirlenmesi de teknisyenlere bırakılamıyacak kadar ciddî bir sorundur.

Soru 20 : Amaç-araç şematiği içinde türk plancılarının serüveni ne olmuştur?

Açıkça söylenmesi gereken bir nokta 1960'dan sonraki türk plancılığına «sol» öğeler ve üretim araçlarının dağıtımını doğrudan düzenlemeye yönelen eğilimler hiç bir zaman egemen olmamıştır ve hatta etkili olduğundan bile söz edilemez. Türk planlamasını kuranların tek özelliği bu kişilerin şimdi ulaşmış oldukları çizgi ne olursa olsun ilerici batı aydınları olmalarıdır. Bunun «ahlâkî», ideolojik ve teknik özelliklerini ve dolayısıyle de yanılgı ve çelişkilerini de beraberinde taşımışlardır.

Planlamayı başlatan aydınlar, iktisatçı, sosyal bilimci ve mühendisler, bırakınız araçları, tekniklerin bile tarafsız olabileceğine inanmışlar; plan kavramına karşı da olsa, Türkiye toplumunun yapısal değişiminden yana olmasa da bir kimsenin «teknisyen plancı» olarak çalışabileceği görüşüne sıkı sıkıya bağlı kalmışlardır. Bu, savaş sonrası batı sosyal bilimciliğinde ağırlıkla ortaya çıkan «ince ve şaşmaz» teknikler kullanma eğiliminin uzantısıdır.

Bu, aslında sınıfsal güçlükleri yenmede gösterilen bir çaresizliğin belirtisidir. Türk plancılığı bu eğilimi oldukça

ağır bir biçimde ödemiştir.

Ödeme ağır bir fiyatla karşılanmıştır. Fiyatın bir yanı, planın temel ilkelerindeki tutarsızlığı ve temel ilkelerde, zaman içinde yanlış olduğu ortaya çıkan görüşlerin sanıldığından da fazla oluşudur. Türk plancılığı ve kalkınması özellikle anlatılırken bunların bazılarına değinilecektir. Diğeri, o günkü toplumsal-siyasal koşullar içinde bile yapılacak bazı gelişmelere planlamanın içinden konulan sınırlamalardır. Kamyon yapımı burada iyi bir örnektir. Zamanın devlet başkanının binek taşıtı yapma baskılarının sonucunda, yapılan araştırmalar kamyon yapmanın olanağını ortaya koymuşken, sonradan, Robert Kollejin bir fakültesine dekan olan bir iktisatçının mukayeseli avantajlar olmadığı ve sonradan Türkiye'ye başbakan olmuş bir mühendisin ise, Türkiye'de bunun teknik olarak yapılamıyacağı gerekçeleri ile önlenebilmiştir. Teknikler ve uzmanlığa büyük saygı ile dolu olan yönetici plancılar ise «teori» ve «tatbikatın» bu birlikte itirazı karşısında kamyon yapımından yana olamamışlardır.

Üçüncü olarak da soyut araçlar kullanma düşüncesi plancıları soyut bir planlı kalkınma düşüncesine götürmüştür. Bu soyutlamanın somut görünümü, Türkiye gibi bir toplumda Türkiye'deki gibi bir planlamanın yapabilecekleri konusunda çok abartmalı bir kanının kamuoyunda doğmasına yol açmasıdır. Koalisyon hükümetlerinin bu eğilime bütün bir heyecanla sarılmalarının nedeni budur. Planlama furyası, hiç olmazsa ilk plan hazırlıkları politikacılarla tartışılıncaya kadar, «rejimi» ayakta tutan uyutucuların başında yer almıştır.

Böyle bir eğilimin oldukça geçerli bir başarı düzeyine erişmesinin bütün kredisi, kuşkusuz, ilk plancılara gitmez. Genellikle kamunun, plan düşüncesine değilse bile, hesap yapmanın, bu konuda uzmanlığın faziletlerine daha önceden hazırlanmış olduğu muhakkaktır. Unutulmamalı-

dır ki 1950—1960 dönemindeki her türlü sıkıntı karşısında verilen reçete bilgili uzman kullanmaktır. Enflasyon, deflasyon, devalüasyon, kuyruklar, her ne olursa olsun, o zamanki bütün dertlere karşı, yine o zamanki itibarlı iktisatçıların verdiği cevap iktisat biliminin gereklerine uymak olmuştur. Bu gereklerin şaşmaz ve tek bir yolla doğru politikayı göstereceği düşüncesi yayılmıştır. Bu düşünce büyük ölçüde kabul görmüştür.

Bu biçimiyle kalkınma sorunu tek bir soruna inmiş olmaktadır namuslu ve bilgili uzmanların bulunması. Planlı düzenin ortaya çıkışı ile türk plancılığı böyle bir ekiple karşılaşmıştır. Yıpranmamış, ve dediğini ve istediğini bilen bir grup.

Bu ekibin dürüstlüğünden kimsenin kuşkusu olamaz. Olayların gelişmesi de bunu doğrulamıştır. Yalnız yukarıda sözü edilen hazırlığa oturmuş olduğu için kamuoyuna ekibin bilgi düzeyi ile ilgili mitolojik haberler yayılmıştır. Bunun, plan hazırlıkları ilerledikçe, asıl kıskaç, yani toplumsal-siyasal sınırlamalar kendini göstermeye başlayınca, aydın ve teknisyen plancılığının bir savunma tepkisi olduğunu düşünmek mümkündür.

İlk plan hazırlanıp ta siyasal organlarla tartışılması başlayınca, teknisyen plancılığı, yani araçların teknisyenlerle bulunup ortaya konulacağı ve politikacıların da buna razı olacakları düşüncesine dayanan plancılık, çok önemli ve hatta öldürücü bir darbe yemiştir. Siyasal organlar yüzde yedilik kalkınma hızına ve diğer amaçlara eskisi kadar bağlı görünmüşler, fakat bunun gereği olan fiyatı ödemekten ısrarla uzak durmuşlardır. Başka bir deyişle, o zamanki koalisyon, teknisyenlerin getirmiş olduğu araçları uygulamadan yana olmadığını belli etmiştir. Uygulamayı düşündükleri ise, plancılar tarafından amaçları gerçekleştirmeğe yeterli görülmemiştir. Ve plancılar şunu söylemişlerdir Hükümetin almayı düşündüğü tedbirlerle türk eko-

nomisi ancak yüzde beş veya beş buçuk oranında kalkınır. Ya yüzde yedinin gereklerini yerine getirin, ya da kalkınma hızını realist hıza indirin.

Gerçekten de dürüstlüğün gereğinin bu olduğundan kuşku yok. Fakat, hükümet ile plancılar arasındaki dürüstlük tartışmasını plancılar kazandılar istifa ettiler. Etmeselerdi, belki biraz daha geç, fakat herhalde mutlaka bu yanlış plan düşüncesi yıkılmaktan kurtulmayacaktı. İstifalar bu yıkılışı, büyük ölçüde, hızlandırdı. Aslında tarihsel olarak bu görev ilk plancıların omuzlarında idi. Çünkü bu yanlış plan düşüncesinin yayılmasına en büyük katkı onlardan geldi.

Amaç-araç düşüncesi ve ayrımının geçersizliği üç yıldan az bir zaman içinde Türkiye gerçekleri ile bir kez daha ortaya çıktı. Ortaya çıktı ve göründü ki siyasal kuruluşlar amaçlardan daha çok araçlarla ilgilidir. Her araç, egemen güçlerin bir kesimini rahatsız eder. Bu bakımdan da tarafsız araç yoktur.

İkinci plan hazırlığı bu görüşü biraz daha perçinledi. Hazırlıklarda ilk plan deneyinden büyük ölçüde yararlanıldı. Artık, kalkınmanın bir siyasal ve sosyal güç sorunu olduğu, bunun ise siyasal iktidar ile sınırlı olduğu ve bu siyasal iktidarı, planlama içinden aşarak planlı kalkınma gerçekleştirilemiyeceği, siyasal iktidarı, yapısı gereği daha plancı ve kalkınmacı güçlere kavuşturmanın yerinin planlama kuruluşu olmadığı realistçe kabul edildi. Artık, plancılar hükümete bir kalkınma hızı ve onun belli bir gerçekleştirme yolunu çizerek çıkmayacaklardır.

Ve böyle yapıldı. Çeşitli kalkınma hızlarını, diyelim, yüzde beş buçuktan yüzde sekize kadar, ve bunların herbirinin çeşitli uygulanma yollarını içeren bir almaşıklar dizisi sunuldu. Yüzde beş-buçuk aşağı yukarı hükümetin yaptıklarını sürdürmekle sağlayabileceği bir hızdır. Hiç bir ek tedbir alınmazsa bile türk ekonomisi son yirmi-yir-

mibeş yıldır normal durumlarda bu hızı gerçekleştirebilmektedir. Yüzde sekiz ise aşağı yukarı bugünkü egemen güçler için önemli bir üst sınırdır. Türkiye'de üretici güçlerin bu gelişme düzeyinde yüzde sekizi aşmak ve hatta ona yaklaşmak, siyasal iktidarın sınıfsal yapısının değişmesini gerektirir. Bu siyasal iktidarın kendi içinde bir sınıfsal çatlama ile karşılaşması sonucunu doğurur. Plancıların böyle bir oluşumu başlatma güçleri yoktur. Çünkü, bir çoklarının sandığının aksine, siyasal iktidar kendi sınırlarını teknisyenlerden çok daha iyi bilmektedir. Belki bu bilgisi sistematik değildir, fakat herhalde kendisi için geçerli ve yeterlidir. Bunun en inandırıcı örneğini yine eski teknisyen, bir ara plancı, başbakanda görmek mümkündür. Yönetime ilk geldiği sıralarda istediği hep «yüzde yedinin çok üstünde» bir kalkınma hızı idi. Fakat siyasal yapının somut sınırlamaları ile karşılaşınca kâğıt üzerinde yüzde yediye razı olmak durumunda kaldı.

Plancılar kendilerinden önceki birikimden yani ilk plancıların deneyinden yararlanırken, egemen güçlerin, kendi içindeki birikimden yararlanmamaları söz konusu değildir. Partilerin değişmesi iktidarın değişmesi anlamına gelmediği sürece - ki Türkiye'de hiç olmazsa, cumhuriyet Türkiyesinde böyle bir devamlılıktan söz etmek mümkündür - bu birikim kaybolmayacaktır. İkinci plancılar, yani ikinci beş-yıllık planı hazırlayanlar, ilk baştan beri siyasal otoritenin ne istediğinden çok, hangi fiyatı ödemeğe hazır olduğunu anlamaya ağırlık verdiler. Bu bakımdan da daha plan hazırlıklarının ön aşamalarında hükümeti kullanmayı düşündüğü araçlara bağlamaya, onu açıklığa zorladılar.

Bir plan hazırlamasının ilk koşulu olan böyle bir açıklıktan, siyasal iktidar vebadan kaçarcasına sakındı. Başbakana bağlı bir plan kuruluşu başbakanın ne istediğini bilemez oldu. Fakat ilerleyen zaman bu açıklığı zorunlu kıldı. Ve ortaya çıktı ki, yeni hükümet ve yeni siyasal ikti-

dar, eski hükümet ve eski siyasal iktidardan farksızdır. Yüzde yedilik kalkınma hızına bağlı görünmek fakat bunu yüzde beş-buçukluk tedbirlerle gerçekleştirmek.

Bu durum, ikinci plan hazırlıklarını yürütenlerin de planlama kuruluşundan ayrılışı ile sonuçlandı.

Batı plancılığı Türkiye'de ikinci kez başarısızlık duvarı ile karşılaştı.

Şurasını tekrarlamakta yarar var ki, türk plancılığının bu çıkmazları aslında bütünü ile batı plancılığı çerçevesi içinde kalındığı halde ortaya çıkan bunalımlardır. Bunları, batı düşünce sisteminden daha ileri bir hareket olarak görmek hem bu hareketin içinde olanlara tarih içinde haklı olmadıkları bir öncülük rolü vermek, hem de plan kavramını soysuzlaştırmak olur. Daha önemlisi, böyle değerlendirmemek, daha ince ve de daha karışık teknikler kullanılarak siyasal iktidara sınıfsal dayanağı gereği yapamıyacağı işlevleri yaptırabileceklerini sananların çıkmasına yol açar ki bu yeni bir yanılmadan başka bir şey olamaz. Halkın bir süre daha avutulmasına yol açabilecek böyle bir düşü gerçekleştirmeğe çalışacaklar için bulunabilecek bir özür de olmamak gerekir.

Aslında bu deney, sadece tekniklerin, araçların, politikacıların tarafsız olmamakla kalmayıp, aynı zamanda teknisyenlerin, plancıların da tarafsız olmadıklarını göstermesi bakımından öğretici olmuştur. Bütün bu bunalımların ortaya çıkmasında teknisyenlerin de teknik bir tarafsızlık giysisine büründürdükleri bir taraflılıkları olmuştur. İlk plancılar, etkili bir biçimde toprak reformundan, etkin ve verimli bir vergi reformundan yana olmuşlardır. Ve bunu kalkınma hızı ne olursa olsun, başarı ölçüsü ne sayılırsa sayılsın gerçekleşmiş görmek istemişlerdir. Bir bakıma, planlama örgütünün varlığını bunların gerçekleşmesine bağlamışlardır. İkinci plan dolayısıyle ayrılanlar ise bunların gerçekleşme şansı olmadığını artık bunların planlara

konmasının bir aldatmacadan başka bir şey olmayacağını kabullenmişlerdir. Fakat ikinci plan döneminin sorunları olacağı daha o zaman belli olan, yabancı sermaye, kamu fonlarının özel kesime aktarılması, özel okulculuk gibi konularda siyasal iktidardan çok farklı görüşlerin savunucusu görünmüşlerdir. İkinciler de tıpkı birinciler gibi fakat özellikle bu konuları kendilerinin planlama örgütü içinde bulunuşlarının ayraçı olarak düşünmüşlerdir.

Planlamanın dengeye gelişi böylesine «tutkuları» olmayan teknisyenlerin görev başına gelmesi ile başlar. Bu durumda plancının görevi hükümetin seçtiği amaçların hükümetin seçtiği araçlarla yapılabileceğini göstermek olmaktadır. Bu oldukça zor bir iştir, ve yepyeni bir plancılık anlayışı getirmektedir. Bu satırların yazarı, bu yeni plancılığı diğerlerinden ayırmak için 1966 sonlarında yazdığı bir yazıda yeni bir isim önermişti Sarı Planlama.

Soru 21 : Batı plancılığının kullandığı amaç ve araçlar nelerdir?

Aşağıdaki tablo amaçlar-araçlar şematiğini göstermektedir. (Bu tablo, ayrı olarak basılmış ve kitabın içine konmuştur **Yayınevinin notu.)**

Soru 22 : Kapitalist ülkelerde araçlar özel olabilir mi?

Bu soruda özellik, spesifik olmakla ilgilidir; Batı planlamasının eldeki özel bir soruna özel bir araç geliştirip geliştirmeyeceği ile ilgilidir. Ve verilecek cevap hayırdır. Yukarıdaki tablodaki araçların genelliği hatırlanmalıdır. Hatırlanmalıdır ki sorun özel, ekonominin kesimleri düzeyinde özel olsa bile getirilen araçlar, faiz, para ve kredi

hacmi ve hatta vergiler genel kalmaktadır. Çünkü kapitalist mantık bu genelliği zorunlu kılmaktadır. Çünkü kapitalist mantıkta özel kişilerin, ki özel kişiler daha çok özel kapitalistler olarak anlaşılmalıdır, kendi yararlarını en iyi gözetecekleri görüşü her zaman saklı tutulur. Hatta ve bundan da öte, kapitalist düzende gelişme, ilerleme ancak kapitalistler arası menfaat çatışması ile olur. Bütün ekonomilerin dinamosu olan teknik ilerleme ancak bu çatışmanın sonucunda ortaya çıkar. Yeni buluşların ortaya çıkışı ve özellikle uygulama alanına geçişi yaygın bir bunalımı ön koşul olarak gerektirir. Çeşitli nedenlerle kâr hadlerinin düşmesi gerekir. Kapalı bir ekonomide rekabetin itici güç olarak çıkmasının nedeni budur. Açık bir ekonomide yeni tekniklerin yayılmasının nedeni budur. Gerek kapalı ve gerekse uluslararası ticarete açık ekonomilerde işletmeler özellikle bunalımla birlikte varolabilmek için yenileşmek yani sermayenin organik bileşimini artırmak zorundadır.

Bunalımla birlikte kapitalist ekonomilerde merger'lerin (birleşmelerin) başlaması ve her bunalımdan sonra işletmelerin daha da büyümesinin nedeni budur. Birieşmeler, kaybeden, kârı azalan dolayısıyle değişim değeri düşen - fakat kullanma değeri değil - fabrikaların daha güçlü işletmeler tarafından yutulmasından başka bir şey değildir. Sosyal darvinizm dün olduğu gibi bugün de geçerlidir.

Bu durumda kamu örgütünün sadece dışarıdan ve genel düzeltmelerle yetinmesi zorunludur. Kapitalistlerin devleti ancak bütün kapitalistlerin anlaştığı ölçüde katkıda bulunma durumundadır. Bu iç çatışmaya karışmadan, ekonominin genel gidişini etkilemek ve kapitalist mantığın zorunlu sonuçlarını sistemin bütününü tehlikeye düşürdüğü için - düzeltmeye çalışmak kapitalist devletin ve dolayısıyle planlamanın görevidir.

Genel çalışma düzeyini etkileyecek harcamalar birin-

cisine, gelir bölüşümü ile ilgili düzeltmeler ikincisine örnektir.

Bu görüşlerin batı plancılığını kötülemek amacını güden marxistler tarafından ileri sürüldüğü sanılmasın. Gerçi marxistlerin böyle bir planlamadan yana olmadıkları herkesin bildiği bir sırdır. Önemli olan, bu görüşlerin dürüst batı planlama kuramcıları tarafından da paylaşılmasıdır. Örneğin, batı plancılığının sistematize edilmesinde ve yayılmasında herkesten fazla katkıda bulunmuş olan Tinbergen, bunların başında gelmektedir. Tinbergen bu konuda şöyle diyor «Ekonomik politikanın temel sorunları bu genel teoreme **sınırlamaları bulmak** ve temelli hareket serbestliği politikası için gerekli düzeltmeleri çıkartmak olarak formüle edilebilir. Bu sınırlamalar yeterli ölçüde önemlidir, fakat hâlâ modern ekonomik politikanın önemli bir kısmının, sosyalist politika dahil, şu amaçlarla yetindiği söylenebilir (i) birçok şeyin üretici ve tüketicilerin serbest faaliyetlerine bırakılacağı kurumsal çerçeveyi sağlamak (ii), serbest değişim sisteminin daha az istenen sonuçlarını düzeltmek.»

Tinbergen'in genel teorem dediği şey, rekabet serbestliğinden başka bir şey değildir. Sosyalist politika ise, batının «sosyalist» iktidarlarının uyguladıkları politika olmak gerekir.

Bu söylenenlere örneği Türkiye'den almada yarar var. Siyasal iktidarların en basit özel araçlar karşısında nasıl isteksiz olduklarını görmek böylece daha kolay olabilir.

Karayollarının satıh kaplamaları, üzerlerinden geçecek basınca göre, belirli dayanıklıkta yapılır. Kamyonların ise, yükleme kapasiteleri ve dingil ağırlıkları bellidir. Karayollarında mevcut dingil ağırlıklarına göre yol yapılmaktadır. Fakat Türkiye'de nakliyatçılar bu sınırları sık sık aşmaktadırlar. Aştıkları zaman asıl zarar, kamyondan daha çok, karayollarına olmaktadır. Planlandığından çok daha

fazla basınçla karşılaşan karayolları satıhları derhal parçalanmaktadır. Ve bundan dolayı da ekonomi, karayollarının çok çabuk bozulması nedeniyle, önemli zararlara uğramaktadır.

Bu durumun önlenmesi gerekir. Önlemenin tek yolu ise kamyonların yapılış kapasitesinin üzerinde yük almasının önlenmesidir. Bunun kontrol edilmesidir.

Karayolcular plancılarla elbirliği etmişler, önlemenin yollarını araştırmışlardır. Ve ortada görülür tek yol vardır: Tartı kontrolları yapmak. Böyle bir sorunla karşılaşınca başka yol görünmemektedir. Yalnız siyasal organ, planlara konmasına razı olmakla beraber, böyle bir tedbirin uygulanmasına karşıdır. Karayolcular, siyasal organa dertlerini anlatmakta güçlük çekerler, anlatamazlar. Fakat Türkiye'de siysal organın başına bir mühendis, hem de buradaki zararı en iyi anlayacak bir durumda olan bir inşaat mühendisi gelince umutlanırlar. Siyasal organın başını, bölge müdürleri toplantısına çağırırlar, dertlerini anlatırlar. Aldıkları cevap Daha liberal tedbirler bulun.

Herkes bilir, beş tonluk bir kamyona sekiz ton yüklenip yüklenmediğini anlamanın tartmaktan başka bir yolu yoktur. Ve de dert âcildir. Verilen zarar, aslında kamyoncuların kârından çok daha yüksektir. Bu bile önerilir Kamyonculara açıkça para vermek. Fakat bu yolun işlemeyeceği açık, herkes kamyoncu olur. Zamanla siyasal iktidar ikna edilmiş görünür. Karayolları, hazırlığını yapar, kontrol noktalarına kontrol araçları koyar, tartıcıları yetiştirir ve şu tarihten sonra tartı başlayacaktır diye radyodan ilân verir. Her şey hazırdır, fakat anlaşılan henüz siyasal organ değil. Karayolcular birgün aniden ilânlarının kesildiğini görürler. Araştırırlar ve anlarlar ki kesme emri başbakanlıktan gelmiştir.

Zaman böyle gider ve 1970 yılına ulaşılır. Bu kez ilân verilir, hatta kontrol bile başlar ve de ceza kesilir. Fakat

o kadar, «Yukarıdan» gelen bir emirle uygulama tekrar durdurulur.

Bu bir örnek ve kabul edilmelidir ki yukarıda söylenenlere tam uygun bir örnek değil. Aslında örnek batı plancılığının spesifik araçlar kullanamayacağını değil, zaman zaman hiç araç kullanamayacağını gösteriyor. Fakat bunu kullanamayışının altında kapitalizme özgü temel sorun yatmaktadır. Bu sorun, Türkiye'de kamyon kapasitesinin fazla oluşudur. Kamyoncular, bir iş buldukları zaman, bir daha bulacakları konusunda kuşkulu olduklarından, mümkün olduğu kadar yük almak istemektedirler.

Başka bir örnek konutla ilgili. Plancılık, 1960'dan sonra başladığından beri konut kesimine akan kaynaklar planlamanın önemli ilgi alanlarından birisi olmuştur. Bu kaynakların azaltılması sanayileşmenin ön koşullarından sayılmıştır.

Kaynak iki yoldan azaltılabilir. Biri, mutlak olarak giden kaynakları azaltmak yani yapılacak konut sayısını azaltmak. Diğeri ise, büyük ya da lüks konut yapımına imkân vermemek. Bu iki yol birlikte de kullanılabilir. Fakat Türkiye'nin bu gelişmişlik düzeyinde ikinci yola ağırlık vermek hem gerekli ve hem de haklı.

Kullanılan araçlar ikinci yolu bütünü ile ihmal etmektedir. En önemli araç kredi politikası, sosyal sigortalardan ve Emlak Kredi Bankasından verilen konut kredileri. Buna son zamanlarda Ordu Yardımlaşma Kurumunun subaylara verdiği konut kredisi eklendi. Ve burada da konutlar uluslararası standartların çok üstünde; 140 metre kareye kadar çıkabiliyor.

Sosyal konut denilen bu tip konutlar aslında sosyalliğin çok üstünde. Çünkü yararlananların çoğu «sosyal» kişiler değil. Özellikle Emlâk Kredi Bankasının verdiği kredilerde, krediyi alanın da önemlice bir katkısı olması gere-

kir. Ve kredi aslında orta tabakaların üst dilimlerine çalışmaktadır. Bunlarda ise gösteriş kaygısı herkesten çoktur. Her evde sadece misafir geldiğinde kullanılacak ve dolayısıyle zamanın büyük kısmında israf edilecek büyük salonlar gerekir. Gerçekte bir sosyal konut olarak kullanılacak bir alan zamanın çok büyük bir kısmında bir vitrin olarak tutulmaktadır.

Gelir dağılımı böyle olunca, böyle israflar kaçınılmazdır. Bunların olması, kim ne derse desin, son yıllarda ara tabakalar denilen tabakaların üst dilimlerinin iyice palazlandığına ve burjuvaların harcama özeliklerine doğru yol aldıklarına işarettir.

Sosyal Sigortalardan kaynaklanan işçi konutları da böyledir. Bunları yüz metre karenin altına düşürmenin olanağı yoktur. Çünkü bunlardan yararlananlar arasında «işçi» sayılan mühendis, avukat, iktisatçı v.b. çoktur. Onları daha küçük konutlarda oturtmak düşünülemez.

Fakat bu kaynaklar bütün harcamaların içinde önemli bir yer tutmaz. Ve bu kaynaklardan yararlanmayacaklar için sonsuz özgürlük vardır. Burjuva istediği ölçekde konut yapabilir.

Bunu önlemenin imkânı yok mu? Aslında önlenmek istenirse kanun çıkarmaya bile gerek yoktur. Çünkü Türkiye'de her yapım ancak belediyeden alınacak bir ruhsat ile başlayabilir. Bütün yapılacak iş belirli büyüklükten öteye ruhsat vermemek.

Ama bu, esasta düzenin mantığına aykırıdır. Eğer insanlar lüks konutlarda, bazıları şato taklitlerinde oturamayacaksa, daha fazla geliri, daha fazla kârı ne yapsın? Dağıtım ve üretim biribirinden ayrılmaz. Marx bunu çok zamanlar önce vurguladı, ama, anlayabilmek için her şeyden önce anlayacak sınıftan olmak gerek.

Soru 23 : Batı plancılığının aşamaları nedir?

Batı plancılığı aşamalı planlı kavramını geliştirmiştir. Bu bir zorunluluk olarak çıkmıştır. Çünkü bugün, genel olarak batı iktisatı, özel olarak batı plancılığı, bir ekonominin bütününü kapsayan ve geçerli ayrıntıya sahip bir «model»den yoksundur. Bunun için planlanan bütünlüğü, ardışık aşamalarda ele alır : makro büyüklükler, kesimler arası tutarlılık, verimlilik araştırması aşamaları gibi.

Birinci aşamada gelir, tüketim, tasarruf, yatırım, ihracat, ithalât, nüfus gibi ekonominin tümünü kapsayan büyüklükler, bu büyüklükler arasındaki ilişkiler incelenmekte ve bunlara göre planlama kararları alınmaktadır. Alınan planlama kararları ilgili büyüklüklerden bazılarının amaç, bazılarının da bunları gerçekleştirecek araçlar olarak belirtilmesi şeklinde kendini göstermektedir. Yapılan incelemenin bu karar alma işlemini kolaylaştıracak özellikte olması gereklidir. Bir başka deyişle, ilk aşamada, planlama çalışmaları, tutarlı kalkınma politikalarını ortaya koymaya ve bunlar arasında seçim yapmaya imkân vermelidir.

Birinci aşama, kalkınmanın amaç büyüklüklerinin kararlaştırılması ve bunları gerçekleştirecek belli başlı araçların seçilmesi ile sona erer.

Birinci aşamadan ikinci aşamaya, en azından, gelirin artış hızı, toplam tüketim, yatırımlar ve dış ticaret büyüklükleri ile ilgili bilgiler aktarılmalıdır. İkinci aşamada, bunların sektörlere dağılımının incelenmesi ve planlanması yapılır. Ancak bu inceleme sonucunda, ekonominin belli başlı sektörlerinde üretim ve kullanma ile ilgili dengeler ortaya konabilir.

Bu aşamanın önemi, daha önce verilen kalkınma kararlarının, belli başlı mal gruplarında arz fazlası veya dar boğazlar yaratılmadan, gerçekleşmesini sağlamak şeklinde belirir. Bu aşamadaki planlama çalışmalarının başlıca

sonuçları sektörel büyüme hızları ve gerekli sektörel yatırımlarla uygulamaya yönelmiş tedbirlerin ortaya konması şeklinde özetlenebilir.

Son aşama yatırım projelerinin seçilmesi ile ilgilidir. Önceki aşamalarda sırası ile kalkınma imkânlarının ortaya konması ve kıtlıklar ya da artıkların önlenmesi birinci derecede önem kazanırken, burada optimalite sorunu ön plana çıkmaktadır. Aşamalı planlama metodolojisinin temel özelliği, ekonomide verimlilik koşullarının anlamlı bir şekilde ancak projeler seçilirken göz önünde tutulabileceğinin kabul edilmesidir. Ekonomiye sokulacak yeni teknikler, teknoloji seçimi, ithalât ikamesi gibi sorunların somut olarak planlanması, bu aşamada mümkün olmaktadır.

Bu aşamanın ciddî bir şekilde yapılabilmesinin çok sayıda ve almaşık (alternatif) projelerin elde bulunmasına bağlı olduğu açıktır. Çok sayıda projesiz bir planlamanın verimlilik motifinden büyük ölçüde feragatı gerektirdiği kabul edilmelidir.

Aşamalı planlamada bilgi ve bulgu akışının sadece yukarıdan aşağıya doğru olmadığını ilâve etmeğe lüzum yoktur. Aynı şekilde projelerden elde edilen sonuçlara göre sektörel dağılımı ve buradan da makro kararları düzeltmek gerekecektir. Uygulamada bu düzeltme işi daha çok sektörlerle makro kesim arasında önem kazanmaktadır.

Soru 24 : Model nedir?

Batı plancılığı, modelciliği ve model kavramını da artık nerdeyse günlük dile sokmuştur : makro model, mikro model, kesimsel model, statik model, dinamik model v.b. Aslında modelcilik, bir anlamda, uygulamalı bilimlerin her sahasında kullanıla gelen bir şeydir. Her mühendis, örneğin, yeni bir araç yaparken önce onun modelini geliştirir.

Ekonomi politikası uygulamalarında, batı plancılığında modelin böylesine bir kullanımı vardır. Politika uygulanmaya konmadan, kamu otoritesinin kullanabileceği çeşitli araçların etkenliğinin, doğrudan ve yan etkilerinin gözlenmesinde yararlar olduğu açıktır. Vergiler belirli ölçüde artırılırsa ödemeler dengesi ne duruma gelecektir? Faiz hadleri artırılırsa ihracat ne olacaktır? Yatırımlar artırılırsa, çalışma düzeyi ne olacaktır? Ya da bunlar ve bunlara ek daha birçok alet kullanılırsa toplumun çeşitli özelliklerinde ne gibi değişiklikler olacaktır?

Açıktır ki böyle bir saptama için birinci gerek, elde ekonominin işleyişini gösteren bir maketin bulunmasıdır. Bu ekonominin çeşitli kesimleri arasında ilişkilerin belirlenmesi işinden başka bir şey değildir. Çalışma düzeyi ile yatırımlar, yatırımlar ile gelir, gelir ile biriktirim, vergi ile biriktirim v.b. Bunların tutarlı bir biçimde ortaya konması ve bu ortaya konuşun çözülebilir olması gerekir.

Mistik bir hava verilen model kavramı budur ve aslında çok basit bir ihtiyacın esasta çok basit bir biçimde karşılanmasıdır. Bu bakımdan aslında ve esasında model kurmak herkesin harcı bir iştir.

Yalnız model kurmak başka bir şeydir, modelin geçerli ve gerçekçi olması başka. Model kurmak bir maket yapmaktır ve bu yüzden de bir soyutlama işini içerir. Ekonomide soyutlama yapmadan model kurulamaz. Ve modelcinin yaratıcılığı bu soyutlamada gösterdiği başarı düzeyinde gizlidir. Marx büyük bir soyutlayıcı idi, çünkü temelli öğeleri ikinci ve üçüncü dereceden öğe ve etkilerden ayırmasını biliyordu. Bu onun üstün tarih ve teknoloji bilgisinin bir sonucu idi. Marx'ın soyutlamasında tarihle somutlanmayan hiçbir öğe bulunamaz. Eğer Aristo çok yaklaşmakla beraber emek-değer kuramını geliştiremedi ise, Marx'a göre, bu işgücünün henüz o çağda yeteri kadar soyut ya da homojen olmayışı ile açıklanabilir. Ama Marx'ın

zamanında işgücünde farklı olan sadece beceri düzeyidir ve bunu belirli bir birime indirmek kolaydır. Eğer mantıksal olarak sanayi sermayesinden önce para sermayesi gerekirse bu tarihsel olarak ta böyle olmuştur. Bu bakımdan Marx'ın soyutlamasının temel ilkesi, tarihsel olarak doğru olanın mantıksal olarak ta doğru olacağıdır.

Marjinalizm, yarar dengeleri kurma çabaları ve dolayısıyla neoklasik iktisat da bir soyutlamadır. Ve geliştirilen iktisat ve model büyük bir mantıksal tutarlılık içindedir. Fakat sadece o kadar. Güya ekonomiyi daha iyi anlamak için yapılmış olan bu soyutlama, gerçekte ekonomiyi ve ekonominin gelişimini anlamada ortaya çıkan en büyük güçlüktür. Çünkü gerçekten soyutlanmıştır. Çünkü tarihten uzaktır. Ve bunun içindir ki bu model toplumun gelişmesini açıklamaktan âcizdir. Bunun içindir ki, tutucu düşünürler bile, henüz toplum bilimlerin bir Newton'u çıkmamıştır derler. Onlar, marxismi ve örneğin Kapitali «bir öğrencinin müsvedde defteri» (Keynz) sayarlar, fakat kendilerinin de bir almaşığını çıkartamadıklarını kabul ederler. Çıkartamazlar, çünkü bütünü ile toplumdan soyutlanmış bir toplum bilim ile işe başlamak durumundadırlar.

Demek olmaktadır ki, model kurmada en birinci gerek, geçerli bir soyutlama düzeyi gerçekleştirmektir. Can alıcı ilişkileri, diğerlerinden ayırmak gerekir. Bunun içindir ki eldeki muhtevanın iyice bilinmesi şarttır. Bunun içindir ki, «model kurucu» diye adlandırılan ve gittikçe yaygınlaşan bir uğraş gereksiz ve yanlış bir uğraştır. Türkiye ekonomisini, örneğin bilmedikten sonra, maket yapmada ne kadar başarılı olursa olsun bir kimse Türkiye ekonomisinin geçerli bir modelini yapamaz.

Model kurmak, birçoklarının sandığı gibi, bir matematik kullanma sorunu değildir. Ele alınan ilişkiler eğer belirli kesinlik ve ölçülebilirlik düzeyinde ise ve de belirli zaman aralığında değişmezlik gösteriyorlarsa matematik kullanı-

labilir ve yararlıdır. Fakat matematik kullanmak bir modelin geçerliliğini artırmaz. Belki sadece ilgililerin gözünde «güzelliğini» artırır.

Bugün sosyal bilimcilikte, dolayısıyle plancılıkta ve dolayısıyle modelcilikte bir matematik fetişizmi doğmuştur. Bu, batı sosyal bilimciliğinin, batı plancılığının ve batı modelciliğinin sınırlılığını gözlerden gizlemeye yaramaktadır. Matematik gereklere uydurulabilmek için, ilişkiler gerçekten daha da soyutlanmaktadır. Bir iç tutarlılık uğruna toplumu ve toplumsal ilişkileri değişmez sayan ve veri alan bir plancılığa gidilmektedir. Yaratıcı olmayan, plan öncesi yapıyı veri alan bir plancılık ortaya çıkmaktadır.

Yapıda değişiklik ne kadar çok gerekli ise modelin varsaydığı ilişkiler o kadar az kesindir, o kadar çok değiştirilmesi söz konusudur. Bu bakımdan böyle zamanlarda kullanılan modeller matematik kullanmaya çok az elverişlidir, ya da hiç elverişli değildir. Bunun içindir ki dünyadaki ilk plan denemesinde, sovyet planında matematik kullanılmamıştır. Bunun nedeni o zamanki sovyet plancılarının matematik bilmemeleri değildir. Tam tersi. Yazılı tartışmalar o zamanki toplum bilimcilere göre üstün bir matematik bilgisi olduğunu gösteriyor. Örneğin 1920'deki Goelro planının yapıcısı ve uzun süre Gosplan'ın başı ve Lenin'in çok yakın arkadaşı Krijijanovkiy bir elektrik mühendisidir. Ve Krijijanovkiy'in 1928'deki ilk beş-yıllık plan tartışmaları sırasında planda az matematik kullandığı yolundaki eleştirilere verdiği cevap çok ilginçtir: «Matematik gerçek ile matematik saçma arasında çok kısa bir mesafe vardır.»

1930'larda sovyet plancılığında matematik model kullanmayıp son zamanlarda kullanılmağa başlanmasını da bu açıdan değerlendirmek gerekir. Bunu Stalin'in «baskısı» ile açıklamak sadece gerçekleri gizlemektir. 1930'lar sovyetlerde büyük dönüşümler dönemidir. Her şey, katsa-

yılar, ilişkiler her an değişmektedir. Ve plancının amacı bu değişiklikleri yönetmektir, durdurmak değil. Her şeyin değiştiği bir dönemde matematik «güzelliğe» elverişli bir ilişki bulmanın olanağı yoktur. Böyle bir dönemde herhalde matematik kullanmağa çalışmak sadece tutuculuk olur, ve 1930'lar tutucu değil yaratıcı dönemlerdir. Yaratma özgürlüğünün olduğu dönemlerdir.

1960'larda sovyet ekonomisi olgunlaşmıştır, ekonominin çeşitli kesimleri arasındaki ilişki kemikleşmiştir. Bu bakımdan plancılıkta matematik kullanmak için daha elverişli bir durum söz konusudur. Bu yüzden de böyle bir aşamadaki sosyalist ekonomide her matematik kullanışı revizyonist olarak damgalamak son derece yanıltıcı olur. Yalnız aynı derecede yanıltıcı olan, matematik kullanma adı altında sosyalist planlamaya burjuva iktisatını sokma denemelerini görmezlikten gelmektir. Matematik uygulamalar (marxist) iktisata uygun olmak durumundadır. Başka bir deyişle, ve de sovyet plancılığının «babası» sayılan Strumilin'in deyimi ile, matematik modeller sadece matematikçileri değil aynı zamanda (marxist) iktisatçıları da tatmin etmelidir.

Soru 25 : Batı büyüme (makro) modelciliğinin kaynağı nedir?

Iktisat biliminin ilk kitabı ulusların zenginliklerinin nedenleri üzerinedir. Ricardo'ya göre iktisat kendisine konu olarak çeşitli sınıfların toplam üretimden aldıkları payların araştırmasını seçmelidir. Çünkü ulusların kalkınmalarının nedeni gelir bölüşümünün kanunlarında yatar. Marx'ın bütün uğraşısı ekonomilerin hareket kanunlarını bulmaya yöneliktir. Örnekler çoğaltılabilir ve gerçekten de ikinci dünya savaşı öncesi iktisatçısını bir zamanlar ikti-

satçıların bütünü ile ayrı şeylerle uğraştıklarına inandırabilmek için örnekleri çoğaltmak gerekebilir.

Marjinalcı akımla beraber iktisat biliminin yeni bir ilgi alanına doğru kaydığı görülmektedir. Daha açık bir deyişle marjinalci yaklaşım iktisata eskisinden ayrı konular bulmak için hazırlanmış bir araç olarak ortaya çıkmaktadır. Artık iktisat bilimi ulusların aralarındaki zenginlik farklarını ya da zenginliklerinde zaman içinde meydana gelen farkların nedenlerini araştırmayı bırakmıştır. Bunun yerine, bunları veri alarak, çeşitli ekonomik birimlerin dengeye gelme koşulları ile uğraşmıştır. Ulusların gelirlerindeki değişmelere yol açan üretim güçlerinin önceden değişmez ve tümüyle kullanıldığının varsayıldığı bir ortamda teker teker tüketici, üretici ve kaynak sahiplerinin dengeye ulaşıp ulaşamayacakları araştırılmıştır. Dengeye ulaşmaktan birimlerin bekleyebilecekleri en elverişli durumu elde etmeleri anlaşılmaktadır. Bu üç çeyrek asra yakın gayretin sonunda bazı kısıtlayıcı varsayımlara dayanarak, gelişmiş ülkelerde geçerli düzende bütün ekonomik birimlerin dengede oldukları gerek sezgisel ve gerekse matematiksel olarak kanıtlanmıştır.

Bu durum ikinci dünya savaşına kadar sürmüştür. Özellikle ikinci dünya svaşından sonradır ki klasik ilginin yeniden doğduğu görülmektedir. Mesleğin öncülerinin yapıtları yeniden okunmaktadır ve ekonomik büyüme iktisat biliminin en moda konularından birisi durumundadır. Ciddî iktisatçı sayılabilmenin bir ölçüsü bir büyüme modeli veya kuramı kurmaktır. Bunun içindir ki uluslararası alanda isim yapmış birçok iktisat kuramcısının bir veya daha çok büyüme modeli vardır.

Bu yeniden ilginin nedeni olmalıdır. Ve bunu araştırmak, doğruya yakın bir cevap bulmak, bu çalışmanın amacı bakımından önemlidir.

Yeniden ilgi ilk defa keşfedilmediğine göre bazı açık-

lamaların yapılmış olması doğaldır. Yalnız yapılan açıklamaların çoğunda birleşilen neden şudur: İkinci dünya savaşından sonra bazı ülkelerin bazı ülkelere göre daha az gelişmiş olduğunun farkedilmesi. Bu birçok düşünüre göre temel neden sayılmaktadır. Ve bu temel nedeni, bazen komünist rejimler altında hızla gelişme gerçeği, ya da Keynz'ci kuram ile iktisadî dalgalanmalar sorununun çözümlenmesi sonucu, akademik iktisatçıların konu sıkıntısı çekmeleri tamamlamaktadır. Tinbergen ve J. Robinson'un görüşleri bu açıklamaya uymaktadır. Tinbergen'e göre yeniden ilginin kökleri önem sırasına göre belirtilen şu nedenlerde yatmaktadır: (1) az gelişmiş ülkelerin kalkınma ihtiyaçlarının keşfi, (2) komünist yöntemi altındaki ülkelerin yüksek kalkınma hızları, (3) 1930'larda herkesi düşündüren ekonomik dalgalanmaların önemini yitirmesi.

J. Robinson'un konu ile ilgili düşünceleri ise şöyledir: «Değişme (ilgideki) kısmen akademik bir konu olan iktisat biliminin iç evriminden doğmuştur. Bir problemin çözümü bir diğerine yol açar; yatırımın en önemli rolü oynadığı Keynes'in kısa dönem kuramı kurulunca, yatırımın meydana getirdiği birikimin sonuçlarını tartışmak bir zorunluluk oldu.»

Buna ilâveten J. Robinson, dünyanın gelişmiş, sosyalist kurumlarla hızla gelişen, ve hızlı bir nüfuz artışı ile beraber gelişmeyen fakat gelişmek isteyen olmak üzere üçe ayrılmış olmasının yarattığı âcil durumun, ilgi değişiminin önemli bir nedeni olduğu kanısındadır.

Bu açıklamalar doğruluk payı taşımakla beraber tümüyle doğru açıklamalar sayılmamalıdır. Hatta bir ölçüde yanıltıcıdır da. Eğer açıklamalar doğru sayılırsa, büyüme kuramının, batıda geliştiği biçimiyle, geri kalmış ülkelerin kalkınma yollarını bulmayı amaç edinmiş olduğu sonucu çıkacaktır. Bunun gerçekle ilgisi olmadığını, kurama belli başlı katkıda bulunanların az gelişmişlik sorunu ile

ilgilenmediklerinin tesbitinde yarar görülmektedir.

İlerdeki sorularda ayrıntıları ile açıklanacağı gibi yeni ilgi Harrod'la başlamaktadır ve R. Harrrod ile E. Domar ilk katkıcılar olarak bilinmektedir. Ne Harrod ne de Domar az gelişmişlikle ilgilidir, onların ilgilendikleri kendi yarı kürelerinin sorunlarıdır. Aşağıda Harrod'tan alınan cümle bu iddiayı desteklemektedir: «Bu açıklamalardaki temel düşünce, er veya geç durgunluk sorunu ile tekrar karşılaşacağımız ve iktisatçıların bütün dikkatlerini çevirecekleri sorunun bu sorun olduğudur.»

Harrod'un açıklıkla ortaya koyduğu, bütün iktisatçıların üzerinde düşünmelerini öğütlediği sorun şudur: 29 buhranı bir şekilde geçiştirilmiştir ve böyle buhranların yenilmesi için Keynes'ci araçlar geliştirilmiştir. Yalnız geliştirilen araçlar özellikleri gereği çok kısa-dönem için geçerlidir ve buhranın tekrar gelmemesi konusunda bir yenilik getirmemektedir. Halbuki buhran —tamdan az çalışma— Birleşik Krallık ve Birleşik Devletler gibi gelişmiş ülkeler için kaçınılmaz görünmektedir. Devamlı çözüm yolu kuyu kazıp kuyu doldurmakta değil devamlı büyümede yatmaktadır. Bu bakımdan iktisatçı, ileri, gelişmiş ülkelerde devamlı büyümenin mümkün olup olmadığını ve devamlı büyüme durumunun koşullarını araştırmalıdır.

Soru 26 : Batı büyüme (kalkınma) modellerinin az gelişmiş ülkeler için geçerliliği var mıdır?

Harrod'un çığır açan mesajı budur ve bu mesaja uyulmuştur. Yalnız temel sorun bu olmakla beraber kurulan kuram öyle geliştirilmiş olabilir ki, kuramdan çıkarılan sonuçlar başka tip sorunlu ekonomiler için de geçerli olabilir. Bir başka deyişle kuramın varsayımları belirli ekonomilerin damgasını taşımayabilir. Fakat bu konuda da fazla

ümitli olmak için neden yoktur. Örneğin yine Harrod, kuramın nüfusla ilgili kesiminden söz ederken, «bu (klasik nüfus öğretisi) öğreti, dünyanın bugün fakirlik çeken geniş bölgeleri için geçerli olabilir. O, evrensel olarak değil de belirli durumlarda geçerli öğretilerden birisi sayılabilir. (Fakat) Ben, şimdi özellikle Birleşik Devletler, Büyük Britanya, Batı Avrupa ve diğer ileri ülkelerin ekonomileri ile ilgiliyim. Bu bakımdan, nüfusun büyüklüğünü, eski klasik sistemde olduğu gibi, bağımlı değil de bağımsız bir değişken olarak düşünebiliriz.» demektedir.

Harrod'un mesajının tutulduğu ile ilgili örnek, yakın zamanlarda tartışmaya en çok katkıda bulunanlardan birisi olan N. Kaldor'dan verilebilir. Kaldor, bir büyüme kuramının gerekleri üzerine söz ederken, «Kapitalist bir ekonomideki büyüme vetiresinin mahiyeti ile ilgili yeterli bir modelin yeni ampirik araştırmaların ortaya koyduğu göze batan tarihi sabitlikleri de açıklaması gerekir» düşüncesini ileri sürmektedir. Daha sonraki yazılarında daha da açıktır. Büyüme kuramları (modelleri), —ki kendisininki bir örnektir— ileri gelişmiş ülkelerde varolduğunu son zamanlardaki araştırmalarının ortaya koyduğu bazı «stilize edilmiş gerçekleri» açıklamak durumundadır. Bu «stilize edilmiş gerçekler» şunlardır: (1) Trend olarak alındığında işgücü prodüktivitesi ve toplam üretim hacminde sabit bir artış hızı, (2) sermayenin ölçüsü ne olursa olsun işçi başına sermayede devamlı bir artış, (3) sabit ve uzun devre saf faiz haddinden önemli ölçüde yüksek bir kâr haddi, (4) sabit bir sermaye-üretim oranı veya düşük ve aşırı kullanma durumları ayıklanırsa uzun devre trendin yokluğu, (5) yatırımın gelire oranının sabit oluşu, başka bir deyişle yatırım oranı ile gelir dağılımı arasında yüksek bir korelasyon katsayısının varlığı, (6) işgücü prodüktivitesinin artış hızı ile toplam üretimin artış hızı arasında önemli bir farkın oluşu ve farkın hızlı büyüme ile birlikte artışı.

Bu gerçeklerin ancak yeryüzünün pek küçük bir bölümü için «gerçek» sayılabileceğini eklemeğe gerek olmamalıdır.

Buraya kadar söylenenler büyüme olgusu ile yeniden ilginin gelişmiş ülkelerin bazı tipik sorunlarına çözüm bulma zorunluluğundan doğmuş olduğu anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle az gelişmişlik sorununun, bu kuramın gelişmesi üzerinde bir etkisi olmamıştır. Bu düşünce, hemen hemen aklı başında herkesin az gelişmişlikle şartlandırılmış olduğu bir ortamda, oldukça garip görünebilir. Fakat bunda şaşılacak bir nokta yoktur. Asıl garip olan, sorunların tarihsel bir sınırlılığı olduğunu, bu yüzden de geliştirilen model ve kuramların tarihsel ve dolayısıyle de bölgesel bir geçerliliği olacağını kabul etmemektir. Eğer bilim adamlarının uğraşları ile toplumun sorunları arasında bir bağ varsa, ki varolagelmiştir, emperyalist aşamada kapitalist ülkelerin iktisatçılarının, feodal, yarı feodal, ya da kapitalistleşmiş, yani, meta üretiminin yaygınlaştığı ve işgücünün metalaştığı bir ekonominin (Lenin) sanayileşme sorunlarıyle uğraşmasını ummak aşırı iyimserlik olur.

Böyle iyimserlerin daha çok az gelişmiş denilen ülkelerde bulunduğu söylenmelidir. Batı dünyasında, iki savaş arasında, burjuva iktisatının gelişmesine en çok katkıda bulunmuş olan Hicks'in şu sözleri böylelerini ciddî olarak düşündürmelidir: «Büyüme kuramı denilen kuramın, az gelişmişlik iktisatının, iktisatçıların en önemli uğraşılarından birisi olduğu bir zamanda ortaya çıkışı, ikisi arasında bin bağ olduğu kanısını uyandırmaktadır. Böyle bir ilişkinin olduğundan çok şüphe ederim... Büyüme kuramının (azgelişmişlikle) hiçbir özel ilişkisi yoktur. Ne kuramın az gelişmişlik iktisatı üzerinde ayrı bir etkisi vardır, ne de az gelişmişlik ilgisi onun gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.»

Soru 27 : Harrod'un «sorunu» nedir?

Harrod üzerinde durmanın özel nedenleri var. Bir kez yeni zamanlarda büyüme modelciliğinin başlatıcısı. Ortaya koyduğu sorun, batılı kalkınma modelcilerini, iktisatçılarını uzunca süre ilgilendirmiş ve ilgilendirmekte. Aslında uzun süre, bütün batılı iktisatçıların uğraşı, ya Harrod'un sorununa yeni bir çözüm getirmek, ya onu geliştirmek olmuştur. Bir zamanlar bütün yollar Roma'ya çıkarken, şimdi bütün batılı büyüme modelleri Harrod'a indirgenmektedir.

Harrod'un sorunu Harrod'un dünyasının sorunudur. Harrod'un dünyası ise apolitik dünyadır. Önemli değişkenlerin sadece ekonomik davranışları vardır ve bu davranışlar yine sadece ekonomik etkilerden rahatsız olmaktadır. Gerçi daha önce de söylendiği gibi kuram gelişmiş batı ekonomileri için geliştirilmiştir ve bu ekonomilerde siyasal otoritenin bulunmasından normal bir şey düşünülemez. Fakat bu otoritelerin para ve maliye politikasını yönetmekten başka bir uğraşısı yoktur. Bunları yaparken de bütünüyle ekonomik endişelere uygun bir davranış göstermektedirler. Örneğin, bu siyasî otoritenin gelir dağılımı ile ilgilenmek gibi bir eğilimi yoktur; ekonomik bütün, hangi gelir dağılımına yol açıyorsa, o gelir dağılımı veridir. Daha sonra görülebileceği gibi Harrod'un sorununun büyük kısmı biriktirim (tasarruf) kat sayısının şu veya bu değeri bulması ve bu değerin sabit olmasından ileri gelmektedir. Gelir dağılımı, kat sayıyı istenen düzeye getirmek için bir araç olarak kullanılabilir, fakat Harrod'un dünyasında böyle bir şey asla söz konusu olamaz. Bunun, yani politikasız dünyanın bir «politik karar» olduğuna işaret etmek gerek. Kuramın bu yanını Bayan Robinson şöyle özetlemektedir «O (Harrod'un dünyası), politikasız bir dünyadır. Toplumda ne menfaat çatışması ve ne de toplumsal

çevrenin kişisel davranış üzerinde bir etkisi vardır. Fakat aynı zamanda o, müteşebbis, rantiye, işçisi ile birlikte para ve malî sistemi olan bir kapitalist dünyadır.»

Harrod'un dünyasının ikinci özelliği ekonominin sayısız birimlerden meydana gelmesidir. Bu birimler deneme ve yanılma yolu ile hareket ederler ve böyle hareket ediş-leri sistemin istikrarsızlığının bir nedenidir. «Toplam üretim, birçoğu belirsiz bilgiye dayanan, sayısız kararların sonucu» (Harrod) olunca ortaya çıkan büyüme hızının istikrarsızlığa yolaçmasını beklemek doğal görülmelidir. Fakat aynı istikrarsızlıkla başka bir ekonomide karşılaşmak mümkün olmayabilir.

Harrod'un dünyası devamlı değişen bir dünyadır ve Harrod değişmeyen bir dünyayı veri alan bir iktisatın yeteri kadar realist olmadığı kanısındadır. Kitabının birinci kesimi bütünüyle bu görüşün açıklanmasına ayrılmıştır. Üretim faktörleri değişmektedir ve Harrod'un dünyasına dinamizm kazandıran da bunların zaman içinde değişmeleridir. Yalnız bu değişmeler bakımından Harrod'un dünyası oldukça tipiktir. Bir kez üretim faktörlerinden ikisi, teknik ilerleme ve nüfus aktiftir. Bir başka deyişle bunların değişme hızları kuram için bir veridir. Kuram bunların değişmelerini açıklamağa yönelmez. Aslında bu önemli olmayabilir. Daha önemli olarak kuram, çeşitli büyüklüklerin örneğin üretimin şöyle veya böyle değişmesinin teknik ilerleme ya da nüfusun artışı üzerinde hiçbir etkisi olmadığını varsayar. Harrod'un bu konudaki ifadesi şöyledir «Daha önce sözünü ettiğim üç değişkenden (işgücü, prodüktivite, sermaye) ikisi, ilk yaklaşım olarak, bağımsız sayılabilir; bunlar nüfus ve nüfusun prodüktivitesidir, diğeri ise, en azından kısmen bağımlıdır.»

Nüfus artışı hızı sabittir. Harrod bundaki değişmeleri esas tartışmayı önemli ölçüde değiştirmeyen özellikler saymaktadır.

Harrod'un dünyası tarihsiz bir dünyadır. Kuram, daha önce de değinildiği gibi, olgun ekonomiler ve özellikle olgun ekonomilerin karşılaştıkları bazı tipik sorunları açıklamak için geliştirilmiştir. Böyle ekonomilerin problemlerinin kaynağı —Harrod'a göre— tasarruflardır. Ne kadar az tasarruf yapılırsa o kadar iyidir ve model için hep böyledir. Halbuki o ekonomiler için bir aşama geçmiştir ki ne kadar çok biriktirim (tasarruf) yapılırsa o kadar iyidir. Bazı tarihlerde iyi olan bazı tarihlerde iyi değildir. Harrod'un dünyasında böyle bir ayırıma yer yoktur.

Böyle bir dünyada, Harrod'un sorunu kapitalist ekonominin sorunudur. Bu sorun, doğal büyüme hızı ile gerekli büyüme arasındaki tutarsızlıktan ortaya çıkmaktadır.

Bir ekonomide, herkesin çalıştığı, işsizliğin olmadığı bir ekonomide, kalkınma hızının tavanını çizen birinci öğe nüfus artışıdır. Nüfus artışı yeni işgücü sağlayacaktır; fakat işgücü sağlamanın tek yolu nüfus artışı değildir. Teknik ilerleme, yapılagelmekte olan işlerin daha az işgücü ile yapılması olanağını doğurur. Bir başka deyişle mevcut işgücü stokundan, üretime bağlanmış işgücünden bir bölümünü serbest bırakır. Her kapitalist yeni bir makina kullanırken, belli bir ürünü toplam olarak daha az işgücü ile üretme olanağını elde eder. Böyle bir olanak yoksa, zaten yeni makinayı kullanmaz ve kapitalist sistemde makina kullanmak ile bir birim ürün için gerekli işgücü miktarı azalır. Bunun içindir ki, geçerken söylemek gerekirse, gelişen bir kapitalist ekonomide metaların değeri düşme durumundadır. Tabiî burada emek kuramına göre değerden söz edilmektedir.

Nüfusun artışı ve teknik ilerlemenin serbest bıraktığı işgücü miktarı, bir kapitalist ekonominin gelişme hızının tavanını belirler.. Çünkü her yeni üretim için, eninde sonunda, yeni işgücüne ihtiyaç vardır. Ve bu tavana, Harrod, doğal büyüme hızı demektedir. Eğer bu iki kaynaktan do-

layı nüfus, diyelim, yüzde üç artıyorsa bir ekonominin de büyüme hızı en fazla yüzde üç olmak durumundadır.

Doğal büyüme hızı, sorunun bir yanıdır. Denebilir ki bu üretici güçlerden bazılarının imkân verdiği hızdır. Bir de gerekli büyüme hızı vardır.

Gelir bölüşümü veridir. Bu durumda, aşağı yukarı, oran olarak veri bir biriktirim söz konusudur. Çünkü, Keynz'ci kurama göre toplumun tüketim eğilimi kolay kolay değişmez. Tüketim eğilimi, yani gelir bölüşümü ve toplam gelir içinde tüketime gidebilecek bölük veri olduğuna göre, biriktirim eğilimi ya da oranı da değişmez bir özellik gösterir. Buraya dek Keynz'ci düşünce olduğu gibi saklı tutulmuştur.

Biriktirim, biriktirim olarak kalamaz. Bir kez böyle olacak olursa ekonominin genel dengesi bozulmuş olur. Çünkü üretilenden daha az satış olmuş olur. Başka bir deyişle, sömürü yaratılmış fakat gerçekleşmemiştir. Gerçekleşmemiş sömürünün bir kapitaliste hiç yararı yoktur. Bir kapitalist işçiyi zevki için, sadece kötülük yapmak için sömürmez. Yaratılan artık değerin, kapitaliste geçmesi için, bunun gerçekleşmesi yani metanın satılması gerekir. Bir kapitalist için doğru olan, bütün kapitalistler için daha doğrudur. İkinci kez, kapitalist, kapitalist düzen içinde, ayakta kalmak için büyümek zorundadır. Bu bakımdan da, tüketiminden arta kalanı harcamak, yani yatırmak zorundadır.

Sistemin bu temel sorununa Harrod bir yatırım ilişkisi ile yaklaşmaktadır. Buna göre kapitalistlerin ortalama kâr hadlerine göre tutmak isteyecekleri bir sermaye stoku vardır. İstenilen sermaye stoku nihaî talebi, nihaî talep de geliri oluşturduğu için, toplam gelirin bir işlevidir. Nihaî talep dolayısıyle gelir artarsa, mevcut firmalara talep artacaktır. Belli üretim kapasitesinde bu, kâr oranının yükselmesi demektir. Bu durumda kapitalistler sermaye sto-

kunu artırmak isteyeceklerdir. Sermaye stokunun artması yeni yatırım yapma anlamına gelmektedir.

Bu söylenenlere göre gelir ile sermaye, gelir artışı ile sermaye artışı yani yatırım arasında bir ilişkinin varlığı ortaya çıkmaktadır. Hızlandıran ilkesi denilen bu ilişki, ya da katsayı Harrod modelinde gerekli büyüme hızını belirleyen ikinci öğedir.

Neden gerekli büyüme hızı ve ne için gerekli bir hız? Kapitalistleri dengede tutmak için, düzeni yaşayabilir yapabilmek için gerekli bir hız. Başka bir deyişle biriktirim oranı veri olduğunda ve sermaye ile gelir arasındaki katsayı değişmez olursa, ekonomi öyle bir hızla kalkınmalı ki, kapitalistler yeterli ölçüde kârlı yatırım alanları bulabilsinler; toplam biriktirim yatırıma dönüşsün ve biriktirim yatırım özdeşliği sağlansın. Eğer yatırımlar biriktirimden az olursa kârlar düşer, çok olursa fiyatlar yükselir. Bu hız, biriktirim oranının, sermaye-üretim katsayısına bölümüne eşittir. Eğer bu hız sağlanırsa, kapitalistler kendilerini dengede sayacaklardır, ve de yatırımlarını da buna göre ayarlayacaklardır. Bu ise dengenin devamını sağlayacaktır.

Yalnız sorun burada bitmemekte ve hatta asıl burada başlamaktadır. Gerekli büyüme hızı kapitalistleri dengeleyen bir hızdır. Doğal büyüme hızı çalışanları da içine almaktadır. Bu bakımdan her iki hızın birbirine eşit olması gerekir. Eşit olmazsa ne olur? Örneğin gerekli büyüme hızı, doğal büyüme hızından büyük ise ne olacaktır? Cevap açık Durgunluk, yani ekonomik bunalım. Çünkü veri biriktirim oranında, kapitalistlerin devamlı denge sağlayabilmeleri yani bekledikleri kârı elde edebilmeleri için gerekli büyüme hızı, üretim güçlerinin elverdiğinden yüksektir. Bu durumda gerekli büyüme hızının gerektirdiği yatırımların tamamı gerçekleşmeyecektir. Bu durumda, demektir ki, sömürünün bütünü gerçekleştirilememektedir. Tersi durumda ise, biriktirimden çok yatırım olanağı var-

dır ve enflasyon kaçınılmaz tehlikedir.

Bunlar kendiliğinden eşitlenebilir mi? Harrod bunu sadece tesadüflere bırakmaktadır. Ve üstelik sistemin anarşik özelliği dolayısıyle bu eşitlik her zaman bozulabilmektedir ve sistemde bozulmayı hemen düzeltici bir mekanizma yoktur.

Soru 28 : Fel'dman modeli ile Harrod modelinin ilişkisi var mıdır?

Fel'dman, bir sovyet elektrik mühendisi. Sovyet endüstrileşme tartışmaları sırasında, Gosplan'ın dış ekonomik ilişkiler bölümünde çalışıyor. Kalkınmanın çeşitli yönleri üzerinde yazılar yazar. Bunlardan ikisi, 1928'in son aylarında, ilk planın kabulü sırasında Gosplan'ın dergisi olan Planovoe Hozyaistvo'da (Planlı Ekonomi) yayınlanır.

Bu iki yazı, Marx'ın genişletilmiş yeniden-üretim şemasının, genişletilmiş, somutlaştırılmış ve matematikleştirilmiş bir biçimidir. Kullanılan matematik ve grafikler bugünün birçok «model» yapıcısını kıskandıracak «güzelliktedir».

Feld'man, çeşitli yazılarından anlaşıldığı üzere, bir hızlı kalkınma taraftarıdır. Feld'man ve onunla birlikte yazan zamanın bazı başka iktisatçılarının hızlı kalkınmacılığı, daha önceki Trotskist kampın süper-endüstrileşme tezlerinden ayrılır. Trotskistler, kulak egemenliği karşısında ve sovyet iktidarını perçinleştirmek için, 1925'lerde, süper-endüstrileşme gereğini ileri sürmüşlerdir. Bu teze karşı, bu tezin işçi-köylü smıtçka'sını (ittifak) yıkacağı tezi ile karşı çıkılmıştır. Ve 1925'ten hemen sonraki uygulama göstermiştir ki, başarılan sonuçlar Trotskist bekleyişleri aşmıştır. Üstelik, özellikle 1927'lerden sonra, Sovyetler Bir-

liği dışına çıkan Trotskist kamp uygulanan kampanyayı aşırı hızlı bulmuştur.

Feld'man'ın geliştirisinin iki önemli ayrılığı vardır. Bir kez, eğer belirli bir zaman aralığında üretim araçları üretimi, tüketim araçları üretiminden daha hızlı artacak olursa, bu zamanın sonunda tüketim, tersi durumdan, yani, tüketim araçlarının üretim araçlarından daha hızlı arttığı durumdan, daha yüksek düzeylere ulaşır. Belirli zamanın belirlenmesi ve yatırımların üretim ve tüketim araçları üretimi için ayırımı bir planlama ve diğer düzenlemeler işidir. Feld'man böyle bir durumun kapitalist ekonomi için söz konusu olmadığını belirtir. Bunalımlar doğuracağını söyler. Fel'dman'ın ikinci önemli ayrılığı, hızlı kalkınmanın daha «ekonomik» olduğudur. Hızlı kalkınma ile, almaşık ve hızlı olmayan diğer bir kalkınma biçimine göre çok büyük tasarruflar elde edilir.

1930'ların ilk yıllarından itibaren Fel'dman'ın yazılarının kesildiği görülür. Sonradan anlaşılır ki Fel'dman esas mesleğine dönmüş ve küçük bir yerde, küçük bir elektrik santralının başına getirilmiştir. Fel'dman'ın başkente dönüşü 1956'lardan sonradır. Şimdi, yazmış olduğu matematik-planlama çalışmaları toplanmaktadır.

Fel'dman'ın çalışmalarının özellikle yukarıda sözü edilen iki çalışmasının, Sovyet Kalkınma «modelini» yansıttığı konusunda düşünce, batı dünyasında, pek yaygındır. Batı dünyasının, Fel'dman'ın çalışmalarından haberdar oluşu Evsey Domar aracılığı ile olmuştur. Evsey Domar 1957'de yazdığı «Bir Sovyet Büyüme Modeli» adlı çalışması ile Fel'dman'ın çalışmasını batı dünyasına tanıtır. Bilindiği gibi Domar, Harrod ile birlikte batı büyüme modelciliğinin kurucusudur ve söz konusu çalışmasında, daha önce Fel'dman'ın çalışmasını bilmediğini özellikle belirtir.

Daha sonraları Fel'dman'ın iki çalışması ingilizceye çevrilmiştir. Fakat batı iktisatı Fel'dman'ın geliştirisini hâlâ

Domar'ın sunduğu biçimde anlamak eğilimindedir. Buna göre, iki kesim, üretim araçları ve tüketim araçları başlangıç noktasıdır. Yatırımların bu iki kesime dağıtımı önemlidir ve dağıtımı gösteren katsayı stratejiktir. Fakat bazı, pek de zorlayıcı sayılmayacak, varsayımlarla gösterilmektedir ki bu katsayı, Harrod-Domar modelindeki biriktirim (tasarruf) katsayısına dönüşmektedir. Sermaye katsayısı ile birlikte, bütün geliştiri, Harrod-Domar modeline indirgenebilmektedir. Her yol Roma'ya çıkar!

Yalnız bu görünüşte bir indirgemedir. Fel'dman geliştirisinde de sermaye ile üretim arasında bir ilişkinin söz konusu olduğu doğrudur. Buna sermaye kullanımının etkenliği denmektedir. Ve üretimin sermayeye oranıdır. Fakat asıl önemli olan şudur Fel'dman geliştirisinde, batıdaki benzerlerinden çok farklı olarak, bu katsayı sabit olmaktan çok uzaktır. Tam tersine, planlamanın görevi bu katsayıyı değiştirmek, sermaye kullanımının etkenliğini arttırmaktır. Bu emek verimini artırarak ve özellikle vardiya kullanımını, aynı sermayeyi birkaç kez kullanmayı sağlayarak olur. Feld'man, kapitalist ekonomide özellikle o zamanın Amerika Birleşik Devletlerinde, bunun gerçekleştirilemediğini söyledikten sonra, sosyalist bir ekonominin de aynı durumda olması için hiçbir nedenin bulunmadığını savunuyor. Kalkınma hızında bu yolla önemli artışların sağlanabileceğini ekliyor ki, sonraki gelişmeler bu yargıyı doğrulamıştır.

Sabit olmayan, sadece, sermaye kullanımının etkenliği değil. Yatırımları üretim araçları üretmek ve tüketim araçları üretmek olarak ayıran katsayı da değişmekte ve planlamada ciddî bir alet olarak kullanılabilmektedir. Bunun ilginç yanı şudur : Makina üretmek için yatırımın önemi arttıkça, belirli bir zaman aralığında tüketimin artış hızı da artmaktadır. Doğaldır ki, ilk önce yavaş, sonra hızlı, fakat herhalde ortalama olarak yüksek. Feld'man'ın aşağı-

daki tablosu, bu iki aletin işleyişini, tüketimin artış hızı bakımından göstermektedir.

Yatırımın Dağıtımı ve Sermaye Kullanımının Etkenliğine Göre Tüketimin Artış Hızı
(Yüzde Olarak)

Ku / Kp	Su .495 Tp	Su .94 Tp	Su 1,38 Tp
0.106	4.6	10.0	13.3
0.2	8.1	15.7	23.0
0.27	10.3	20.0	29.4
0.5	16.2	31.3	45.0
1.0	24.3	47.0	69.0
2.0	32.3	62.7	92.0
5.0	40.4	78.3	115.0
10.0	44.1	85.4	128.5
	48.5	94.0	138.0

Tabloda Ku, üretim araçları üretimi; Kp, tüketim araçları üretimi için ayrılan sermayeyi; Tp tüketim araçlarının artış hızını; Su, üretim araçları kesimindeki sermaye kullanımının etkenliğini göstermektedir. Buna göre, ilişkilerin yönlerini anlamak kolaydır.

Ku/Kp katsayısının biriktirim katsayısına özdeşliğinin altında ne yatar? Sadece şu Daha çok sermaye malı üretirseniz, daha çok biriktirmek (tasarruf etmek) zorundasınız. Çünkü sermaye malı, tüketim için kullanılamaz.

Bunu göstermek büyük bir keşif değildir. Ve de yatırım dağıtım katsayısı değiştikçe, birikimin de buna otomatik olarak ayak uyduracağı sanılmamalıdır. Dengeyi kurmak planlamanın görevidir. Fakat böyle konuşun önemli bir vargısı var : Biriktirim sorunu kalkınma sürecinin sınırı değildir. Hiç olmazsa, kalkınmayı ciddîye alan ülkelerde.

Bu açıklamalardan sonra Harrod modeli ile Feld'man'ın geliştirisi arasında bir benzerlik olup olmadığına karar vermek okuyucuya düşer.

Soru 29 : Kalkınma sorunu nedir?

Kalkınma özünde bir sınıfsal sorundur. Kalkınma şimdiye kadar görülmüş bütün deneylerinde bir sınıf sorunu olarak ortaya çıkmıştır. Endüstri devrimi, iktidarını perçinlemek isteyen ticaret kapitalinin, sanayi kapitaline dönme zorunluluğunun bir ürünüdür. Tüccarların, sanayi kapitalistine dönüşmeleri, onların bir sınıf olarak varlıklarını sürdürmelerinin hem gereği ve hem de sonucudur. Bu sonuç onların feodal veya olmayan toprak ağalarına karşı verdikleri savaşta kendini gösterir. İşgücünün topraktan koparılması, metalaşması ve de işgünün ucuzlatılması, sanayici ile toprak ağasını karşı karşıya getirmiştir.

«İşgücünün verimliliği, son çözümlemede, yeni bir toplumsal düzenin zaferi için en önemli, en birinci koşuldur. Kapitalizm, serflik döneminde görülmedik bir işgücü verimliliği yarattı.» (Lenin). Ve ancak bu yüksek verimlilikledir ki zaferini perçinledi. Unutulmamalıdır ki, daha önceki sorularda kalkınmanın işgücünün verimini artırma sorunundan başka bir şey olmadığı açıklanmıştı.

İşçi sınıfı, yoksul köylülerle ittifak ile 1917 Ekiminde dünyada ilk kez iktidarı aldı ve proletarya diktatoryasını kurdu. Kurulan iktidar, maddî temellere göre tarih içinde çok ileri bir aşamayı yansıtıyordu. İktidarın perçinleşmesi için, maddî temellerin genişletilmesi kaçınılmaz idi. Kalkınma, yani işgücünün verimliliğinin artırılması, genç Sovyet iktidarı için bir zorunluktu. Lenin, 1919 yılında, yukarıdaki cümlesini şöyle tamamlıyordu : «Kapitalizm, sosyalizm yeni ve çok daha yüksek bir işgücü verimliliği yarattığı zaman nihaî olarak yenilebilir ve nihaî olarak yenilecektir.» (Lenin, Soçinenie, Cilt 39, Sayfa 21). Sovyet kalkınması, iktidarı almış işçi sınıfının iktidarını perçinleme gereğinin bir ürünü olmuştur.

Sovyet kalkınması, klasik kalkınmadan daha yüksek

bir kalkınma hızı sağladı. Sovyet kalkınması daha hızlı bir kalkınma gerçekleştirme zorunluğunda idi. Bu zorunluluk kalkınma zorunluluğundan ayrıdır. Gerek klasik (kapitalist) ve gerekse Sovyet kalkınması bir sınıfsal zorunluluğun sonucu olmakla beraber, sovyet kalkınması ayrıca daha hızlı olma sorunu ile karşı karşıya idi. Başka bir deyişle, sovyet çevresinde, kalkınmanın başarısı, hızlı oluşuna bağlıdır. Bunu, kalkınmasına sonradan başlamak durumunda kalan ülkelerde, akılcı kalkınmanın ancak hızlı bir biçimde gerçekleşebileceği sonucuna götürmek mümkündür.

Çünkü, bazı ülkeler kalkınmaz iken teknoloji gelişmiştir. Teknoloji hem gelişmiş ve hem de ölçek olarak büyümüştür. Ve üstelik te ihtisaslaşmış, yani üretimde çeşitli süreçler biribirinden ayrılmıştır. Tarihsel gelişim ticaretin tarımdan, sanayinin ticaretten ayrılması biçiminde olmuştur. Köyle şehir ayrımı ve köy ve şehir çelişkisi bir işgücü verimliliğinin artışı sorunudur ve bir kalkınma sorunudur. Ve bu sorun, burada bitmez. Geniş anlamda sanayi içinde sürer. Sanayide, bir yandan ölçek büyür, diğer yandan işbölümü ve ihtisaslaşma artar. Giderek, sanayide yeni sanayi kolları doğar ve her sanayi kesiminin diğer kesimlerden aldıkları maddeler (parça ve hammadde) çoğalır. Marx'ın Kapital'de açıkladığı bu eğilimi, burjuva iktisatçıları yüz yıl kadar sonra tekrar keşfetmişlerdir: «M. Proudhon'a göre iş araçlarının konsantrasyonu, işbölümünün reddidir. Fakat gerçekte, biz yine tersini buluyoruz. Araçların konsantrasyonu artarken, işbölümü de artmaktadır ve vice versa. Her büyük mekanik icadı, daha büyük işbölümünün izlemesinin ve işbölümünde her artışın da yeni mekanik icadlara olanak yaratmasının nedeni budur.» (K. Marx, Poverty, of..., S. 121). Ve karşılıklı ilişki, konsantrasyon ve işbölümü arasındaki ilişki, kapitalizm ile birlikte gelişmiş ve keskinlik kazanmıştır: «Kendini kapita-

liste dönüştürmek isteyen her para veya meta sahibinin kontrol etmesi gerekli minimum değer toplamı, kapitalist üretimin gelişiminin çeşitli aşamaları ile birlikte değişir ve belirli aşamada, üretimin özel ve teknik koşulları nedeniyle, çeşitli üretim alanlarında değişiktir. Kapitalist üretimin en başında bile, bazı üretim kolları, tek tek kişilerin ellerinde henüz toplanmamış bir minimum kapital gerektirir. Bu, kısmen Colbert zamanındaki Fransa'da ve çağımıza dek birçok Alman devletinde olduğu gibi özel kişilere devlet subvansiyonu verilmesine, kısmen de bugünkü modern anonim şirketlerin öncüsü olan ve sanayi ve ticaretin bazı kollarının sömürüsü için yasasal monopole sahip sosyetelerin kurulmasına yol açar.» (K. Marx, Kapital, Cilt I, S. 309). Minimum kapitalin ne olduğu her zaman bilinemez. Bilinen, sadece bunun arttığıdır. Bir de genel olarak söylenebilecek, teknoloji gelişirken ve bazı ülkeler gelişmezken, minimum gerek ile tek tek kişilerin elinde biriken değerler arasındaki farkın artmasıdır. Devletçilik deneylerinin yaygınlaşmasının en çok bu artan farkla açıklanması gerekir. Devletçilik, bütün kapitalistler için, bütün kapitalistler kendi aralarında birleşemeyip ancak devlette birleştikleri için, bazı endüstrileri devletin kurmasından başka bir şey değildir.

Demek olmaktadır ki, kalkınma eşiğinde ve bunu kalkınmış ülkelerin var olduğu bir dünyada gerçekleştirmek zorunda kalan bir ülke, ölçek olarak büyümüş, uzmanlaşmış ve iç ilişkileri kemikleşmiş bir teknoloji ile karşı karşıyadır. Bu durum, kalkınma eşiğindeki ülkeler için önemlice bir değişiklik yaratmaktadır. Bu değişikliği yine Marx'ın bir deyişini kullanarak şöylece belirtmek mümkündür: Marx, kapitalist gelişmeyi anlatırken, makina yapımı sanayiinden önce makinenin ortaya çıktığından söz eder. Tıpkı, elbisenin, tarih içinde terzi denilen kimselerden önce ortaya çıkışı gibi. Yalnız, şimdi makina yapımı kesimi-

nin ortaya çıkmış olmasının, makinanın bir üretim aracı olması ve bütün teknik ilerlemeyi içermesi nedenleri ile terzinin ortaya çıkışından çok daha geniş kapsamlı ve niteliksel bir özelliği vardır. Elbise giymek isteyenlerin terziye gitmek istememelerinden doğacak kayıp belki o kadar umursanamaz. Fakat, artık makina kullanmak durumunda olanların makinalarını kendilerinin yapmaları gibi fantezi düşünülemez. Bir tekstil fabrikasının önce tekstil makinalarını yaparak işe başlamasının olanağı yoktur.

Bütün bunlardan ortaya çıkan, kalkınma sorununun her şeyden önce bir üretim araçları üreten ve özellikle makina yapımını içeren bir kesimin kurulması sorunu olduğudur. Burada da, yukarıda söylendiği gibi, ölçek olarak büyümüş, uzmanlaşmış bir teknoloji kompleksi ile karşılaşılmaktadır. Sorun, bu kompleksi kurma sorunudur ve planlamanın ilk görevi bu kuruluşun planlanması işidir.

Burada, eğer şimdiye dek söylenenler yeteri ölçüde açık olmamış ise, şöyle bir soru ortaya çıkacaktır : Büyük ölçekli birçok fabrikanın birarada kurulması ile ortaya çıkacak ürünlerin pazarı nereden bulunacaktır? Aslında, bu sorunun cevabı, daha önce söylenenlerde yatar. Teknolojinin kenetlenmiş olması ve kompleks olarak getirilme zorunluluğu, aynı zamanda soruya cevabı da beraberinde getirmektedir. Çünkü, teknolojik kompleksten, biribirine pazar olan bir bütünün varlığı kastedilmektedir. Teknolojinin uzmanlaşmış olması, aynı zamanda, karşılıklı pazar sorununu da çözmektedir. Lenin'in 1893'de yazılmış fakat 1937'de bulunmuş pazar üzerine çalışmasından alınan aşağıdaki paragraf söylenenleri özetlemektedir. Lenin, Kapital'den, «bir özel işlem dün belki de belirli bir meta üretisinin yaptığı işlemlerden birini oluştururken, bugün kendisini bu bağdan koparabilir; bağımsız bir iş kolu olarak ortaya çıkabilir ve tamamlanmamış ürününü bağımsız bir meta olarak pazara gönderebilir» (c. I, s. 106) cümlesiyle

biten bir aktarma yaptıktan sonra şöyle devam etmektedir: «Böylece, kapitalist toplumda, pazarın gelişmesinin sınırları, toplumsal işin uzmanlaşmasının sınırları ile belirlenmektedir.Fakat, uzmanlaşma, kendi doğası gereği, teknik gelişme kadar sonsuzdur. Örneğin bir bütün ürünün bazı parçasını yapmada insan işgücünün verimliliğini artırmak için, o parçanın üretimi uzmanlaşmalı; seri üretim ile ilgili bir özel üretim olmalı ve bu yüzden de makina kullanmaya müsaade etmelidir. Bu bir yandan. Diğer yandan, kapitalist toplumda teknik ilerleme işin sosyalizasyonundan ibarettir ve bu sosyalizasyon, zorunlu olarak, bir üretim ile ilgili her işletmede ayrı ayrı tekrarlanan kopuk ve dağınık işlevlerin, bütün toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için yapılmış bir ve yeni işletmede toplanmış ve sosyalleşmiş işlevlere dönüşmesi için, üretim sürecinin çeşitli işlevlerinde uzmanlaşmayı gerektirir.» (Lenin, On the So-called Market Question).

Yalnız bu pazarın oluşunun, kalkınma eşiğinde olan ülkelerde, kapitalist ülkelerde olduğu gibi, kapitalizmin eşit olmayan gelişme kanununa göre de olsa, kendiliğinden meydana gelebileceğini düşünmek için insanın fildişi kuleye çekilmiş bir «akademisyen» olması gerekir. Bir kez kapitalizmin eşit olmayan gelişme kanunu, kalkınma eşiğindeki ülkelerin kalkınmaya geçmemesini zorunlu kılar. İkincisi, kapitalist düzen içinde ve kapitalizmin kendi mantığı gereği kalkınmanın ileri aşamalarında yabancı pazar bulma sorunu kaçınılmaz olarak ortaya çıkmıştır. Gelişmenin eşiğindeki ülkeler için bu yol istense de istenmese de kapalıdır. Bu yüzden, kalkınmanın eşiğindeki ülkeler gerekli pazarı ancak daha hızlı kalkınarak bulmak ve de bunu planlamak zorundadırlar. Bu ülkelerde, üretici güçlerin gelişmişlik düzeyi herhalde yüksek olmadığı için ileri teknoloji kompleksini bütünü ile almak olanağı yoktur. Fakat öte yandan ne kadar ileri teknoloji alınırsa ve ne denli bu

teknoloji alınışı bir bütünlüğe ulaştırılırsa, kalkınma, bir birim ürün için kullanılan toplam işgücü cinsinden, o kadar ekonomik olacaktır.

Bu ekonomikliği sağlama veya buna yaklaşma işi planlama işidir. Buradaki planlama işi bir mühendislik-iktisat karışımı iştir. Bunun içindir ki, örneğin Sovyet planlaması hiç olmazsa ilk aşamasında bir mühendislik-iktisat işi olarak gelişmiştir.

Soru 30 : Harrod modelinin kalkınma planlarında uygulanma olanağı var mıdır?

Yoktur; şu anlamda ki, kalkınma sürecinin temel sorunlarını ortaya koymaktan daha çok gözden uzak tutmaya yarar. Bir açıklık getirmekten çok karanlık getirir.

Aslında Harrod modelinin az gelişmiş ülkelerde pek ciddî bir uygulanmasına da rastlanamaz. Sadece ismi geçer ve bir genel çerçeve verir.

Hatırlanacağı gibi bu model iki savaş arasındaki büyük kapitalist bunalım geçiştirildikten sonra geliştirilmiş idi. Aynı zamanda ingiliz iktisatçısı R. Harrod ile polonya asıllı amerikalı iktisatçı E. Domar tarafından geliştirilmiştir. Ingilizler daha çok Harrod modeli der, amerikalılar ise Domar modeli. Azgelişmiş ülkelerin iktisatçıları bir haksızlık olmaması için Harrod-Domar modeli derler. Basit bir mantığı vardır Biriktirimin ulusal gelire oranı ile, sermaye ile gelir arasındaki katsayının birbirine bölünüşü kalkınma hızını verir. Örneğin eğer biriktirim oranı yüzde onbeş ise ve de sermaye-gelir katsayısı üç ise kalkınma hızı yüzde beştir. Fakat sermaye-gelir oranı veri olduğunda, yüzde yedilik bir kalkınma öngörülüyorsa bunu gerçekleştirecek biriktirim oranı yüzde 21 dir. Ve diyelim özel kesim, özel kişilerin biriktirim katsayısı yüzde yedi, dışarı-

dan borçlanma ile elde edilecek biriktirim yüzde üç ise kamunun payına kalan yüzde onbirdir. Eğer devlet bütçesi cari harcamalardan sonra ulusal gelirin yüzde onbirine eşit bir fazla sağlayabiliyorsa ne âlâ! Hiç olmazsa kâğıt üzerinde yüzde yedilik bir kalkınma gerçekleşmek şansına sahiptir. Yok eğer bu hesaplar tutmazsa bir şeyler yapmak gerekir.

Neler yapılabilir? Mantığa göre yapılabilecekler sınırlıdır: Özel kesimin biriktirim oranı genellikle veri alınır. Sermaye-gelir oranı teknolojik bir katsayı sayıldığından değişmez, daha doğru bir deyişle, değiştirilemez, kabul edilir. Bu durumda yapılabilecek, bir yandan, kamu kesiminin biriktirimini artırmaktır. Bu ise cari harcamaları kısmak veya kamu gelirlerini artırmakla mümkündür. Kamu gelirlerini artırmanın ise iki yolu vardır : vergileri artırmak veya kamu ekonomik teşekküllerinin kârını artırmak.

Özel biriktirim ve sermaye - üretim oranı veri alındığında, kamu kesiminin artığını çoğaltmaktan başka, bir de, genel olarak dış kaynakları zorlamak yolu söz konusudur. Bu, yabancı sermaye yatırımları ve dış borçlanma biçiminde olur.

Modelin geniş anlamı ile çizdiği çerçeve budur.

Model bu biçimi ile çok yüzeyde bir sağduyu denemesi olarak ortaya çıkmaktadır. Kalkınma sürecinin iki temelli belirleyicisini ihmal etmekte ve gözlerden uzak tutmaktadır. Bunlardan biri, toplumsal-siyasal yapıdır. Diğeri ise, kalkınma eşiğindeki ülkelerdeki teknoloji düzeyi, kurulacak teknolojinin özellikleri, bunların getireceği sınırlama veya hızlandırma etkileridir.

Aslında sınıfsız bir kafadan çıkıp, sınıf gerçeğini devekuşu örneği görmezlikten gelen kafalarca genişletilip uygulamaya konulan böyle bir modelin kendi içinde birçok ilke tutarsızlıkları göstermesi kaçınılmazdır. Bunlardan biri, özel kesimin biriktirim oranının sabitliği ile ilgilidir. Bu

ise, daha önce de belirtildiği gibi, tüketim eğiliminin sabitliğinden gelmektedir. Gerçekten de tüketim oranı ile biriktirim oranı biribirini bire bütünleyen iki orandır. Biri sabit ise diğeri de sabittir.

Modern zamanlarda, tüketim ve de dolayısıyle biriktirim oranının sabitliği Keynz ile yaygınlığa kavuşmuştur. Keynz'den sonra aynı soruna getirilen çeşitli yaklaşımlar bu yargıyı değiştirmekten çok kuvvetlendirmeğe yaramıştır. Ve bütün bunlar, ileri kapitalist ülkelerde söz konusu edilip, sonradan kalkınma eşiğinde olan ülkelere aktarılmıştır.

Düşüncenin arkasında yatan ampirik olgu, belli bir zaman aralığında, belli koşulların oluştuğu sistemlerde gelir bölüşümünün gösterdiği sabitliktir. Bu durumda, işçi ve kapitalistlerin harcama eğilimlerinde önemli değişiklikler söz konusu olmadığından, toplam tüketim eğilimi bir belirlilik göstermektedir. Gelir bölüşümünde belirlilik ise genel iş düzeyindeki belirlilik ile ilgilidir. Başka bir deyişle yatırım ve kâr oranlarında önemli sıçrama ve inişlerin olmaması söz konusudur.

Eğer ilgi alanına giren düzende böylesine bir kararlılık yok ise, özel kesimin biriktirimindeki sabitlikten söz edilemez. Eğer işgücünün metalaşması süreci hızla devam ediyorsa, eğer ticaret kapitali sanayi kapitaline dönüşte önemli aşamalara varıyorsa, eğer toprak ağalığı ekonomik düzeyde kaybetme sürecine girmişse, o toplumda gelir bölüşümü, biriktirim oranını etkileyecek biçimde değişme süreci içindedir ve dolayısıyle özel biriktirimin sabitliğinden söz edilemez. Kuşkusuz bu değişme süreci kapitalist mantığın sınırları içinde kontrol edilemez, dolayısıyle de planlanamaz. Fakat bu değişmeye gözleri kapamak için bir gerekçe değildir.

Kaldı ki eğer gelir bölüşümü bu denli dokunulmaz ise, kalkınma için vergilemeye bel bağlamanın bir anlamı ka-

lır mı? Kalmaz. Çünkü vergi, eninde sonunda özel kesimden kamu kesimine bir fon aktarma işidir. Bu bakımdan her türlü vergilemenin, gelir bölüşümünü etkilememesi olanağı yoktur. Şekere konan verginin, herkesin şeker yemesi gerçeğine rağmen, esas hedefi işçi ve yoksul köylüdür. Çünkü şekerin işçi ve köylü bütçesindeki yeri, toprak ağası ve sanayicilerin bütçesindeki yerle karşılaştırılamaz. Yüz liralık harcama içindeki beş lira, onbin liralık harcama içindeki beş lira değidir. Farklıdır. Aynı biçimde gece kulüplerine konan verginin esas hedefi, iyi kazançlı bürokrat, orta kazançlı serbest meslek sahibi, küçük tüccar ve benzerleridir. Bu vergi, gece kulüplerine gitme olanağına sahip olmayanları etkilemez; etkisinin ihmal edilebilecek kadar az olduğu bir tabaka da, zengin toprak ve iş adamları ve onların hizmetlileridir.

Bu örneklerden de görüleceği gibi her verginin etkileyeceği sınıf ve tabakalar söz konusudur. Bu bakımdan vergi yolu ile kaynak aktarma bir gelir bölüşümünü etkileme sorunudur ve dolayısıyle de bir sınıfsal işlemdir. Bu durumda, eğer bir toplumda, siyasal iktidardan uzak sınıf ve tabakalar ekonomik bakımdan da güçsüz ise - ki böyledir -, ve eğer siyasal iktidara egemen sınıf ve tabakalar ekonomik bakımdan da güçlü ise - ki böyledir -, vergi yolu ile kaynak bulma gerçekleşmeyecek bir düştür. Vergi yolu ile kaynak aktarma, ancak sistemin çıkmazlarına bir çare olarak ve marjinal bir ölçüde kendisini gösterebilir. Fakat ne zaman ki ekonomik bakımdan güçlü egemen güçlerin bir kesimi diğeri üzerindeki kontrolunu artırır; ne zaman ki artık politik olarak onun desteğine muhtaç değildir ve iktidarını sağlamlaştırmak için onun ortadan kalkması gerekir; o zaman vergi önemli bir kaynak olarak ortaya çıkar. Bunun tipik örneği Japonya'da görülmüştür. Tam sanayileşme süreci içinde bütçenin yüzde sekseni arazilerden alınan vergilerle sağlanmıştır. Arazi vergisinin,

bırakınız oran olarak, fakat mutlak rakam olarak bile Türkiye'de ulaştığı komik düzey, Japonya ile karşılaştırılmalıdır.

Bu söylenenlerden çıkan sonuç Harrod-Domar mantığı, gelişme eşiğinde bir ülkede, eğer plancılar gerçekçi davranacak olurlarsa, gerçekleşenden çok yüksek olmayan bir kalkınma hızını önermek zorundadır. Bu bir. İkinci olarak bu mantık kalkınmanın teknolojik sorunlarından hareket etmeden bir kalkınma hızı belirlemektedir. İlerideki sorularda açıklanacağı gibi, gerçekleştirilebilecek kalkınma hızının kesimlere yayılması, teknolojik yaklaşımın bütünü olarak ortaya çıkmaktadır. Bu ise mevcut teknolojiyi veri alıp ona uygun ve onunla bağdaşabilecek eklemeleri yapma sonucunu doğurmaktadır. Bu da, geri teknolojinin sürdürülmesi anlamına gelmektedir.

Yaklaşımın sınırlılığı şöyle daha anlaşılabilir bir biçimde ortaya konabilir Eğer Harrod-Domar çizgisini esas almayıp ta, kalkınmanın kalbi denen makina yapımı kesimini ön plana çıkarıp, burada ileri ve bütünleşmiş teknoloji amaç alınır ve planlar buna göre yapılırsa, ortaya çıkacak kalkınma hızı, Harrod-Domar'da düşünülebilecekten çok daha yüksek olacaktır. Harrod-Domar, böyle bir durumun ortaya çıkmasını, nesnel olarak, önlemektedir.

Soru 31 : Harrod'un sorununa batı dünyasında getirilen çözümler nelerdir?

Harrod'un sorunu ve sorunu koyuş biçiminin batılı iktisatçılar için bir rahatsızlık kaynağı olması kaçınılmaz. Çünkü, eninde sonunda, kapitalist bunalımın kaçınılmaz olduğunu söylüyor. Gerçi bu ilk söyleyiş değil. Klasikler söylediler; Marx söyledi ve marxistler söylemekte devam ediyorlar. Yalnız, klasikler artık gerçekten «klasik» oldu.

Marxistlerle ise artık bir diyalog kurmak olanağı yok. Onlar, kurulu düzenin, kurulu düzenin üniversitelerinin, yayın organlarının dışına itildiler, uzun süredir. Harrod'un yaptığı, Keynz'ci kavramları kullanarak ve «dokunulmaması gerekli» birçok öğeye dokunmayarak, eski sorunu ortaya çıkarmasıdır. Bu bakımdan bu sorunun cevaplandırılması, tehlikenin sanıldığı gibi ufukta olmadığının belirlenmesi, bir zorunluluktur.

Kaldı ki, olayların gelişimi de böyle bir zorunluluğu yerine getirme işlemini kolaylaştırmıştır. ikinci savaş sonrası dönem, hiç olmazsa sonuçta, önemli bunalımlar göstermemiştir. Kapitalist ekonomideki, özellikle amerikan ekonomisindeki, zaman zaman ortaya çıkan ciddî gerileme eğilimleri, kısmî savaşlar ve benzeri tedbirlerle atlatılabilmiştir.

Bu bakımdan ikinci savaş sonrası yirmi yıllık dönem, kapitalist düzen için, sonuç olarak, istikrarlı bir gelişme dönemi olmuştur ve bu durum son yıllarda önemli sorunlarla karşılaşıncaya dek sürmüştür. Yalnız, burjuva toplum bilimcileri, savaşları sistemin zorunlu bir gelişmesi saymadıkları için ve sadece yeteri kadar iyi niyetli olmayan kişilerin varlığı ile açıkladıkları için, sistemi bunalımsız saymada bir sakınca görmemişlerdir. Bu yüzden de, bunalımsızlığı göstermeğe yarayan girişimler, iç tutarlılığı ne olursa olsun, alıcı bulabilmiştir. Herhalde söylemeye lüzum yoktur ki, getirilmeye çalışılan çözümler, yukarıdaki soruda bir başka açıdan değinilen, sabitliklerle ilgilidir. Biriktirim oranı ile sermaye-gelir katsayısının sabit olmadığını, sistemin kararlılığını koruyacak yönde değişmeler gösterebileceğini ortaya koymaya yöneliktir.

Bir girişim Keynz'cilerden gelmiştir. Esas olarak, Polonyalı iktisatçı Mihail Kaletzi (Kalecki) tarafından geliştirilmekle beraber, N. Kaldor ve J. Robinson gibi Cambridge'li iktisatçıların adına bağlanır. Mantığı basittir Keynz,

ücretler ve fiyatları ve dolayısıyle de gelir bölüşümünü veri alıp, yatırımlar arttığında iş ve gelir düzeyinin yükseleceğini göstermiştir. Şimdi söylenen, iş ve gelir düzeyi veri alındığında, yatırıma uygun olarak gelir bölüşümünün ve dolayısıyle de biriktirim oranının değişeceğidir. Eğer işçi ve kapitalistlerin harcama eğilimleri veri ise, yatırım haddi arttıkça, kapitalistlerin gelirden aldıkları pay artma durumundadır. Çünkü biriktirim oranı artma zorundadır; bu ise, ancak gelirin daha çok biriktirebilecek sınıfa kayması ile mümkündür. Yok eğer yatırım düzeyi veri ise, işçi sınıfının payı, örneğin kapitalistlerin biriktirim katsayısı artıyorsa, yükselmek durumundadır. Çünkü karşıt durumda, yaratılan sömürünün gerçekleşmeme olasılığı vardır. Yatırımların veri ve kapitalistlerin biriktiriminin arttığı bir durumda eğer yaratılan değerin gerçekleşmesi söz konusu ise, işçi sınıfının harcamasının ve bunun için de gelirden aldığı payın artması gerekir.

Kuramın mantığı budur. Bu mantıkta, ücret ve fiyatların esnek olduğu bir sistemde, yatırımların kâr oranlarını etkileyerek gelir bölüşümünü ve dolayısıyle de biriktirimi etkileyebileceği düşüncesinin temelli bir yeri vardır ve mantık «kapitalistler ne harcarlarsa onu kazanırlar, işçiler ne kazanırlarsa onu harcarlar» ilkesine dayanmaktadır. Bu durumda, doğal büyüme hızının belirlediği yatırım düzeyi gerekli biriktirim oranını bulabilmektedir.

Yalnız, bu gerekli biriktirim oranının bazı vargıları olabilir. Öyle ki ücretler işçiler için kabul edilebilir minimum, veya kârlar monopolcü kapitalistleri yaşatacak düzeyin altına düşebilir. Ya da fiyatlar, son bir iki yılda Amerika'da olduğu gibi, beklenen esnekliği göstermeyebilir Hem yatırımlar düşer, ve hem de fiyatlar artar. Bu durumda söylenecek hiç bir şey yoktur.

Diğer çözüm tarzı ise bekleneceği gibi sermaye-üretim oranındaki değişme ile ilgilidir ve daha çok amerikalı

iktisatçılar tarafından geliştirilmiştir. Bu, üretim faktörleri denen işgücü ve sermayenin fiyatlarındaki değişmenin üretimin teknolojisini etkileyeceği ve hem de önemli ölçüde etkileyeceği düşüncesine dayanır. Marjinalci düşünceyi ve de üretim teknolojisinin fiyatlara göre kolaylıkla değişebileceği yargısını saklı tutar. Aslında, bu bakımdan, bu çözümü savunanlara neo-klasik iktisatçılar denmesine rağmen, çözümde kullanılan matematik işlemlerden başka yeni bir şey yoktur. Eğer denir, örneğin, gerekli büyüme hızı doğal büyüme hızından yüksek ise, ekonominin kârlı bir şekilde yatırabileceğinden daha çok biriktirim söz konusudur. Ve eklenir, talepten fazla biriktirim, faiz hadlerinin düşmesine yol açar. Bu ise bir birim üretimde daha çok sermaye kullanmayı daha kârlı yapacaktır. Üretimde daha çok sermaye tutulacak, dolayısıyle gerekli ve doğal büyüme hızları arasında özdeşlik sağlanacaktır.

Gerçekte bu çözüm ne Keynz'cilere ne de Harrod'a bir cevaptır. Çünkü faiz haddine böyle bir rol verilmemektedir ve böyle işlediği de gösterilmemiştir.

Soru 32 : Kesimler arası planlar nasıl yapılmaktadır?

İlk planda söylenebilecek olan, kesimler arası programların girdi-çıktı (input-output) tabloları kullanılarak yapıldığıdır. Yalnız bu cevap bir ilk yaklaşım olarak kabul edilmelidir.

Girdi-çıktı tabloları rus göçmeni amerikalı iktisatçı Vasili Leontief tarafından, ikinci savaştan hemen önce geliştirilmiştir. Vasili Leontief'in düşüncelerinin ilk oluşumunu, daha önce Sovyetler Birfliği Gosplanında çalışırken, planlama teşkilâtının dergisi olan Planovoe Hozyaistvo (Planlı Ekonomi) dergisinde, 1925 yılında, yazmış olduğu bir eleştiri yazısında bulmak mümkündür.

Aslında, girdi-çıktı tablolarının oldukça basit bir mantığı vardır. Temelinde, her üretim kolunun diğer üretim kollarından belli miktarlarda ham veya yarı işlenmiş madde aldığı ve bu alışların birim başına değişmediği düşüncesi yatar. Örneğin, çok geniş anlamda imalât sanayii, diyelim, bir birim sanayi malı üretmek için, tarım kesiminden, 0.43; madencilikten 0.02; kendisinden 0.07; enerji kesiminden 0.02 ve hizmetler kesiminden 0.02 birimlik ara malı alsın. Bu durumda, eğer imalât sanayii kolu, belirli bir dönem içinde üretimini ulaştırmak istediği düzeyi biliyorsa, elindeki bu teknik katsayılar yardımı ile diğer kesimlerden ne miktarda mal isteyeceğini de biliyor demektir.

Aynı şeyi bütün kesimler için düşünmemek için bir sebep yok. Her kesim kendi girdi katsayılarını, başka bir deyişle, her kesim bir birimlik üretim için diğer kesimlerden hangi oranda girdi talep edeceğini kestirebilir. Ve bütün bunlar istenen ayrıntı düzeyinde ortaya konabilir; ya da bunun için çalışılabilir. Ayrıntı düzeyini belirleyen iki sınırdan biri, eldeki bilgi düzeyi, diğeri ise yine eldeki ekonomik problemin özelliğidir. Ekonominin hangi ayrıntı düzeyinde izlenmek istendiği, tabloların ayrıntı derecesini belirlemede, bilgi stoku kadar önemli bir sınırlamadır. Buna göre, örneğin imalât sanayii tekstil, kimya, makina v.b. gibi kollara ayrılabilir veya daha da ileri giderek, tekstilde pamuklu dokuma, yünlü dokuma gibi daha da parçalanabilir. Fakat bütün bunlar tablonun mantığını değiştirmez.

Mantığın temeli, demek olmaktadır ki, teknolojik katsayıların bulunmasıdır. Bu, esastır. Bundan sonra, kesimlere ilişkin bilgi sütunları yan yana konacaktır. Yanyana konduğu zaman, tablo, bütünleşmeğe doğru önemli bir adım atmış olmaktadır sütun bilgilerinin yanında sıra bilgileri de elde edilmiş olur. Sütunlar her kesimin diğer kesimlerden aldığı girdiler konusunda bilgi verirken; sıralar, her kesimin üretiminin çıktısının, nasıl kullanıldığını gös-

termektedir. Bu, aslında yeni bilgiler kullanarak değil, eski bilgileri uygun bir sıraya koyarak elde edilmektedir. Yukarıdaki örnekte, örneğin sanayiin tarım kesiminden aldığı girdi ile ilgili bilgi vardı. Aynı bilgiyi tarımla ilgili sütunda da görmek mümkün. Tarım kesimi üretiminin ne kadarını, diyelim, tohumluk ve gübre olarak, kendisi için kullanmaktadır. Madencilik kesimi ile ilgili girdi bilgileri arasında madenciliğin tarımdan, diyelim, madencilikte kullanılan kütük, kereste ve benzeri tarım kesimi çıktıları olarak, ne aldığı bilgisi de vardı.

Bütün bunlar yanyana geldiğinde tarım kesiminin çıktısının nasıl ve nerelerde kullanıldığını gösteren bir sıra bilgisi ortaya çıkmış olacaktır. Sıralar ve sütunlar beraber düşünüldüğünde ise, girdi-çıktı tablosu kurulmuş olmaktadır.

Bundan sonraki işlemler daha basittir. Yalnız şunun söylenmesi gerekir Bir kesimin çıktısının bütünü diğer kesimlerde kullanılmamaktadır. Böyle bir şey beklenemez zaten. Fabrikaların ürettikleri her şeyin yine fabrikalar tarafından kullanılması düşünülemez. Bu bakımdan, her kesimin üretiminin bir bölüğünün, üretim sürecinin dışına çıkması söz konusudur. Başka bir deyişle, her kesimin üretiminin bir bölüğü, cari üretim sürecinin dışına taşarak, ya yatırım ya da tüketim amacı ile kullanılacaktır. Petrolun bir bölüğü fabrika işletmek, işyeri araçlarını çalıştırmak için kullanılırken diğer bir bölüğü özel (kişisel) kullanıma gidecektir. Aynı biçimde, makina ve teçhizat kesimindeki üretimin bir bölüğü, (günlük) cari üretim için ayrılırken önemlice bir bölüğü yatırım için ayrılacaktır.

Bu ek bilgi şimdiye dek söylenenleri bir denklem biçiminde ifade etmeği kolaylaştırmaktadır. Her kesimin üretimi genel olarak ya endüstri içinde ya da yatırım ve tüketimden oluşan nihaî talep olmak üzere iki büyük kısma ayrılmaktadır. Eğer, örneğin, inceleme on kesim üze-

rinden yapılmış ise elde on denklem var demektir. Fakat on denkleme karşılık, yirmi bilinmeyen söz konusudur. Bilinmeyenlerin on tanesi her kesimin üretim düzeyini, on tanesi de nihaî talep olarak kullanılan kısmını göstermektedir.

Bu durumda, basit aritmetik bilgisinden hatırlanabileceği gibi, denklemler sistemine çözüm bulma olanağı yoktur. Çünkü bilinmeyen sayısı denklem sayısından fazladır; iki mislidir. Çözüm yapabilmek için, burada bilinmeyenlerin yarısını bilinir yapmak yani hangilerinin bilinir yapılacağı önemli değildir. Önemli olan, bilinmeyen sayısını denklem sayısına indirmektir. istenirse, on üretim kesimine de belirli değerler, amaçlar verilir bu durumda her kesimden nihaî talebe gidecek miktarlar hesaplanır. Veya tersi yapılır. Nihaî talepler veri sayılır, üretim düzeyleri hesaplanır. Kuşkusuz, karma bir yol da izlenebilir bazı kesimlerin üretim düzeyleri, bazı kesimlerde de nihaî talep veri alınabilir.

Bu matematik özgürlük aslında bir lüks değildir ve gerçekte kalkınma ve planlama «felsefeleri» veri alındığında, ortada matematik özgürlük kalmaz. Başka bir deyişle, belirli kalkınma ve planlama yöntemleri, hangi değişkenlerin veri alınacağını da belirler.

Kapitalist mantığa göre veri alınan nihaî taleptir. Yani her kesimden özel ve kamu tüketimi ile özel ve kamu yatırımları için ne miktar kullanılacağı önceden tesbit edilir. Az gelişmiş denilen ülkelerdeki planlama yaklaşımlarında da bu mantık izlenir. Zaten planlama işlemlerinin kademeleştirilişi de bu mantığı gizler. Daha önce anlatılan makro düzeydeki model çalışmalarından, hiç olmazsa toplam olarak, kamu ve özel tüketim ve yatırımları bilinmektedir. Bütün sorun, bunların kesimlere ayrılmasıdır.

Genel olarak yatırım ile kamu tüketiminin kesimlere ayrılması pek öyle yöntemsel sorunlar yaratmaz. Yatırım-

larda sorun, bir yatırımın ne kadarı inşaattır, ne kadarı makina ve teçhizattır. Bu kolaylıkla saptanabilir. Diğer yandan kamu tüketiminin de, yakacak, kırtasiye, elektrik v.b. kesimlere ayrılması da çok zor olmasa gerek. Asıl sorun, toplam özel tüketimin mallara ayrılmasıdır. Burada da bazı katsayılardan yararlanmak zorunlu olur gelir ile çeşitli malların tüketimi arasındaki ilişkiyi gösteren esneklik katsayıları. Örneğin bulunabilir ki, belirli gelişmişlik düzeyinde, kişilerin gelirlerinin artışı ile şeker için yapmış oldukları harcamalar arasında bir ilişki vardır. Bu hesaplanabilir ve hesaplar mallar ya da kesimler için tekrarlanır.

Elde böyle bilgiler (katsayılar) varsa, özel tüketimi de kesimlere ayırmak mümkün olacaktır. Yalnız, dikkat edilirse görüleceği gibi, programcılık bir ölçüde uygun ve geçerli katsayı bulmağa ve bunların gerçekte de oluşmasını sağlamaya dönüşmektedir. Bu bakımdan, katsayıların sağlıklı olması son derece önemlidir. Ve özellikle, özel tüketim ile ilgili esneklik katsayılarının bulunmasında, önemli yöntemsel ve uygulamaya ilişkin sorun ve güçlüklerin bulunduğunu, geçerken, söylemekte yarar vardır.

Bu biçimde, nihaî talebi veri alarak kesimlerin üretim düzeyini kestirme yaklaşımının görünüşte dayanağı, tüketici egemenliğini gözetmektir. Başka bir deyişle, ekonomideki üretim yapısını belirlemede, önemli rolü tüketicilere verme iddiasıdır. Fakat gerçekte bu, azgelişmiş denen ülkelerin programlarında, üretimin yapısını, düşük gelir düzeyinde çeşitlilik göstermeyen tüketim kalıpları içine hapsetmekten başka bir şey değildir. Ekonomide ancak kesimler arası ilişkinin incelenmesinden, özellikle, dinamik kesimlerin incelenmesinden çıkabilecek olan hızlı kalkınma dürtüsüne gözleri kapamak demektir. Unutulmamalıdır ki, plan dönemi için gelirin artış hızı, daha önceki aşamada ve sadece sistemi veri alan bir çerçeve içinde belirlenmişti. Nihaî talep bu belirleyişi yansıtmak durumundadır ve

böylesine bir yaklaşımla bütün kesimler arası programlama ve statik değerlendirmeyi, kesimlere uzatmak biçiminde ortaya çıkmaktadır.

Soru 33 : Mal dengeleri yöntemi nedir?

Sovyet istatistikçilerinden ve 1928'den sonra tarımda kollektifleştirmenin gerekçesi olarak ortaya çıkan Stalin'in «tahıl cephesinde» adlı çalışmasının istatistik tablolarını hazırlamış olan V.S. Nemçinov'un şu cümlesini hatırlamakta yarar vardır «1920 ortalarında sovyet istatistik ve planlama uygulamasından doğan ve sonradan diğer ülkelere yayılan üretimin gider ve çıkar hesaplaması, bize, 'input-output analizi' biçiminde tekrar girdiğinde, bazı sovyet iktisatçıları, metodu batıdaki kullanılışında görülen burjuva saptırması ile sosyalizmdeki çok gerekli ve yararlı rolü arasında bir ayırım yapma zahmetine girişmeksizin derhal reddettiler.»

Gerçekten de girdi-çıktı çözümlemesinin sovyet plancılığında kullanılışı ile ilgili olarak son zamanlarda gerek Sovyetler Birliğinde ve gerekse Sovyetler Birliği dışında kopartılan gürültü, bu çözümlemenin sovyet plancılığının bir ürünü olduğu gerçeğini unutturur gibi oldu.

Aslında input-output çözümlemesi, polonyalı O. Lange'nin dediği gibi, sosyalizmde, ekonomik planların iç tutarlılığını sağlamak için gerekli bir araçtır. Ve çözümlemenin teknik bütünlüğe ya da estetiğe kapitalist ülkelerde kavuşturulmuş olması, onun, yine Lange'nin deyişi ile «en iyi bir şekilde ancak planlı (sosyalist) ekonomilerde uygulanabileceği» gerçeğini gözlerden uzaklaştırmamalıdır.

Üstelik kapitalist ekonomilerde çözümlemenin bir bütünlüğe kavuşturulmuş olması, karşılıksız değildir. Fiyatı ödenmiştir. Sistem esnekliğinden, bir ölçüde kullanılabilir-

liğinden kaybetmiştir. Ayrıca, her şeyde olduğu gibi, bütünlüğe kavuşturmak her zaman gerekli ve her zaman geçerli bir şey değildir. Eğer ekonominin gelişmişlik derecesi bir bütünlükten uzak ise, bir başka deyişle, pratikte üretim süreci içinde biribirinden ayrı «kompartmanlar» varsa, bütünlük gereksiz bir lükstür. Kompartmanlar içi ilişkileri, kompartmanlar arası ilişkileri ihmal ederek gözlemek ve de planlamak mümkün olabilir.

Bütün bu söylenenler, mal dengeleri yöntemini açıklamaya bir başlangıçtır. Bu ise aslında her stratejik mal için ayrıntılı bir tablo hazırlamaktan ibarettir Söz konusu malın üretimi için, hangi cins girdilere ve ne miktarda ihtiyaç vardır? Bu, girdi-çıktı çözümlemesindeki sütun hazırlıklarından başka bir şey değildir. Burada da temel bilgi, bir birim üretim için ne kadar ara malı kullanılacağını gösteren, «kullanma» ya da «tüketim» normlarıdır. Sovyet uygulamasında bunlar fizik birimlerle belirtilmiştir. Bir birim, örneğin metre, kumaş için şu kadar gram boya gibi.

Normlar ya istatistik bilgilerden hesaplanmıştır; ya da doğrudan doğruya teknik değerlendirmelere dayanmıştır. Birincisi bir ortalama yöntemidir, iyi ve kötü çalışan işletmelerin ortalamasını verir. Bu bakımdan ileri teknoloji kullanılan ve verimli olarak çalışan işletmelere gerçekte gereksindiklerinden daha fazla ham veya yarı işlenmiş madde ayrılmasına yol açar. Bu bakımdan sakıncalıdır. Buna karşın, teknik değerlendirme sonucu elde edilen normların kullanılması durumunda, ekonomide geri teknoloji kullanan işletmeler de olacağı için, planların gerçekleşmeme olasılığı vardır.

Mal dengeleri yönteminde bu normları kullanmada bir esneklik vardır. Plancının karşısında soyut bir katsayı yerine, somut bir norm çıkmaktadır. Plancı ekonominin genel dengesi içinde hangi malın kullanılmasında daha titiz davranması gerektiğini bilebilmektedir. Çeşitli kullanımları

olan bir malın eksikliği durumu ortaya çıkınca, ekonomideki öncelikler düzenine göre hangi kullanımlarda kısıntı yapacağını kolaylıkla saptayabilmektedir. Kısıntı yapılan kullanımdan ya vazgeçilebilmekte, ya da eksikliği duyulan mal yerine başka bir malın kullanılması önerilmektedir. Ya da işletmelerin daha da titiz davranmaları sağlanmaktadır. Büyük bir toplulaştırma düzeyinde işleyen ve değer cinsinden belirlenen katsayılara dayanan girdi-çıktı tablolarında bu olanak, gerçekte yoktur.

Bunun karşısında geliştirilmiş girdi-çıktı çözümlemelerinin, genel tutarlılığı ve bu anlamda gerekli üretim miktarlarını daha büyük bir sağlık derecesinde belirleyeceği de kabul edilmelidir. Çünkü, her mal için gerekli olan malları sağlamakla iş bitmemektedir. Gerekli olan malları sağlamak için de ayrıca çeşitli mallara ihtiyaç olacaktır. Kömür çıkartmak için demire, fakat demir yapmak için de, kömüre ihtiyaç olduğu gibi. Ayrıca belki herhangi bir tarımsal üretim için kömür gerekmeyebilir, fakat tarımda kullanılacak gübre üretiminde kömür gerekebilir. Hatta gübre üretiminde de kömür kullanılmayabilir, fakat gübre üretiminde kullanılacak elektrik enerjisi için kömür harcanabilir. Hatta gübreleri paketlemek için kâğıt veya çuvala ihtiyaç olabilir ki, bu da tekrar tarım kesimi üretimine talep yaratır.

Bu bakımdan sadece şu malı üretmek için şunlara ve şöyle miktarlarda ihtiyaç vardır demekle iş bitmemektedir. İhtiyaçların sağlanması için, üretilecek mala ek talep ortaya çıkacaktır. Bunun için de her işletme veya kesiminin hesaplarını bir kez yapmaları yetmez. Bir kesime ilk önce, örneğin yüz birimlik bir programa göre ihtiyaçlarını belirlemesi bildirilmişse, ve buna göre bir plan yapılmışsa, çok mümkündür ki, bütün kesimlerin programları yanyana getirildiğinde söz konusu kesiminin üretiminin, örneğin, yüzelli birim olması gerektiği anlaşılacaktır. Bu durumda, ay-

nı kesime bu kez yüzelli birimlik bir üretim programı yapması emredilecektir. Yine bu yeni hedefe göre yapılan bütün kesimlerin programları yanyana getirildiğinde, belki de örnek olarak alınan kesimin üretim hedefinin yüzyetmişbeş olacağı görülecektir. Böyle ise, bir kez daha hesap yapmak zorunluluğu ortadadır.

Bu iş ne kadar sürecek? Cevabın iki boyutu var. Birisi, eğer kesimlerin biribiriyle olan bağı sık ise birkaç denemeden sonra, her ardışık denemenin yaratacağı ek, giderek küçülecektir. Bir süre sonra ihmal edilebilir ve hatta küçülmedeki düzenlilikten en son tutarlı dizinin ne olacağı, birçok deneme yapılmaksızın bile, kestirilebilir. İkinci boyutu ise, eğer plancılar ekonomiyi gerçekçi bir biçimde biliyorlarsa, bunlar birkaç denemeden sonra, tutarlı üretim dizisini ortaya koyabilirler.

Bu iki boyut var ise, mal dengeleri yöntemi girdi-çıktı yöntemi kadar tutarlı ve geçerli sonuçlar verecektir.

Ayrıca, yukarıda da söylendiği gibi, bu kesimler arası alış-verişte bir kümeleşme var ise, yani bazı kesim ya da mal kümeleri sadece kendi içinde sıkı bir bağa sahip ise, bu kümeleri biribirinden bağımsız olarak planlamak mümkündür. Bu durumda, hesaplama çok kolaylaşacaktır; çünkü gerekli deneme sayısı önemli ölçüde azalacaktır.

Soru 34 : Sermaye-üretim oranının kesim programlarında yeri nedir?

Sermaye-üretim katsayısı, doğuda doğup batıda önem li ölçüde saptırıldıktan sonra az gelişmiş denilen ülkelere gelen planlama uygulamasında önemli bir yere sahiptir. Hatta denebilir ki böyle planlamalarda, sermaye-üretim oranına abartılmış bir yer verilmektedir.

Sermaye-üretim oranının anlatımı ve eleştirisi sonra-

ki sorulara kalıyor. Şimdi az gelişmiş denilen ülkelerdeki kullanımından söz etmenin sırası. Yalnız burada, bu katsayının sadece az gelişmiş ülkeler planlamasında kullanılımı ifadesi geçiyorsa da, bundan kavramın az gelişmiş ülkelerde geliştirildiği sonucu çıkartılmamalıdır. Bu kavram da bir çokları gibi ithaldir. Gelişmiş batı ülkelerinden gelmiştir. Gelişmiş ülkelerde, bu ölçüde bile bir planlama uygulaması olmadığından, az gelişmiş denilen ülkelerdeki kullanımla sınırlı kalmak kaçınılmaz olmaktadır.

Şimdiye kadarki cevaplarda, bu katsayıdan kimi zaman sermaye-üretim, kimi zaman da sermaye-gelir oranı olarak söz edildi. Aradaki ayrılık anlaşılır olmalıdır. İki katsayı da sermaye ile ilişkilidir. Yalnız bazan gelir ve bazan da üretim ile sermaye arasındaki ilişki ön plana çıkmaktadır.

Günlük hayatta hiç kimse, geliri somut olarak görmez. Gelir mistik bir kavramdır. Daha çok istatistiklerde ortaya çıkar. Bunun için de geliri «istatistikçilerin gelir dedikleri şey» olarak tanımlamak mümkündür. Eğer örneğin, bir ev kadını çamaşırını kendisi yıkarsa, istatistikçilere göre gelir doğmaz, fakat bir çamaşırcı çağırıp yıkatırsa gelir doğar. Yine istatistikçilere göre bir maden işçisi madene indiğinde kullanacağı feneri kendisi satın almışsa bir gelir harcaması yapmıştır, fakat eğer feneri patron satın almışsa böyle bir şey söz konusu değildir. Yine gelir söz konusu olunca, sekiz Ağustos 1970 tarihinde hükümetin aldığı bir kararla Türkiye-Amerikan Birleşik Devletleri gelir karşılaştırması çok büyük ölçüde değişmiştir. Eğer Türkiye parası temel alınırsa, Amerikan ulusal geliri bir gecede devalüasyon oranında artmıştır, Türkiye geliri sabit kalırken. Fakat Amerikan doları temel alınırsa, ölçü birimi olarak seçilirse, Türkiye geliri, devalüasyon oranında azalmaktadır; fakat, kuşkusuz, Amerikan gelirinde bir değişiklik yoktur. Yok olan bir de şu var Başka bir ölçü birimi.

Gelirle planlama yapmak zaman zaman büyük ölçüde yanıltıcı olmaktadır. Bununla birlikte kullanılmaktadır. Ve bazan kullanılması kaçınılmaz olabilir. Fakat özellikle kesimlere verilecek ağırlığın belirlenmesinde ve bu belirlenmede sermaye katsayısının kullanılmasında iki tanım biribirinden çok farklı sonuçlar verebilir. Eğer sermaye-gelir katsayısı alınırsa, birim gelir için gerekli sermaye tarımda, sanayiden genellikle küçüktür. Eğer amaç, dar planda, mevcut sermaye stoku ile geliri mümkün olduğu ölçüde artırmak biçiminde tanımlanırsa, yatırımların hepsini tarıma aktarmak gerekecektir. Fakat katsayı sermaye-üretim cinsinden konursa, karşıt durumun ortaya çıktığı görülebilecektir.

Örnek, Türkiye'deki planlama çalışmalarından alınabilir. Elde 1966 yılının başında yapılmış bir ayrıntılı çalışma var. (İkinci Beş Yıllık Plan Çalışmaları için, planlama örgütü uzmanlarınca hazırlanmış Projelerde Input Katsayıları.) Buna göre yatırım (sermaye değil) - gelir katsayısı imalât kesiminde 3 çevresinde. Fakat tarımda aynı katsayı 1.8. Fakat yatırım (sermaye değil) - üretim katsayısı, imalât kesiminde 1.3 iken; tarımda 1.5 dir.

Böyle bir durumda, iki tanımdan herbirinin diğerinden çok farklı sonuç vereceği açıktır. Ve daha ileride açıklanınca görüleceği gibi şimdi ortaya atılan soru, bir paradokstan çok bir sorunla ilgilidir. Yatırımların dağılımında sermaye katsayısının kullanılması savunulmuştur ve kullanılmıştır. Denmiştir ki, eğer gelirinizi hızla artırmak istiyorsanız, en stratejik varlığınız olan sermayenizi akıllıca kullanınız. Sermayeyi gelirinizi en çok artıran yerlerde kullanınız. Başka bir deyişle, gerçekte, kalkınmaktan vazgeçiniz. Gelir konusunda yaratılan fetiş böyle ilginç bir sonuca ulaşmaktadır.

Makro düzeyde kullanılan sermaye katsayısı gelirle ilgilidir. Kesimler ölçeğinde kullanılan sermaye katsayısı

zorunlu olarak üretimle ilgilidir. Çünkü kesimler arası ilişkilerde öncelik kazanan üretimdir. Sadece ücret ve kâr ödemesi değil. Kesimlerin üretiminin, üretilmesi ve bunun kullanılması söz konusudur.

Ister mal dengelerine, ister girdi-çıktı tablolarına dayanılsın, sonunda her kesim için üretim hedefinin ne olması gerektiği ortaya çıkacaktır. Bu hedef, mevcut kapasite ile karşılaştırılır. Eğer kapasiteden az ise, az olan kısım belirlenir. Elde sermaye-üretim katsayıları vardır. Bunlar kullanılarak, her kesimdeki ek yatırım belirlenir kesim programlarının temeli çıkmıştır, artık ortaya.

Soru 35 : Marx sermaye katsayısı konusunda ne der?

Sermaye katsayısı kalkınma ve planlama süreçleri içinde ayrıcalıklı bir yere sahip olunca, bu konuda Marx'ın ne söylemiş olduğunun bilinmesinde yarar vardır. Her şeyden önce şunun için Marx'ın sermaye incelemesi, bugün bile aşılmamıştır. Bunun dışında burjuva iktisatçıları sermaye konusunda birbirini tutmaz düşünceler ileriye sürmüşlerdir ve sürmekte de devam ederler. Burjuva iktisatçılarının piyasayı doldurdukları bu kavramlara göre düzenlenen istatistikler ise bu karışıklığa bir istatistik dayanak hazırlamaktan ileriye gitmemiştir.

Daha da önemlisi, bu kavramsal karışıklığı marksist öğretiye sokma eğilimleri de görmezlikten gelinmeyecek düzeydedir. Burjuva iktisatından başlayıp, sonra «radikalleşme» belirtileri gösteren toplum bilimcilerde bu daha da bellidir.

«Sabit sermayenin kullanımıyla ilgili tutum (tasarruf) konusunda bir ayırım yapmak zorundayız. Eğer kullanılan sermayenin miktarında ve dolayısıyle değerler toplamında bir artış oluyorsa, bu, öncelikle ve sadece, tek elde daha

çok sermaye toplanması olgusudur. Üstelik, sabit sermayede tutum olanağını doğuran şey, kesinlikle, bir kaynakta daha büyük miktarın - ki kural olarak, mutlak olarak daha çok fakat görece olarak daha az işgücü kullanımı ile beraber görünür, - uygulanmasıdır. Tek bir kapitalist alındığında, gerekli sermaye yatırım hacmi ve özellikle onun bağlı olan bölüğü (makina, techizat, bina v.b. - Y.K.) artar. Fakat, işlenen malzeme ve çalıştırılan (sömürülen) emek kütlesine oranla, onun değeri düşer.» (K. Marx, Capital, cilt 3, s. 87). Son cümlede, daha da açıklığa kavuşan Marx'ın düşüncesine göre, bugün sermaye-üretim katsayısı denilen katsayı ekonominin gelişmesi ile düşmek eğilimi gösterir. Üretimin ölçeği büyüdüğü için, tek tek yatırımlar büyüyecektir. Bunda kuşku yok «üretim araçlarının görece olarak ucuzlaması, şüphesiz, onların mutlak toplam değerinin artması ihtimalini ortadan kaldırmaz. Çünkü emeğin üretici gücünün artışı ve ona bağlı olarak üretim düzeyinin büyümesi ile birlikte, onların (üretim araçlarının) kullanılıma konuldukları mutlak hacimler müthiş bir şekilde büyümektedir.» Fakat birim üretim başına, «işlenen malzeme ve çalıştırılan emek» başına, sabit sermaye ve «özellikle onun bağlı olan bölüğü», başka bir deyişle, burjuva iktisatçılarının sabit sermaye dedikleri, sermaye düşer.

Neden? Bu soruya Marx'ın cevabı şöyle «Üretim araçlarının, toplu veya sosyal olarak birleşmiş emek tarafından kooperatif bir biçimde kullanılmasıyla üretim sürecinde sağlanan tasarruftan zaten söz etmiştim. Dönüşüm (sirkülasyon) süresinin kısaltılmasından - ki bunda komünükasyon araçlarının gelişmesi baskın bir maddî öğedir- çıkacak diğer sabit sermaye tasarruflarından ileride söz edilecektir. Bu noktada, makinanın devamlı olarak iyileştirilmesinden doğacak tasarruflara değineceğiz. Bunlar, 1) malzemenin iyileştirilmesi, yani kereste yerine demir kul-

lanılması; 2) makina yapımındaki genel iyileştirmeler dolayısıyle, makinanın ucuzlaması, öyle ki, her ne kadar, sabit sermayenin bağlı bölüğünün değeri, işin daha büyük ölçeklere doğru büyümesi ile birlikte sürekli olarak artıyorsa da, o (değeri), aynı hızla artmaz; 3) mevcut makinaların daha ucuz ve etkin olarak çalışmasına imkân veren özel iyileştirmeler, örneğin, buhar kazanı ve benzerlerindeki iyileştirmeler, bunlardan ileride çok ayrıntılı bir biçimde söz edilecektir; 4) daha iyi makinalar kullanarak israfın azaltılması.»

Marx, üretimin sosyalize olmasından dolayı ortaya çıkacak tasarruflardan daha önce söz ettiğini söylüyor. Bunun üzerinde ayrıca durmak gerekir. Nitekim Marx, yukarıda dört öğesini saydığı tasarrufun da ancak işin sosyalize olması ile mümkün olabileceğini ekliyor «Bütün bu tasarruflar için, tekrardan, söylenebilir ki, onlar, geniş olarak, birleşmiş iş (emek) için mümkündür ve üretim daha da büyük bir ölçeğe - ki burada, üretim sürecinin kendisinde daha da büyük bir iş kombinasyonu gerekecektir - ulaştırılıncaya dek, genellikle, gerçekleşmez.» Bu özellik, sadece eldeki sermaye katsayısı tartışması için değil, fakat bütünü ile kalkınma ve planlama sürecini anlamak için de büyük bir öneme sahiptir. Sadece, sermaye katsayısının düşüşü değil, kalkınma sürecinin gerçekleşmesi için de gözetilmesi gerekli bir özelliktir. Bu bakımdan tekrarlamakta yarar var «Endüstrinin progresif gelişmesinden çıkan, sabit sermayedeki bu biçim tasarrufun karakteristik özelliği şudur endüstrinin **bir** kolunda kâr oranının artışı, **diğer** kolunda emeğin üretici gücünün artışına dayanır. Bu durumda, kapitalistin yararına ne düşerse, bu, bir kez daha, kapitalistin kendisinin sömürdüğü işçilerin bir ürünü olmasa bile, sosyal emeğin ürettiği bir kazançtır. Üretici güçteki böylesine bir gelişme, yine, son çözümlemede, üretimde kullanılan emeğin sosyal özelliğine; toplumdaki iş

bölümüne; ve özellikle doğal bilimler olmak üzere, entellektüel emeğin gelişimine indirgenebilir. Böylece, kapitalistin yararlandıkları, sosyal işbölümünün bütün sisteminin avantajları olmaktadır. Kapitalist tarafından kullanılan sabit sermayenin değerini, görece olarak, düşüren ve dolayısıyle kâr oranını yükselten, emeğin üretici gücünün dış departmanda, ona üretim araçlarını sağlayan departmanda, artmasıdır.» (Capital, cilt II, s. 81, 82, altını çizen Marx.)

Bu bütünlük anlayışı ve birçok tasarruftan ancak yenileşme sürecinde bir bütünlük gerçekleştirildiği zaman yararlanılabileceği düşüncesi, ileride de değinilebileceği gibi, sonradan kalkınma sürecine giren ülkelerdeki hızlı kalkınmanın nedenlerinden birisidir. Hızlandıkça, veya aynı anlama gelmek üzere, bütün olarak yenileşme süreci uygulamaya kondukça, önemli kolaylıklar kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu çözümleme olsa gerek, sovyet kalkınmasının başında bazı teknisyen iktisatçıları, daha hızlı kalkınmanın daha «tasarruflu» olacağı düşüncesine götüren.

Soru 36 : Burjuva iktisatçıları sermaye katsayısı konusunda ne düşünürler?

Daha önce de söylendiği gibi, burjuva iktisatçılarının bu konudaki düşünceleri çeşitlidir ve çelişkilidir. Örneğin Harrod modelinde bu katsayının sabit olduğu varsayımı önemli bir yer tutar. Bu düşüncede Harrod yalnız değildir. Girdi-çıktı çözümlemesi dolayısıyle sözü geçmiş olan Leontief de böyle düşünenler arasındadır.

Ampirik olarak bazı ülkeler için gösterilebilen diğer bir görüşe göre ise sermaye katsayısı devamlı olarak fakat yavaşça düşer. Bunun için iki neden ortaya sürülür. Birincisi, bazı ürünler için gerekli sermaye miktarı gerçek-

ten düşmektedir. Diğeri ise, kalkınma ile birlikte, üretim bileşimi içinde, daha az sermaye gerektiren malların payı artmaktadır.

Orta yolcular da vardır bunlara göre ise hem düşüyordur, hem de yükseliyordur. Şöyle ki, kalkınma sürecinin ilk aşamalarında düşük, sonra yükseliyor ve en sonunda tekrar düşüyor. Bir yugoslav iktisatçısı bu gelişmeyi istatistik olarak da görmeye çalışmıştır. Ülkelerin sermaye katsayısını, ülkelerin kişi başına gelirlerine göre sıralamıştır. Bu durumda katsayının, ki burada gelir cinsinden belirlenmiştir, kişi başına gelirin 150 dolardan az olduğu ülkelerde 2'den küçük olduğu; 150—400 dolar arasında birdenbire yükselip tekrar düştüğü ve 400 dolardan sonraki gelirlerde 3 çevresinde dengeye geldiği görülüyor. Buna göre de 150—400 dolar arası kalkınmanın zor geçidi olarak tanımlanıyor. Çünkü bu geçitte, bir birim üretim için daha çok sermaye kullanılması gerekli oluyor.

Bütün bu söylenenler, sermaye katsayısı konusunda Marx'ın yazdıklarını çeler mi? Hayır. Bir kez sermaye üretim oranı aslında iki ayrı ilişkinin bir özetidir. Bu ilişkinin biri, sermaye ile üretim kapasitesi; diğeri ise, üretim kapasitesi ile üretim arasındadır. Bu ikili ilişkiyi gözetmeden sermaye üretim oranından söz edebilmek için, üretim kapasitesi ile üretim arasındaki ilişkinin değişmemesi gerekir. Fakat bunun değişmemesi için hiç bir neden yoktur. Değişir ve değişmektedir. İleri kapitalist ekonomilerde kapasitenin kullanılma oranı devamlı düşme eğilimi göstermektedir. Sadece orada değil. Yugoslav iktisatçısının kalkınma eşiği dediği geçitte, düşük hızla sürdürülen kalkınma, zorunlu olarak fazla kapasite yaratır. Yollar, limanlar bunun tipik örneğidir. Yarım yol yapılmaz ve yol yapılırken, sınırlı da olsa, gelecek yılların trafiği gözetilir. Bu bakımdan kullanılmayan kapasite kaçınılmaz olur. Ne zaman önlenir veya bu, çok kısa bir zamana sınırlı kalır? An-

cak, kalkınma, kapitalist mantığın gerektirdiğinden çok daha hızlı gerçekleştirilebilinirse. Bu durumda, yugoslav iktisatçısının sözünü ettiği yükseliş ortadan kalkacaktır.

Burada ayrıca, Marx'ın üzerinde durduğu bütünlük hatırlanmalıdır. Kuşkusuz teknolojinin gelişimi dengesiz olmuştur. Ve hatta denebilir ki, bu dengesizlik kapitalist gelişme sürecinde gelişmenin itici gücü olarak ortaya çıkmıştır. Bunlar kabul edilmelidir. Fakat bir zaman kesiti içinde teknolojinin bir bütünlüğü vardır. Bu bütünlüğü sosyal iş bölümü doğurur. Bu bütünlükten yoksun olmak, ileri teknolojinin ulaşmış olduğu sosyal iş bölümünden, uzmanlaşmadan yoksun olmak demektir. Bu ise, bir yandan ileri teknolojiden yararlanmamak; diğer yandan üretim sürecinin içinde atıl kapasiteler yaratmak demektir. Marx'ın çözümlemesi böyle durumlar için değildir. Sermaye katsayısının azalışı ileri ve yeni teknolojinin evrimi ile ilgilidir.

Ayrıca ve de yukarıda söylenenlere bağlı olan bir de şu var üretim sürecine giren sermayenin, makinanın katkısı, onun kullanma değeri ile ilgilidir. Fakat kapitalist için önemli olan ve kâr hesaplarına giren, sermayenin ve özellikle makinanın değişim değeridir. Bu ise makinayı üretmek için toplumsal olarak gerekli iş gücü ile ölçülür. Yalnız teknik ilerleme aynı kullanım değerindeki bir makinenin değişim değerini devamlı olarak düşürür. Çünkü, zamanla daha az emek kullanımı ile elde edilmektedir.

Fakat bu böyle olmakla birlikte, kapitalistlerin muhasebelerinde, böyle bir değersizleşme görülmez. Sermaye alındığı fiyatla kayıtlıdır ve öyle kalır. Bu, abartılmış bir sermaye değerlendirmesidir. Üstelik, kapitalist sistem içinde, kapitalist muhasebedeki yanlışlıklar olduğu gibi ulusal muhasebeye geçer. Kapitalist ülkelerde toplanmış istatistikler, başka hiçbir nedenle olmasa bile, bu yüzden güvenilir değildir. Bu güvensizlik, kullanılan katsayılardan kuramsal sonuçlar çıkartmamayı zorunlu kılar.

Soru 37 : Programlarda proje seçiminin temel sorunları nelerdir?

Az gelişmiş ülkeler için geliştirilen ve tam ya da eksik olarak kullanılan programlama düzeyinde, bir de proje seçimi aşaması vardır. Aslında bu, üretim hedefleri belirlenmiş kesimlerdeki hedeflerin hangi tip işletmelerle, hangi tip projelerle gerçekleştirileceği sorusu ile ilgilidir. Fakat uygulama, yaklaşım olarak bu sorunu aşar; gerçek olarak bu sorunun çok gerisinde kalır.

Yaklaşım olarak aşar; çünkü batıdan ithal edilen iktisat ve planlama düşüncesinin temel özelliklerinden birisi «simetriğe» olan düşkünlüktür. Simetri ve onunla beraber giden otomatiklik, düşünce bütünü içinde kendisini daima duyurur. Çeşitli kesimlerde, bırakınız başka ölçütler (kriterler) kullanılması, aynı ölçütün çeşitli büyüklüklere ulaşması bile çatık kaşla karşılanır. Eğer, denir, sermaye katsayısı yatırım seçme ölçütü olarak kullanılacaksa ve bu ölçüte yatırımları seçmek için bir büyüklük verilecek ise, bu bütün kesimler için uygulanmalıdır. Örneğin bütün kesimlerde üçün üstünde bir sermaye katsayısı veren yatırımlar gerçekleştirilmemelidir.

Yaklaşım olarak durum bu. Ölçüt hedefleri belirlenmiş kesimlerin sınırlarını aşan bir kullanım eğilimi gösterir. Fakat gerçekde ise, bırakınız bu eğilimi, kendi mantığının gerektirdiği sınırların bile gerisinde kalır.

Çünkü, herhangi bir ölçütü kullanıp seçim yapabilmek için, aralarında seçim yapılacak yatırımların toplamının kesim için gerekli yatırım toplamından fazla olması gerekir. Plancının, örneğin, bir kesime yüz birimlik yatırım yapması söz konusu ise, sunulan yatırım projelerinin toplamının bunu aşması gerekir.

Bu koşul ise hiçbir zaman gerçekleşmez. Bir kez, az gelişmiş ülkelerde «karma ekonomi» denilen oyun kural-

ları geçerlidir. Eldeki konu bakımından bunun önemi, özel yatırım projelerinin bu anlamda bir seçime tabi tutulmamasıdır. Başka bir deyişle, yatırımların önemli bir bölüğü, plancıların önüne bile gelmez. İkinci kez, kamu kesiminden yeteri ölçüde ve nitelikte proje beklemek gerçekleşmeyecek bir düştür. Bunun çeşitli nedenleri olabilir. En önemlisi teknolojiyi ithal eden ve teknolojiyi uluslararası monopollerden ithal eden ülkelerin, yatırım projeleri, çokça zaman yatırım başlamadan belirlilik kazanamaz. Çünkü, bir değerlendirme için gerekli ayrıntıdaki bilgilerin önemli bir bölüğü, kapitalist işletmeler için ticarî sır özelliğini taşır. Bu belirsiz bilgilere dayanıldığında, kamu yatırımcı kurumlarının yatırımları küçük, yararları büyük gösterme eğilimi uygun bir ortam bulmuş olur. Bu ise hazırlanmış projelerin niteliksel değerini azaltır.

Kuşkusuz, projeler için söylenenler, sermaye katsayısının bir proje seçimi ölçütü olarak kullanılması ile sınırlı değildir. Bütün ölçütler için geçerlidir.

Bütün ölçütler için geçerli olan bir düşünce de, herhangi bir ölçütü ekonominin bütününde kullanılabilecek bir duruma getirmenin ve bütün kesimlerde herhangi bir katsayının tanımlanmış bir değeri aşmasını projenin seçilmesi için gerekli görmenin, her şeyden önce, kapitalist ekonomilerde var olduğu ileri sürülen tüketici egemenliği ilkesi ile çeliştiğidir. İleri sürülür ki, kapitalist ekonomide tüketici egemenliği vardır. Bunun anlamı, kapitalist ekonomilerde nelerin üretileceğine tüketicilerin karar verdiğidir. Fakat eğer bir ölçüt bütün ekonomi için kullanılacak olursa, asıl belirleyici öğe, üretimin teknolojik özellikleri olacaktır. Çünkü herhangi bir katsayının şu veya bu değer alması, her şeyden önce söz konusu projenin teknolojik yapısı ile ilgilidir. Bu ise, hem zaman içinde ve hem de konu ile daha ilgili olmak üzere, bir kesimden diğerine değişir. Örneğin sermaye katsayısı böyledir. Eğer ölçüt olarak alı-

nacak olursa ve bu ölçüt bütün ekonomi için geçerli sayılacak olursa, bütünüyle sermaye katsayısının düşük olduğu malların üretimine öncelik verilecektir, demektir. Bu ise, tüketici egemenliği iddiası ile tutarlı değildir.

Gerçek planlamanın temel ilkesinin, zorunlulukları özgürlük biçimine dönüştürmek olduğuna daha önce değinilmişti. Seçme sorununu, zorunluluk alanından özgürlük alanına geçirmek ilk iştir. Yalnız bunu mantıksal uzantısına götürmek, başka bir deyişle, seçme sorununda hiç bir sınır tanımamak söz konusu değildir.

Bu durumda, planlama ilkesi ile tutarlı olmak, seçimi, yararlar bakımından somutda özdeş projeler arasında yapmağı gerektirir. Bu da demektir ki, seçim, bırakınız kesimler arasını, bırakınız bir kesimde çeşitli özellik gösteren mallar arasını, sadece aynı malı üretmenin çeşitli yolları arasında yapılmalıdır. En tipik örneği; elektrik üretimi, termik olarak mı yani yakıt kullanılarak mı yapılacaktır; yoksa hidrolik olarak mı yani su gücünden yararlanılarak mı yapılacaktır? Seçmenin sınırı burayı aşmamalıdır.

Soru 38 : Sermaye katsayısının proje seçiminde yeri nedir?

Bütün bu söylenenlerin ışığında özellikle sermaye katsayısının, yatırım projelerinin seçimi için kullanılıp kullanılamayacağı sorusu ortaya atılabilir. Aslında bu soru soyut bir soru olmaktan uzaktır. Çünkü, ikinci savaştan sonra savaşla yıkıntıya uğramış ileri kapitalist ülkelerin ekonomilerinin canlandırılmasında önemli bir ölçüt olarak ileri sürülmüştür. Kuşkusuz, oradan, azgelişmiş denilen ülkelerin programlama çalışmalarına geçişi otomatik olmuştur.

Mantığı şöyledir Gerek savaştan zarar görmüş ve

gerekse azgelişmiş ülkelerde sermaye, üretimin kıt öğesidir. Bu bakımdan, her iki grup ülkenin de yatırım projeleri ve aynı anlama gelmek üzere, üretim teknikleri seçiminde, yatırılan sermaye birimi başına en çok ürün veren projelere yönelmeleri akılcı bir davranış olacaktır.

Mantık bu. Ve bu mantığı, sadece özdeş çıktısı olan projelere sınırlamak eğilimi de yok. Temel ilke olarak ileri sürülür.

Üstelik mantık, mantık olarak da tutarlı, inandırıcıdır. Fakat somut koşullar içinde çok tartışma götürür. Şu nedenle eğer ölçüt, tarım ve tarım dışı kesimler arasına uygulanırsa, öyle bir ölçüttür ki, sadece tarım, der. Tek kelime bilen ve ne sorulursa bildiği kelimeyi söyleyen bir papağan gibidir. Daima tarım kesimine doğru yontar. Eğer tarım-tarım dışı ikilisi bir kenara itilir de, sadece tarım dışı ve özellikle imalât sanayii üzerinde durulacak olursa, eldeki papağan gider, fakat başka biri gelir. Bu kez, bu papağanın bildiği tek kelime hafif sanayidir. Ne sorarsanız sorunuz, alacağınız cevap hafif sanayi olur.

Demek olmaktadır ki, soyut çizgide akla uygun gelen bu ilke, somutta kalkınma süreci ile çelişen bir özelliğe sahiptir.

Aslında, ölçütün böyle sonuçlar vermesi bütünü ile ve tek başına teknolojinin şöyle veya böyle olması ile açıklanamaz. Ölçütün kuruluş özelliğinin de bunda katkısı vardır. Ölçüt, tek tek projeler için çalışır. Burjuva iktisatının kullandığı deyimle, bölüklü bir çözümleme (kısmî tahlil, partial analysis) özelliği taşır. İncelenen projeden başka, ekonomide bir değişiklik olmadığını varsayar; ekonomideki çeşitli projeler arasındaki iç ilişkileri yok sayar, ihmal eder. Bu yaklaşım, Marx'ın sözünü ettiği sosyal işbölümünün ürünlerinden yararlanma olanağını ortadan kaldırır. Burjuva iktisatının bu yaygın ve salgın hastalığının, eldeki tartışmada önemi çok büyüktür. Eğer projelere tek tek

bakmak yerine, bir bütün olarak bakılırsa, aynı ölçütler kullanılsa bile, bütünüyle farklı sonuçlar elde edilebilir. Burada da, başka yerlerde olduğu gibi, ağaçlara bakmak ormanı görmemek olmaktadır.

Soru 39 : Kârlılık oranının proje seçiminde kullanım yeri nedir?

Sermaye katsayısı, ileri sürülmüş olan tek ölçüt değildir. Bununla birlikte kârlılık oranı veya onun daha bilimsel adı olan marjinal verimlilik katsayısı ileri sürülmüştür. Yalnız bazı değişikliklerle. Çünkü, kârlılık oranını ileri sürmekle sürmemek arasında, somutta, bir fark yoktur. Kapitalist bir düzende proje seçiminde kârlılık veya marjinal verimlilik oranı kullanılsın demek, gerçekte, özel işletmeler «ne yapıyorsa onu yapsınlar» demekten başka bir anlama gelmez. Bu ise inandırıcı olmaz. Belki realist olur, fakat planlama adına söylenirse kandırıcı olmaz. Şu nedenle: Planlama, ne kadar sulandırılmış olursa olsun, bir ölçüde «ne yapılıyorsa yapılsın» anlayışına karşı olmak durumundadır. Eğer buna karşı olunmazsa, «ne yapılıyorsa daha hızlı yapılsın» anlayışını getirmek durumundadır.

Bunun içindir ki, marjinal verimlilik yerine sosyal marjinal verimlilik ilkesi ileri sürülür. Marjinal verimlilikte yatırımın verimi ile, ki buna kâr da demek mümkündür, yatırılan sermaye arasında bir ilişki söz konusudur. Sosyal marjinal verimlilikte ise, bir özel kapitalistin masraf kalemleri arasında yer alıp da ekonominin bütünü için masraf olmayan kalemler ayıklanır. Örneğin, bir işletme vergisi özel kapitalist için, kârını hesaplarken, bir masraf kalemidir; fakat bütün ekonomi gözönüne getirildiğinde değildir. Çünkü, ekonominin toplam kârı düşünülürse, işletme vergisi hiç bir şeyi değiştirmez. Özel kârın bir bölüğü özel defter-

den çıkıp, toplumsal deftere girer. Bu bakımdan seçimlerde, bunu bir masraf kalemi saymamak gerekir.

Aynı biçimde, deniliyor, özel kapitalist kârını hesaplarken işgücü ödemesini ayırır. Ödeme, piyasada oluşmuş ücretler üzerinden yapılmıştır ve defterde de öyle görünür. Yalnız, iddia ediliyor ki, aslında bu ödemeler işgücünün ekonomiye olan katkısının çok üstündedir, özellikle azgelişmiş ülkelerde. Neden mi? Çünkü, ekleniyor, azgelişmiş ülkelerde işgücü bütünüyle kullanılamıyor. İş bulamayan işgücü vardır. Var olunca da, ki bu herhangi bir kaynak için de söylenebilmektedir, marjinal, başka bir deyişle son işçinin ekonomiye katkısı sıfırdır. Gerçekten de doğru; çalışmayan işçinin katkısı sıfır olur, fazla olmaz. Fakat bu basit doğrudan, burjuva düşüncesinde çok önemli sonuçlar çıkmaktadır: Burjuva iktisat düşüncesinde bir kaynağın fiyatı onun katkısına, ve de aslında onun değil de, o kaynağın son biriminin katkısına göre belirlenir. Yalnız yukarıda da söylendiği gibi az gelişmiş ülkelerde son işçi kullanılamıyor. O zaman, burjuva düşüncesi sonuca ulaşıyor: işgücünün fiyatı sıfırdır. Siz bakmayın özel kapitalistlerin sıfırın üzerinde ücret ödemesine. Gerçekte, işçinin ekonomiye maliyeti sıfırdır. Çünkü, ortada işsizler ordusu var. Bu işsizler ordusundan bir kişi alındığında toplam üretim düşer mi? Düşmez, zaten bir şey üretmiyordu. Bu işçi, işsizler ordusundan alındığında toplam üretimde bir düşüş olmadığına göre, bir fabrikaya yerleştirildiğinde ekonomi için hiç bir yük getirmez. Çünkü, bu nakil dolayısıyle ekonomi hiçbir şey kaybetmemektedir.

Mantık bu; ince mantık. Buna göre, sosyal marjinal verimlilik ilkesi, özel kapitalistlerin ekonomik fiyatın üzerinde ücret ödeme akılsızlığı ile bağlı kalmak zorunda değildir. Bunun için de kapitalist defterde görülen işgücü ödemelerini iskonto etmek gerekir.

Özel marjinal verimlilikten sosyal marjinal verimlilik

kavramına geçmek için yapılması öğütlenen düzeltmeler burada bitmemektedir. Bu düzeltmeler arasında dışa dönük olanlar da var. Örneğin, projenin ödemeler dengesi üzerindeki etkisinin de gözetilmesi gerektiği ileri sürülür. Özel kapitalist, yatırım ve işletme için gerekli ithalâtını ve de varsa ihracatını resmî kur üzerinden kaydeder. Oysaki, azgelişmiş ülkelerde resmî kur gerçek kuru yansıtmaz. Açıkça söylenir, yabancı paranın gerçek karşılığı resmî kur karşılığından genellikle yüksektir. Bu bakımdan, tıpkı işgücü ödemesinde olduğu gibi kapitalistin defterinde kayıtlı olana göre değil fakat ekonomik kura göre hesap yapılmalıdır. Uygulamada bu, ihracat kaleminin abartılması biçiminde görünür.

Toplanırsa; düzeltmeler dolayısıyle sosyal verimlilik ölçütü, sermaye katsayısı düşük, işgücü kullanımı yüksek, ihracata yönelmiş yatırımları ön plana çıkartmaktan başka bir sonuç vermez. Sermaye katsayısından çok ayrı değildir. Somut olarak tarımı geliştirip, tarımsal malları işleyip, dışarıya satmaya çalışan bir kalkınma stratejisidir. Bu ise gerçekte bir kalkınma stratejisi olmaktan çok uzaktır. Bu, mevcut uygulamayı haklı ve gerekli göstermeğe ve de eğer mümkün olursa hızlandırmaya çalışan bir reçetedir. Çünkü, mantığın zorunlu bir sonucu ekonomik fiyat ile özel kapitalistin defterinde görülen fiyat arasındaki farkı, şu veya bu yolla, özel kapitaliste vermektir. Eğer vermezseniz, bu ölçütü zaten uygulayamazsınız.

Soru 40 : Kaynakların etken kullanımı bir amaç mıdır?

Yukarıdaki sorulardaki tartışmalar, geliştirmeler bir ölçüde «teknik» sayılabilir. Fakat bundan kaçınmanın yolu yoktur. Çünkü teknik olarak ileri sürülen her şeyin, bir toplumsal, bir sınıfsal içeriği olduğunu göstermenin baş-

ka bir yolu olmasa gerek. Bunun için de, özellikle böyle konularda, tekniğe girmek zorunludur. Çünkü planlama bir yanı teknik, bir yanı politik bir süreçtir. Planlamayı sadece teknik bir alet olarak düşünenler safdillerdir, kendilerini aldatanlardır. Planlamayı sadece politik bir süreç olarak düşünenler, ancak akıl dışı bir düzeni eleştirmede bir ölçüde, ilginç şeyler söyleyebilecek olanlardır. Bunlar, akılcı bir düzenin kurulmasında hiçbir katkıda bulunmamaya mahkûm eleştiricilerdir. Bu aşamada yaygın ve salgın olan planlama anlayışı, planlamayı teknik bir süreç saymaktır. Şimdiye dek sorulan sorularda, dolaylı olarak, bu anlayışın kesenkes yanlışlığına değinilmiştir. Proje seçimi ile ilgili tartışma ve geliştirmeler, bu anlayışın nerelere gideceğini göstermesi bakımından ayrı bir yere sahiptir.

Proje seçimi ile ilgili tartışmanın zorunlu bir durağı vardır. Kalkınma süreci içindeki ülkeler için, kaynakların etken kullanımının, başka ve daha somut bir deyişle, bütün kaynakların «ekonomik» fiyatlarının gerektirdiği ölçüde ödünlenmesi ve dolayısıyle de bu fiyatların imkân verdiği sınırlarda kullanılmalarının, bir amaç olup olmadığı sorusu sık sık ortaya çıkar. Bu soruya cevap verilmesi gerekir.

Daha önce ekonomik politika tartışılırken ortaya atılmıştı: Amaçlar arası hiyerarşi. Şimdi, bunun bir başka boyutu ile karşılaşılmaktadır. Bir amaç ve özellikle bu amacı gerçekleştirmek için kullanılacak araçlar, daha önemli, birincil amaçların gerçekleşmesini önlememelidir. Etkenlik sorunu, hiç olmazsa bu sorunun batı iktisatında belirleniş biçimi, böylesine bir çelişkiyi su yüzüne çıkarmaktadır.

Eğer ekonomide bütün kaynaklar marjinal verimlerine göre ödünlenir ve marjinal verimlerini eşitleyecek bir dağılım düzeyine kavuşturulursa, mantıksal olarak gösterilmektedir ki, kaynakların etken dağılımı sağlanmış olmaktadır. Bu, o an için, eldeki kaynaklarla en çok üretim elde etmek-

tir. Ve de gayet açıktır: Bir kaynağın marjinal biriminin (son biriminin) belirli bir kullanımdaki verimi beş, diğer bir kullanımda on ise; son birimi, verimi beş olan kullanımdan on olan kullanıma aktarmakla toplam üretim artar. Etken üretim varsayımı bu mantığa dayanır ve bu mantık her şey için geçerlidir.

MARJİNAL MANTIK OYUNU

Sıra	I	II	III
1	100	25	300
2	90	20	40
3	40	13	14
4	33	12	12
5	25	9	8
6	20	6	7
7	12	5	6
8	7	4	—10
9	6	3	—20
10	5	2	—30

Elinizde 22 pul olsun ve bunları yukarıdaki üç sütundan istediğinize, fakat sırayla, koyma hakkınız olsun. Ve sorun da, pullarla kapatılacak sayılardan en büyük toplamı elde etmek olsun. Bu durumda, en büyük sayı toplamı, birinci sütuna 9, ikinciye 6, üçüncüye 7 pul koyarak elde edilir. Başka yol yoktur. Burada ise kapatılan son sayıların hepsi 6 dır.

Her şey için geçerli olan mantık neyi gösteriyor, bir mantık oyunundan öteye? Eğer amaç, eldeki kaynakları dağıtarak bir an için en yüksek ürünü elde etmek ise, mantığa denecek bir şey yok. Fakat amaç böyle değil de, yarın kullanılabilecek kaynakları arttırmak ise, bu mantık pek kısır kalır, hiçbir şey söylemez ilk adımda. Eğer amaç yarın kullanılabilir kaynakları arttırmak ise, toplam üretimi artırmak yetmez. Bunun için işgücünün verimliliğini arttırmak

gerekir. Çünkü ancak bu yolla, yarın kullanılabilecek kaynak yaratılabilir. Yaratılan kaynak sadece işgücünü serbest bırakmak, aynı üretimi daha az emekle üretmek biçiminde ortaya çıkmaz. İşgücünün verimini artırmak, artık ürün yaratmak ve artık ürünü artırmak demektir. Artık ürün yaratılmazsa, yaratılan ürün sadece var olan yaşantıyı sürdürmek için kullanılacak olursa, yarın kullanılacak kaynak yaratılmış olmaz. Ve bu bakımdan bir an için üretimi maksimum etmenin hiç bir anlamı yoktur.

Burjuva etkenlik çözümü, bırakınız kaynak yaratma sorununu ihmal etmiş olmayı, tam onun tersi sonuçları vermektedir. Daha az makina ve daha çok emek kullanarak, gelecek zamanlarda kullanılabilecek kaynaklar artırılamaz. Burjuva etkenlik çözümü böylesine bir çözümdür ve bu yüzden de kalkınma tartışmalarının dışına itilmelidir.

Soru 41 : Yeniden yatırım ölçütü ne getirmektedir?

Marjinal yaklaşım batı iktisatına damgasını vurmakta devam eder. Fakat bu, bu yaklaşımdan kuşku duyanların olmadığı anlamına gelmez. Hatta, batıda da, azgelişmiş ülkelerin kalkınma sürecinde bu yaklaşımın bütünüyle reddedilmesini öneren amprisistler vardır. Bunlar, gerek sermaye katsayısı ve gerekse sosyal verimlilik katsayısının sadece tarım ve hafif sanayie ağırlık vermeğe ve geri teknolojinin seçimine götüreceği kanısındadırlar.

Bunlara karşılık ileri sürülen bir diğer ölçüt, yatırımın imkân vereceği yeniden yatırım payını gözetmekte, bunu ön plana çıkarmaktadır. Bu ise somutta, toplam yaratılan gelirden, işgücü ödemesini çıkartmak yolu ile elde edilen payın, yatırılan sermaye ile ilişkilendirilmesi ile bulunmaktadır. Başka bir deyişle, bu ölçütün belirlenmesinde, artık değerin sermayeye oranı üzerinde durulur.

Böyle bir yaklaşımda önemli olan, birim işgücünün yarattığı artık değerdir. Ne kadar çok artık değer yaratılırsa, ölçüt de o kadar yüksek bir değere ulaşır.

Geliştirilen ölçütün gerek sosyal verimlilik ve gerekse sermaye katsayısından daha ileri bir adım olduğunda kuşku yoktur. Yalnız aynı ölçüte biçimsel bir açıdan bakıldığında, ölçütün normal kârlılık oranından daha ileri bir noktayı göstermiyeceği de kolaylıkla anlaşılır. Bu durumda şu soru ortadadır Önerilen ölçütün ileri adım oluşu nereden gelmektedir veya kârlılık oranı ile biçimsel özdeşlik nasıl açıklanacaktır?

Soruya verilecek cevap, tek başına ve ekonomide başlatılmış olan kalkınma sürecinden soyutlanmış bir ölçütün, iki taraflı kesen bir bıçak özelliği göstermesinde aranmalıdır. Daha önce de değinilmiş olduğu gibi bütün bu tip ölçütler, ekonomi için kısmî bir çözümlemeden başka bir şey değildir. Ekonominin başka kesimlerindeki gelişmeler ve yapılacaklardan bağımsız bir yaklaşımdır.

Makina yapımı kesimi kapitalist gelişmenin bir aşamasında, görece olarak, kârlı bir kesim değildi. Bu bakımdan, böyle bir işlev ekonomi içinde ayrı bir kesim olarak oluşmaktadır, fakat henüz makina yapımı kesimi yoktur. Makina yapımının kârlı bir işlev olması, makina uygulamasının kârlı oluşundan sonradır. Fakat daha ileri bir aşamada makina yapımı kârlı oldu ve buraya kaynak akmağa başladı. Kârlılık oranının belirlenmesi değişmediği halde, kârlılık değerleri, ekonomide değişen birçok öğe ile birlikte değişmektedir. Eğer kapitalist gelişmenin başından sonuna dek bir merkezî planlama örgütü olmuş olsa idi ve bu örgüt, söz konusu ölçüte göre yatırım kararları verse idi, gelişmenin ilk aşamasında makina yapımının karşısında, daha sonraki aşamalarında ise yanında olacaktı. Örnek, önerilen ölçüt için de geçerlidir. Hızlı bir kalkınma ile beraber düşünüldüğü zaman, bu ölçüt ileri tek-

noloji seçimini sağlar. Karşıt durumda ise diğerlerinden farklı bir durum ortaya çıkmaz.

Bu sorunda yapılan tartışmanın, bu çalışma içinde sürdürülen düşünce dizisi içinde önemli bir yeri vardır: Tek başına ileri teknolojinin önemi fazla değildir. Fakat hızlı kalkınma zorunluluğu, ileri teknolojiyi de zorunlu kılar. İleri teknoloji ise, kalkınmayı sürdürmek ve hızlandırmak için gerekli kaynakları en etken bir biçimde hazırlar. Unutmamak gerekir ki işgücünün verimliliğini mümkün olduğu kadar yükseklere çıkarmak, kalkınmanın hem kendisidir ve hem de motoru.

Soru 42 : Sovyet kalkınmasında nasıl bir ölçüt geliştirildi?

Yatırım seçiminde kullanılacak ölçütle ilgili sovyet tartışmasını gözden geçirmek, gerçekte, yukarıdaki sorularda özetlenen tartışmayı yenilemek demektir. Bunun için, bir ihtiyaç yoktur. Sovyet kalkınma ve plancılığında kullanılan ödeme süresi (srok okupaemesti) kavramı, aslında yukarılardaki tartışmanın 1930 yılında ulaştığı duraktır.

Ödeme süresi ölçütü ilk plan uygulaması ile birlikte kabul edilen ölçüt oldu. Formülasyon biçimi, planlama örgütünde perspektif planlamanın başı olan Strumilin'e aittir ve hemen planlama örgütünün (gosplan) başı Krijijanokskiy'in desteğini kazanmıştır. Uzunca süre geçerli ölçüt olmuştur. Fakat ikinci savaştan sonra başlayan ve 1950'lerde hız kazanan tartışma içinde ciddî olarak eleştiriye uğramıştır.

Eleştiriciler içinde, herhangi bir ölçütü ve ona verilecek bir değeri bütün ekonomi için geçerli bir ölçüt ve değer durumuna sokma eğilimi de vardır. Bu eğilim bugün bile kabul görmemektedir.

Eleştiriciler arasında ve en önde Strumilin de bulunmaktadır. Bu ilginç bir olgudur. Daha da ilginç olanı Strumilin'de ödeme süresi ölçütünün daha önceki kullanılışını reddeden bir eğilim olmamasıdır. Bu durum, kullanılacak ölçütlerin ekonominin gelişmesi ile birlikte yeni işlevler ve özellikler kazanacağını gösteren ayrı bir kanıttır. Çünkü Strumilin'in batıda tartışılan yeni görüşlerinin en belirgin yanı, ödeme süresi ölçütünü daha çok sermaye kullanmaya elverişli bir duruma sokma çabası taşımasıdır.

Yatırım projeleri ile ilgili batıdaki tartışma ikinci büyük savaştan bir süre sonra başladı. Yatırım projeleri ile ilgili sovyet tartışması birinci büyük savaştan bir süre sonra başladı. Batıdaki tartışma uzunca sürdü ve hâlâ sürmektedir. Sovyet tartışması, yukarıda da söylendiği gibi, kısa sürdü ve belirli bir ölçüt, belirli bir geçerlilik kazandı.

Sovyet tartışması sermaye katsayısı, kârlılık, yatırımların ekonominin bütünü bakımından anlamlılığı düşünceleri etrafında yoğunlaştı ve bunları aştı. Böylesine ölçütlerin, savaş öncesi yapıyı yeniden ortaya çıkartmaktan başka bir sonuç vermeyeceği düşüncesi gelişti. Zaten söz konusu ölçütleri de, büyük ölçüde savaş öncesi dönemi ve özellikle 1913 üretim düzey ve yapısını veri ve ideal sayan eski narodnik ve menşevik iktisatçı ve plancılar savunmakta idiler. Bunlar, önce düşünce alanında ve sonra da 1930'ların ilk temizliğinde fiilen yokluğa mahkûm edildi.

Tartışmanın vardığı sonuçlardan en önemlisi, proje seçiminin ancak bir seçim içinde ve benzer ürünler arasında olabileceği idi. Bu seçimin, gerçekten somut bir seçim olması sonucunu doğurmakta idi. Planın tanımladığı ölçekte bir ürünü üretmek için almaşık iki projeden hangisi seçilecektir?

Ödeme süresi burada çıkmaktadır. İki projeden birinin yatırım, buna karşılık da diğerinin işletme gideri almaşık projenin gerektirdiğinden fazla olacaktır. Daha başka

bir deyişle, seçim ancak böyle bir durumda ortaya çıkar. Yoksa, eğer hem yatırım ve hem de işletme giderleri bir projede küçük ise, ortada bir sorun yoktur. Söz konusu proje seçilir.

Yatırım ile bir miktar işgücü belirli bir zaman aralığı için bağlı tutulmaktadır. Sermayenin anlamı budur. İşgücü, makina veya yapı olarak biriktirilir ve uzunca bir zaman aralığında kullanılır. Üretimin giderleri de böyledir, fakat bunlar daha kısa bir zaman aralığında serbest bırakılırlar. Eğer iki almaşık projeden birinin yatırımı daha büyük ise, onda daha çok işgücü saklı ve bağlı tutulmaktadır. Buna karşılık işletme gideri az ise, daha fazla yatırım dolayısıyle, işletme sürecinde daha az işgücü bağlanmaktadır. Ve de durum almaşık proje ile karşılaştırıldığında, yatırımı büyük proje ile üretim sürecinden derhal bir bölük işgücü serbest bırakılmış olmaktadır. Çünkü yatırımı büyük projenin, işletme gideri küçüktür.

Ödeme süresi ölçütü, bu daha fazla yatırım ile, yani iki projenin yatırımları arasındaki fark ile işletme giderleri arasındaki fark arasındaki ilişkidir. Ek yatırım, işletme sürecinde ne kadarlık yıllık bir tasarrufa yol açmaktadır veya başka bir deyişle ek yatırım, işletmedeki yıllık tasarrufla kendini kaç yılda ödemektedir. Yine başka bir deyişle ek olarak bağlanmış olan işgücü, kendisine eşit işgücünü kaç yılda serbest bırakmaktadır.

Kuşkusuz ödeme süresi ne kadar küçük ise, o kadar fazla seçilme olanağı vardır. Bu ise yatırımı büyük olan projenin işgücünün verimliliğini yükseltmesi derecesine bağlıdır.

III

SOVYET KALKINMA VE PLANLAMASI

Soru 43 : Sovyet deneyinin anlamı nedir?

Sovyet deneyinin siyasal ve toplumsal bir anlamı vardır. Bu, Sovyet deneyine verilecek her türlü anlamdan önce gelir. Yalnız, burada tartışılacak olan Sovyet deneyinin bu yanı değildir. Daha çok kalkınma ve planlama konusunda getirdikleridir.

Fakat, daha önce de değinilmiş olduğu gibi, planlama bir yüzü sınıfsal öbür yüzü teknik özellikler taşıyan bir madalyondur bile denemez. Planlama ve kalkınmada sınıfsal ve teknik özellikler bu kadar bile biribirinden ayrılamaz içiçedir.

Bu yüzden teknik özelliklere ışık tutarken, yapılacak soyutlamada son derece dikkatli olunmak gerekir. Tıpkı marksist düşüncedeki soyutlamalarda olduğu gibi. Marks'ın bir filozof, bir sosyolog ve de bir iktisatçı olduğu söz götürmez. Ve Marks üğerine eğilinirken bu üçlü özelliğe dikkat etmek zorunludur. İktisatçı Marks'ı sosyolog ve filozof Marks'tan soyutlayarak anlamağa çalışmak, büyük ölçüde, yanıltıcı olabilecektir. Özellikle, dar sınırlar arasında kalmağa çalışıldığı zaman.

Yine de planlama ve kalkınmanın teknik yanları üzeride ayrıca durmayı zorunlu kılan nedenler vardır. Bu durumda, yazarın, kendi düşünce bütünlüğü içinde, yazma-

dığı fakat okuyucunun bildiğini varsaydığı bazı ögeler vardır. Eğer bunlar gerçekten biliniyorsa, soyutlamadan gelecek riskler önemli ölçüde azalabilir.

Şimdiye dek cevaplandırılan sorulardan bunların önemlice olanlarının anlaşılmış olması mümkündür. Fakat bir iki noktaya ayrıca değinmek zorunlu olacaktır.

Kalkınma bir sınıf sorunudur. Kapitalist kalkınma böyle olmuştur. Ve de sosyalist kalkınma, Sovyet kalkınması, bu ilkenin bir istisnası değildir. Sovyet iktidarının korunması sorunu, Sovyet endüstrisinin kurulması sorunudur. Lenin, daha iktidarın ilk günlerinde, sosyalizmin başarısını, iş gücü verimliliğini kapitalizmde ulaşılanın çok daha üstüne çıkarmağa bağlamıştı. Bu, bir yalın slogan değildir. Bu, bir zorunluluğu göstermektedir.

Sovyet iktidarının korunması sorunu ile Sovyet endüstrisinin kurulması sorununun özdeşleşmesi, sosyalizmi tek ülkede kurma zorunluluğu ile açıklanamaz. Kapitalist bir dünyada, sosyalist bir adanın, saldırgan kapitalizmden kendini korumak için kaynaklarını arttırma durumunda kalacağı söz götürmez. Yalnız, Sovyet deneyinde böyle bir zorunluluk olmasa bile bir kalkınma sorunu vardı.

Çünkü burjuva düzenine dek, insanın gelişimi bir bireyselleşme (individualisation) sürecidir. Bu bireyselleşme süreci burjuva düzeninde de devam eder ve doruğuna ulaşır. Bireyselleşme sürecinin doruğuna ulaşması, insanın kollektifleşmesi, toplumsallaşması (socialization) demektir : «Önce hayvanları yakalayan, sonra da kendisine hayvan yakalatmak için insanları esir eden, güçlü, yapıca üstün bir kişiyi; kısacası insanı, başka canlı bir doğal şey gibi, kendi yeniden üretimi için (ve de) doğal olarak oluşan bir koşulcasına kullanan birini, kendi emeğinin egemenliği kurma işleminde bitişini, tasarlamak kuşkusuz kolaydır. Fakat böyle bir görüş, belirli bir kabile veya komünal bütünlük açısından doğru olabilse de, **tecrit edilmiş** bir insanı

başlangıç noktası aldığı için saçmadır. Ayrıca tarih süreci içinde insan sadece bireyselleşir. O, başlangıçta, bir **jenerik varlık, bir kabile varlığı, bir sürü** hayvanı olarak görünür, fakat asla siyasal anlamda bir 'siyasal hayvan' olarak değil. Değişimin kendisi bu bireyselleşmenin başlıca etkenidir. O (değişim, mübadele), sürü hayvanını gereksiz kılar ve eritir. İnsanın tecrit edilmiş bir kişi olarak sadece kendisi ile ilişkisi olduğu bir duruma ulaşıldığında, kendisini tecrit edilmiş kişi yapan araçlar, ona genel komünal özelliğini veren şeyler olmuştur, artık. Böyle bir durumda, kişinin bir mülk sahibi, diyelim toprak sahibi olarak nesnel (objektif) varlığı kabul edilir. Fakat o, onu topluma zincirleyen, daha doğru bir deyişle kendi zincirinde bir halkayı oluşturan bazı koşullar altında mülk sahibidir. Burjuva toplumunda, örneğin, (bir) işçi salt öznel (sübjektif), nesnesi (objesi) olmayan bir biçimde var olur, fakat onun **karşısına dikilen** şey, şimdi, onun yemeğe çalıştığı ve onu yiyen **gerçek müşterek bütünlüktür.**» (K. Marx, Pre-Capitalist Economic Formations, S. 96)

Tarihî süreç, insanı bir yandan bireyselleştirirken, komünal mülkiyeti bireysel ve özel mülkiyete çevirirken, özel mülkiyetli üretim düzeni, özel mülkiyetli üretim biçiminin sonunu getirecek olan bir gelişmeyi de beraberinde getirir: Üretimin toplulaşması (konsantrasyon) ve işgücünün toplumsallaşması (sosyalizasyon). Toplumsallaşmış işgücü, kendisini tutan hiç bir nesnesi olmayan, tarihin dinamiğine oturmuş işgücüdür.

Sovyet iktidarı, iktidar olarak dayandığı üretici güçlerin ötesinde bir iktidar idi. Ve sovyet iktidarının varlığını sürdürebilmek için üretici güçler düzeyini yükseltmesi zorunlu idi. Üretici güçler düzeyini yükseltmenin temeli ise, ekonomik yapıyı daha yüksek bir teknik dayanağa oturtmaktır. Bu da, kalkınmadan başka bir şey olamaz.

Bu söylenenleri, Sovyet devriminin nesnel koşulların

olmadığı bir yörede ortaya çıktığı ve dolayısıyle de marksist vargı ve bekleyişlerle çeliştiği biçiminde yorumlamak son derece yanlıştır. Bu, ilk kez, marksist öğretiler konusunda yanlış düşüncelere sahip olmak demektir. Aşağıdaki uzun aktarma bu yanlışlığın sadece bir göstergesidir: «Ticaret ve manüfaktürün bir ülkede, İngiltere'de, toplulaşması, on yedinci yüzyılda karşı konulmazcasına gelişerek, giderek bu ülke için görece bir dünya pazarı ve böylece de bu ülkenin imalât ürünleri için o zamana dek var olan endüstriyel üretici güçlerce artık karşılanamıyacak bir talep yarattı. Üretici güçleri aşan bu talep, büyük endüstriyi —temel güçlerin endüstriyel kullanımlara uygulanması, makina ve en kompleks işbölümü— doğurarak orta çağdan beri gelen özel mülkiyetin üçüncü dönemini başlatan itici güç oldu. İngiltere'de yeni dönemin diğer ön koşulları o zaman bile vardı: Ülkenin içinde rekabet serbestliği, kuramsal mekaniğin gelişmesi v.b. (Gerçekten de Newton tarafından mükemmelleştirilmiş olan mekanik bilimi, on sekizinci yüzyılda Fransa ve İngiltere'de en gözde bilim idi.) (Ülke içinde serbest rekabet ise 1640 ve 1688 devrimleri ile İngiltere'de, 1789 devrimi ile Fransa'da, ve bu ülkelerin her yöresinde kazanılmıştı.) Rekabet, tarihsel rolünü sürdürmek isteyen her ülkeyi (eski gümrükler büyük endüstri karşısında artık işe yaramaz duruma geldiğinden) yeni gümrük düzenlemeleri ile, kendi manüfaktürünü derhal korumaya ve hemen sonra da koruyucu gümrükler altında büyük endüstrisini kurmaya zorladı. Büyük endüstri, bu koruyucu önlemlere karşın rekabeti evrenselleştirdi; (bu pratik serbest ticarettir, koruyucu gümrük sadece göstermelik, serbest ticaret **içinde** bir savunma önlemidir.) haberleşme araçlarını ve modern dünya pazarını kurdu; ticareti kendine tâbi yaptı; bütün kapitali endüstriyel kapitale çevirdi ve böylece hızlı dönüşümü (finans düzeninin gelişimi) ve sermayenin toplulaşmasını doğurdu. Evrensel

rekabet ile, o, bütün bireyleri enerjilerini sonuna dek kullanmaya zorladı. O, mümkün olduğu kadar ideoloji, din, ahlâk v.b. yıktı ve yıkamadığı yerlerde ise onları anlaşılır yalan durumuna soktu. Bütün uygar ulusları ve onların bireylerini, gereksinmelerinin giderilmesi için bütün dünyaya dayanır bir duruma getirerek ve böylece eski ulusların eski doğal kopukluklarını yıkarak ilk kez dünya tarihini yarattı. Doğal bilimleri sermayenin emrine koydu, ve işbölümünden doğal özelliklerin en son kalıntısını da kaldırdı. Emeğin var olduğu sürece mümkün olduğu ölçüde, genel olarak doğal gelişmeyi yıktı ve bütün doğal ilişkileri parasal ilişkiye çevirdi. Doğal olarak büyümüş kentlerin yerine, bir gecede ortaya çıkan modern, büyük endüstriyel kentleri yarattı. Girdiği (nüfuz ettiği) her yerde küçük sanat ve bütün sanayiin daha önceki aşamalarını yıktı. Kırsal bölgeler üzerinde ticaret kentlerinin zaferini tamamladı. (Onun ilk dayanağı) otomatik sistem idi. (Onun gelişmesi) bir üretici güçler kütlesi yarattı ve bu güçler için özel (mülkiyet), gildlerin manüfaktür, ve küçük, kırsal atölyelerin zanaatların gelişmesi için olduğu kadar ayak bağı oldu. Bu üretici güçler, özel mülkiyet düzeni içinde sadece tek yanlı geliştiler ve çoğunluğu ile yıkıcı güçler oldular. Üstelik böyle güçlerin büyük bir yığını bu sistemde hiç de uygulama alanı bulamadı. Genel olarak söylenirse, büyük endüstri her yerde, toplumun sınıfları arasında aynı ilişkileri doğurdu, ve böylece çeşitli ulusların kendilerine özgü bireyselliklerini ortadan kaldırdı. Ve son olarak, her ülkenin burjuvazisi kendi ayrık ulusal yararlarını hâlâ saklı tutmakla birlikte, büyük endüstri, bütün uluslarda aynı yarara sahip ve onlar için ulusculuğun çoktan ölmüş olduğu bir sınıf yarattı; eski dünyadan gerçekten kopmuş ve aynı zamanda ona karşı kavgaya tutuşmuş bir sınıf. Büyük endüstri işçi için sadece kapitalistle olan ilişkiyi değil fakat işin kendisi ile olan ilişkiyi de tahammül edilmez yapar.

Açıktır ki büyük endüstri bir ülkenin her bölgesinde aynı gelişme düzeyine ulaşmaz. Bu, mamafih, proletaryanın sınıf mücadelesini geciktirmez; çünkü, büyük endüstrinin yarattığı proletarya eylemin liderliğini yüklenir ve bütün ülkeyi beraberinde götürür ve çünkü, büyük endüstrice dışarıda bırakılan işçiler büyük endüstrideki işçilerden çok daha kötü bir duruma konulur. Büyük endüstrinin geliştiği ülkeler de, az veya çok endüstrisi olmayan ülkeler üzerinde de, endüstrisi olmayan bu ülkeler evrensel ticaret ile evrensel rekabet mücadelesine sürüklendikleri ölçüde aynı biçimde hareket ederler.» (K. Marx F. Engels; German Ideology, S. 76-78)

Sovyet devriminin anlamını ortaya koymak için bu uzun aktarma zorunlu idi. Devrim öncesi Rusya'da, teknik özellikleri bakımından zamanın ileri kapitalist ülkeleriyle karşılaştırılabilir bir büyük endüstrinin var olduğu söylenemez. Fakat söylenebilecek olan, toplulaşma düzeyinin, endüstri içinde, devrim öncesi Rusya'da, Amerika'nın çok daha ötesinde olduğudur. Örneğin bütün sanayi işletmeleri içinde yüzden az işçi çalıştıranların oranı, 1914 yılında Amerika'da % 35 iken Rusya'da % 17.8'dir. Binden fazla işçi çalıştıranların oranı ise Amerika'da % 17.8; buna karşılık Rusya'da % 41.4'dür. Bu rakamlar devrim öncesi Rusya'da toplulaşma düzeyinin, görece olarak, Amerikadakinin çok üstünde olduğunu göstermektedir. İller ve bölgeler olarak düşünülürse durumun farklılığı daha da ortaya çıkar. Örneğin Petrograd (Leningrad)'da endüstri kesiminde binden fazla işçi çalıştıranların oranı % 44.4' dür. Moskova'da ise % 57.3.

Devrim öncesi Rusya'nın büyük sanayi işçileri büyük işletmelerde toplanmış ve devrimci eylemlerin liderliğini yüklenmiştir. Devrimci eylemlerle büyük bir deneyim birikimi sağlanmıştır. Öyle ki 1905 yılında büyük sanayideki sadece siyasal amaçlı grevlere 1.800.000 işçi katılmıştır.

Aynı yılda büyük sanayide çalışan işçilerin toplamı ise bir buçuk milyon kadardır. Demek olmaktadır ki, sadece siyasal grevlere katılma göz önüne alınacak olursa, ortalama olarak bir işçi birden fazla siyasal grev deneyimi geçirmiştir.

Bu bilgiler içinde Sovyet devriminin «rastlantı» olduğunu söylemek son derece dayanıksızdır. Fakat bu bilgiler, sanayiin dışında, tarımda ve teknik özellikleri bakımından sanayiin kendisinde geri bir üretim düzeyi olduğunu inkâr etmez. Bu açıdan bakılırsa, Sovyet kalkınması zorunlu bir siyasal gelişmedir.

Soru 44 : «Savaş Komünizmi» zorunlu mu idi?

Yukarıdaki cevabın zorunlu kıldığı bir soru var. Söylenen durumlarda bir gerçeklik varsa, savaş komünizmi nasıl açıklanacaktır? Eğer büyük sanayi proletaryasının öncülüğünde bir işçi-köylü ittifakı ise devrimi yapan, devrimden hemen sonra ortaya çıkan ve komünizmi bir bütün olarak gerçekleştirme çabası gibi görünen savaş komünizmi bir zorunluluk mu idi?

Hemen söylenmesi gerekli olan şudur: Üretici güçlerin gelişme düzeyinin itici güç olması anlamında savaş komünizmine bir zorunluluk gözüyle bakmanın olanağı yok. Bu anlamda bir zorunluluk olmadığını, başta Lenin olmak üzere, zamanın bolşevik liderlerinin davranışları açıkça gösterir. Lenin her türlü ulusallaştırmada devamlı olarak temkinli olmağı öğütlemiştir. VSNH'nın (Vışıy Sovyet Narodnova Hozyaistva Yüksek Ekonomi Kurulu) onayı olmadan ulusallaştırma olamıyacağı ilkesini getirmiştir. Savaş komünizminin o zamanın ekonomik düzeni olmadığını vurgulamıştır. Savaş komünizmini o sıralarda coşku ile savunanlar sadedece «sol komünistler» olmuştur. Sol ko-

münistler içinde, sonradan sağ sapmanın liderliğini üstlenen Buharin ile, Trotskist muhalefetin «iktisatçısı» Preobrajenskiy'in etkisi büyüktür.

Savaş komünizmi bu anlamda bir zorunluluk değildir. Fakat yine de tarihsel bir gereklilik idi. Yenilmez tarihsel işlerin zorunlu bir ürünü idi. Şöyle ki Devrimden hemen sonra temelli ulusallaştırmalarla birlikte sosyalist bir düzende «devlet kapitalizmi» anlayışı içinde kapitalist işletmelere işçi kontrolları ilkesi getirildi. İşletmenin işçileri, teknisyenler ve yerel Sovyet temsilcilerinin katılacağı bir kurul, üretimi gözetmek ile yetkili kılınmaktaydılar. Birçok kapitalist, bu düzeni kabule yanaşmadı. Hatta Sovyet iktidarının çok kısa süreli olacağı inancından cesaret alarak açıkça sabotaja girişti. Rusya bankası örneğinde olduğu gibi, orada çalışanlar açıkça boykota kalkıştılar. Paris komün deneyini iyice bilen, komün liderlerinin Fransız Merkez Bankasındaki tereddütlerinin neye mal olmuş olduğunu gözden uzak tutmayan bolşevik liderler, bankayı ulusallaştırmakta hiç kuşku duymadılar. Kapitalistlerin sabotaj ve boykotları ulusallaştırmayı ilk anda düşünülen sınırların çok ötesine götürdü.

Burada işçi ve köylülerin ve onların militan unsurlarının davranışı da hatırlanmalıdır. Toprak ve fabrikaları kamulaştırmak için tabandan gelen dalgalar karşı konulur gibi değildi. Özellikle modern kapitalist çiftlikleri devlet çiftlikleri biçiminde işlemek istekleri de bu dalgalar karşısında çok ileri yıllara bırakıldı.

Uluslararası kapitalizmin silâhlı saldırısı ve bütün bunları daha da yoğunlaştıran etkenler ortaya çıktı. Savaşan kızıl ordular ve onları destekleyen fabrika işçileri için her şeyden önce tahıl gerekli idi. Ekim alanı ilk savaşın yıkıntıları arasında son derece daralmıştı. Bu durumda tahıl üretimine ve de sanayi üretimine el koymaktan başka bir çare görünmüyordu.

Bütün bunların sonucunda para ve piyasa mekanizmasının ortadan kalkması, en küçük işletmelerin kamulaştırılması kaçınılmaz idi. Ve yapıldı. Bu döneme, ki 1921'e kadar sürer, savaş komünizmi denir.

Soru 45 : NEP bir gerileme midir?

Bundan sonra başlayan döneme NEP, Novoya Ekonomiçeskaya Politika, (Yeni Ekonomik Politika) denir. Kuşbakışı değerlendirilirse, savaş komünizminin geriye döndürülmesidir. Türkçeye de çevrilmiş olan **Çimento** romanında bu dönemin başlangıç yıllarının öyküsü son derece canlı ve gerçekçi bir biçimde anlatılır: Ulusallaştırılmış birçok işletme eski sahiplerine verilmektedir; yabancılara ayrıcalıklar getirilmektedir; tarımdaki pazvertska yani ürünün belirli miktarda müsadere edilip, geriye kalanın, eğer kalırsa, köylüye bırakılması uygulaması yerini prodnalog denilen üretimden belirli yüzde ile alınan bir vergiye bırakmaktadır; bazı işletmeler bütünüyle kapatılmaktadır v.b.

Bu gelişme sovyetler dışında çok farklı yorumlara yol açmıştır. Bazıları bunu sosyalist sistemin yaşayamayacağının açık bir kanıtı olarak görmüşlerdir. Bazıları salt bir gerileme olarak. Sovyetler içinde de değerlendirme çeşitli olmuştur. Sol komünistler yıkıntının başlangıcı olarak değerlendirip büyük bir yeise ve telâşa kapılmışlardır. Zinovyef gibileri ise yeni düzeni sadece o zamanların değil bütün sovyet geleceğinin düzeni olarak alkışlamışlardır.

Gerçekte NEP ya da türkçesi ile YEP bir gerileme değildir. İleri bir atılış için bir toplanma dönemidir. İleri atılım için gerekliliği dolayısıyle de bir ileri atılıştır.

İç savaş ve onun düzeni olan savaş komünizminin sonunda ekonomi tam bir yıkıntı içindedir. Birçok kesimde üretim birinci savaş öncesine göre % 15'e kadar düşmüş-

tür. Ekili toprak azalmıştır. Tarım kesiminde yaşantı çok gerilerdedir. Yakıt ve hammadde yokluğundan işletmeler çalışamaz durumdadır. Durum işçi-köylü ittifakını, smıtçka, tehdit etmektedir. Öyle ki devrim kahramanı Kronşdat'lılar, ki şimdi daha çok köylülerden oluşmaktadır, düzene başkaldırmışlardır. Başkaldırma yenilmiştir, fakat Lenin somut dersi almakta gecikmemiştir. Ve yeni ekonomi politikası ilân edilir.

Soru 46 : GOELRO Planının yeri neresidir?

Goelro planı bugünkü Rus sovyet federasyonunun kapladığı alan ile sınırlıdır. Çünkü hazırlandığı zaman, 1920, Sovyet iktidarı sadece orada geçerli idi. Elektriklendirme planıdır ve devlet elektriklendirme komisyonunca hazırlanmıştır. Komisyonun başında Lenin'in mücadele arkadaşı Krijijanovskiy bulunuyordu. Krijijanovskiy, bir yıl sonra kurulan devlet planlama komisyonunun başına getirilmiştir.

Lenin, Goelro planının hazırlanışını çok yakından izlemiştir. Planın, Lenin'in damgasını taşıdığından hiç kimse kuşku duymaz. Lenin'in elektrifikasyona verdiği önemi de herkes bilir. «Elektrifikasyon + Sovyet iktidarı = Komünizm» ilkesi bu önemi vurgular.

Lenin planın tanıtılması işini de içtenlikle yürütmüştür. Büyük bir toplantı düzenleyerek elektrikli tablolarla bolşevik liderlere elektrifikasyonun önemini anlatmıştır. Bu «elektrifikatzia» (elektrifikasyon) demiştir. Salonda bulunanlardan birisi buna, elektrifikatzia değil, «elektrifikzia» (elektri-fikşin: elektrikli hayalcilik) diye cevap vermiştir. Gülüşmelere yol açan bu saplama sonraki tartışmalarda önem kazanmıştır. Çünkü böyle söyleyen Trotskiy'in yakın arkadaşlarından birisidir.

Plan iki bölükten kuruludur A ve B. A bölümü var olan kapasiteyi kullanmayı, çalıştırmayı, bunun için önlemler bulmayı amaçlar. B bölümü yeni kapasiteler yaratmayı ön plana çıkarır. Burada temel ilke, bir yandan büyük ve modern birimler kurmak, diğer yandan da tarımı makineleştirmektir. Bütün bunlar ise işgücünün verimliliğini artırmağa yöneliktir.

Bu biçimi ile Goelro planı bir elektriklendirme planı olmaktan çok fazladır: Bir kalkınma planıdır. Ve de gerek zamanında ve gerekse sonraları Sovyetler Birliğinde öyle yorumlanmıştır.

Bunun dışında, Goelro planı sovyet liderliğindeki kutuplaşmanın ilk örneğidir. Yukarıda anlatılan küçük olay daha başkaları ile birleşince önem kazanmaktadır. Trotskiy, Goelro planının büyük birimleri amaçlamasını eleştirmiştir; ona göre, küçük birimler, daha geri teknoloji, temel alınmalıdır. Buna karşılık Stalin bütünü ile plandan yanadır. Plan o'nun gözünde Lenin'de olduğu gibi, bolşevik partinin ikinci programı özelliğini taşır. Doğru ilkeler koymuştur ve bu yüzden de destekler.

Eğer sonraki gelişmeler olmasa idi, mümkündür ki Goelro ile ilgili bu ikileşme unutulurdu. Fakat unutulmadı, çünkü sonraki gelişmeler oldu.

Soru 47 : Makas Bunalımı neler getirmiştir?

Kutuplaştırmayı biçimlendirmeğe başlayan bir önemli gelişme sovyet tartışmalarında makas bunalımı olarak adlandırılan olgudur. Bu olgu ile ilgili tartışmalarda, taraflar daha da açıklık kazanmıştır.

Yalnız, gerek Goelro ve gerekse makas bunalımı, siyasal vargıları olmakla birlikte, özünde ekonomik olaylardır. Ekonomik politikanın şu ya da bu yönde biçimlenmesi

gerekliliği ile ilgili tartışmalardır. Bu noktayı hiç bir zaman gözden uzak tutmamak gerekir. Sovyet tartışmalarının hepsinin temelinde bir teknik-ekonomik değerlendirme yatar. Bu değerlendirme yapılmadıkça tartışmanın derinliklerine inmenin olanağı yoktur. Sovyet siyasal biçimlenişi böyle değerlendirmelerin bir birikimidir. Sovyetlerle ilgili batı kaynaklarının tutarsızlığını belirleyen etkenlerden biri de, batılı gözlemcilerin ya bu teknik-ekonomik olgulara inmeyişi, ya da bu olguları kendi mantık sınırları içinde değerlendirmeğe çalışmalarıdır.

Makas bunalımı ya da daha genel bir deyişle makas sorunu azgelişmiş denilen ülkeler üzerinde yazan herkesi ilgilendirir. Kalkınma üzerine düşünülürken bu soruna değinmemenin olanağı yoktur. Burada makası yapan iki fiyat endeksidir. Bir yanda tarımsal mallar fiyatları endeksi; diğer yanda endüstriyel mallar fiyatları endeksi vardır. Bir de bunların biribirleriyle oranlanmasından elde edilen üçüncü endeks vardır ki, buna iç ticaret hadleri denir. Bütün sorun, zaman içinde bu endeksin, iç ticaret hadlerinin, nasıl değiştiği tartışmasında düğümlenmektedir. Eğer endüstriyel mallar fiyat endeksi tarımınkinden daha hızlı artıyorsa, makas bir yana açılıyor demektir. Makas tersine de açılabilir. Bu kez tarımsal mallar fiyatı daha hızlı artar. Ya da makas eskisi gibidir: Bütün fiyatlar aynı ölçüde artıyordur.

Genellikle tarımsal mallar fiyatlarının daha yavaş artması istenir. Böyle olursa ilkel birikim (primitive accumulation) yaratılır. Herkesin konu ile ilgilenmesinin nedeni budur. Çünkü Marks'in deyimi ile «ilkel birikim siyasal iktisatta, ilk günahın teolojide oynadığı rolü oynar». (Karl Marx; Capital, I. Cilt, S. 713) Nasıl her din bilgini Adem'in ilk elmayı ısırışı ile ilgilenmiş ise her siyasal iktisatçının da bu soruna değinmesi zorunlu olmuştur.

İlkel birikimi ilkel yapan, bunun kapitalist düzenden

önce olmasıdır. Endüstriyel kapitalizm için gerekli fonları hazırlar. Ticaret, kolonileştirme, tarımsal malların değerlerinin altında edinilmesi tipik örneklerdir. Kapitalizmde eşit değerler değiştirilir. Kapitalizmde değişim oranlarını her meta içinde bulunan toplumsal olarak gerekli emek belirler. Bu klasik kapitalizmin bir eğilim biçiminde oluşan kanunudur. İlkel birikimde ise özdeşlerin değişimi söz konusu değildir. Bazı metalar zorla yada başka yollarla değerinin altında edinilir. Böylece bir değerler birikimi ortaya çıkar. Değerler birikiminin sanayi kesiminde yada sanayie akacak kesimlerde olması temeldir.

Trotskist iktisatçı Preobrajenskiy bu çözümlemeden esinlenerek ilkel sosyalist birikim görüşünü geliştirmiştir. 1926'da komünist akademisinin yayınladığı Novaya Ekonomika (Yeni İktisat) adlı kitabında bu görüşler açıklık kazanır. Fakat tartışmanın kökenleri 1922-1923'ün makas bunalımına gider.

1922'nin başlarında tarımsal malların fiyatları endüstriyel malların fiyatlarına göre önemli artışlar göstermiştir. Sonra artış çizgileri tersine döner ve 1923 şubatı geldiğinde iç ticaret hadleri 1913'ün yüzüne karşılık 169'u bulmuştur. Başka deyişle, makas sanayi malları lehine büyük ölçüde açılmıştır.

Sağdan eleştiriler başlar; makasın 1913'deki denge düzeyine dönüştürülmesi istenir. Soldan Trotskistler ise eğilimin devam ettirilmesi gerektiğini savunurlar. Gerekli sanayileşmenin ancak böyle gerçekleştirilebileceğini ileri sürerler. Sağdan gelen eleştirilerde ise Leninist smıtçka'nın (ittifakın) yıkılacağı teması vardır. Bunun için tarımsal malların fiyatlarının yükseltilmesi istenir.

Gosplan'dan Strumilin'in daha 1923'ün dördüncü ayında yayımlanan (Ekonomiçesko obozrenie, 1923) bir çalışması ise tarımsal malların fiyatlarının arttırılmasının köylük nüfusa bir şey getirmiyeceğini göstermektedir. Tarım

nüfusunun % 86'sı net tarımsal mallar alıcısıdır. Bu bakımdan fiyatların artırılması sadece kulaklara yarayacaktır. Zaten Buharin de artık kulak savunuculuğunu üzerine almıştır.

Aynı çalışma bir başka noktayı da göstermektedir Sanayi malları fiyatları daha çok artmıştır; fakat artış giderlerdeki artıştan düşüktür. Eğer emek harcamaları gözetilecek olursa, iki kesim arasındaki fiyatların olduğundan çok daha fazla sanayiin lehine dönmesi gerekirdi.

Bu farklı gelişimde tarımın 1913 düzeyine daha hızlı dönmüş olmasının nedeni çok büyüktür. Buna karşılık sanayide kapasite kullanımı hâlâ düşüktür. Bu ise gerçek giderlerin artmasına sebep olmaktadır.

Tartışmanın yönü ve bilgiler bunlar. Bu bilgilere dayanarak partinin aldığı karar endüstri mallarının fiyatlarını giderek düşürmek olmuştur. Smıtçka, yoksul köylülerin daha ucuz sanayi malları edinmelerini zorunlu kılmıştır. Bu, işin siyasal yanıdır. Ekonomik yanında ise, kaynak yaratmanın sanayi içinde de aranması zorunluluğu vardır. Makas bunalımının ekonomik alanda en önemli vargısı belki de budur. Sanayide verimliliği artırarak kaynak yaratması zorunluluğunu vurgulamıştır. Verimliliğin ise ileri teknoloji kullanılarak artırılabileceği gerçeğini sonraki gelişmeler amprik olarak da ortaya koyacaktır.

Soru 48 : Planlamada «Groman-Bazarov yıkıcılığı» nedir?

1926 yılı, Sovyet kalkınma sürecinde NEP'in birinci döneminin sonu olarak kabul edilir. Genellikle birçok ekonomik gösterge ancak 1926'da 1913 düzeyine ulaşabilmiştir. 1913'ü geçenler ve 1913'ün gerisinde kalanlar var.

Fakat bir bütün olarak ekonomi 1913'e «restore» edilmiş durumdadır.

1913'ün bulunmuş olması bundan sonra ne yapılacağı sorununu ortaya çıkarır. Bir ara Groman ve Bazarov'un görüşleri etkili olmuştur. Temeli şudur: 1913'e ulaşılmıştır, ekonomi dengeye ulaşmış demektir. Şimdiye kadar dengeden uzak idi. Bir şey dengeden ne kadar uzak olursa, dengeye dönüş o kadar hızlı olur. Fakat dengeye yaklaştıkça hız küçülür. Nitekim sanayiin artış hızı birkaç yıl artmışken, yıllık % 50'lik artışı bulmuşken, şimdi düşmeye başlamıştır. Bundan böyle de, ekonominin büyüme hızı düşme eğilimi gösterecektir. Çünkü kalkınma için yeni ve büyük birimler kuruldukça, düşüş kaçınılmazdır. Bu tip birimler uzunca süre fiziksel ürün yaratmazlar.

Bu kaçınılmaz bir sonuçtur ve burada ne sosyalist düzenin üstünlükleri ne de planlama ilkesi işe yarar. Sosyalist düzenin üstünlükleri söz konusu değildir; çünkü düzen ne olursa olsun «denge» sorunu birinci derecede önemlidir. Planlama işe yaramaz, çünkü sovyet düzeninde de planlamanın denge ilkesini gözetmemesinin olanağı yoktur. Dengeyi belirleyen ise tarım kesimidir. Planlama tarımı başlangıç almak durumundadır, ve buradaki planlama ancak veri yapıya uyularak yapılır. Burada ileriye dönük ve birtakım amaçların belirlenerek, veri yapının getirdiği sınırları değiştirmeğe çalışmak imkânsızdır. Bu söylenenler ancak kamu işletmeleri için düşünülebilir. Demek olmaktadır ki planlamanın ikili ilkesi olacaktır. Bir yanda veri yapı gözetilecektir, diğer yanda ise değiştirmeler yapılacaktır. Zamanın sovyet tartışmalarında birinci görüş jenetik, ikinci teleolojik planlama anlayışı olarak adlandırılmıştır.

Tartışma burada kalmaz, böyle ikili bir ayrım ile son bulmaz. Tarımın veri yapısı bütün planlamayı belirleyici bir özellik kazanır. Tarım gerek sanayi kesimi üretimine

pazar sağlanması ve gerekse sanayi kesimine hammadde vermesi bakımından sınırlayıcıdır. Bu yüzden de jenetik planlama ilkesi teleolojik planlama ilkesini yutmaktadır.

Aslında bu yıkıcı görüşün bir temel ve önemli varsayımı vardır. Bu da, sanayiin mutlaka kendi dışından bir bir pazara ihtiyaç duyacağıdır. Sanayiin önemlice bir zaman aralığı içinde kendi pazarını yaratacağı görüşü henüz gelişmemiştir. Bunun böyle olduğunu 1925 yılının sonlarında toplanmış olan ve sovyet tarihinde sanayileşme kongresi olarak da adlandırılan partinin XIV. Kongresi de göstermektedir. Kongre, merkez komitesine birçok direktifler arasında «sosyalist endüstriyi yüksek bir teknolojik düzeyde fakat pazarın sınırlarını ve devletin akçalı gücünü sıkıca gözeterek geliştirmek» ödevini verir.

Henüz, pazar sorununun bir boyutunun sanayide kalkınma hızını ayarlayarak çözülebileceği düşüncesi açıklık kazanmamıştır. Kapital'in dikkatle incelenmesi sorunun bu boyutunu ortaya çıkarabilirdi. Fakat sovyet deneyinin ilginç yanı birçok kuramsal doğruyu somut olarak bir kez daha ortaya çıkartmış olmasıdır.

Bununla birlikte söylenmelidir ki, pazar sorunu bolşeviklerin sadece 1920'lerde karşılaştığı bir sorun değildir. Lenin'in narodniklere karşı sürdürdüğü savaşın ekonomik özünde pazar sorunu yatar. Nitekim Lenin'in 1893'de yazdığı «Pazar sorunu üzerine» adlı çalışmasında, Lenin «böylece, kapitalist toplumda pazarın gelişmesinin sınırları, toplumsal işin ihtisaslaşması ile belirlenir» der. Toplumsal işin uzmanlaşması yeni üretim kolları kurulması demektir. Örneğin imalât içinde makina yapımı kolunun, makina yapımı içinde de traktör, takım tezgâhları, elektrik makinaları ve benzeri kolların doğuşudur. Bunlar biribirinin pazarı olur.

Lenin'in bu çalışmasının ancak 1937'de elde edilmiş olmasının tartışmaları uzatması mümkündür. Fakat ilk plan

denemesi sorunun bu boyutunu somut olarak ortaya koymuştur. Bundan sonra ise artık «sanayiin gelişme hızını yükselterek pazar sorununu çözdük» denilmiştir.

Tabiî, bu arada, Groman, Bazarov ve benzerleri eskimenşevik, eski-narodnik iktisatçıların 1930'da temizlenmesi yer alır.

Soru 49 : Komisaryalar ne derler ?

Sanayie ve ileri teknolojiye öncelik verilmesi düşüncesinin karşısına çıkanlar sadece birkaç planlama uzmanı değildir. Tarım ve maliye komisaryalarında (bakanlık) toplananlar bütünüyle bu ilkenin sözcüleridir. Maliye komiseri Sokol'nikov bunların başta gelen sözcüsüdür. Maliye ve tarım komisaryaları yaptıkları çalışmalar ile planlama ve sanayileşme ilkesini çürütmeği iş edinmişlerdir. Sovyet deneyinde çalışır planlamanın kurulması da bu komisaryaların «temizlenmesini» zorunlu kılmıştır.

Söylenenler daima tarıma az, ağır sanayie fazla kaynak ayrıldığı biçiminde oluşmuştur. Ağır sanayi ürün başına fazla sermaye ister, buna karşılık tarımda bunun tersi durum söz konusudur. Ayrıca döviz getirme ancak tarıma öncelikle mümkündür. Bu yüzden de tarıma ve tarımsal malların işlenmesine ağırlık verilmelidir. Bunlarla birlikte hafif sanayi gelebilir. Yalnız bütün bu işlerde küçük birimler ve hatta mevcut kapasitenin onarılması ve genişletilmesi temel olmalıdır. Ve bütün bunlar yapılırken tarımdan artık aktarımı uzunca süre yavaşlatılmalı ve hatta durdurulmalıdır. Çünkü tarımda yatırım daha verimlidir, çünkü ağır sanayi ürünleri uzunca süre ithalâta bağlanabilir.

Görülüyor ki, tartışma aynıdır. Tarihin çeşitli sürelerinde şurada ya da burada yapılan tartışmalardan farklı değildir.

Aynı zamanda görülmektedir ki, tartışmanın boyutları değişmez. Küçük birim, tarım, tarımda kulakları zenginleştirme, sanayide ithalât bir yandadır. Büyük birim, sanayi, sanayi yoluyla işgücünün verimini artırmak, ithalâtı sadece kısa bir süre makina yapacak makinayla sınırlı tutmak, diğer yanda.

Bunları savunanların farklı dünya görüşleri olduğu açık. Savunulanların vargılarının da ayrı olduğu açık. Açık olan bir de şu var Karşılıklı ikna etme çabalarının sınırlılığı. Aynı zamanda birleştirici, eklektik görüşün sınırlılığı. Kalkınma ve planlama ilkesi ancak bir görüşün egemenliğini kurarak mümkün. Fakat sadece planlama örgütüne değil. Yönetimin bütün örgütlerine.

Sovyetlerde bu egemen kılma ilkesi menşevik temizliği ile yapılmıştır.

Soru 50 : Plan taslakları bu açıdan nasıl gelişti?

Söylenenlerin gelişimini Gosplan'ın hazırlamış olduğu taslaklarda da görmek mümkün. Sanayideki artış hızlarını gösteren aşağıdaki tablo bu bakımdan ilginçtir.

PLANLAMA TASLAKLARINDA ARTIŞ HIZLARI BEŞ YILLIK

	1927 ortası	1927 sonu	1928 Ağustos	1928 Aralık
1927-28	16.3	18.1	24.9	24.9
1928-29	13.1	16.6	19.7	21.9
1929-30	13.7	17.6	17.3	20.2
1930-31	10.5	13.9	17.7	21.8
1931-32	10.0	12.8	17.5	22.6
1932-33	—	—	14.4	22.4
1927/28 - 1931/32	82.1	108.0	142.7	173.4
1928/29 - 1932/33	—	—	121.0	167.7

Kaynak A. M. Sabsoviç; Gipoteza Mastaşabov produktzii osnovnıh otrasıey Narodnogo Hozyaistvo SSRS V period general'nozo plane. Planovoe Hozyaistvo 1929/1

Görüldüğü gibi ilk beş yıllık plan uygulaması yaklaştıkça hazırlanan taslaklarda hem artış hızı yükselmekte ve hem de her taslakta yıldan yıla artış hızının azalan bir eğri göstermesi kalkmaktadır. Bu son nokta, planlamada menşevik ve narodnik etkilerin azalması ile açıklanabilmektedir.

İlk nokta ise, somut plan uygulaması yaklaştıkça somut durumun kendisini kabul ettirmeğe başlaması ile açıklanabilir. Bu açıklamayı destekleyen bir de şu gerçek vardır. 1928/29 yılıyla ilk plan uygulaması başlayınca ilk denemelerden sonra hemen «pyatletka v çetire goda» (Dört yılda beş yıllık plan) sloganı atılmıştır. Bu slogan başarı ile gerçekleştirilmiştir. Makina yapımı kesiminde ise plan üç yıl üç ayda uygulanmıştır. Bu uygulamaya planda öngörülenlerden başka yeni bazı fabrikaların kurulması da dahildir.

Soru 51 : Planlamada işgücü sorunu nasıl ortaya çıktı?

Kalkınma süreci içinde işgücü sorununun özel bir yeri var. Bu, azgelişmiş denilen bütün ülkeler için önemli bir sorun olarak ortaya atılmaktadır.

Sovyet deneyinde bu sorun ikili boyuta sahip. Bir yanı sovyetlerin işgücü fazlasına sahip oldukları, bu yüzden de ileri teknoloji kullanmalarının yanlışlığı ile ilgili. Böyle söyler batılılar. Bundan da, azgelişmiş denilen ülkeler için ders çıkartılır: Sakın siz de aynı yolu izlemeyin. Sorunun ikinci boyutu ise işgücü fazlasının 1960'lara kadar sürdüğü iddiası.

Bu iddiaların kendilerine Sovyet uzmanı denilen batılı gözlemcilerce ileri sürülmüş olması daha da ilginçtir. Bunların hepsinin doğruları bilerek saptırmağa çalıştıkları

söylenemez. Küçük de olsa soruna içtenlikle eğilenler de vardır. Yalnız bunların bütünü yanıltıcı bir kavramsal şema ile işe giriyorlar.

Bu kavramsal şema gizli işsizlik düşüncesidir. Gizli ordu gibi bir şey. Bir ölçüde «endüstriyel yedek ordu» kavramının soysuzlaşmış bir biçimi.

Temel düşünce şudur : Tarımda iş görmeyen bir yığın vardır. Bunlar başka uğraşlara aktarılırsa hem tarımdaki üretim azalmaz ve hem de diğer uğraşlar için emek sağlanmış olur. Sermayesi kıt ülkeler önce bu orduyu kullanmalıdır.

Yanılgının kaynağı kavramın soyutluğudur. Bir kez tarımda işsiz değil, az çalışan vardır. Bu az çalışma sadece insanların tembelliği ile açıklanamaz. Toprak küçük parçalara ayrılmış ise ve bu parçalarda bir kişi için bir yıllık iş yoksa, zamanın bir bölüğü boş geçer. Fakat siz o kişiyi oradan çekerseniz, söz konusu parçada üretim durur. Dolayısıyle toplam üretim düşer. Demek ki mülkiyet düzeninden bağımsız bir gizli işsizlik kavramı havada kalır.

Fakat sadece bu kadar değil. Herkes bilir, tarım işinin mevsimlik özelliği vardır, ve çok büyük dalgalanma gösterir. Hasat ve tohumlama zamanları dolu zamanlardır. Bu zamanlarda üretimden çıkmış ihtiyarlar ve küçük çocuklara bile iş düşer. Buna karşılık diğer zamanlarda büyük kitle boştur. Eğer bu oluşa bakıp da, bu kütle üretimden çekilecek olursa, tohumlama ve hasat durur. Ve herkes bilmelidir ki, tohumlama ve hasat olmadan tarımcılık olmaz. Bu yüzden işin en yoğun olduğu zamanlardaki emek ihtiyacını azaltmadan tarımsal işgücü çekilemez.

Üstelik tersi olur. Nitekim olmuştur da. Sovyet ekonomisi «restore» edildikten sonra örneğin 1927 yılında şehirde 1 - 1.5 milyon kadar işsiz vardı. Bunlar iş için çeşitli bürolara başvurmaktaydı. Fakat normal olarak bu kadar işsiz olmakla birlikte yaz aylarında ve özellikle hasat zamanın-

da birçok fabrikada üretim azalmaktaydı. Çünkü işçilerin bir bölüğü köye dönmek zorunda kalıyordu.

İlk plan yapılırken, bu işsiz kütlesinin ancak ilk planın sonuna doğru ortadan kalkacağı düşünülüyordu. Fakat gerçekte 1930 yılında işçi sıkıntısı çekilmeye başlandı. Sıkıntı çekilen alanlar sadece becerili işgücü isteyen kesimler değildi. inşaat gibi tarımdan yeni çıkmış işçileri bile kullanabilecek alanlarda sıkıntı görüldü. Bu duruma bir çözüm bulmak gerekmekteydi.

Stalin, «yeni durum, yeni görevler» adlı konuşmasında iki çözüm getirmekteydi. Bunlardan biri, endüstriyel işletmelerin işgücü sağlamak üzere kolhozlarla bağlantıya girmeleridir. Diğeri ise şudur: «Derhal bütün ağır işlerin mekanizasyonuna başlamak ve bunu diğerlerine (kereste, inşaat, maden, yükleme-boşaltma, taşıma, demirli metalürji ve benzerlerine) yaymak gerekir. Kuşkusuz, bu el emeğinin bütünüyle bırakılması demek değildir. Tam tersi, el emeği üretimde uzunca süre ciddî bir rol oynayacaktır. Fakat bu demektir ki, iş süreçlerinin mekanizasyonu onsuz ne hızımızı ne de üretim ölçeğini sürdürebileceğimiz **yeni** ve **temelli** bir güçtür.» (Stalin, Vobrosı Leninizma, sayfa: 449-450, altını çizen Stalin)

Mekanizasyon ve tarımın mekanizasyonu işgücü sağlanmasının önemli kaynağı olmuştur.

Soru 52 : Endüstrileşme süreci ile birlikte işgücünün yapısında ne gibi değişiklikler olmuştur?

Mekanizasyonun en önemli sonuçlarından birisi ağır fiziksel güç isteyen süreçleri ortadan kaldırmasıdır. Bu ise kadın işgücünün yaygınlaşması imkânını doğurur. Nitekim sovyet endüstrileşme süreci ile birlikte kadın işçiler üretimin her kolunda çalışmaya başlamışlardır.

Daha önemli, hiç olmazsa üzerinde daha çok siyasal spekülasyon yapılan bir konu, işgücü içinde doğuştan işçi olmayanların oranının artmasıdır. İşçi bir babadan doğan işçilere göre köylü bir babadan doğanların yeri artmıştır. Aşağıdaki tablo makina yapımı kesimi kollarında bu oranın değişmesini ve de kısa bir süre içinde değişmesini göstermektedir.

MAKİNA YAPIMINDA İŞGÜCÜNÜN YAPISI

Üretime giriş yılı	Tarım Mak.	Elektrik Mak.	Uçak ve Traktör Mak.
1918-1925	31.6	36.9	35.3
1928-1929	37.5	39.7	41.6
1932	54.3	55.0	61.2

Kaynak : S. Ya. Rozenfel'd - K. İ. Klimenko;
İstoriya Maşinostroeniya SSRS, M. 1961, sayfa 295.

Bu köy kaynaklı işçilerin, ya da küçümseyen deyimle, mavi tulum içindeki mujiklerin, ağırlık kazanması üzerine ilginç «kuramlar» geliştirilmiştir Bunların sosyalist bilinçten yoksun olduğu, v.b. Bu yüzden de 1930'ların ve de daha sonraki düzenin biçimlendiği ileri sürülmüştür. Bunların tartışılması başka bir zamana bırakılabilir. Burada sadece köyden gelen yeni işçilerin yarattıkları önemli bir soruna değinilecektir.

İddia edilir ki sovyet düzeninde işçilere iş seçmek özgürlüğü verilmez. Burada da tam tersi. Stalin döneminin, özellikle 1940'a kadarki dönemin, en önemli sorunlarından birisi işçilerin bu seçme özgürlüğünü sonuna kadar kullanmaları olmuştur. İşçiler devamlı olarak işletme değiştirmiştir. İşletmelerin işçiye olan ihtiyacı, onları işçi bulmak için biribiriyle yarışa itmiştir. İşçiler de bu yarışa uygun davranmışlardır. En çok «gezenler», köyden gelen işçiler olmuştur. Bu durum verimliliğe olumsuz etki yapmış-

tır, fakat uzun süre işçilerin işyeri seçme özgürlükleri ellerinden alınmamıştır. Ancak ikinci büyük savaşa girişin özel koşulları içinde, bu konuda önemli sınırlamalar getirilmiştir.

Soru 53 : Dış ticaretin kalkınma süreci içinde yeri nedir?

Kalkınma süreci içinde dış ticaretin rolü ile ilgili bir soruya verilecek kesin bir cevap vardır. Kalkınma süreci içindeki bir ülkede ve kalkınmanın başlangıcında, dış ticaretin rolü makine sağlamaktır. Eğer bir ülkenin gelişmesi gecikmiş ise, o ülkenin kalkınıp kalkınmadığına bakmak için ithalâtın dökümüne bakmak yeter. Aşağıdaki tablo bunun göstergesidir.

İTHALÂT İÇİNDE MAKİNE VE EKİPMANIN YERİ 1931—1934
(yüzde olarak)

SSCB	41.8	Macaristan	6.5	Çin	6.0
İngiltere	2.1	Polonya	11.2	Hindistan	12.2
Fransa	6.4	Romanya	9.0	G. Afrika	19.7
Japonya	6.3	Kanada	10.5	Türkiye	12.6

Kaynak D. D. Mişustin; Vneşnyaya Torgovlya i Industrialzatzia SSSR, M. 1938, Sayfa 57.

İngiltere gibi makine ihraç eden ve Güney Afrika gibi sömürge ve madenleri olan ülkeler bir kenara bırakılacak olursa, Sovyet dış ticaretinin rolü belli olur.

Yalnız bir ülkenin devamlı makine ithalâtı söz konusu olamaz. Bu takdirde kalkınma olmuyor demektir. Makine, makine üretmek için ithal ediliyorsa, anlamlıdır. Aşağıda Sovyetlerin böyle yaptığını gösteren bir tablo verilmektedir. Tablonun kaynağı aynıdır.

SOVYET MAKİNE ÜRETİM VE İTHALÂTI ENDEKSLERİ

	Üretim (Sabit fiatlar)		İthalât (Cari fiatlar)	
	1913 : 100	1929 : 100	1913 : 100	1929 100
1913	100		100	
1926	181		74.5	
1927	206		76.5	
1928	260		112.5	
1929	330	100	127.0	100
1930	581	176	235.0	181.5
1931	969	294	281.5	221.6
1932	1216	369	188.0	148.0
1933	1421	433	72.0	56.7
1934	1545	468	28.5	22.4
1935	2019	612	27.5	21.6

Soru 54 : İhracatın rolü nedir?

İthalâtın temel işlevi makine getirmek olunca, ihracatın temel işlevi de ithalât kapasitesi yaratmak olarak ortaya çıkar. Burada ekonominin bütün imkânlarının kullanılması söz konusudur.

Sovyet denemesinde, yine sanıldığının aksine, ihracat bütünü ile tarımsal temele oturmamıştır. Sanayi mallarının toplam ihracat içinde gittikçe artan bir yeri olmuştur.

İHRACATIN DÖKÜMÜ (YÜZDE)

	Sanayi ürünleri	Tarımsal ürünler
1909—1913	29.4	70.6
1922/23	33.0	67.0
1923/24	37.1	62.9
1924/25	44.2	55.5
1925/26	40.2	59.8
1926/27	42.8	57.2
1928	54.0	46.0
1929	61.2	38.8

1930	58.2	41.2
1931	57.9	42.1
1932	68.1	31.9
1933	71.3	28.7
1934	73.7	26.3

Kaynak Mişustin, sayfa. 103.

İhracatın bu işlevi yaparken son derece elverişli koşullar içinde bulunduğu düşünülmemelidir. Dünya ekonomik bunalımı, sovyet ihraç fiyatlarını büyük ölçüde düşürmüştür.

SOVYET İHRAÇ ENDEKSİ

	Miktar	Değer (cari fiyatla)
1929	100	100
1930	135.6	112.2
1931	146.1	87.8
1932	127.7	62.2
1933	118.5	53.6
1934	102.4	45.3

Kaynak Mişustin, sayfa. 91.

Soru 55 : Tarım cephesinde neler olmaktadır?

Gelişmeleri yakından inceleyebilmek için tarım cephesine göz atmak gerekir. Bilindiği gibi devrimden hemen sonra toprak reformu ile toprak dağıtımı gerçekleştirilmiştir. Toprak konusunda atılan adımlar bolşevik liderlerin düşündüklerinin çok ötesine gitmiştir. Gerçi bolşevik liderler de devrimden hemen sonra toprak dağıtımının kaçınılmazlığını kuşkusuz görmüşlerdir. Bu konuda, «siz toprak dağıtımından yana değildiniz, bu bizim programımız idi, siz bunu bizden çaldınız» diyen es-er'lere (sosyalist

devrimciler), bunun böyle olduğunu açıklıkla söylemekten geri kalmamışlardır.

Yalnız bolşevik liderlik hiç olmazsa modern işletmeleri sovkoz (devlet çiftlikleri) olarak saklı tutmayı önermekte idiler. Buradaki amaçları, bu işletmelerin üretim üstünlükleri dolayısıyle fazla ürün elde etmek gibi teknokratik bir öz taşımıyordu. Bu, bundan yana olmadıkları anlamına gelmez. Fakat bolşevik liderliği asıl düşündüren, sovkoz örneğini kullanarak köylüleri büyük ve kollektif işletmeye çekmek idi.

Bunda başarılı olamadılar. İlk plan ve hemen öncesinde sovkoz ve kolhozları (kollektif çiftlik) tahıl ürününün %2'sinden azını sağlıyordu. Sovkoz ve kolhozların ektikleri toprak ise bütün toprakların %1'ini ancak geçiyordu. Bu durumun ortaya çıkmasında, köylük yerlerde hâlâ etkili sol es-er'lerin ajitasyonu çok önemli bir yere sahip.

Devrim sonrası reform, toprakları dağıttı. Fakat zamanla topraklar tekrar dağıldı. Nüfus artışı ile birlikte tekrar parçalandı. Bu parçalanış sadece kulakların güçlenmesine yaradı. Kulakların güçlenmesinin iki kanalı vardı. Birincisi, üretim araçlarına sahip olduklarından bunları kiralayarak servetlerini artırabiliyorlardı. Diğeri ise mevsimlik satışlardan yararlanarak spekülasyon yapabiliyorlardı. Yoksul köylü (bedniyak), hasattan hemen sonra üretimini satma durumundadır. Kulaklar bunu alıp, belirli bir süre bekleyerek yüksek fiyatla satabiliyorlardı. Bu süreç sonunda, kulaklar köylük yerlerin en etkili öğeleri durumuna geldiler.

Bu gelişme ile birlikte tarım kesimi bütün gelişmenin bu arada endüstrileşmenin dar boğazı olmağa başladı. 1926 ve 1927'nin yüksek hasatları ile üretim bakımından devrim öncesi duruma gelinmişti. Fakat bu, tarımın sanayileşmeğe katkısı bakımından aynı şey demek değildir. Piyasaya sürülen tahıl söz konusu olduğunda, 1927, 1928

devrim öncesi dönemin gerisinde idi. Bu, köylük nüfusun daha çok tükettiği anlamına gelmekteydi.

Sorun, piyasaya daha az tahıl sürmekle sınırlı değildir. Sanayileşme tarımdan hammadde ister. Tarımın verdiği hammadde teknik (endüstriyel) bitki denen cinstendir. 1925'lere kadar teknik bitkinin artışı daha hızlı olmuştur. Fakat 1926, 1927 yıllarında tersine bir eğilim görülmektedir. Halbuki, sanayileşme için teknik bitki üretiminin artırılması zorunludur. Bu ise bazı bölgeleri, örneğin Türkistan'ı, pamuğa, Smolenskiy'i kenevire ayırmağı zorunlu kılmaktadır. Yalnız böyle bir düzenleme, bu bölgelere de tahıl sağlamayı gerektirir.

Durumu daha da güçleştiren bir nokta daha var. Köyün bu yapısında, tarımda verimi artırmak olanakları pek parlak değil. 1927'lerde yapılan incelemeler tarım üretimini %2 çevresinde artırmanın mümkün olduğunu gösteriyor. Bu, tarım için yapılabileceklerin çoğunu yaparak. Gerçekten de ilk plana dek sanayi kesiminde en çok önem kazanan kesimler tarımı ilgilendiren kesimler olmuştur. Tarımcı nüfusun kullandığı tekstil ve tarım için traktör üretimi birinci öncelik almıştır.

Bütün bunlarla birlikte tarım ilk planın eşiğinde çözüm bekleyen bir sorun olarak durmaktadır.

Soru 56 : Kollektifleştirme nasıl gelişti?

Çözümü, M. Dobb'un deyişiyle (Soviet Economic Development Since 1917, sayfa 216) «temel sorunlara karşı kuvvetli içgüdüsü» ile Stalin getirdi. Bu, kollektifleştirme idi.

Stalin'de kollektifleştirme sorununun öğretici bir gelişimi var. Kollektifleştirme hücumundan üç yıl kadar önce, partinin on altıncı kongresinde, Stalin kooperatifler-

den söz eder. Bunun yayılmasının temel sorun olduğunu söyler. Fakat bu yayılma işi «tedricen» yapılacaktır, «zorla değil, örnek vererek ve inandırarak» yapılacaktır.

Kısa zaman aralığı içindeki gelişme «inandırma» işinin ne kadar başarılı olduğunu göstermiştir. Plan uygulamasının eşiğinde, yukarıda da söylendiği gibi, kolhoz ve sovkozlar ekili toprağın ancak yüzde birinden biraz fazlasına yayılmıştır. Ve bu zamanda köy sorunu keskinleşmiş bir sınıf sorunu biçimine bürünmüştür. Kollektifleştirme başladıktan sonra, kulakların yapmış oldukları yakma, yıkma ve hayvan öldürme «eylemleri» sınıf öğesinin ne denli güçlü olduğunu gösterir. Öyle ki, bu hayvan öldürmeden uzunca yıllar sonra ancak, sovyet yönetimi köyde çekici güç dengesini tekrar kurabilmiştir. Şolohov'un **Don Kıyısında Hasat** romanı kollektifleştirme sürecindeki sınıf çatışmasının bir köydeki izdüşümünü canlı ve gerçekçi bir biçimde anlatır.

Aynı şey daha önce yapılabilir miydi veya yapılmamalı mıydı? Bu, sınıf dinamizminden habersiz bir sorudur. Buna verilecek cevap, Stalin'in büyük bir «determinist» olduğudur. Trotskiy buna «ampirism» demiştir ve Stalin'in bu «ampirismi» onu daima «rahatsız» etmiştir. (L. Trotskiy, My Life, Sayfa 481). Bunu, Stalin'in özgürlük ve zorunluluk ikilisini çok iyi kullandığı biçiminde anlamak gerekir.

Diğer bir soru da şudur: Endüstrileştirme hücumu olmasaydı, kollektifleştirme ihtiyacı doğar mı idi? Doğmazdı. Fakat endüstrileşme olmasaydı, Sovyet iktidarı da kalmazdı. Ve endüstrileştirme köylük yapıyı 1928'deki gibi bırakarak gerçekleştirilemezdi.

Aşağıdaki tablo, kollektifleştirmenin gerekçesi olarak kabul edilir. Akademisyen Nemçinov tarafından hazırlanmıştır. Stalin bu tabloyu 1928 Mayısında Na Hlebnom Fronte (Tahıl Cephesinde. Türkçeye, «buğday cephesinde» ola-

rak çevrilmiştir ki; yanlıştır. Aşağıdaki tablo bu çeviriden alınmıştır.) adlı konuşmasında kullanmıştır. Tablo, 1956 yirminci kongre sonrasının başlıca tartışma konularından birisidir. Yanlış bilgi içerdiği, dolayısıyle de, gereksiz olarak kollektifleştirme ateşini alevlendirdiği ileri sürülmüştür, hem Sovyetler birliğinde ve hem de dolaylı olarak Sovyetler birliği dışında. Giderek, hem Sovyetler Birliğinde ve hem de dışında tablonun gerçekleri yansıttığına bir kez daha inanılmaktadır.

TAHIL ÜRETİMİNDE PAZARLAMA

	Tahıl Üretimi (milyon put)		Köy dışına satılan tahıl (milyon put)		Pazarlama yüzdesi
Savaştan önce		%		%	%
1 — Büyük toprak sahipleri	600.0	12	281.6	21.6	47.0
2 — Kulaklar	1900.0	38	650.0	50.0	34.0
3 — Orta ve yoksul köylüler	2500.0	50	369.0	28.4	14.7
Toplam	5000.0	100	1300.6	100.0	26.0
1926—1927'de					
1 — Sovkoz ve Kolhoz	80.0	1.7	37.8	6.0	47.2
2 — Kulaklar	617.0	13.0	126.0	20.0	20.0
3 — Orta ve yoksul köylüler	4052.0	85.3	466.2	74.0	11.2
Toplam	4749.0	100.0	630.0	100.0	13.3

Kaynak J. Stalin, Sosyalist ekonominin Meseleleri, içinde say 67. Çevirideki buğday, tahıl ile değiştirilmiştir.

Tablo neyi göstermektedir? Bu soruya Stalin'in verdiği cevap şudur «Bu tablo üçüncü olarak, büyük toprak sahipliği ekonomisinin (büyük tarım işletmelerinin) ortadan kaldırılması, kulak ekonomisinin (büyük tarım işletmelerinin) üçte iki nisbetinde azaltılması ve üretiminin ancak %11'ini pazara sunan küçük köylü işletmesine geçiş, savaştan önceki duruma kıyasla satılık tarım üretiminde önemli bir azalma getirmeliydi ve nitekim getirmiştir de. Global tahıl üretiminde savaş öncesi rakamına ulaşmış ol-

masına rağmen, bugün elimizdeki satılık tahıl miktarının o dönemdekinin yarısı olduğu bir gerçektir.

Tahıl cephesinde karşılaştığımız zorlukların temel sebebi işte budur.

Onun için tahıl stoklama konusundaki güçlüklerimizi bir rastlantının basit sonucu saymak yanlış olur.»

Bu değerlendirmeğe dayanılarak Stalin'in gösterdiği çıkış yolu ise şöyledir «Çıkış yolu, her şeyden önce, geri, dağınık küçük köylü işletmelerinden birleşmiş, makinalarla donatılmış, bilimin sağladığı imkânlardan yararlanan ve azamî miktarda satılık tahıl üretebilen büyük kollektif işletmelere geçmektir. Çıkış yolu, tarımda, bireyci köylü ekonomisinden kollektif tarımsal ekonomiye geçmektir.»

1928'in Mayısındaki bu değerlendirmeye karşın, ilk planda kollektifleştirme için oldukça küçük bir ilerleme öngörülmüştür. Fakat plan uygulamaya konulunca, somutun kendisini zorlaması karşısında, çok hızlı bir biçimde tarımın kollektifleşmesi gerçekleştirilir.

Soru 57 : Sovyet planlı kalkınmasının başarı göstergeleri nelerdir?

Sovyet yönetiminin çarlık dönemine göre gösterdiği başarıları değerlendirebilmek için, karşılaştırma yılı olarak alınan 1913'teki çarlık ekonomisini düşünmek gerekir. 1913 yılında Rusya'daki endüstriyel üretim, Birleşik Devletlerin endüstriyel üretiminin yüzde onüçü idi. 1913 yılında kişi başına demirli metal üretim, Birleşik Devletlerdekinin onda biri ile onikide biri arasında değişmekteydi. Kömür çıkarımı yirmibeşte bir, petrol altıda bir, elektrik ondokuzda bir idi. 1960'ların başında ise endüstri üretimi, Amerikan endüstri üretiminin yüzde altmış üçüne ulaşmıştır. Sanayi üretiminde şimdi Avrupa'da birinci, Amerika

Birleşik Devletlerinden sonra dünyada ikincidir. Tek başına dünya sanayi üretiminin beşte birini sağlamaktadır, ve bu beşte bir, Birleşik Krallık, Fransa, İtalya, Kanada, Japonya, Belçika ve Hollanda'nın toplam sanayi üretiminden büyüktür.

1962 yılında, Sovyetler Birliği 76.3 milyon ton çelik, 59.2 milyon ton saç, 369 milyar kilovat/saat elektrik, 176 bin metal kesen tezgâh, 57.3 milyon ton çimento, 41 milyon metre küp pre-fabrika yapım birimi, 4.9 milyar metre kare pamuklu, 456 milyon çift deri ayakkabı, 6.5 milyon televizyon ve radyo üretmektedir. Ve bu üretime 1913'den gelinmiştir. Daha doğru bir deyişle 1921'den. Çünkü 1917 devrimi ile yönetim alınmakla birlikte gerek birinci dünya savaşı ve gerekse ondan sonraki iç savaş üretimi büyük ölçüde düşürmüştür. Örneğin, 1913 rus kişi başına üretimi, Amerikanın ondörtte biri iken, 1921 sovyet kişi başına üretimi Amerikanın otuzsekizde biri kadardır.

Bu gelişmenin altında yatanları aşağıdaki tablo büyük ölçüde göstermektedir.

YATIRIMLAR VE ÜRETİME YENİ GİREN SERMAYE
(milyar ruble)

		I. beş yıllık plan	II. beş yıllık plan	III. beş yıllık plan
1.	Ekonomide toplam yatırımlar	50.5	114.7	192.0
	Bundan endüstriye giden	24.8	58.6	111.9
	Bundan «A» grubuna giden	21.3	49.8	93.9
2.	Ekonomide üretime geçen yatırımlar	38.6	103.3	193.0
	Bunun içinde endüstride	15.7	53.0	113.0
3.	Sosyalist ekonominin beş yıllık plan başında sermayesi	49.4	85.2	189.3

Kaynak G. Sorokin Planirovaniye Kapitalnıh Rabot, Planovoe Hozyaistvo, 1940/9.

Görüldüğü gibi kalkınmanın temel sıçramasını yapan ilk üç planda, beş yıllık yatırımların, her plandan diğerine, iki kez kadar büyüdüğü görülüyor. Yalnız bu gözlem gelişmenin asıl sırrını açıklamaktan uzak. Asıl ilginç yan bu yatırımların dağıldığı alanda. Görüldüğü gibi bu yatırımların yarısından fazlası sanayie gitmektedir. Daha da önemlisi sanayie giden yatırımların dörtte üçünden fazlası, sovyet plancılığında «A» grubu denen üretim araçları üretimine gitmektedir. Demir çelik, çimento, makina, traktör v.b. gibi doğrudan doğruya üretim araçları üreten kesimlere gitmektedir. Yatırımların böyle bir dağılım göstermesi sonucundadır ki, üretim araçları üreten kesimlerin yıllık artış hızı, 1929—40 döneminde tüketim araçları üreten kesimlerin yıllık artış hızından yüzde yetmiş kadar yüksek olmuştur.

Komünizme geçiş dönemi olarak belirlenen 1961-1980 döneminde bu yükseklik yüzde yirmiye inecektir.

Yukarıda da söylenmiş olduğu gibi ithalâtın yeri, bu tabloyu tamamlamak ve gerçekleştirmek olarak ortaya çıkar. Nitekim ithalâtın bu rolü oynadığını aşağıdaki tablo açıkça göstermektedir.

MAKİNA VE EKİPMAN İTHALÂTININ KULLANAN KESİMLERE GÖRE DAĞILIMI (yüzde olarak)

	1925/26	1929/30	1931
I — «A» grubu kesimleri için ithalât	41.9	81.5	93.5
Bunun içinde			
Metal üretimi kesimi	8.4	39.2	59.8
Elektrik üretimi	14.8	9.8	6.7
Kimya üretimi	3.1	5.9	6.8
II — «B» grubu kesimleri için ithalât	54.1	16.1	4.8
Bunun içinde			
Tekstil üretimi	33.2	4.6	0.7
III — Çeşitli ekipman	4.0	2.4	1.7
IV — Endüstri için toplam	100.0	100.0	100.0

Kaynak : I. S. Ginzburg, Vneşnyaya Topgovlya SSSR M. 1937

Yukarıdaki tablo, plan uygulaması ile birlikte ithalâtın nasıl bir yapı değiştirdiğini göstermektedir. Tabloya bakarak denebilir ki 1931 yılında ithalât bütünü ile üretim malları üreten kesimlerin ihtiyaçlarını karşılamaya döndürülmüştür.

Yalnız burada, tablo ile ilgili olarak şu soru sorulabilir. Bu tablo sadece ilk plan konusunda bilgi vermektedir, aynı eğilim devam etmiş midir? Verilecek cevap şudur Sovyet devriminin ilk yirmi yılında, yani 1917 ile 1937 yılları arasında, sovyetler birliğinin toplam makina ve ekipman ithalâtı 13 milyar ruble kadardır. Bu toplamdan ilk planın ilk dört yılına, 7.3 milyar düşer. Başka bir deyişle yirmi yıllık ithalâtın beşte üçü dört yılda, beşte ikisi geri kalan on altı yılda yapılmıştır. Sovyet makina ithalâtı çok kısa bir dönem içinde yoğunlaşmıştır.

Başarı, üretimde artış; aracı yatırım, yatırım dağılımı ve ithalât planlaması. Bunlar öyle araçlar ki, kendileri amaç olmaktadır ve burada gösterilecek başarı, asıl başarıdan başka bir şey değildir.

Soru 58 : Mekanizasyon cephesinde başarı düzeyi ne olmuştur?

Çalışmanın başında kalkınmanın işgücü verimliliğini artırmak olduğu söylenmişti. İşgücü verimliliğini artırmanın olanağı ise makina kullanarak sağlanır. Genel olarak makina kullanımı ölçüsünü mekanizasyon düzeyi belirler. Bu bakımdan mekanizasyonda gösterilen başarıya bakmak, bir ülkede gösterilen kalkınma düzeyini anlamanın ilk koşuludur. Aşağıda ikinci planın sonuna doğru ulaşılan aşama görülmektedir.

ENDÜSTRİNİN ÇEŞİTLİ KESİMLERİNDE MEKANİZASYON DÜZEYİ
(yüzde olarak)

Üretim Kolları ve Süreçler	1913	1932	1937
1 — Demirli Metalürji			
a) Bütünüyle mekanize edilmiş fırınlar	0	25.0	62'den fazla
b) Martın fırınları		65.0	80-90
2 — Kömür			
a) Kesim	elle	65.4	89.6
b) Çıkarım		76.5	85.6
c) Yukarıya gönderme		15.0	47.6
d) Yer yüzünde yükleme		26.0	67.3
3 — Pit			
a) Çıkarım		49.7	75.0
b) Kurutma		16.0	32.0
4 — Tuğlacılık			
a) Kil çıkarımı		—	25
b) Kurutma		—	27
5 — Keten işleme		30	61
6 — Et paketleme		—	50
7 — Balıkçılık (piscatory)		45	70.2
8 — Tereyağı		—	33
9 — Fırıncılık		68	78

Kaynak : B. Suharevskiy; Mehanizatsia Promışlennosti v SSSR i v Kapitalistiçeskih stranah. Problemı Ekonomiki 1939/2.

Bu tablo çeşitli kesimlerde ulaşılan düzeyi göstermektedir. Ölçü olarak toplam üretim içinde makinalı üretim alınmıştır. Karşılaştırma yapmak için kömür çıkarımı verilebilir.

KÖMÜR ÇIKARIMINDA ÇEŞİTLİ ÜLKELERDE MEKANİZASYON ORANI

Ülkeler	Gözlem yılı	Mekanizasyon oranı (yüzde)
SSCB	1937	89.6
ABD	1936	84.4
İngiltere	1937	62.7

Almanya	1936	86.9
Fransa	1934	76.0

Kaynak Gosplan SSSR, İtogi vipolneniya vtopogo pyatiletnego plana razvitiya Narodnogo Hozyaistva SSSR, M. 1939.

Soru 59 : Mekanizasyon düzeyi tam bir gösterge midir?

Hayır. Çünkü mekanizasyon sadece makina kullanımını göstermektedir. Halbuki makinadan makinaya fark vardır. En azından üniversal makina ile ihtisaslaşmış (özel amaçlı) makinanın verimlilik artırmada etkenlikleri biribirinden farklıdır.

Verilen rakamlar sadece bazı üretim kollarında da bazı üretim süreçlerindeki mekanizasyonu gösterir. İlk aşamada, Sovyet plancılığında, mekanizasyonun en çok verimli olduğu kol ve süreçlere eğilinmiştir. Bu zorunlu eğilmenin sonucu şöyle olmuştur

ABD VE ALMANYA'NIN YÜZDESİ OLARAK SANAYİDE İŞGÜCÜ VERİMİ

	ABD'ye oranla		Almanya'ya oranla	
	Yıllık	Saat başına	Yıllık	Saat başına
1928	16.2	19.2	44.5	52.2
1932	26.1	24.9	60.4	62.4
1937	40.5	43.6	97.0	107.6

Kaynak SSSR i Kapitalistiçeşkie Straní, M. 1939.

Sovyetlerde saat başına verimliliğin yıllık verimliliğe göre daha yüksek olmasının nedeni, çalışma gününün kısalığıdır. Karşılaştırma yılında bir işçinin çalışabileceği maksimum zaman yedi saatı geçmez idi. Bazı kesimlerde ise daha da kısa idi.

Yüksek bir mekanizasyon düzeyine ulaşmakla birlikte, işgücü verimliliğinin Amerikanınkinden düşük olmasının nedeni, çeşitli süreçlerin mekanizasyonunda bir iç dengenin sağlanamamış olmasıdır. Bu, yukarıda da söylendiği gibi, bir zorunluluğun sonucu idi. Bütün kolları ve süreçleri aynı anda mekanize etmenin olanağı yoktur. Çünkü makina üretimi bu olanağı sınırlamaktadır.

Yalnız, ortaya çıkan durum aynı zamanda verimliliği artırmak için de bir dar boğaz yarattı. Eğer, örneğin, maden çıkarımında makina kullanılır ve yükleme elle yapılırsa, yükleme işi giderek çıkarım işini de aksatır ve yavaşlatır. Özellikle, artık ileri teknoloji kullanmadan yeni işgücü kaynakları bulunamıyorsa, durum tehlikelidir. Nitekim üçüncü planda «kompleks mekanizasyon» sloganı atılmıştır. Bu üretimdeki bütün süreçlerin, temel ve yardımcı süreçlerin, mekanizasyonu demektir.

Kompleks mekanizasyon, mekanizasyona göre ileri bir adım olmakla birlikte, sadece teknikte değil fakat ekonomide de, en ileri kapitalist ülkeye yetişip onu aşabilmek için teknolojinin ulaşması gereken bir aşama daha vardır. Bu da otomasyonu uygulamaktır. Otomasyon, işgücünün üretimde sadece kontrol işlevini görmesi aşamasıdır. Sovyetler şimdilerde bu sorunu yenme uğraşı içindedirler.

Fakat gerek yardımcı süreçlerin mekanizasyonunda ve gerekse otomasyonda gidilecek yolun henüz sonuna varılmamıştır. Aşağıdaki tablo bunu göstermektedir.

ENDÜSTRİDEKİ İŞGÜCÜNÜN İŞLEVSEL (FONKSİYON) DAĞILIMI
SSSCB ve ABD, 1958 (yüzde olarak)

	SSCB	ABD
Bütün işçiler	100.0	100 0
Bunun içinde		
Temel süreçlerde	54.6	67.7
Yardımcı süreçlerde	45.4	32.3
Yardımcı süreçlerde çalışanlarda		

(İşletme içi)	Taşıma ve depolama	21.5	11.7
	Tamir ve benzeri	13.1	7.0
	Gereçlerin servisi	1.9	2.4
	Teknik kontrol	2.9	4.4
	Diğer yardımcı işler	6.0	6.8

Kaynak S. A. Heinman; Organizatzia Proizvodstva i Proizvoditel'nost Truda, M. 1961.

Karşılaştırmanın anlamlı olabilmesi için şu bilgilerin eklenmesi gerekir Karşılaştırma yılında Sovyet sanayii üretimi, Amerikan sanayi üretiminden üçte bir kadar küçüktür, buna karşılık çalışan işçi sayısı üçte bir kadar fazladır. Oranlarda açıkça görülmeyen ve fazlalığı asıl doğuran yardımcı süreçlerdeki çalışan işçilerin, Amerikan örneğine göre aşırı ölçüde fazla oluşudur.

Soru 60 : Makinanın dağılımı nasıl idi?

Makinadan makinaya farklılık olduğu söylenmişti. Sovyetler özellikle ilk planda en ileri makinaları kullanma durumundan uzaktır. Bunun bir nedeni, mevcut kapasiteyi metal işleyen makinalara (takım tezgâhları) çevirmek zorunda oluşlarıdır. Mevcut kapasiteyi kullanma zorunluluğu, en ileri makina kullanmada önemli bir sınır olur. Yeni getirilen, dışarıdan ithal edilen makinalar da mevcutlarla bir uyma göstermek zorundadır. Çünkü makina yapımı ihtisaslaşmış (uzmanlaşmış) ve çeşitli parçaları çeşitli işletmelerde üretilen bir üretim biçimidir. Sadece makina yapımı değil, aynı zamanda makinanın kendisi de uzmanlaşmıştır. Uzmanlaşmış, üniversal olmayan, makina üretmek demek çok çeşitli makina üretmek demektir. Makinanın kendisinin çeşitli olma zorunluluğu, makina üretiminin uzmanlaşmış ve büyük birimlerde toplanmış oluşu, kalkınma süreçlerinin en güç sorununu yaratır.

Bu, birden bire çok sayıda makina yapan işletme kurmak ve üretilen makinaları kullanmaktır. Bu, kalkınmanın daha hızlı olması demektir. Bu hız, makina yapan kesimden bütün kesimlere yayılır, yayılmak zorundadır. Makina yapan kesime, ekonominin kalbi denmesinin nedeni budur. Bu neden anlaşılmadan ne kalkınma süreci, ne planlama ve ne de sovyet deneyi anlaşılır.

Demek olmaktadır ki, bir yandan makina yapan makinaları üreten kesimler için elverişli olmayan bazı fabrikaları, bu kesim için kullanmaya çalışmak, diğer yandan makina yapan makinaları üreten kesimin kurulmasının çok yaygın ve çok büyük bir sıçramayı gerektirmesi, ilk planla birlikte en ileri makinaları kullanma amacının gerçekleşmesini engellemektedir. Nitekim sovyetlerde ileri makinaların kullanılmasına ikinci planla başlanabilmiştir. Kullanımın daha da hızlanması üçüncü planla olur. Bu plandan hemen önce toplanan on sekizinci parti kongresinde zamanın başbakanı Molotov «Herhangi bir makina değil, en ileri makina» sloganını ortaya atmıştır. Bundan sonra, daha modern makinaların kullanımı artmaya başlamıştır. Aşağıdaki tablo, takım tezgâhı yapan kesimdeki makinaların dağılımını göstermektedir.

TAKIM TEZGÂHI YAPIMI KESİMİNDE MAKİNALARIN DAĞILIMI
(yüzde olarak)

	1932	1940
Torna tezgâhı	33.5	22.0
Rovelver torna (Otomatikler dahil)	14.6	16.2
Matkap tezgâhı	16.1	19.0
Freze tezgâhı	11.3	11.0
Taşlama tezgâhı	8.3	9.8
Disk kesici	1.8	6.5
Diğerleri	14.4	23.6

Kaynak : A. Omarovskiy, Sovetskoe Stankostroenie i ego rol' v industrializatsii Strani, M. 1948

Tablo daha ileri makinalara doğru gelişimi göstermektedir.

Soru 61 : Sovyet plancılığında slogan atmanın önemi nedir?

Aslında slogan atmanın tek başına hiç önemi yok. Asıl önemli olan sloganı tutturmak ve etkili bir biçimde kullanmaktır. Bu anlamda slogan kullanmanın sosyalist kalkınma süreci içinde pek seçkin bir yeri vardır.

Birçok slogan kullanılmıştır, sovyet kalkınma süreci içinde 1925'lerde endüstrileşme tartışmaları başlayınca, en ileri kapitalist ülkeye «yetişmek ve onu geçmek» sloganı canlanmıştır. İlk planla birlikte, ekonomiyi yeni tekniklerle donatmak ön plana geçince, bu slogan iki aşamalı bir özellik kazanmıştır. İlk önceleri, ağırlıkla öne sürülen, en ileri kapitalist ülkeye teknolojik bakımdan yetişmek ve geçmek, olmuştur. Bu slogan «teknik (teknoloji) her şeyi çözer» biçiminde ortaya atılmıştır. Daha sonra ise «teknik her şeyi çözer» sloganı yerini «kadrolar her şeyi çözer» sloganına bırakmıştır. «Kadrolar her şeyi çözer» sloganı ikinci planın sloganıdır.

«Kadrolar her şeyi çözer» sloganı üzerinde ayrıca durmak gerekmektedir. Çünkü bugünkü Türkiye'de bazı çevrelerce bu slogan tekrar göreve çağrılmaktadır. Bulanık bir biçimde ve hangi kaynaktan geleceği pek belirtilmeden kadro yaratmanın önemine işaret edilmektedir. Kadronun kaynağı önemli olmakla birlikte genel olarak kadro yaratmanın karşısında bulunmanın imkânı yoktur. Yalnız bu çevreler, bu sloganı önemli ölçüde değiştirip «Kadrolar her şeyi kararlaştırır» biçimine sokmaktadırlar. Kadroların her şeyi çözmesi, çözücü öğenin kadrolar olması başka şeydir, kadroların her şeyi kararlaştırması baş-

ka şey. Bu slogan, kararlaştırmak biçimine sokulduğunda, konuya nesnel koşullardan uzak elitist bir özellik getirilmiş olur ki bu önemli bir «katkı» dır.

Slogan 1935 yılında Stalin tarafından atılmıştır. Stalin'i elitist bir yaklaşımın sahibi yapmak zordur. Stalin, bu sloganı Kızıl Ordu Akademisinin mezuniyet gününde yapmıştır. Böyle bir günde, Stalinin «Kadrolar her şeyi kararlaştırır» demesinin olasılığı yoktur.

Sloganın atıldığı konuşmanın ilgili bölüğü şudur «Eskiden biz, 'Teknik (teknoloji) her şeyi çözer' diyorduk. Bu slogan, teknolojik alanda açlığı ortadan kaldırma ve bütün faaliyet alanlarında, halkımızı birinci sınıf tekniklerle donatmak için en geniş teknolojik temeli yaratmada bize yardımcı oldu. Bu çok güzel. Fakat yeterli olmaktan çok uzak... Ona sahip olan insanlardan yoksun teknoloji ölüdür. Başında ona sahip insanların bulunduğu teknoloji harikalar yaratabilir ve yaratmalıdır.

Bu yüzden bizim teknik alanda kıtlık çektiğimiz geçmiş dönemleri yansıtan eski 'teknik her şeyi çözer' sloganı şimdi yeni sloganla 'kadrolar her şeyi çözerler' sloganı ile değişmek durumundadır. Şimdi önemli olan budur.» (J. Stalin, Vobrosı Leninizma, S. 490).

Kullanılan tek slogan bu değildir, kuşkusuz. Yine, 1930'ların başında her yapılan işte, kurulan işletmede dünyada en büyük olmak amacı geçerli idi. «Dev kuruluşlar», her sovyet liderinin sık sık kullandığı bir terim idi. Fakat otuzların sonlarına doğru anti-gigontomania (anti-dev kuruluşculuk) kampanyası gelişti. Partinin on sekizinci kongresinde gigontomania mahkûm edildi. Hatta bunun «Trotskist yıkıcıların» işi olduğu ileri sürüldü.

Hangisi doğru? Otuzların başındaki gigantomania kampanyası mı, yoksa otuzların sonundaki anti-gigantomania kampanyası mı? Kullanılan iki slogan birbirini çelmez mi?

İkisi de doğrudur ve sloganlar biribirini çelmez. Burada ayrıntısına girilmeden şu söylenebilir 1930'ların başında ekonomi henüz ileri bir uzmanlaşma ve iş bölümü düzeyine ulaşmış olmaktan uzak idi. Her yeni işletme bu yüzden, bir bütün olarak kurulmak durumunda idi. Bir traktör fabrikası bütün parçaları yapmak zorunda idi. Ayrıca her metal işleyen işletme kendi dökümhanesine, tamirhanesine ve benzerine sahip olma zorunda idi. Bu bakımdan, 1930'ların başında, büyük işletmeler bir teknik-ekonomik zorunluluk idi. 1930'ların sonunda ise ileri bir iş bölümü ve uzmanlaşma (ihtisaslaşma) söz konusu olmuştur. Bunun sonucu olarak da 1930'ların başında gigantomania, sonunda ise anti-gigantomania sloganlarına ihtiyaç vardır.

Slogancılık sosyalist düzenin büyük değişim aşamalarında kaçınılmaz bir araçtır. Bütün kitleleri aynı amaçlara çevirmenin vazgeçilmez aracıdır.

Slogancılık liderlik ve liderliğin bir parçası olarak kişilik kültü (personality cult) yaratımı ile elele gider. Liderlik olmadan, kitleleri sürükleyen liderler olmadan sadece slogan atılır ve bu atılan sloganlar, birçok örnekleri görüldüğü gibi, heyecanlı haykırışlar olarak kalır, tutmaz.

Slogancılık, sosyalist planlamanın etik özendiricileri arasında önemli bir yere sahiptir. Ve birçok etik özendiriciden daha saftır, daha etiktir. Diğer etik özendiricilere örnek olarak, işçi kahramanlığı, Lenin ödülü v.b. verilebilir. Bunlar sosyalist yaratış için coşturucu bir işleve sahiptir. Fakat beraberinde, trende şebekeye (serbest kart), iyi evlerde önceliğe sahip olmak gibi akçalı yararları da beraberinde getirir.

Soru 62 : Plancılıkta akçalı özendiricilerin yeri nedir?

Plancılık, fiyat mekanizmasına dayanmaz, fiyat meka-

nizmasını reddeder. Fiyat mekanizması bir deneme ve yanılma mekanizmasıdır. Fiyat denilen göstergelere göre hareket eder herkes, daha doğrusu fiyat göstergelerine göre dener. Bunun sonucunda da başarır ya da yanılır, başaramaz. Fiyat mekanizması başaranlara ödüller verir, başaramayanlara ceza. Normal ceza iflâstır.

Fiyat mekanizmasında esas oyuncular, (müteşebbisler) girişimcilerdir. İşçiler ve diğer çalışanlara figüran rolü düşer. Onlar makinanın birer zinciridirler. Makina durursa, onlar da durur. Girişimci iflâs ederse, makina durur, işçi işinden olur. Girişimci tümden iflâs etmez de, işi aksarsa, girişimcinin kârı azalır, hatta zarar eder. Bu arada bazı işçiler işinden olur, kalanların geliri azalır.

Fiyat mekanizmasında, daha doğru deyişle, bu mekanizmanın iyice yerleşmiş olduğu ekonomilerde, işçi ve çalışanlar becerilerini piyasaya göre geliştirirler. Herkes yüksek gelir getiren becerilerde uzmanlaşmak ister. Piyasada bir değişiklik bunları açmazla karşı karşıya bırakır. Bu durum her gün olur, her gün karşılaşılır. Fakat herhalde en dramatik örnek, sesli sinemanın icadı ile birlikte özellikle Amerika'da sinemalarda çalışan müzikcilerin başına gelen dir. Birden bire hepsi işsiz kalmıştır.

Fiyat mekanizması bir oyundur. Bu oyunu oynayanların bazıları kazanır, bazıları kaybeder. Gerçekte kazananların olması için kaybedenlerin var olması gerekir. Kaybetmek ve kazanmak biribirinden ayrılmayan iki olgudur. Bazen kaybetme yaygınlaşır. Devresel olarak, bütün ekonominin birlikte kaybettiği görülür. Bu da kazanma ve kaybetme ikilisinin zaman içindeki bir görüntüsünden başka bir şey değildir. Çünkü zaman içinde, kaybetmenin yaygınlaşmasından önce, mutlak olarak, kazanma yaygınlaşmıştır. Refah bunalımı doğurur, bunalımdan sonra refah. Bu dizi, zorunlu sona kadar, artan derinlikte gelişir, gider.

Fiyat mekanizması böyle çalışmakla birlikte, ekonomi-

ye bir otomatiklik getirir. Herkes düşe kalka ve biribiriyle rekabet ede ede ekonomik yaşantısını sürdürür ve bu ekonomik yaşantı bir gelişme doğurur. Bu bir israfii gelişmedir, fakat yine de gelişmedir. Sadece gelişmeyi doğurmaz, aynı zamanda karşı gücünü, fiyat mekanizmasının ve onun dayandığı düzenin «mezar kazıcısı» nı doğurur.

Planlı ekonomilerde, fiyat mekanizmasının yerini, planlama mekanizması alır. Artık düzenin bireylerinin davranışlarını planlar belirler. Bireyler, kollektif olarak planın amaçlarını gerçekleştirmek durumundadır. Artık beklenmedik kayıplar söz konusu değildir.

Planlı düzende gerçekleştirilmesi gerekli ikili işlev ortaya çıkmaktadır. Bir yandan planların gerçekleştirilmesi, diğer yandan ve daha önemli olarak, planların aşılması işlevleri vardır.

Planların aşılması işlevi, planlı düzenlerin en önemli işidir. Aslında planlı düzenlerin aynı zamanda kollektivist düzenler olması ilk bakışta bu önemli sorunu çözer görünmektedir. Çünkü, kollektivist düzende planların başarısının sonuçları doğrudan doğruya kollektivist bütüne akar. Bu bakımdan her çalışan doğrudan doğruya kendisi için çalışıyor demektir. Öyleyse kollektivist planlı düzenlerde planların aşılması sorununun kolaylıkla çözülebileceğinin beklenmesi gerekir.

Yalnız bu bekleyiş eldeki somut deneylerle desteklenmemektedir. Bunun için iki önemli neden ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birisi, somut deneyler olgun kapitalist düzenlerden geçmemiştir. Emeğin toplumsallaşması sınırlı kalmıştır. Bu yüzden bireyci kalıntılar ortadan kaldırılamamıştır.

Ikinci olarak ve bütünüyle bu çalışmada ileri sürüldüğü gibi, bu somut deneylerde materyel güçlerin hızlı bir biçimde geliştirilmesi bir zorunluluk olmuştur. Hızlı gelişme, kollektif davranış özelliklerinin ortaya çıkışını kolay-

laştırmakla birlikte bu çıkıştan önce bireysel davranış özelliklerinden yararlanmayı zorunlu kılmıştır. Bir başka deyişle, ileride işbölümünü ortadan kaldırmak için, iş bölümünü geliştirmek gerekli olmuştur.

Böyle bir geçiş yapısı içinde özendirici kullanmak kaçınılmaz görünür. Özendirici etik ya da akçalı olabilir. Etik özendiriciler «kollektif bireyi» yaratmaya yöneliktir. Akçalı (materyel) özendiriciler, üretime katkıyı akçalı olarak değerlendirmeği amaçlar.

Lenin'in devrimden hemen sonra bu konu üzerinde durmuş olması, hiçbir kimse için sürpriz sayılmamalıdır. Lenin sosyalist düzenin bireyleri arasında daha büyük başarılar için yarışı kaçınılmaz görmüştür. Yalnız sosyalist yarış (sorevrovanie) ile kapitalist rekabet (konkurentzia) arasında önemli bir ayrılık olduğunu ileri sürmüştür rekabette kâr amacı güdülür, akçalı yarar temeldir. Buna karşılık yarışta ise kişisel yarar söz konusudur.

Lenin'in bu çalışması yazıldıktan on yıl kadar sonra önemli bir göreve çağrılır. İlk planın uygulamaya başlaması ile yazı özellikle yayınlanır ve temel bir ilke ve slogan olarak kullanılır. Temelde yazının ilkeleri saklı tutulmaktadır, fakat uygulamada sosyalist yarış yeni bir öz kazanmıştır.

Aradan geçen zamanın en önemli katkısı, «bilimsel yönetimin», ki burjuva yazınında Taylorizm'e bu ad verilmektedir, işletmelerde büyük bir yaygınlık kazanmasıdır. Taylorizmin içeriklerinden birisi işçi ödemelerinin parça başına yapılmasıdır. Özellikle 1930'larda yöneticilerin en çok ağırlık verdikleri göstergelerden birisi parça-başına ödemenin yaygınlaştığını gösteren katsayılardır. Parça başına ödeme ilkesinin uygulanması ile beraber sosyalist yarış kampanyası akçalı (materyel) bir öğe kazanmış olmaktadır.

Şurası söylenmelidir ki, parça başına ilkesinin, ilke

olarak kabulü çok gerilerde olmuştur. 1921 yılında, işçi temsilcilerinin bazılarının çetin eleştirisine rağmen bu ilke kabul edilmiştir. Yalnız zamanla yaygınlık artmıştır. Ayrıca eskiden her işçi için ödemelerde eşitliğe yakın bir aynî ödeme varken ve bu, ödemenin büyük bir bölüğünü oluştururken, sonradan gerçekte böyle bir uygulama kalkmıştır.

Zaman içinde önemli bir değişiklik de, sosyalist yarışın önceleri kollektif bütünler arasında yapılmasına karşılık, giderek bireyselleşmesidir. Fabrikalar ve işçi grupları arasındaki yarış, daha küçük birimlere doğru kayma eğilimi göstermiştir. Bu eğilim, obezliçka (belirlenmemiş sorumluluk) ilkesine karşı açılan kampanyaya paralel olarak gelişmiştir. Obezliçka, fabrika yönetiminden bir kişinin değil, bir grubun sorumlu olması anlamına gelmekteydi. Plan uygulamasının derinleşmesi ile birlikte edinonaçalie (bir kişi yönetimi) uygulanmaya başlandı. Fabrika ölçüsünde işleyen özendiricilerin sorumluluğu fabrika direktörüne verildi. Fabrika direktörü bu fonu (fond direktore) belirli ilkelere göre dağıtmak ve kullanmak durumundaydı.

1930'ların ikinci yarısında sosyalist yarış yeni bir hız kazandı ve ileri bir dönüşüm yaptı. Bu Stahanov hareketidir ve bu harekette etik ve akçalı özendiriciler aynı ölçüde rol oynamıştır. Hareket bir maden işçisinin, Stahanov'un, adıyla tanınır. Çünkü ilk başlatan odur ve sonra bütün kesimlere yayılmıştır. Bu hareketle o zamanki planlama normları, üretim, kullanma ve işgücü verimlilik katsayıları, altüst olmuştur. İşçilerin alttan gelen bir çıkışla başlattıkları bu hareket, ekonomide son derece önemli biriktirimlere (tasarruf) yol açmıştır. Stahanov hareketi ile planlamanın kullandığı üretim ve verimlilik katsayıları büyük ölçüde yükseltilmiş, kullanım katsayıları büyük ölçüde düşürülmüştür. Üretimin her kesiminde Stahanov tugay ve

birlikleri kurulmuş, her kesime büyük bir coşku yayılmıştır.

Bu hareket neden doğduğu zamandan önce ortaya çıkmamıştır ve anlamı nedir? Stalin, 1935'de toplanan birinci bütün-birlik stahanovyetz'ler (Stahanov hareketine katılanlar) kurultayında bu soruyu sorar ve şu cevabı verir «Her şeyden önce, o (Stahanov hareketi), sosyalist yarışın yeni bir çıkışını, sosyalist yarışın yeni yüksek aşamasını yansıtır... Eskiden, üç yıl kadar önce, sosyalist yarışın birinci safhasında, sosyalist yarış, zorunlu olarak, yeni teknoloji ile birlikte gitmezdi. Evet, gerçekten, o zamanlar hemen hemen yeni tekniklere sahip değildik. Sosyalist yarışın bugünkü safhası - Stahanov hareketi - tersine yeni tekniklere zorunlu olarak bağlıdır. Yeni ve yüksek teknoloji olmadan, Stahanov hareketi düşünülemez.» (J. Stalin, Vobrosı Leninizma, Sayfa 492).

Etik ve akçalı özendiriciler birlikte kullanılarak yaratılan yeni olanaklar üretime konulmuştur ve planlama içeriğinde önemli bir niteliksel değişikliğe uğramıştır.

Soru 63 : Bölüşüm sorunu nasıl biçimlenmiştir?

Özendiriciler sorunu bölüşüm sorunundan ayrı düşünülemez. Sosyalist bir düzende ise bölüşüm sadece işgücüne yapılacak ödemelerle ilgilidir. Ödemelerin yapısı aynı zamanda bir özendiriciler düzeni yaratır, bu bakımdan yukarıdaki soru ile ilgilidir.

Sosyalist ve de kaçınılmaz biçimde planlı ekonomilerde bölüşüm sorunu Marks'ın Gota Programının Eleştirisi adlı çalışmasında açıklığa kavuşturulmuştur. Bu çalışma gerek Sovyet plancılığının ve gerekse işgücü ödemelerinin belirlenmesinde en önemli kaynak olmuştur. Denebilir ki, bölüşüm konusunda Sovyet deneyi bu çalışmadaki il-

keleri çok yakından izlemiştir. Bu bakımdan aşağıdaki uzunca aktarma sorunun özü ile ilgilidir

«Bizim uğraşmak durumunda olduğumuz, kendi temelleri üzerinde **gelişmiş** bir komünist toplum değil, tersine, tam kapitalist toplumdan **çıkmakta olan** ve (bu yüzden de) her bakımdan ekonomik, etik ve entellektüel bakımlardan, hâlâ karnından çıktığı eski toplumun doğum işaretleri ile damgalı bir komünist toplumdur. Dolayısıyle, bireysel üretici, toplumdan tam olarak - ayırımlar yapıldıktan sonra - o topluma ne veriyorsa onu alır. Onun topluma verdiği kendi bireysel emek miktarıdır. Örneğin, toplumsal çalışma günü, bireysel çalışma saatlarının toplamından oluşur, bireysel üreticinin bireysel emek zamanı kendisinin de katkıda bulunduğu toplumsal çalışma gününün parçasıdır, onun payı içindedir. O, toplumdan, [birleşik fona giden kendi emeği ayrıldıktan sonra] şu kadar emek sağladığını gösteren bir belge alır ve bu belge ile toplumsal tüketim araçları yığınından (stokundan) aynı emek miktarına eşit gider (pay) çeker. Bir biçimde topluma vermiş olduğu aynı emek miktarını başka bir biçimde geri alır.

Açıktır ki burada, eşit değerlerin değişimi olduğu sürece meta değişimini yöneten aynı ilkeler geçerlidir. İçeriği ve biçimi değişmiştir, çünkü değişen durumlar altında hiç kimse emeğinden başka bir şey veremez ve diğer yandan, bireylerin sahipliğine bireysel tüketim araçlarından başka bir şey geçemez. Fakat, sonuncunun (tüketim araçlarının) bireysel üreticiler arasında bölüşümü söz konusu oldukça, özdeş-metaların değişimindeki ilkeler işler. Bir biçimde belirli miktardaki emek, başka biçimdeki aynı miktarda emekle değiştirilir.

Buradan, **eşit hakkın** hâlâ ilkede **burjuva hakkı** olduğu çıkmaktadır. Gerçi ilke ve uygulama artık biribirine kafa tutmaktadır, (çünkü) meta değişiminde özdeşlerin değiş-

şimi sadece **ortalama** olarak vardır, yoksa her bireysel durumda değil.

Bu ilerlemeye rağmen, bu **eşit hak** hâlâ devamlı olarak bir burjuva sınırlaması ile lekelidir. Üreticilerin hakkı, sağladıkları emeğe **oranlıdır,** eşitlik, ölçümün **eşit bir standart,** emek, ile yapılmasından ibarettir.

Fakat bir insan diğerinden, fizik ya da kafaca üstündür ve dolayısıyle aynı zaman süresi içinde daha çok emek sağlar veya daha uzun bir zaman çalışır, (bu yüzden) emeğin bir ölçüt olabilmesi için süresi ve yoğunluğuna göre belirlenmesi gerekir. Karşıt durumda ölçüm standartı olmaktan çıkar. Bu **eşit** hak, eşit olmayan emek için, eşit olmayan haktır. O, herkes gibi sadece işçi olduğundan sınıf farkı tanımaz, fakat dolaylı olarak (zımnen), eşit olmayan bireysel donatımı ve böylece de üretici yeteneği doğal bir ayrıcalık olarak kabul eder. **Bu nedenle, o, içeriğinde, bütün haklar gibi bir eşitsizlik hakkıdır.** Hak, doğası gereği (tabiatı icabı) sadece eşit standart uygulamasından ibarettir, fakat eşit olmayan bireyler ancak [eğer onlar eşit olmayan bireyler değilseler, farklı bireyler olmazlar] eşit bir bakış açısından ele alınırlarsa, şimdiki örnekte sadece **işçi** sayılmaları ve onlarda başka bir şey bulunmaması ve diğer her şeyin ihmal edilmesi gibi (onlara) sadece **belirli** bir yandan bakılırsa, eşit standartla ölçülebilirler. Ayrıca bir işçi evlidir, diğeri değil, biri diğerinden fazla çocuğa sahiptir ve bunlar uzatılabilir. Böylece eşit emek vererek ve de toplumsal tüketim fonunda eşit paya sahip olmakla, gerçekte biri diğerinden daha çok alacaktır, biri diğerinden daha zengin olacaktır, v.b. Bu eksiklerden sakınmak için, hakkın eşit olması yerine eşit olmaması zorunludur.

Fakat bu eksiklikler, uzun doğum sancılarından sonra kapitalist toplumdan yeni çıkmış olma zamanına rastlayan komünist toplumun birinci aşamasında, kaçınılmazdır. Hak, toplumun ekonomik yapısı ve onunla koşullanmış toplumun

kültürel gelişmesinden asla yüksek olamaz.

Komünist toplumun yüksek aşamasında, bireylerin iş bölümüne köleleştiren bir biçimde tabi olmaları ve bununla birlikte kafa ve el emeği arasındaki antitez ortadan kalktıktan sonra, çalışma, sadece yaşama aracı olmaktan çıkıp, yaşantının birinci gereksinmesi durumuna geldikten sonra, bireylerin bütün olarak gelişmesi ile birlikte üretici güçler de arttıktan ve kooperatif servetin bütün kaynakları daha gür bir biçimde akmaya başladıktan sonra ve ancak o zaman, burjuva hakkın dar ufukları bütünü ile kırılabilir ve toplum sancağına şunları kazır Herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinmesine göre.

Bir yandan «emeğin azaltılmamış getirisi (hâsılası)» diğer yandan «eşit hak» ve «âdil bölüşüm» üzerinde durdum. Bunu, bir yandan, partimize tekrar birtakım doğmaları, belirli bir zamanda anlamları olup da şimdi eskimiş saçma durumuna gelmiş düşünceleri sokmanın, diğer yandan, partiye kazandırılması büyük çabalara malolan ve şimdi partide kök salan gerçekçi bakışı, demokrat ve fransız sosyalistler arasında yaygın hak ve diğer süprüntülerle ilgili ideolojik saçmalıklarla saptırmanın nasıl bir cinayet olduğunu göstermek için yaptım.

Şimdiye dek çözümlemelerden bütünü ile ayrı olarak, **bölüşüm** denen şey üzerinde böyle bir gürültü koparmak ve temel ağırlığı onun üzerine koymak, genellikle bir yanılma idi.

Ne biçim olursa olsun tüketim araçlarının herhangi bir bölüşümü, sadece üretim koşullarının (araçlarının) bölüşümünün bir sonucudur. Sonuncu bölüşüm ise üretim biçiminin bir yanıdır. Örneğin, kapitalist üretim biçimi, üretimin maddi koşullarının, sermaye ve toprakta mülkiyet biçiminde, işçi olmayanların elinde olduğu ve kütlelerin sadece kişisel üretim koşullarına, işgücüne, sahip oldukları gerçeğine dayanır. Eğer üretim öğelerinin bölüşümü böyle

ise, tüketim araçlarının bugünkü bölüşümü otomatik olarak ortaya çıkar. Eğer, üretimin maddî koşulları işçilerin kooperatif mülkiyetinde ise, bugünkünden farklı bir tüketim araçlarının bölüşümü kendiliğinden ortaya çıkar. Vulgar sosyalizm (ve ondan da demokrasinin bir bölüğü) burjuva iktisatçılarından, bölüşümü üretim biçiminden bağımsız olarak düşünme ve incelemeği ve dolayısıyle de sosyalizmi, temelde bölüşüme yönelik bir biçimde sunmayı devralmıştır. Gerçek ilişki çok önceden açıklığa kavuşturulduğuna göre, bu geriye dönüş neden?» (K. Marx F. Engels, Selected Works, S. 323—325. Köşeli parantez K. Marx'a aittir. Altını çizen Marx).

Marx, bu önemli çalışmasında, komünizmin ilk aşamasında bölüşümün ilkelerini geliştirmiştir. Bu ilkelerin doğru anlaşılması gerekir, bu ilkelerin doğru anlaşılması son derece önemlidir.

Üretim biçimi değişince, bölüşüm kuralları da değişir. Mülkiyet ortadan kalkınca, toplumsal mülkiyet ile yer değiştirince, mülkiyetten doğan gelirlerin de dayanağı kalmaz. Sadece çalışanlar arasında bölüşüm sorunu kalır. Sınıfsız toplumun bölüşüm ilkesi eşitliktir. Fakat ilk aşamada, bu ilke birtakım burjuva izlerle sınırlıdır, lekelidir.

Yalnız kapitalist izler taşıması, sınıfsız toplumun ilk aşamasında da kapitalist bölüşüm ilkelerinin geçerli olacağı demek değildir. Böyle düşünmek yanlış olur. Kapitalizmin bazı kuralları geçerli olabilir fakat bölüşüm kuralları asla. Kapitalizmde işçi, emek gücünün değerini alır. Bu değer, işgücünü sürdürmek için gerekli toplumsal emek ile belirlenir. İşçi, zamanın bir bölüğünü kendini devam ettirmek için, dolaylı olarak, kullanır. Geriye kalan zaman mülkiyet sahiplerinindir. Bölüşümün ilkesi budur. Sınıfsız toplumda ise yaratılanların bir bölüğü üretimi sürdürmek, yeni üretim araçları sağlamak, kollektif gereksinmeleri karşılamak için ayrılır. Geriye kalan, işçiler arasında bölüştü-

rülür. Bölüşümde ilke, katkıda bulunulan emeğin karşılığını, özdeşini almaktır. Asla işgücünün değerini almak değil. Bölüşümün ilkesi, meta değişimi, özellikle küçük meta üreticileri arasındaki değişimin, ilkesidir. Böyle bir ilke işgücüne değerini vermekten, nitelik ve nicelik bakımından ayrı sonuçlar doğurur.

Bu ilk aşamada böyledir. İş bölümü, kafa ve el emeği arasındaki çelişki kalktıktan sonra, üretici güçler yüksek doruklara ulaşınca, katkıda bulunulan emeğe bakılmaksızın eşit bölüşüm ilkesi geçerli olacaktır.

Konuya Engels'in katkısı daha az ilginç ve daha az aydınlatıcı değildir «insanın işgücünü bir **meta** olma durumundan kurtarmayı amaçlayan sosyalizm için, emeğin değerinin olmadığı ve olamayacağının anlaşılması çok önemlidir. Böyle bir anlayışın sonucunda, yaşantının gereklerinin gelecekteki bölüşümünü bir çeşit yüksek ücretlerle yönetme girişimleri - ki Bay Duhring sosyalizmin ilkel katkıcılarından miras almıştır - yere düşer. Ondan da saf ekonomik kaygılarla idare edildiği sürece, bölüşümün, üretimin çıkarlarına göre düzenleneceği ve toplumun **bütün** üyelerinin yeteneklerini maksimum bir evrensellikle geliştirme, sürdürme ve uygulama olanaklarını veren bölüşüm biçiminin, üretimi en çok canlandıracağı (teşvik edeceği) anlayışı çıkar. Bay Duhring'in miras aldığı okumuş sınıfların düşünce biçimine göre, gelecek zamanlarda artık profesyonel hamal ve mimarların olmayacağı ve yarım saat mimar olarak çalışan birinin tekrar mimar olarak faaliyeti gerekinceye kadar bir süre hamal olarak çalışacağı (düşüncesinin) büyük bir garabet olarak görüneceği bir gerçektir. Profesyonel hamallığı sürdüren sosyalizm, doğrusu, çok güzel bir sosyalizm çeşidi olur.

Eğer iş zamanının değerinin eşitliği, bir ortalama olma gereksinmesini göstermeden, işçilerin eşit zaman aralıklarında eşit değerler üreteceği anlamına geliyorsa, bu açık

bir yanlıştır. Aynı endüstri kolunda olsa bile iki işçiyi alırsak, onların, bir iş-zamanında üretecekleri değer, işin yoğunluğu ve becerilerine bağlı olarak, her zaman farklı olacaktır. Kendi küremizde olsun olmasın hiç bir ekonomik komün bu kötülüğü gideremez, ve gerçekte bu sadece Dühring gibi kimseler için bir kötülüktür. Öyle ise her işin bütünü ile eşitliği (düşüncesinden) ne kalmaktadır? Bay Dühring'in değerin emekle belirlenmesi ile değerin ücretle belirlenmesi arasındaki ayırımı yapmada yetersizliğinden gayri bir dayanağı olmayan saf kabadayıca laflardan başka bir şey değil. Yeni ekonomik komünün temel yasası, ukazesin'den başka bir şey değil eşit iş-zamanına eşit ücret. Gerçekten de eski fransız komünist işçiler ve Weitling, savundukları ücret eşitliği konusunda çok daha sağlam gerekçelere sahiptirler.

Öyleyse bileşik emeğe daha yüksek ücret verilmesi ile ilgili çok önemli sorunu nasıl çözeceğiz? Özel üreticilerin olduğu bir toplumda, becerili işçiyi yetiştirmenin giderlerini özel bireyler veya onların aileleri karşılar, ve bu yüzden de becerili işgücüne verilen yüksek ücret ilkönce özel kişilere gider becerili köle daha yüksek fiyatla satılır ve becerili ücretliye daha yüksek ücret ödenir. Sosyalistçe düzenlenmiş bir toplumda bu giderler toplumca omuzlanır ve bu yüzden, ürünler, bileşik emek tarafından üretilen daha büyük değerler topluma aittir. İşçinin kendisinin ekstra ödeme istemeye hakkı yoktur. Ve bundan da, bir yan sonuç olarak, işçilerin 'emeğin tüm getirisi' için popüler istekleri konusunda zamanla bir engelin olacağı düşüncesi çıkar.» (F. Engels, Anti-Dühring, S. 238—240).

Engels, Marx'ın düşüncelerine bir açıklık getirmektedir. Ve de bir boyut eklemektedir işçilerin ve bütün çalışanların beceri elde etmeleri toplumca sağlandığı ölçüde, bundan doğacak yararların topluma dönmesi gerekir.

Bu koşul sovyetlerde var mıdır? Kuşkusuz vardır. Her

türlü eğitim ücretsizdir ve kamu tarafından sağlanır. Bu 1930'larda da böyle olmuştur. Öyleyse, bundan 1930'larda ücret eşitlemesinin yaygınlaşmasını beklemek gerekmez mi?

1930'ların gelişmeleri tam bunun karşısında olmuştur. 1930'larda eşitleme eğilimlerine karşı kampanya açılmıştır. Eşitleme eğilimlerinin küçük burjuva sapmacılığı olduğu söylenmiştir. Stalin, eşitliğin sömürüden ve ağır işten kurtulma anlamında eşitlik olduğunu ileri sürmüştür. Ekim devrimi sömürüden kurtulmada, hızlı mekanizasyon ise ağır işten kurtulmada eşitlik sağlamıştır.

Peki, ücret eşitsizliği hangi gerekçeye dayandırılmıştır? Stalin, bunu yüksek beceriler ile yüksek ödemeler birlikte gitmezse, yüksek becerilerin elde edilmesini isteyenlerin çıkmadığı gerekçesine dayandırmıştır. Ve bu gerekçe ile Lenin'in zamanında daralma eğilimi gösteren ödemeler, 1930'larda açılma eğilimi göstermiştir.

Bu neden böyle olmuştur? Marks'tan alınan aktarmada cevabın ana çizgilerini bulmak mümkündür.

Soru 64 : Sovyet plancılığında niteliksel amaçların yeri nedir?

Şu iddia çok duyulmuştur Sovyet plancılığı, niceliksel ölçütler gözetilecek olunca, başarılı olmuştur. Fakat niteliksel ölçütler söz konusu ise, tam bir başarısızlıktır. Çünkü sovyet plancılığı sadece niceliğe (kemiyet) önem verir, niteliği (keyfiyet) hiç hesaba katmaz.

Bu iddiayı, sovyet plancılığı hakkında doğru bilgiler elde etmek olanağı olmayanların ileri sürmesi pek garip olmayabilir Sadece yanlış bilgiyi yansıtıyor, ya da doğru gözlemlerin yanlış yorumuna dayanıyordur. Örneğin, uzunca süre sovyetler birliğinde üretilen ürünler, batılı karşılık-

larından daha «hantal» bir görünüşe sahip olmuştur. Bu özellik, hem tüketim ve hem de üretim araçları için ve de bir ölçüde bugün bile geçerlidir. Bundan sovyet ürünlerinin düşük nitelikte olduğu sonucu çıkartılabilir. Fakat bu sonuç, son derece yanıltıcı olur. Çünkü, görünüş ile kullanım işlevini karıştırmamak gerekir. İki makina aynı kullanım işlevini görebilir, fakat birisi daha gösterişli ve daha parlak olabilir. Parlaklık makinanın kullanımına etki etmez, sadece alıcı üzerinde çarpıcı bir etki bırakır.

Gösteriş, «kullanma değeri» ile ilgili bir özellik değildir; kapitalist düzende ve alıcıların her alanda, kullanma değerini tam tartamadıkları ve işletmeler arası rekabetin söz konusu olduğu bir ortamda gereklidir; fakat akılcı bir düzende, ve de akılcı düzenin uluslar arası ölçekte geçerlilik kazandığı bir ortamda gereksizdir.

Bu bakımdan ve böyle bir karşılaştırmaya dayanarak, Sovyet plancılığının niteliğe önem vermediği sonucunu çıkartmak çok basit bir mantıktır ve yanlıştır.

Yalnız bu söylenenlerden sovyet ürünlerinin her bakımdan mükemmel ve her fabrikanın bütünüyle kusursuz üretim yaptığı sonucu çıkmamalıdır. Böyle bir iddia söz konusu değildir. Söz konusu iddia, Sovyet plancılığının niteliksel özelliklere önem vermediği iddiasının yanlış olduğudur. Sovyet plancılığı başından itibaren kalite sorununu ön planda tutmuştur.

İlk plan uygulamasının ilk sonuçları ile birlikte sovyet başkentinde çok büyük bir sergi açılmıştır. Burada sovyet endüstrisinin ürünleri sergilenmiştir. Yalnız bir çeşit ürünler Sovyet fabrikalarından çıkan, bozuk, kusurlu işgörmez ürünler. Bu sergi ile düşük nitelikdeki ürünler bütün açıklığı ile ortaya konmuştur. Böyle bir uygulamanın herhalde başka bir örneği yoktur.

Sadece örnek değil. 1930 yılında toplanmış olan Partinin onaltıncı kongresinde alınan kararlardan birisi şudur

«İşgücünün verimliliği, endüstriyel ürünlerin giderlerinin ve inşaatın değerinin düşürülmesi ile ilgili görevlerde sistematik olarak amaçların gerisinde kalınmaktadır ve bu yüzden de endüstrinin genel sonuçları düşük olmaktadır.

Çok düşük düzeyde olan ve bazı kesimlerde daha da kötüleşme eğilimi gösteren endüstri ürünlerindeki kalite durumu özellikle hoşgörü ile karşılanamaz. Kongre, ürünlerin kalitesi konusunda, ekonomik örgütlerin miktarla ilgili hedeflerin uygulanmasında olduğundan daha az, sorumlu tutulmaması gerektiğini ve kütle üretimi yapan temel kesimlerle ilgili promfinplan'ların (endüstriyel-akçalı planlar) hazırlanması sırasında, her ürünün kalite göstergesinin de gözetilmesini kararlaştırır.» (KPSS v Pezolyutzia i Reşeniah C'ezdov, 1930—1954, s. 39—40).

Kalkınmanın işgücü verimliliğini artırma sorunu olduğuna sık sık değinildi. İşgücü verimliliği aynı zamanda kalkınma ve planlamanın en elle tutulur niteliksel özelliğidir ve sorunudur. Bir kalkınma süreci başarılı mıdır? Bir plan niteliksel amaçlara ulaşabiliyor mu? Bu soruların kesenkes cevabı işgücü verimliliği istatistiklerinde aranmalıdır. Sovyet plancılığının bu açıdan aynası aşağıdaki tablodur.

BİR ÖNCEKİ YILA GÖRE İŞGÜCÜ VERİMLİLİĞİNDE ARTIŞ HIZI
(Yüzde olarak)

	Bütün endüstri	Ağır endüstri
1930	9.7	13.2
1931	7.6	5.6
1932	2.6	6.7
1933	8.7	12.9
1934	10.7	16.9
1935	12.9	18.5
1936	22.0	18.0

Kaynak Ş. Ya. Turetzkiy, Ekonomiçeskaya Effectivnost' Osvoenia Novoy Tehniki, Planovoe Hozyaistvo, 1936/8.

Aynı gelişmeyi, belli bir üretim için gerekli olan işgücünün gelişmesinde de görmek mümkündür. Aşağıdaki tabloda çeşitli kesimlerde 100 rublelik ürün için kullanılan toplam işgücünü adam-gün cinsinden görmek mümkündür.

100 RUBLELİK ÜRETİMDE (GROS) KULLANILAN İŞGÜCÜ (ADAM-GÜN)

Endüstri kesimleri	1928	1932	1936
Bütün üretim	4.6	3.4	2.05
Bunun içinde			
Taş kömürü	14.3	12.6	7.1
Demirli metalürji	7.0	5.5	2.7
Makina yapımı	6.6	4.1	2.1

Kaynak : Aynı.

Sekiz yıl kadarlık bir süre içinde aynı üretim için kullanılan toplam işgücü yani işgücü cinsinden hesaplanmış bütün harcamalar, bütün endüstride yarıya, makina yapımında ise üçte bire inmiştir.

Soru 65 : Sermaye kullanımında başarı göstergesi nedir?

Kaynakların kullanımı herkesin ilgisini çeker. Düzenlerarası tartışmalarda önemli yere sahiptir. Ve iddia edilir ki planlı ekonomilerde kaynakların kullanışı israflıdır.

Bu iddianın altında şu yatar Kaynakların israfsız kullanımı ancak piyasa fiyatlarının göstericiliğine göre hareket edilirse sağlanabilir. Planlı ekonomide böyle bir hareket söz konusu değildir. Fiyatların, yol gösterici, ekonominin öğelerinin davranış ve eylemlerini belirleyici bir rolü yoktur.

Fiyatların böyle bir rolü olmaması gerçeğinden kay-

nakların israfı kullanılacağı sonucunun nasıl çıktığı ilginç ve eski bir tartışmadır. Burjuva iktisatının varsayımları içinde ve son derece soyut bir planda düşünülecek olunursa bu sonuç çıkar. Fakat burjuva iktisatının varsayımları içinde kalıp soyut planda düşünmenin gereği ne? Üstelik bunu yapan sayısız «bilim» adamı var.

Soyut planı bırakıp da, somut durum ele alınacak olursa ortaya çıkacak tablo şöyledir Üretilen ürün için gerekli işgücünü devamlı olarak düşürmeyi amaçlayan, bunu, planlamanın temel görevlerinden biri sayan ve bunu da önceki cevapta belirtilen ölçüde başaran başka bir düzen göstermek güçtür. Aynı şeyler sermaye denilen temel üretim araçları için de söz konusudur. Temel üretim araçlarında önemli olan bunları kullanma süresini artırmaktır. Yalnız bu, işçinin çalışma süresini uzatarak sağlanmamalıdır. Başka bir deyişle, işçinin çalışma süresini kısaltmak sermayenin kullanılma süresinin azaltılması sonucunu doğurmamalıdır.

Bu ikili gereği karşılayan çözüm biçimi, üretimde vardiya (posta) sayısını artırmaktır. Sovyet çalışma haftası 1930'larda, ileri kapitalist ülkelerden 5—6 saat kadar kısadır. Buna karşılık, vardiya katsayısı 1.75 çevresindedir. Bu bütün endüstri için ortalamadır. Ve bu ortalamaya göre, her araç iki keze yakın bir kullanım görüyor demektir.

Bugünkü dünyada teknik olarak eskime, fizik olarak eskimeden daha hızlıdır. Birçok araç çalışabilecek durumda iken, daha yenisi yapıldığı için üretim dışı bırakılma zorunluluğu ile karşılaşır. Birçok araç fizik ömrünü doldurmadan hurdaya atılır. Eğer vardiya sayısı artırılırsa, kullanım fizik ömre daha çok yaklaşır.

Sovyet ekonomisinde birçok aracın on beş saate kadar çalıştırılması sağlanabilmektedir. Kapitalist ekonomide böyle bir şey söz konusu değildir. Sadece üretim süreci gereği durdurulup tekrar başlatılması mümkün olmayan fı-

rın gibi sermaye araçları sürekli kullanılır.

Kapitalist ekonomide vardiya istisnadır. İstisna olan sadece vardiya değildir. Tek kullanımda bile sabit üretim araçları kapasitenin sonuna kadar kullanılmaz.

Bunun içindir ki kapitalist ekonomilerde, kapasite kullanımı ile ilgili bilgiler birer sır gibi saklanır. Bununla ilgili istatistikler azdır. Ancak bunalım zamanlarında sorun âcilleşince yayınlanır. Ancak bu zamanlarda, bunalım ve diğer zamanlar için kapasite bilgileri elde edilir. Ve bilgilere bakarak söylenecek olan şudur Ekonominin en canlı olduğu zamanlarda, tek kullanımda bile, kapitalist düzende sabit üretim araçları kapasitenin tamamına kadar kullanılmaz. Yüzde yirmi beş kadarı boş kalır.

Bu durumun nedeni nedir? Şudur Eğer kapasite tam kullanılır ve örneğin ekonomide iki vardiye uygulanırsa, bugün üretilen ürünler, bugün bağlı tutulan sabit üretim araçlarının yarısı kadar üretim aracı ile üretilebilecektir. Peki bu durumda ne olur? Üretim aracı üreten endüstriler, üretimlerini azaltmak ve hatta durdurmak sorunu ile karşı karşıya kalırlar. Kapitalist ekonomilerin böyle bir şeye tahammülü yoktur. Kapitalist ekonomiler, mantıkları gereği, kaynakları bir lüks içinde kullanmak zorundadırlar. Kaynak israfı, kapitalist ekonomiler için, hayatın yarısı demektir.

Bu yüzden, sınıflı toplumlarda kaynakların tam kullanımı sağlanamaz, bu yüzden planlama olamaz.

Soru 66 : Planlamada fiyatların rolü nedir?

Planlamada fiyatların rolü yardımcılıktır. Karar almada temelli bir etkisi olmaz. Planın uygulanmasının aracıdır. Seçilen amaçlara her aşamada uygunluğu sağlamakta yardımcı bir araç olarak kullanılır.

Bir kez, plan yaparken birtakım bileşik büyüklükler kullanılır. Fiziksel birçok büyüklükler, bir sentetik büyüklük altında toplanır. Çimento ile demir ancak bir değer ile tartılırsa bir araya getirilebilir. Ve planlamada çimento ile demiri bir arada düşünmek sorunu ile sık sık karşılaşılır.

Planlar hem yapılırken hem uygulanırken sık sık kontrol görürler. Kontrollar arasında kredi kuruluşlarının yaptıkları en önemlisidir. İşletme kredisi olarak kredi kuruluşları ile devamlı temas vardır. Bu temasın değer cinsinden yapılması kaçınılmazdır.

Aynı derecede kaçınılmaz olan bir de şu var ücret farklılaştırılması yapılırsa, ve bu bir özendirici olarak kullanılırsa, tüketim araçlarının değerleri olması gerekir. Tüketim araçlarına fiyat vermek gerekir.

Bir de bütün olarak özendiricileri düşünmek zorunludur. Özendiricileri fizik büyüklüklere bağlamak olanağı vardır. Nitekim yapılmıştır da. Şu kadar çift ayakkabı şu kadar ton çivi gibi. Fakat bunların zamanla sakıncaları çıkınca, değer üzerinden özendirici geliştirilmiştir. Bu planlamada fiyatlar için ayrı bir gerekçedir.

Yalnız fiyatlar otomatik olarak, kendiliğinden oluşmaz. Yine planlama örgütünce belirlenir ve herkese bildirilir. Belirlemede esas ilke yine kullanılan işgücüdür. Fakat bu ilkeden büyük ölçüde sapmalar gösterilir. Örneğin kamunun kullanımını artırmak istediği veya istemediği şeylerin fiyatları düşürülür veya arttırılır.

Fiyatlarda temel ilke «her şey plana göre» ilkesidir. Yoksa «plan fiyatlara göre» ilkesi değil.

Soru 67 : Planlamada kararı kim verir?

Bütün bu söylenenlere bakıp ta planlamanın her şeyin üstünde olduğu kanısına varmak mümkündür. Böyle

bir kanı yanlıştır ve bu çalışmada böyle bir kanı verilmek istenmemiştir.

Planlamada bütün temel kararları siyasal örgüt verir. Sovyet örneğinde bu, komünist partisidir. Ekonominin nereye yöneleceğini, ne tip ürünlerin çıkarılacağını, hızı, verim artışını v.b. parti kararlaştırır. Plancının görevi, bilgi ve sezgisini kullanarak çeşitli dengeler yapmak ve sağlamaktır. Bunları işletmelere göndermek, onlardan alınacak bilgilere göre düzeltmek, tekrar denge yapmak hep planlamanın görevidir.

Planlamada her şeyin dengesi yapılır yeniden üretim, üretimin dağılımı, yatırımlar, işgücü ve mal dengeleri. Mal dengeleri planlamanın özelliğidir ve plan uygulaması bunlara dayanır. Bütün stratejik malların ayrı ayrı ve ayrıntılı dengesi vardır.

Sovyetlerdeki plan tartışmasını bitirirken neden hep 1930'lar alındığı bir soru olarak akla gelebilir. Buna verilecek cevap kısadır Çünkü ilginç olan otuzlardır. Özellikle kalkınma sorunu ile karşı karşıya olan ülkeler için ilginç dönem 1930'lardır. Ayrıca, bugünkü düzeni belirleyen olgular da otuzlarda geçer. Bu yüzdendir ki «sovyet deneyi» denince övenin de eleştirenin de aklına 1930'lar gelir. Bunun içindir ki, ekonomisinin karşılaştığı bazı sorunları çözerken Kastro «1930'ların sovyet sürecini» örnek aldığını söyler.

1960'lar olgun bir sovyet düzeninin sorunları bakımından ilginçtir. Üstelik 1960'ların bazı sorunlarının tohumu da 1930'larda atılmıştır.

IV

TÜRKİYE'DE PLANLI KALKINMA

Soru 68 : Cumhuriyetin ekonomik yapısını anlamada birinci yanlış nedir?

Sadece cumhuriyetin değil, herhangi bir toplumsal yapıyı anlamada ayıklanması gerekli temel yanlışlıkların başında devletin niteliği gelir. Bu sorun, Türkiye deneyinde ayrıca öneme sahiptir. Çünkü üzerinde çok durulmuştur; çünkü çok ötelerden beri Türkiye düzeninde devletin ayrı ve benzemez bir özelliği olduğu ileri sürülmüştür. Cumhuriyet düzeni, kimilerinin iddiası ne olursa olsun, kendi geçmişinden kopuk olarak düşünülemez. Kaldı ki hiçbir şey tarihten ayrı ve soyut anlaşılamaz.

Cumhuriyet düzeninde devletin anlaşılmasını güçleştiren önemli bir olgu da, 1930'ların başında kamu ekonomik eylemlerinin yüksek düzeylere erişmesidir. Kamu ekonomik eylemleri, gerçi, başka örneklerin karşısında abartılmıştır; fakat bu eylemlerin nicelik ve nitelik bakımından önemini görmemenin gerekçesi olamaz.

Yalnız kamunun ekonomik eylemlerinin belirli düzeylere ulaşması olgusunu, onu önceleyen gelişmelerin bir sonucu olarak görmek gerekir. Şu gelişme ve olgular özellikle önemlidir :

a) Daha ondokuzuncu asrın ikinci yarısında bile sanayi sorunlarını çözmek, o zamanki yönetimin önemli tasalarından birisi olmuştur. Bu amaçla sanayi ıslah komisyonları kurulmuş, sanayiyi canlandırmak için önlemler geliştirilmiştir. 1908'den sonraki yönetim bunu daha da ileri götürmüştür ve bu yüzden Osmanlı döneminin en son «genç türk» hareketine «devletçi» bir özellik yakıştıranlar bile çıkmıştır.

b) İzmir iktisat kongresi ve 1927 sanayii teşvik düzenlemesi ayrı gelişme taşlarıdır. 1927 sanayii teşvik kanunu, 1923 İzmir İktisat Kongresinin bazı kararlarının uygulanmasından ibarettir. Özel sanayiye büyük kolaylıklar, akçalı indirimler ve kâr garantisi getirilmiştir. Kamu, özel girişimlerin, arsa, yol, telefon v.b. giderlerine katılmayı ve belirli oranlarda pahalı olsa bile, özel sanayi ürünlerini satın almayı üstlenmiştir.

c) Sivas demiryolu ve genellikle demiryolculuk devletçiliğin önemli duraklarından birisidir. Bu demiryolunun açılışı dolayısıyle zamanın başbakanının konuşması ayrıca ilginçtir. Zamanın başbakanının, ulusallaştırma veya kamulaştırma ile ilgili olarak, «ben istemiyorum, ama zorlandım» dediği, bilinir. Kim zorlamıştır?

d) Devletçilik özellikle ilk başlarında İstanbul burjuvasının tepkisi ile karşılaşmıştır. Fakat İstanbul burjuvasının tepkisi, İstanbul burjuvasının güvenilir adamı C. Bayar'ın iktisat bakanlığına gelmesi ile amacına ulaşmıştır. İktisat bakanlığı devletçiliğin yürütücüsüdür ve devletçilik süresince bu yürütücülük devam etmiştir.

e) Medeni kanun kabul edildikten sonra, Mustafa Kemal bir toprak dağıtımını gerçekleştirmek istemiştir. Medeni kanundan önce kadastrolara el atılmış, Medeni kanunla toprak üzerinde mülkiyet hakları yasasal sağlamlığa kavuşturulmuştur. Toprak dağıtımı için bütçelere ödenek konmuş ve tıpkı 1960, 27 Mayısından sonra olduğu gibi sa-

yısız «reform» taslakları hazırlanmıştır. Taslaklar, taslak olarak kalmıştır, ve Mustafa Kemal, her Meclis açış konuşmasında «bu yıl Yüksek Meclisin himmetinden toprak reformunu çıkarmasını bekliyorum» demiştir. Ölümünden sonra aynı «himmeti» Meclislerden İ. İnönü ister olmuştur; fakat Meclisler 1945'e kadar Cumhurbaşkanlarından bu «himmeti» esirgemişlerdir. Neden?

f) Devletçilik söylenen tarihî gelişim içinde, dünya bunalımının Türkiye'yi bütünüyle etkisine aldığı bir zamanda ortaya çıkmıştır. İlk işaret, buğday fiyatlarının dramatik ölçüde düşmesidir. Kamu, derhal toprak ağalarının yardımına koşmak için, buğday alımlarına el atmıştır.

Bu olgular artırılabilir, fakat sonucu elde etmek için yeterlidir. Sonuç, Engels'in deyişi ile, şöyle özetlenebilir: «Ve modern devlet, yine de sadece burjuva toplumun, işçilerin olduğu kadar bireysel kapitalistlerin de tecavüzlerine karşı, kapitalist üretim biçiminin dış koşullarını desteklemek için, görevlendirdiği bir örgüttür. Modern devlet biçimi ne olursa olsun, özünde kapitalist bir makinadır, kapitalistlerin devletidir, toplam ulusal kapitalin ideal olarak kişilikleşmiş biçimidir. Daha çok üretici güçleri eline aldıkça, gerçekte daha çok ulusal kapitalist olur ve daha çok vatandaşı sömürür. İşçiler, ücretli işçi, proletarya olarak kalırlar. Kapitalist ilişkiler ortadan kalkmaz. Aslında, daha da kıvama gelir. Fakat kıvama gelmekle, o (artık) yuvarlanma noktasına gelmiştir. Üretici güçlerin devlet mülkiyetinde olması, çelişkinin çözümü değildir; fakat onun içinde çözülmenin öğelerini oluşturan teknik koşullar gizlidir.» (Anti-Duhring, s. 330-331)

Soru 69 : Türkiye ekonomisini anlamada ikinci önemli yanlış nedir?

Birinci yanlış, Türkiye düzenini tarihten, özellikle, sınıflı tarihten soyutlamaktır. Buna yukardaki soruda değinildi. Ikinci önemli yanlışlık Türkiye düzenini teknolojiden soyutlamaktır.

Tarihli teknoloji, tarih içinde gelişen teknoloji, üretim güçlerinin bir parçası olarak üretim ilişkilerini belirler. Aynı zamanda, ekonominin karşılaştığı sorunları ortaya çıkarır. Sorunlar gündeminin düzenlenmesinde teknoloji önemli bir etkendir.

Bu söylenenler teknolojinin bağımsız, belirleyen bir öğe olduğu anlamına gelmez. Genel olarak söylenebilecek, teknolojinin de gündemini ekonominin sorunlarından almasıdır. Bu, tartışmasız kabul edilmelidir. Yalnız, teknolojinin genel olarak gelişimi bu olmakla birlikte, özel olarak ve özellikle teknoloji geliştirmede gerilerde kalmış ülkeler bakımından durum farklılıklar gösterir. Gelişmiş teknoloji, kapitalistleşme sürecine sonradan girmiş ülkeler için önemli sorunlar çıkartır.

Bu gerçeğin iki vargısı vardır: Birincisi, emperyalist etki ileri teknolojinin monopolünü elinde bulundurduğu için, daha ucuza üretilen mallarla, bağımlı ekonomilerin gelişmesinin karşısına bir engel olarak ortaya çıkar. Emperyalist etkilere, etken duvarlar çekmeden kalkınma olanağını ortadan kaldırır. Serbest ticaret ve her ülkenin karşılaştırmalı olarak en avantajlı olduğu alanlarda uzmanlaşması ilkesi, ileri teknolojinin monopolünü sürdürmekten başka bir sonuç doğurmaz.

Ikinci vargı, kalkınmanın ve özellikle hızlı kalkınmanın gereğinin ileri teknoloji kullanmak olduğudur. Yalnız ileri teknoloji hem büyümüştür ve hem de kendi arasında kenetlenmiştir. Bu bakımdan büyük birimleri ve birimler bütününü almayı ve uygulamayı zorunlu kılar. Bu, kalkınmak için ileri teknoloji almak zorunluluğunun kalkınmak için hızlı kalkınmak zorunluluğuna dönüşmesi demektir.

Fakat daha önemlisi her ticarî kapitalin doğrudan ve kolaylıkla sanayi kapitaline dönüşemiyeceğini gösterir. Ticarî kapitalin sınaî kapitale dönüşmek için belirli büyüklüğe ulaşması gerekir. Marx bunu yüz yıl kadar önce şöyle ortaya koymuştur: «Kendini kapitaliste dönüştürmek isteyen her para veya meta sahibinin kontrol etmesi gerekli minimum değer toplamı, kapitalist üretimin gelişiminin çeşitli aşamalarıyla birlikte değişir ve belirli aşamada, üretimin özel ve teknik koşulları nedeni ile, çeşitli üretim alanlarında değişiktir. Kapitalist üretimin en başında bile, bazı üretim kolları, tek tek kişilerin ellerinde henüz toplanmamış bir minimum kapital gerektirir. Bu, kısmen, Colbert zamanındaki Fransa ve çağımıza dek birçok Alman Devletinde olduğu gibi özel kişilere devlet sübvansiyonu verilmesine, kısmen de bugünkü modern anonim şirketlerin öncüsü olan ve sanayi ve ticaretin bazı kollarının sömürüsü için yasasal monopola sahip sosyetelerin kurulmasına yol açar.» (K. Marx, Kapital, I. c., s. 309)

Aradan geçen zamanın bu sorunu daha da derinleştirdiği bilinmelidir. Teknolojinin bütünleşmesi ve birimlerin büyümesi devamlı bir süreçtir. Bu durum en ileri kapitalist ülke için ayrı bir sorun yaratmayabilir. Çünkü bu ülkelerde teknoloji gelişirken tek tek ellerde biriken ticarî kapital de büyümektedir. Dolayısıyle ikisi arasında ayrılık zaman içinde artmayabilir.

Bu tartışmaya bir üçüncü boyutun daha eklenmesi gereklidir. Bu da endüstriyel devrimin ilk ortaya çıkışında, sanayi dışındaki alanlarda kârlılık oranlarının sanayideki kârlılık oranına göre, ki bu ilk anda potansiyel olabilir, düşüşü söz konusudur. Başka alanlarda kârlılık oranının görece yüksekliğinin ortadan kalkışı, kapitalin sanayiye geçişinde itici bir güç oynar. Bu, kapitalistleşme sürecine geç girmiş birçok ülke için söz konusu değildir. Bunun sonucu olarak da, başka kesimlerdeki sermayenin ye-

ni «mahreçler» arama sorunu keskin bir düzeye erişmez.

Devletçiliği bu dayanaklara oturtmak gerekir. Devletçilik böyle bir anlayış içinde, belirli bir sınıfsal yapının ileriye atılış aracıdır ve ileriye atılış biçimidir. Sonraki gelişmeler bunun böyle olduğunu göstermiştir.

Soru 70 : Tarihi kimler metalaştırdı?

Tarihsel süreç bir metalaşma sürecidir. Tarih içinde ürünler metalaşır. Fakat sadece maddesel ürünler değil. Her şey : işgücü ve bu arada tarihin kendisi.

Sınıflı toplumlarda tarihin metalaşması kaçınılmazdır. Engels bunu olanca açıklığı ile ortaya koymaktadır : «Burjuvazi her şeyi metaya çevirir, bu arada tarihi de. Doğası gereği, varolma koşulları gereği, bütün metaları çarpıtmak onun (burjuvazinin) ayrılmaz özelliğidir. O (burjuvazi) tarihi de çarpıtmıştır. İçinde tarihin çarpıtılmasının burjuvazinin yararlarına ençok uyduğu çalışmalara, her şeyden daha çok ücret ödenir.» (Arhiv Marksa i Engel'sa, t. x. M, 1948, s. 104)

Cumhuriyet tarihinin ekonomik oluşumunda en önemli olay devletçilik deneyidir. Bu bakımdan cumhuriyetin ekonomik politika tarihi yazılırken, en ilginç sorun burada yatar. Bir başka deyişle tarihin çarpıtılması en çok burada kendini göstermelidir ve gerçekten de gösterir.

Bu sınırlar içinde cumhuriyet tarihinin metalaştırılması işlevi «Kadro» dergisi çevresinde toplananlara düşmüştür. Kadrocu'lar omuzlarına düşen bu görevi büyük bir içtenlikle yüklenmişlerdir. Özellikle iki noktayı vurgulamışlardır. Bunlardan birisi o zamanlar Türkiye düzeninde bir «sınıflar harmonisi» olduğudur. İkincisi ise devletin sınıflardan bağımsız, «sınıflar üstü» bir özellik taşıdığıdır.

Bütün bunların sonucu olarak da Türkiye düzeninin «ulusal» bir düzen olduğu ve ulusal düzen olmanın ise her türlü sınıfsal özelliklerin önemini kaybettirdiğidir.

«Kadro» bunu yaymıştır. Kadro'da devrin yöneticileri yazmıştır. Sınıf harmonisi olduğunun iddia edildiği dönemde gerçekten sınıf harmonisi kurulmaya çalışılmıştır: İşçi hareketlerinin ve de grevlerin, cumhuriyetin başından beri devam eden eylemlerin, sonunun alınma dönemi 1935'lerdir. Ve de sınıf harmonisinin var olduğu dönemde, sadece, mülkiyetli sınıfların doğuşu güçlendirilmiştir: Toprak ürünlerinin fiyatları desteklenmiş; kamu yapımlarının çoğu özel kişilerin müteahhitliğine bırakılmıştır. Türkiye'nin ilk büyük kapitalistleri, kuşkusuz, devletçilik döneminin birincil ürünleridir. Ve bütün bunlar yapılırken, devletçilik düzeninin, kapitalist özel girişim özgürlüğü ile hiçbir ilgisi olmadığı ileri sürülmüştür.

Bugün bile, «Ah o mutlu günler» özleminin bazı çevrelerde canlılığını hâlâ saklı tutmasında Kadro'cuların katkısı gerçekten inkâr edilemez.

Sınıflı toplumlarda, tarihi metalaştıranlar sadece tarihi yazan veya yorumlayanlar değildir. Onu yapanların katkısı da azımsanamaz. Bunların konuşma, hatıra v.b. bildirilerinde, tarih kişilerin anlaşılmaz, genellikle hiç bir temele dayanmayan itişmelerinin ve de yanılgılarının öyküsünden başka bir şey değildir. Bu yüzden de, tarihi yapanların, gelecek tarihçilere bırakmak istedikleri belgeler arasında, özellikle kaybedenler için «çok çalışkandı, vefakârdı; yazık oldu asıldı.» veya «cesurdu, vatanını çok severdi, beraber çalışmaktan büyük haz duymuşumdur; yazık oldu asıldı.» gibi deyişleri görmek mümkündür. Sanki asma işini Adam Smith'in «gizli eli» yapmaktadır; ya da bunlar bu zahmetli işi kendileri üstlenmektedir.

Bunlar soğukkanlılıkla, belki bilinçsiz bir bilinçle fakat mutlaka düşünülerek bırakılmış mirastır. Asıl değerli olan düşünülmeden ve de kızgınlıkla söylenen sözlerdir. Bunlar son derece kıymetli mirastır. Örneğin 1950-60 döneminin ünlü petrol kanununun mecliste tartışılması sırasında İ. İnönü'nün savunma biçimi son derece ilginçtir. O zamanın parlamento çalışmalarını dikkatle ve yakından izlemiş olan şair ve gazeteci Mehmed Kemal, 1960'dan sonraki bir yazısında şu bilgiyi vermektedir: İ. İnönü bu kanunun çıkmaması gerektiğini anlatıp, karşısındakileri ikna edemediğini görünce, Demokrat Partili mebusların oturduğu sıralara döner ve kızgınlıkla «eğer bunu kanunlaştırırsanız, fındık bahçelerinizden olursunuz» der.

Kurtuluş savaşının bu önde gelen kişisinin düşünce sistemi içinde, Türkiye'yi yönetmede bahçelerden olmanın endişesinin yeri büyüktür. Emperyalizmin tehlikesi karşısında harekete getirilmesi gerekli korku budur. Bu, anlaşılan, söz konusu kişinin, somut deneyimlerinin bir sonucudur. Yalnız yine de tarihle sınırlı kaldığı sonradan anlaşılmıştır. Sonradan anlaşılmıştır ki, aradan geçen zamanda önemli değişiklikler olmuştur. Bir kez, emperyalizm artık mecbur kalmadıkça, fındık bahçelerini işgal etmemektedir. Aynı amacı daha «nazik» yöntemlerle gerçekleştirmektedir. İkinci olarak, aradan geçen zamanlarda, Türkiye yönetimindeki mülkiyetli sınıfların içinde bahçe sahiplerinin egemenliği zamanla erimeğe yüz tutmuştur. Başka mülkiyetli sınıfların ortaklığı artmıştır. Bunların doğuşunda, İ. İnönü'nün uygulamaları birinci etkendir. Fakat İ. İnönü'nün bu değişiklikleri anlaması için tekrar iktidara gelmesi gerekmiştir. Ve iktidara geldiğinde, daha önce kaldıracağını iddia ettiği kanunu, kaldırmayı bırakınız, sadece yenilerini eklemiştir.

Eylem herkes için öğreticidir. Sadece mülkiyetsiz olanlar için değil.

Soru 71 : Cumhuriyetin ekonomik yapısı hangi dönemlerde incelenebilir?

1920 Devriminden bugüne dek geçen dönemin ana çizgilerinin ortaya konulması gerekmektedir. Bu, bugünü anlamak için bir zorunluluktur. Bu zorunluluğu yerine getirmek için geçen zamanı bazı bölümler içinde düşünmek yararlı olacaktır.

Genellikle dört dönemden söz etmek mümkündür. Birici dönem, 1932'ye kadar sürer. Ikincisi 1946'da biter. Üçüncü dönemin sonu olarak 1960 alınabilir. Dördüncü dönemin henüz sonu gelmemiştir.

Sadece Türkiye'nin değil, herhangi bir ülkenin de gelişimini dönemlere ayırmak oldukça söz götürür bir girişimdir. Böyle bir çaba devamlılık düşüncesine gölge getirir. Fakat yine de yarar vardır. Birkez zaman aralıklarının daha açıklık kazanması olanağını doğurur. Ayrıca, ters bir görünüşle, devamlılığı daha da belirgin yapabilir.

Şöyle ki, ilk dönem genellikle liberal dönem olarak adlandırılır. Devlet yardımı ile canlandırılmağa çalışılmış bir liberal dönemdir, bu. Devletin yardımı ile özelcilik politikası izlenmiştir. Ikinci dönem, devletin ekonomiye yoğun olarak ve doğrudan girdiği dönemdir. Bunu izleyen dönemde ekonominin dış dünya ile bütünleştiği görülmektedir. Devletçilik dönemini dışa açılış dönemi izlemektedir. Devletçilik dönemi bir dışa kapanış dönemidir ve bunu açılış izlemektedir. Eğer bir insan rastlantıyı bir kenara iterse, bu ardışıklığın üzerinde durmak zorundadır ve arada bir neden-sonuç ilişkisi olup olmadığı sorunu üzerinde düşünmek durumundadır. 1960'dan sonraki dönemin, izlenen politika bakımından, özelliği ise, «yüzeyde daha önceki politikaya tepki; temelde devam» olarak özetlenebilir.

Soru 72 : 1923-1932 döneminin ana çizgileri nelerdir?

Bu dönemin temel çizgisi devletin de katılması ile kapitalistleşme sürecini hızlandırmağa çalışmaktır. Tarımda ve tarım dışında bu çizgi nesnel bir görüntü olarak ortaya çıkar. 1925'de başlayan kadastro çalışmaları, 1926'daki Medeni kanun toprak üzerinde mülkiyetin yasasal olarak perçinleşmesine, ve dolayısıyle de toprağın sahip değiştirme olanağına kavuşmasına imkân vermiştir. Bu çabalarla toprak değişim konusu olabilmiştir. Aynı biçimde aynî olarak alınmakta olan aşar kaldırılmıştır. Bunun yerine para ile ödenmek mecburiyeti olan ve araziye göre alınan bir vergi konmuştur. Nitelik bakımından bu değişim, tarımda metalaşma sürecini artıracak özdedir. Bu vergi değiştirmesi ile tarım kesiminin piyasa ile temas zorunluluğu artmış olmaktadır. Çünkü artık, verginin ödenmesi için ürünün önce pazara getirilip, para ile değiştirilmesi gerekmektedir. Yalnız nitelik bakımından önemli olan bu gelişme, nicelik bakımından büyük düzeylere ulaşamamıştır. İktidarın o zamanki yapısı, yeni verginin önem kazanmasını önlemiştir.

Tarım dışı kesimde kapitalistleşme sürecinin önemli bir yapıtı 1924'de kurulan İş Bankası'dır. İş Bankası özel girişimcilere kredi vermek amacı ile kurulmuştur ve giderek bu amacı aşarak özel girişimlere doğrudan katılmıştır. 1925 yılında ticaret ve sanayi odalarının kurulmasına imkân veren kanun çıkmıştır.

Dönemde yabancı sermaye için sık sık davetiye gönderilmiştir. Yabancı sermayeden istenen tek koşul onların ülke kanunlarına uymasıdır. Yabancı sermayeye monopol verilmekten çekinilmemiştir. Örneğin, tuz, petrol ve benzin monopolü Amerikan firmasına, kibrit ve çakmak monopolü bir Türk-Amerikan firmasına, alkol ve içki monopolü bir Polonya firmasına verilmiştir. Bunların birinin karşılığında

10 milyon dolar borç alınmıştır.

Lozan antlaşması 1929'a kadar Türkiye yönetiminin koruyucu gümrükler koymasını önlemiştir. Anlaşmaya göre, Türkiye gümrükleri, 1929'a kadar son Osmanlı gümrükleri düzeyinde tutmak zorundadır. Bu bakımdan 1929'a kadar kapılar açıktır. Yalnız, bu böyle olmakla birlikte, hükümet bu eksikliği gidermenin yollarını bulmuş ve bu yolları cömertçe kullanmıştır. 1927'de çıkarılmış olan Sanayii Teşvik Kanunu gerekli olanakları getirmiştir. Buna göre :

a) Devlet, özel kişilerin fabrika kurmaları için gerekli araziyi ücretsiz olarak verecektir; gerekirse böyle arazileri istimlâk edecek ve özel kişilere bağışlayacaktır.

b) Fabrika ile ana sistem arasında telefon, telgraf hatları ücretsiz olarak çekilecektir.

c) Geniş bir vergi muafiyeti uygulanacaktır.

d) Yatırım makina ve hammaddeleri gümrük vergisiz ithal edilecektir.

e) Kamu nakliyat tarifelerinde tenzilât yapılacaktır.

f) Üretimin değerinin % 10'una kadar prim verilecektir.

h) Kamu kuruluşları, özel girişimcilerin ürettikleri malların fiyatı ithal fiyatından % 10'dan daha yüksek değilse, özel girişimcilerden almak zorundadırlar.

Bunun dışında kamu özellikle nakliyat kolunda yatırımlara girişmiştir. Buradaki yapım işleri daima özel kişilere verilmiştir.

Bu dönemin ana çizgileri bir Birleşmiş Milletler yayını deyişi ile şöyle özetlenebilir : «1920'lerin sonlarına kadar, hükümetin politikası, kendi yatırımlarını, başta demiryolu olmak üzere sosyal sabit sermaye ve nakliyat alanlarına sınırlayarak, özel girişimleri canlandırmak olmuştur. 1925'de aşarın kaldırılması ile, ki Osmanlı İmparatorluğunda temel gelir kaynağı idi, vergi yükü azaltılarak tarım desteklenmiş oldu. 1927'den sonra sanayi, vergi ve

gümrük muafiyetleri ve fabrikalar için karşılıksız arazi verme gibi, yeni işletmelere geniş kolaylıklar getiren Sanayinin Teşviki Kanunundan yararlandı. Şeker fabrikalarının kurulması için özel ayrıcalıklar verildi. Ticarî ve sınaî girişimleri finanse etmek için İş Bankası kuruldu. Ve bütün bunlara ek olarak, hükümet 1929'da gümrük otonomisini kazanınca, yerli üretime çok kuvvetli himaye sağladı.» (The Development Manufacturing Industry in Egypt, Israel and Turkey, U.N., s. 7)

Soru 73 : Devletçiliğe geçiş nasıl oldu ve nasıl gelişti?

Devletçiliğe geçişin anlaşılması için en az şu olguların sıralanması gerekir :

a) 1929'da başlayan dünya ekonomik bunalımı hemen Türkiye'yi etkisine aldı. İhracat düştü ve ödemeler dengesi sorunu ortaya çıktı. Daha önce hükümetin Osmanlı borçlarını ödemeyi kabullenmiş olması ve 1929'dan itibaren borç taksitlerinin başlaması bu sorunu derinleştirdi.

Fiyatların düşmesi özellikle pamuk ve tütünde üretimi düşürdü.

b) Yabancı yatırımcılar, umutları boş çıkardılar ve Türkiye'ye gelmediler.

c) Sanayii teşvik kanunundan binden fazla girişimci yararlanmakla birlikte, ortaya çıkan durum tatmin edici olmaktan uzaktır.

d) Sovyet sisteminin ilk başarıları işitilmeğe başlandı ve kapitalist dünya ekonomik bunalımla birlikte kamunun ekonomik yaşantıya doğrudan girişini zorunlu gördü ve girdi.

e) Gümrük bağımsızlığı konusundaki Lozan'ın sınırlayıcı hükümleri 1929'da yürürlükten kalktı.

Bu gelişmelerle birlikte «güdümlü ekonomi» kavramı tartışılmağa başlandı. 1935'de devletçilik Halk Partisinin programına alındı ve devlet girişimciliğinin özel kesimin yapamayacağı işlerle sınırlı olması koşulu kaldırıldı. Sanayii Teşvik Kanunu değiştirilerek bu kanundan yararlanmak bazı koşullara bağlandı

a) Eğer yerel arz, talebi karşılıyorsa, yeni girişimler bu kanundan yararlanamayacaklar.

b) Yerel hammaddeler öncelikle kullanılacak.

c) Daha çok işgücü kullanmak amaç olacak.

Bunun dışında, dış ticarette kahve, çay, şeker monopolleri kuruldu; içerde ulusallaştırma girişimleri başladı. 1933 yılına kadar Anadolu, Mersin-Adana, Mudanya-Bursa, Konya-Fevzipaşa demiryolları satın alındı. Toplam olarak 1667 kilometrelik demiryolu için 158 milyon lira ödendi. Ayrıca elektrik, havagazı ve tramvay işletmeleri ulusallaştırıldı.

Sonradan Sümerbank'a dönüşecek olan ve dönemde etkili rol oynayacak olan sanayi ofisi kuruldu. İmalâtta gider ve fiyatları kontrola imkân veren bir kanun çıkartıldı. Dönemin sonlarına doğru ise millî korunma kanunu çıkartıldı. Bu kanun ile hükümete, özel üretimin her yanı ile uğraşmak ve müdahale etmek yetkisi veriliyordu.

Millî korunma kanunu üzerinde kısaca durmak gerekir. Bu kanun, sınıflı bir toplumda kamu ekonomik müdahaleciliğinin ilginç bir örneğidir. Başka yerlerde, özellikle Sovyetler Birliğinde, bu kanun üzerine kitaplar yazılmışken, Türkiye'de kanun üzerine hiç eğilinmemiş olması ayrıca ilginçtir. Sınıflı toplumun, sınıflı «biliminin» bu uygulamayı belleklerden silmek için özel çaba harcaması, ya da onu sessizliğin karanlığına itmesi sürpriz sayılmamalıdır.

Kanun 1940'da çıkar. Bir-iki yıl sonra da meşhur Sanayii teşvik kanunu kaldırılır. Bu, kanunu, ekonomik düze-

nin, daha doğru bir deyişle, özelci ekonomik düzenin tek egemeni yapar. Kanun, bütün özel faaliyetleri, —madencilik, sanayi, dağıtım— halkın ve savunmanın gereklerine göre düzenlemeyi amaçlar. Hükümet, özel üretimin nasıl olması gerektiğine, hangi fiyatla satılması gerektiğine karar verebilir. Dahası var: Hükümet, özel üretimi, gider üzerinden ve bu gidere eklenecek belirli bir kâr ile satın alabilir. Satış, hükümet istediği sürece, mecburîdir. Hükümet bunları satın alır ve dağıtımını istediği gibi yapar. Sümerbank ve Etibank tekstil ve kömür ve cevherlerde bu alım işini üstlenmiştir.

Bu kanuna göre dağıtım ile ilgilenmek üzere, Kömür Satış ve Tevzi Müessesesi, Petrol Ofisi gibi kuruluşlar yaratılmıştır. Ticaret Bakanlığında, bir dağıtım müsteşarlığı ve dağıtım örgütü yaratılmıştır. Bu örgütün, sandıklar biçiminde mahallelere kadar kol salması önerilmiştir.

Kanun özel işletmelerin genişlemesine karşı bir davranış taşımamıştır. Tam tersine onların hammadde ihtiyaçlarını ve dağıtımını bir düzen içinde sağlamayı başarmıştır. Kârlarını garantilemiştir. Garantilediği sadece bu değildir: Kanun mecburî çalışmayı kanunlaştırmış ve çalışma saatini 13 saatin üstüne çıkarmıştır.

Kanun sınıflı bir toplumda planlamanın ne olacağına çok değerli bir örnek getirmiştir. Bu örneğin, 1936'dan itibaren Almanya'da izlenen düzenleme ile karşılaştırılması, aradaki paralelliklerin ortaya konması daha da ilginç açıklamalara yol açacaktır. Bu, yapılması gerekli bir çalışmadır.

Soru 74 : İlk planların amacı ne idi?

1930'larda iki plan yapıldı. Bunlar ekonominin tümünü kapsamayan sanayi planları idi. Bunlara, bugün anlaşı-

lan anlamda plan demek güçtür. Çünkü bütünleyici bir özelliğe sahip değildiler ve birimler arasındaki bağlar üzerinde durulmamıştı. Sadece, kurulması düşünülen fabrikalar incelenmiş ve bunlar belirlenmişti. Birinci plan 20 yeni fabrikayı, ikinci plan ise 100 yeni fabrikayı amaçlıyordu. Bunun dışında, miktar olarak, ne kadar ek işgücü kullanılacağı, kaç ton-kilometre ek taşıma olacağı, ne kadar pamuk gerekeceği v.b. konularda amaçlar ortaya konmuştu.

İlk planların böyle olması, onların değerini ne azaltır, ne de artırır. Planların biçimsel özellikleri, onların oluştukları tarihsel koşullardan bağımsız olarak düşünülemez, düşünülmemelidir. Önemli olan amaçlardır ve bu amaçlara yaklaşma derecesidir. Örneğin ilk endüstrileşme planı şu çizgilere sahip olmuştur

a) Yerli hammadde kullanmak;

b) Tüketim araçları üretimine öncelik vermek;

c) Yeni fabrikaları bölgesel olarak dağıtmak.

Somut olarak, el atılması öngörülen kollar şöyle olmuştur: a) çimento, cam ve şişe; b) demir; c) kükürt; d) kâğıt ve selüloz; e) kimya; f) tekstil; g) şeker. Bu kollardaki yirmi kadar fabrika için, 45 milyon liralık yatırım düşünülmüştür. Yatırımın üçte birinin faizsiz, Türk parası, daha doğru bir deyişle, Türk malı ile ödenebilecek Sovyet kredisi ile sağlanmasında anlaşılmıştır. Sovyet makina ve teknisyenleri ile Kayseri ve Nazilli tekstil fabrikaları kurulmuştur. Kayseri fabrikası, zamanında, Türkiye'nin çevresindeki en büyük tekstil fabrikası olmuştur.

Yatırımın küçük bir bölüğü, İş Bankası aracılığı ile özel kesimden sağlanmıştır. Bu katkı, Keçiborlu kükürt işletmelerine yönelmiştir. Geriye kalan, bütçeden Sümerbank ve daha sonra Etibank'a aktarılan kaynaklardır.

Birinci Beş Yıllık sanayileşme planı 1932'de hazırlanmış, 1934'de onaylanarak yürürlüğe girmiştir. 1936'da İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı hazırlanmış, ve bu plan

1938'in sonlarına doğru onaylanarak yürürlüğe girmiştir. İlk planın amaçlarının miktar olarak gerçekleştirildiği söylenemez. İlgili dönemde ancak yarısı gerçekleştirilebilmiştir. Bölgesel denge amacı ise sadece kâğıt üzerinde kalmıştır. İlk plan ve de ikincisi görece olarak geri doğuya ve doğunun da özellikle geri yörelerine el atamamıştır.

İkinci endüstrileşme planının, birincisinden en önemli ayrılığı ağır sanayiye verilen önceliktir. Demirçelik ve makina kollarındaki ilk atılımlar, ikinci planın ürünleridir. Bununla birlikte, şeker, tekstil v.b. tüketim araçları üretimine de devam edilmiştir. İkinci plan da, birincisi gibi, bölgesel dengeyi kurmayı amaçlamış, fakat yine de bu amacın çok uzağında kalmıştır. Erzurum, Sivas gibi geri bölgenin en ileri noktalarında birkaç fabrika ile yetinmiştir.

İkinci planın birincisinden daha belirgin özelliği, ilk plandaki Sovyet işbirliğinin ortadan kalkmasıdır. Bunun yerini İngiliz teknik yardımı ve bir ölçüde de sermayesi almıştır. İkinci plan, bu bakımdan, Türkiye'nin dış politikasındaki dönüşün ilk habercisi ve göstergesidir. Bu dönüşü ikinci savaş sonunda aramak yanıltıcıdır.

Soru 75 : Devletçilik ne getirmiştir?

Devletçilik bir ileriye yürüyüş dönemidir. Fakat her bakımdan : Hem gelir göstergeleri bakımından, hem üretilen ürünler cinsinden, hem ulaşılan iş bölümü ve hem de kapitalistleşme açısından.

Devletçilik döneminde üretilen malları saymak gereksiz. Bugünkü kamu kuruluşlarının çoğu o zamanın damgasını taşır. Bunlar gözle görülür şeylerdir. Asıl gözle görülmeyen ve fakat duyulabilen olgular üzerinde durmak gerekir. Bunların bazılarının dolaylı yollarla ortaya konması zorunludur.

Ulusal gelir göstergeleri her zaman en az güvenilir göstergelerdir. Üstelik, bunlar sonradan hesaplanırsa, bu daha da doğrudur. Bununla birlikte ve bu sınırlar içinde şu söylenmelidir : 1935-1939 döneminde ulusal gelirin artışı örneğin 1929-34 dönemine göre üç misli kadar artmıştır. % 2,3'den % 6,5'a çıkmıştır. 1938 yılında, 1929'a göre sanayi üretimi % 80 artmıştır. Aynı dönemde büyük sanayiin artışı % 152 olmuştur.

Bununla birlikte devletçilik, tüketim mallarında bile kendi kendine yeter bir ekonomi kuramamıştır. P. P. Moiseev'in düzenlediği aşağıdaki tablo bunu göstermektedir.

BAZI MALLARDA YERLİ ÜRETİM VE İTHALÂT 1938-39
(1000 ton)

	Yerli üretim	İthalât	Toplam	Yerli üretim oranı %
Pamuklu Dokuma	12.1	10.5	22.6	53.4
Pamuk İplik	21.2	5.3	26.5	80.0
Yün İplik	5.5	0.9	6.4	86.0
Şeker	68.5	44.7	113.2	60.5
Kâğıt ve Mukavva	8.7	10.4	19.1	45.5

Kaynak : İ. V. Alibekov, Gosudarstvennıy Kapitalizm V Tyrtzii, içinde, s. 111.

Bunun dışında, İkinci Savaşa kadar, toplam sanayi içinde kamu kesiminin payı artarken ikinci savaşla birlikte bu eğilim tersine dönmeğe başlamıştır. Aşağıdaki tablo bu yeni eğilimi göstermektedir.

SANAYİ ÜRETİMİNİN DAĞILIMI ; YÜZDE OLARAK

	1939	1941	1944	1945
Devlet fabrikalarının katkısı	25.7	26.7	23.9	24.1
Özel fabrikaların katkısı	34.3	31.7	43.5	43.1

Küçük Meta Üretimi	40.0	41.6	32.6	32.8
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak : Vedat Eldem, Le Revenue National de la Turquie'den aktararak, İ. V. Alibekov, s. 119.

Yukardaki tablonun telkin ettiği gibi fabrika yöntemini kullanan özel kesim sanayi küçük meta üretiminin yerini almağa başlamıştır. Ayrıca, sanayi kesiminde, kamu ve özel birlikte, toplulaşma düzeyi artmıştır. Fakat asıl önemli değişme böyle bir gelişmenin tarım üzerine etkisidir. Tarımsal kaynakları işlemeye başlayınca, doğrudan doğruya değişim konusu olan teknik bitkilerin artışı kaçınılmazdır. Aşağıdaki tablo bu gelişmeyi göstermektedir.

TEKNİK BİTKİLERİN ÜRETİMİ
(ton)

	Tütün	Pamuk (saf)	Keten (lif)	Kenevir (lif)	Şeker pancarı
1927	47532				23935
1928	43035	38905	2931	—	62900
1929	36503	81800	2851	—	54900
1930	47211	69800	10572	—	89900
1931	51111	54200	3627	—	256000
1932	18040	65900	4218	—	148000
1933	40148	20100	4834	2368	181500
1934	35678	28600	6920	5519	6500
1935	36004	35100	2765	5817	445664
1936	74059	52228	6097	10906	454206
1937	72677	51068	8617	9683	322705
1938	58800	140352	8433	7647	290109
1939	65434	171377	8513	7201	634978
1940	71357	63950	6516	6344	552829
1941	54654	77155	11146	10397	589690
1942	61283	64184	6600	835	450920
1943	52458	74055	8342	6604	656646
1944	61387	53392	7393	8977	613355
1945	69599	58916	1849	8817	566555

Kaynak : Çeşitli İstatistik Yayınları.

Soru 76 : Kapitalist dünyaya açılış ne zaman başladı ve nasıl gelişti?

Devletçiliğin getirdiklerini ve yönünü anlamak için üçüncü plandan söz etmek gerekir. Bu plan hazırlanıp, 1947 ekiminde yardım etmesi mümkün ülkelerin Ankara'daki temsilciliklerine dağıtılmıştır. Bu boşu boşuna yapılmış bir hareket değildir. Çünkü planın gerçekleşmesi için 3.7 milyar T.L. harcanması öngörülmektedir ve bunun yarısı döviz cinsinden ödenecektir. Başka bir deyişle planın gerçekleşmesi için, planın hesaplarına göre 648 milyon dolarlık dış yardım gerekmektedir. (E. Günçe, Early Planning Experiences in Turkey, Planning in Turkey içinde, s. 24). Bu dış yardım düşüncesinin planın bütün hazırlıklarını ciddî biçimde etkilediği anlaşılmaktadır. Plan özel girişim için eylem özgürlüğü sağlamayı amaç edinmiştir. Planda harcamaların % 20.6'nın doğrudan doğruya tarıma gitmesi öngörülmektedir. Bunun dışında, tarıma yardımcı alanlara ayrılacak kaynaklar % 59.7'dir. Metalurji, çimento ve madenciliğe ise, sırasıyla, % 3.4, % 0.6 ve % 1.6'dır.

Bu plan uygulanmamıştır, fakat havada da kalmamıştır. 1946 yılında R. Peker hükümetinin programında, ekonomik alanda temel dikkatlerin, özel inisiyatifin desteklenmesine döneceği belirtilmektedir. C.H.P. nin 1947'deki programında da kamu işletmelerinin planlarının, özel kapitale tam güvenlik verecek biçimde hazırlanacağı önerilmektedir. Özel endüstrinin, hükümet koruyuculuğu ve yardımından yararlanacağı söylenmektedir. Aynı yılda Türk parasının koruma düzeninde değişiklik yapılarak yabancı sermayenin girişi ve kâr çıkarışı kolaylaştırılmaktadır.

Gelişmelerin görünüşü 1950'den önce Türkiye'ye gelip raporunu 1950 seçimlerinden sonra yayınlayan Dünya Bankası'nın gözü ile (IBRD : The Economy of Turkey) şöyledir :

a) Türkiye'deki düşük gelir düzeyi yatırımlara ayrılabilecek kaynakları büyük ölçüde sınırlamaktadır. Türkiye'de özel biriktirim küçüktür ve gelir önemlice artıncaya kadar düşük kalacaktır.

b) Endüstriyel gelişmeye, tarımın aleyhine olarak, verilen ağırlık çok fazla olmuştur. Tarım öne çıkmalıdır. Tarımda verimlilik artırılmadıkça, endüstri için gerekli besin ve işgücü sağlanamaz.

c) Türkiye'de yatırımların dağılımının uygun mekanizması yoktur. Özel girişim düzeninde, ekonomideki bir hata, iflâsla sonuçlanacağı için kendiliğinden ortadan kalkar. Kamu işletmeciliğinde ise hata, hata olarak kalır.

d) Hükümetin malî politikası, para çıkarımı, emlâkçiliği, ithalâtçılığı kârlı hale getirmiştir.

e) Eğitim endüstrinin gereksinmelerine ayak uyduramamıştır. Eğitimin her alanında uzmanlaşma ihmal edilmiştir.

Dünya Bankasının görüşü ile, üçüncü planın çizgileri ve yapılmak istenenler arasındaki paralellik açıktır. Ve sonraları bu paralellik somuta dönmüştür. Tarıma verilen önemi aşağıdaki tablo göstermektedir.

TARIM TOPRAĞININ GELİŞİMİ (1000 hektar)

	Ekili toprak	Nadas	Toplam
1934	6.882	3.674	10.556
1936	7.941	3.674	11.615
1938	8.463	4.695	13.158
1940	9.610	4.550	14.160
1942	9.555	4.565	14.120
1944	8.170	4.814	12.984
1946	8.413	4.680	13.093
1948	9.477	4.423	13.900
1950	9.868	4.674	14.542
1952	11.775	5.586	17.361
1954	13.775	6.408	19.616
1956	14.556	7.897	22.453

1958	14.764	8.001	22.765
1960	15.305	7.922	23.227

Kaynak : İstatistik Yayınları.

Ekilen toplam topraktaki artışta, 1946'dan önce ve sonraki dönemlerin karşılaştırılması çok ilginç bir tablo çıkarır ortaya. 14 yıldaki 10 milyon hektarlık artışın onda bir kadarı hükümetin yapmış olduğu toprak dağıtımı ile açıklanabilir. Diğerleri hazineden ve köy orta malından yapılan «özelleştirmedir». Bu dönem, topraktaki özel mülkiyetin yaygınlaşma dönemidir. Bu dönem, hazine topraklarının özel kişilerin eline geçtiği, mer'a ve otlakların özelleştirilerek tarıma açıldığı dönemdir. Bu dönem, özellikle 1956'lara kadar, traktöre hücum dönemidir. Traktörü olanın özelleştirmeden payını aldığı dönemdir.

Dönemin diğer bir özelliğini görmek için aşağıdaki tablonun verilmesi gerekir.

AMERİKAN EKONOMİK YARDIMI (milyon Dolar)

A.B.D. Bütçe Yılı	İktisadî kalkınma Savunma Desteği Hibe	Kredi	P. L. 480 Besin Artıkları	Diğerleri	Toplam
1949	1.2	38.0	—	9.8	49.0
1950	16.1	35.8	—	9.7	61.6
1951	32.2	—	—	5.8	38.0
1952	58.8	11.2	—	1.0	71.0
1953	55.0	—	—	2.5	57.5
1954	46.0	—	—	2.7	48.7
1955	55.0	20.0	26.6	0.6	102.2
1956	55.0	25.0	15.1	2.2	97.3
1957	55.0	25.0	68.8	3.3	152.1
1958	70.0	—	52.0	14.9	136.9
1959	100.0	—	34.7	42.4	177.1

1960	80.0	—	35.0	4.0	119.0
	624.3	155.0	232.2	98.9	1110.4

Kaynak Turkish Economic Statistics, USOM to Turkey, 1960, aktaran B. Tuncer; Milletler Arası İktisadî Yardımlar ve Kalkınma Meselesi, Ankara, 1963, s. 86.

Yalnız bu tablo eksiktir. Bunu tamamlayabilmek için dış dünya ile yapılan alış verişlerde fiyat hareketlerini görmek gerekir. Aşağıdaki tablo dış ticaretdeki kazanç-zarar bilançosunu özetlemektedir.

DIŞ TİCARET HADLERİ

	İhracat fiyat Endeksi	İthalât fiyat Endeksi	Ticaret hadleri
1956	113.7	89.8	126.6
1957	108.1	95.4	113.3
1958	101.7	99.0	102.7
1959	91.7	94.5	97.0
1960	82.3	93.4	88.1
1961	78.6	93.2	84.3
1962	81.6	91.9	88.8
1963	100.0	100.0	100.0
1964	95.4	100.0	95.4

Kaynak H. Çetin - Ü. Eğeci, Türkiye'de Ticaret Hadleri, s. 24

Görüldüğü gibi Türkiye'nin ihraç ettiği malların fiyatları düşme; ithal ettiği malların fiyatları ise yükselme eğilimi göstermektedir. Bunun sonucu olarak dış dünya ile olan değişim devamlı olarak Türkiye'nin aleyhine dönmektedir. Bu durumun ortaya çıkardığı sonuç şöyle de söylenebilir Eğer değişim 1956 fiyatları ile yapılabilmiş olsa idi, 1956—1964 döneminin toplam dış açık 398.9 milyon dolar olacaktır. Fakat gerçekte 1.338.4 milyon dolar olmuştur. Demektir ki, bu dönem içinde Türkiye sadece fiyatların aleyhine dönmesi sonucunda, 1 milyara yakın

doları kaybetmiş, zengin kapitalist ülkelere hediye etmiştir. Bu durum, dış yardımın önemli bir kaynağını göstermektedir.

Soru 77 : İç ticaret hadlerinin gelişimi nasıl olmuştur?

Bu gelişmenin olduğu dönemde, dış ticaret hadlerine olduğu kadar iç ticaret hadlerine de bakmak yararlı olacaktır. Bu, tarımsal ve sanayi malları arasındaki fiyat makasının görünümüdür. Aşağıdaki tabloda tarımsal mallar ile tarımcı nüfusun tükettiği endüstri malları fiyatları arasındaki ilişki görülmektedir. Tarımın üretim amaçları için aldığı malların fiyatları hesaba katılmamış olduğu için tablo eksiktir. Fakat yine de bir eğilimi göstermesi bakımından yararlıdır. Bu eğilim fiyatların tarımcılar lehine değiştiğini göstermektedir. Bu da hayret konusu olmamalıdır. Egemen güçlerin kuvvetli ortağı değişimi daima kendi lehine çevirmesini bilmiştir.

İÇ TİCARET HADLERİ

	Tarımsal Ürünler Fiyat Endeksi	Köy Geçinme Endeksi	İç Ticaret Hadleri
1950	31.6	45.7	69.1
1951	31.8	45.9	69.3
1952	34.0	48.5	70.1
1953	35.0	48.9	71.6
1954	33.9	49.8	68.1
1955	42.8	54.0	79.3
1956	48.2	60.2	80.3
1957	63.3	66.0	95.9
1958	70.7	78.1	90.5
1959	76.7	94.0	81.6
1960	81.1	95.3	85.1
1961	85.9	94.9	90.5

1962	94.3	95.7	98.5
1963	100.0	100.0	100.0

Kaynak Ü. Eğeci, Tarımın Ekonomik Kalkınmadaki Yeri, 1966.

Soru 78 : Tarımdaki fiyat artışlarından kim yararlanır?

Yukardaki cevapta söz konusu edilen eğilim sadece son yıllara özgü değildir. 1927'den bu yanı kapsayan bazı çalışmalar, özellikle 1929'daki bunalımdan sonra, ticaret hadlerinin bir eğilim olarak tarımcıların lehine işlediğini göstermektedir. Bu çalışmaların yöntemsel bakımdan söz götürmez olduğu söylenemez. Fakat hepsi biribirini desteklemektedir ve çelen çalışmalar henüz yoktur. Bu bakımdan gerçekçi göstergeler sayılabilir. Yalnız, böyle sayılırsa, hemen bir soru ortaya çıkmaktadır Bu eğilimden kimler yararlanır? Sorunun cevabı, bütün tarımsal ürünlerin tek tek sınıfsal çözümlemesinin yapılmasını gerektirir. Bunlar yapılmamıştır. Sadece oldukça önemli olan buğday ile ilgili durum tesbiti mümkündür. Buğday bir kanı verecektir.

Devleti buğdaya el atmağa iten nedenin büyük ekonomik bunalım olduğu anlaşılmaktadır. Bunalım ile birlikte buğday fiyatları görülmemiş düşüşler gösterince devlet, Ziraat Bankasını «buğday fiyatını korumak ve tanzim etmek» ile görevlendirmiştir. Bu olay 1932'de geçmektedir ve 1938 yılından beri Ziraat Bankasının yerini Toprak Mahsulleri Ofisi almıştır. Gerek Banka ve gerekse Ofis, kanunla verilen görevleri ancak büyük açıklarla yerine getirebilmişlerdir. Bunun nedeni, yüksek bir alış fiyatı ve alış fiyatı ile taşıma, depolama giderlerini gözetmeyen bir satış fiyatı politikası izlenmesidir.

Izlenen politikanın görünüşteki gerekçesi, hem üretici, hem de tüketiciyi korumaktır. Daha açıkçası yüksek fi-

yatlarla fakir köylü nüfusunun; düşük satış fiyatları ile de gelirinin önemli bir bölüğünü buğdaya ayırmak zorunda olan şehir nüfusunun yoksul tabakalarının korunduğu ileri sürülmektedir. Uygulanan politikanın uygulayıcıları ve savunucuları daima bu «yoksulları koruma» tezine sarılarak politikalarını sürdürmüşlerdir.

Fakat, izlenen politikanın iki dayanağının da gerçeklerle hiç bir ilişkisi olmadığını iddia etmek mümkündür. Yüksek alım politikasından büyük köylü kütlesinin yarar görmeyişi bir yana, önemli bir köylü bölüğü sadece zararlı çıkmaktadır. Ayrıca bu politikanın fiyatı, doğrudan ya da dolaylı olarak şehirdeki çalışanlara ödetilmektedir.

Önce işin şehirli nüfus ile ilgili yönü ele alınabilir. 1934 yılında çıkartılmış olan Buğday Koruma Karşılığı Kanununun gerekçesi ve metni izlenen politikanın yükünü kimlerin omuzlayacağını gayet açık bir biçimde göstermektedir. Bu kanun ile «un ve undan yapılmış maddeler buğday vergisine tabidir» ve bu kanun sadece kentsel bölgeler için geçerlidir. Kırsal yerlerdeki buğday değirmenleri bu verginin dışında tutulmuştur ve verginin örneğin 1934 yılındaki hâsılatının o yılki Banka açığının iki katı olacağı tahmin edilmiştir. Böylece kentsel bölgelerde buğdayın ucuz satılmasının sadece bir aldatmaca olduğu ortaya çıkmaktadır. Kentsel nüfus, buğday değil fakat un ve undan yapılmış maddeler tükettiği için bunu vergili olarak satın almakta ve dolayısıyle yükün bir bölüğünü üstlenmektedir.

Kentsel nüfusun katkısı burada bitmemektedir. Özellikle 1950—60 dönemi ekonomik konjonktürü üzerindeki görüşler en azından bir noktada birleşmektedir Enflasyonist politikanın önemli nedenlerinden biri Toprak Mahsulleri Ofisinin açıklarıdır. Başka bir deyişle yüksek fiyat politikası enflasyonu doğuran etkenler arasındadır. Enflasyondan en çok zarar görenlerin ise dar gelirli çalışanlar olduğu ortaya konmuş bir gerçektir. Bu bakımdan izlenen politikanın kentlerde yaşayan yoksul nüfusu koruduğu ge-

BUĞDAY DENGESİ
(Binton)

Yıllar	Köy Kesimi			Şehir kesimine sunum			Toplam	Toplam üretime oran (yüzde)
	Üretim	Tohumluk	Köylü tüketimi	Şehir Tüketimi	Stok Artışı	Net İhracat		
1939	4191	643	2775	660	89	24	773	18.4
1965	8500	1264	5270	2489	— 175	— 348	1966	23.1

Notlar 1 — Hektar başına 160 kilo tohumluk kullanılmaktadır.

2 — Kişi başına tüketim 1939 yılında köyde 200, şehirde 180 ve ortalama 196, 1965 yılında ise sırasıyla 256, 230 ve 247 kilogramdır.

Kaynak : Y. Küçük; Buğday fiyatları, Milliyet, 15 Mayıs 1968.

rekçesi inandırıcı olmaktan çok uzaktır.

Kırsal nüfus söz konusu olunca gerekçenin çok daha az inandırıcı olduğu görülmektedir. Yüksek buğday fiyatı politikasından üreticinin yararlandığı doğrudur. Fakat yararlanan üreticiler, tüketimlerinden başka piyasaya sürecek kadar buğday üretebilenlerdir. Bunlar, aşağıda rakamlarıyla açıklığa kavuşturulacağı gibi, buğday üreticileri içinde küçük; bütün köylü nüfusu içinde ise çok küçük bir azınlık meydana getirmektedir. Geride kalan buğday üreticisi ya ancak geçimlik buğdayını üretebilmektedir ki, buğday fiyatının şu ya da bu olması bu tip üreticileri hiç ilgilendirmemektedir. Ya da yaşantısını sürdürebilmek için buğday satın alan köylülerdir ki, buğdayın fiyatının yükseltilmesi bunların yaşama düzeyinin düşmesinden başka bir sonuç doğurmamaktadır.

Türkiye'de köylü nüfusunun çok büyük bir kısmının buğday fiyatları ile ilişkisi son iki tipte olduğu gibidir. Artan buğday fiyatlarından olumlu olarak etkilenenler küçük bir azınlık olan buğday üreticisi toprak ağalarıdır. Bu bakımdan büyük köylü kitlesini korumak bahanesi ile buğday fiyatlarının arttırılmasının köylü nüfusunun yaşama düzeyini yükselteceği tezini kuşku ile karşılamak gerekir.

Verilen tablo iki yıl için buğday dengesini göstermektedir. Bu tabloda önemli olan yıllık üretimden kentsel kullanıma aktarılan buğday miktarı veya ilgili orandır. Bu oran son 25 yıl içinde bir artış göstermektedir ki, bu normal bir gelişmedir. Oran buğday üretiminden kentsel nüfusun tüketimi için piyasaya sürülen kısmı vermektedir ve toplam piyasalama oranından küçüktür. Bazı kaynaklar 1935'lerde üretilen buğdayın ortalama %25'inin, özellikle Toprak Mahsulleri Ofisi kaynakları ile yakın zamanlarda üretilen buğdayın %35 kadarının piyasaya sürüldüğünü söylemektedir. Bu tahminler gerek tablonun bulguları ile ve gerekse de yukarıda söylenenlerle tutarlıdır ve biribirini destekle-

mektedir. Çünkü tablo sadece köy-dışı kullanıma işaret etmektedir ve piyasaya kırsal tüketim için de buğday getirilmektedir. Tablonun verdiği oranlarla genellikle kabul edilen tahminler arasındaki fark köylü nüfusun piyasadan yaptığı buğday tüketimini göstermektedir. Görüldüğü gibi de buğday satın alarak yaşayan köylülerin oranı zamanla artmaktadır.

Piyasaya bu buğdayı kimin sürdüğü konu bakımından son derece önemlidir. Bunu anlamak için buğdaydaki işletme ve üretimin mülkiyet dağılımına bakmak gerekir. 1963 tarım sayımı bu bakımdan oldukça ilginç bilgiler vermektedir. Bu sayıma göre 1963 yılında buğday üreten 2 milyon aile (işletme) vardır ve buğdaycı ailelerin %5,5'u, toplam buğdayın %32'sini üretmektedir. Aynı şekilde işletmelerin %18.5'u üretimin %53.5'unu sağlamaktadır. 1963 gelir dağılımı çalışmasının sonuçlarına göre tarımdaki gelirin %46'sını, tarım nüfusunun %20'sinin aldığı hatırlanırsa buğdaydaki temerküzün, tarımın genel temerküzünün çok daha üstünde olduğu ortaya çıkar. Başka bir deyişle, buğday üretiminin dağılımı, tarımdaki genel dağılımdan çok daha adaletsizdir.

Yukardaki rakamlar buğday fiyatlarının Türk tarımında ne kadar küçük bir azınlığı olumlu bir şekilde ilgilendirdiğini açıkça göstermektedir. Türk tarımında her yedi işletmeden dördünün başka ürün ile birlikte buğdaycılık da yaptığı düşünülürse üretilen buğdayın yarısından fazlasının, tarımcı ailelerin sadece %10'u tarafından sağlandığı anlaşılmış olur. Verilen bilgilerin ışığında piyasaya buğday sunabilen çiftçilerin bunlardan ibaret olduğu ve fiyat artışlarının sadece bu azınlığın gelirini arttırdığı herhalde bir açıklama gerektirmez.

Buğday örneği, tarımı kalkındırma iddialarının ve bu yoldaki uygulamanın küçük bir azınlığı zengin etme anlamına geldiğini meydana çıkarmaktadır. Bunun Türk tarı-

mı ile ilgili tek bir olgu olmadığında kuşku yoktur. Sulama harcamaları, otlakların ekime açılması ve tarım kredileri gibi uygulamalar incelendiğinde aynı değerlendirme ile karşılaşılacaktır.

Doğaldır ki, sosyal adalet, buğday fiyatları sorununun sadece bir yanıdır. Buğday fiyatlarının yükselmesinin sosyal adalet ile uyumlu bir sonuç çıkarmadığı ve hatta daha çok adaletsizlik yarattığı önemlidir, fakat sorunun bütünü değildir. Fiyatlar bir de kalkınmaya katkısı açısından düşünülürse izlenen politikanın yanlışlığı daha da açıklık kazanır.

Şu nokta önemlidir İzlenen politikanın sadece bir yanı amacına ulaşmıştır. Bu da, bir yandan buğday üreticisi büyük çiftçinin devamlı olarak yükselen fiyatlarla ürününü satması, diğer yandan da yıl içinde fiyatların dalgalanmasının önlenmesidir. Üretilen buğdayın piyasaya sürülmesinin hasatı hemen izleyen bir - iki ay içinde yapıldığı hatırlandığında, bu aylarda buğday fiyatlarının büyük düşüşler göstermesini beklemek gerekirdi. Banka ve Ofisin müdahaleleri bunu önlemiş ve dalgalanmaları büyük ölçüde azaltmıştır. Politikanın bu katkısı belki de katkılarının en büyüğüdür ve yıldan yıla olduğu gibi yıl içinde de büyük çiftçilere yüksek bir gelir düzeyi sağlamıştır. Buna karşılık buğdayın şehir ekonomisinde ucuz satılmasının aynı başarı ile gerçekleştirildiği söylenemez. Bir kez karşılanacak açık ekonominin genel olanakları ile sınırlı kalmak zorundadır. İkinci olarak bu aşıldığı zaman, yukarıda söylendiği gibi, dolaylı ödeme yolu ortaya çıkmaktadır. Bunlara bakarak, bütün bu çabalar olmasaydı şehir ekonomisi ve buğday tüketicisi köylüler, buğdayı daha ucuza alabilirlerdi.

Öte yandan buğday işçi tüketimi içinde önemli bir yere sahiptir. Hatta o kadar önemlidir ki bugünün gelişmiş ülkelerinin gelişmelerinin başlangıç zamanlarında yaşamış

iktisatçılar için, ücretleri buğday veya benzeri ürün miktarları ile ölçme yaygın bir âdet olmuştur. Birim reel ücreti tüketilen buğdayın bir işlevi (fonksiyonu) olarak düşünmek özellikle gelişmelerinin başlangıcındaki ülkeler için yanıltıcı olmaz. Bu bakımdan müteşebbislerin ödemek zorunda oldukları ücretler, buğday fiyatları ile çok yakından ilgilidir. Buğday fiyatları yükseldikçe ücretlerin de yükselmesi kaçınılmaz bir zorunluluk olmaktadır. Yüksek ücret ise kâr oranlarının düşmesi anlamına gelir ki bu da biriktirimin tarım dışı ekonomiden tarım kesimine ve burada da gösteriş tüketimi eğilimleri yüksek toprak ağalarına akması demektir. Böyle bir akışın sanayileşme ile bütünüyle çeliştiği ise ortadadır.

Soru 79 : Vergi yapısı nasıldır?

Yakın zamanların ekonomik yapısını tamamlamak için vergi yapısına da göz atmak gerekir. Ilk yapılacak iş, bundan önceki soruyu daha da derinleştirmek üzere, tarımın vergi bütününe katkısını belirlemektir. Hatırlanacağı gibi, aşar kaldırıldıktan sonra arazi üzerinden alınan bir vergi konmuştu. Bu vergi doğrudan doğruya tarımdan alınan tek vergidir. Bugün bile. Çünkü 1960'larda tarım gelirlerinin vergilenme girişimleri sadece fare doğurmuştur. Olanca gürültüye rağmen tarım gelirlerinden elde edilen hâsılat üzerinde durulmayacak kadar önemsizdir.

Arazi üzerinden vergi alınması aslında başlı başına eleştirilecek bir konu değildir. Yalnız arazi değerindeki değişmelerin derhal gözetilmesi koşulu ile. Arazi değerlendirmelerinin zamanında yapılması şartı ile. Bu yapılmazsa, arazi üzerinden alınan vergi devamlı olarak kendini yer. Nitekim yemiştir de. 1936 yılındaki son genel değerlendirmeden sonra arazi değeri ortalama olarak, 1960'a kadar

50 misli artmıştır. Buna karşılık arazi üzerinden alınan vergi sadece 2.7 kez. Araziden alınan vergi 1936'da bütçenin %4'ü idi. 1960'da %0.3'üdür. 1961'de bütün arazi vergisi toplamı 24.2 milyon liradır. Eğer bu vergi 1 milyar liraya çıkarılacak olursa, tarımsal gelirlerin doğrudan vergilenme oranı %5.7'yi bulur. Bu oran tarım dışı kesimde %12.5' dir. Eğer direkt vergi oranları her iki kesimde de eşit yapılmak istenirse, tarımdan 2.5 milyar kadar vergi alınabilir. 1960 rakamlarına göre yapılan bu hesapla, tarımdan alınan vergiyi yüz misli artırmak mümkün olacaktır.

Bu bir kaynaktır ve ortada durur. Bu kaynağı görmemek için insanın vergi uzmanı, daha doğrusu «vergi reform komisyonu» üyesi olması gerekir. Bu komisyonlar bunu görmezler, daha doğrusu görmek istemezler. Bunu anlamak için ise bu komisyon üyelerini çok yakından tanımak gerekmez. Nitekim ilk plan hazırlıkları sırasında onbeş gün için Türkiye'ye gelmiş olan, İngiliz iktisatçısı N. Kaldor, maliye bakanlığının kıdemli elemanlarından kurulu meşhur vergi reform komisyonu hakkında şöyle yazmıştır «Ben, sadece, Komisyonun gelir ve kurumlar vergisi ile ilgili raporunun 30 sayfalık Almanca özetini gördüm. Bununla birlikte şu görüşü açıklamaktan geri kalamayacağım Bu komisyonun, bütünüyle, bütün diğer endişeler bir yana, sadece vergi ödeyenlere ve özellikle **büyük** vergi yükümlülerine yeni tavizler sağlamak arzusu ile hareket ettiği görülmektedir.» Kaldor bu görüşlerini zamanın koalisyon hükümeti başkanı İ. İnönü'ye yazılı olarak bildirmiştir. Herhangi bir sonucu kimse beklemez.

Sorun sadece vergi koyma sorunu değildir. Veraset vergisini alınız. En kötümser bir kestiri ile bugün özel servetin 150 milyar olduğunu düşünmek mümkündür. Yine mümkündür ki bunun vergi konusu olabilecek bölüğü 100 milyar kadardır. Özel servetin 25 yılda bir el değiştirdiği söylenebilir. Demektir ki yılda 4 milyar servet el değiştirir.

%10 üzerinden bunun 400 milyon vergi getirmesi gerekir. Vergi hâsılatı, bu rakamın onda birinden azdır.

Tarım ve servet böyle olmakla birlikte diğer kesimlerin daha mükemmel olduğu sanılmamalıdır. Örneğin, kurumlar vergisi çok yakınlarda %20'ye çıkartılmıştır. Bu oran, A.B.D.'inde %52; İsrail'de %58; Fransa'da %50; Seylan'da %45'dir. Gelir vergisinde ise ağırlık ücret ve maaşlılardadır. Bu ağırlık da zaman içinde artar. Örneğin tüccar, sanayici ve benzerlerinin gelir vergisine katkısı, 1952'de %33'den 1960'da %30'a düşmüştür. Ücret ve maaşlıların katkısı ise aynı dönemde %62'den %63'e çıkmıştır. Bu dönemin enflasyon dönemi olduğu hatırlanmalıdır. Enflasyon dönemlerinde gelir bölüşümü kârlar lehine, ve ücretler aleyhine olarak değişir. Buna rağmen tüccar ve sanayiciler gelir vergisine katkılarını azaltmayı başarmışlardır.

Türkiye'de vergi oranı hem düşüktür ve hem de dolaylı vergilere dayanır. Dolaylı vergiler adaletsizdir, çünkü herkesi gelirine bakmadan aynı miktarda vergiler. Bir sigarayı alan ister milyoner, ister işçi olsun aynı vergiyi verir. Dolaylı vergiler ancak gelir bölüşümünün âdil olduğu yerlerde, âdil sonuçlar verir. Çünkü ancak gelir bölüşümü âdil ise, bir mal alınırken ödenen vergi, gelirleri de gözetmiş olur. Aşağıdaki tablo, bu durumu, karşılaştırmalı olarak göstermektedir.

KARŞILAŞTIRMALI VERGİ ORANLARI

	Kamu Geliri / Ulusal Gelir	Dolaysız Vergi / Kamu Geliri	Dolaylı Vergi / Kamu Geliri
A.B.D. (1962)	18.3	66.8	25.8
Japonya (1962)	14.7	57.9	36.0
İtalya (1962)	17.8	25.3	71.5

Fransa (1962)	20.3	27.8	66.7
Hollanda (1962)	20.7	64.2	34.4
Belçika (1962)	20.5	36.7	58.8
Almanya (1962)	36.8	54.3	36.8
İngiltere (1962)	35.0	49.9	39.6
Norveç (1962)	20.3	20.9	64.3
İsrail (1962)	22.7	34.4	48.3
Yunanistan (1962)	16.2	31.8	53.8
Türkiye (1962)	14.3	29.3	44.3

Kaynak : Ü. Eğeci Y. Küçük; Türk Vergi Sisteminin İstatistikî Analizi, Ek. 5

Türkiye, karşılaştırmada, en az vergi oranına sahip, aldığı vergilerin çoğunu dolaylı vergi olarak alan bir ülke. Bunun da ötesinde vergiler ilerleyen (progresif) cinsten değil. Vergilerin progresif olması, onların artan gelirleri vergileme özelliğini gösterir. Daha çok geliri olandan, daha çok vergi alabilmek için vergilerin progresif olması gerekir. Türkiye'deki vergiler ilerleyen vergiler olmaktan uzaktır. Aynı zamanda esnek değildir. Ulusal gelir hareketlerine ayak uyduramaz. Bu yüzden ulusal gelir hareketlerinin gerisinde kalır. Sık sık vergi değişikliği ihtiyacı doğar. Aşağıdaki tablo, çeşitli hesaplama yöntemlerinin bir özeti olarak, vergi esnekliklerini göstermektedir. Bilindiği gibi, vergi esnekliği, vergi hâsılatındaki artış oranının, vergi matrahının dayandığı büyüklükteki (örneğin, ulusal gelir veya ithalât hacmi) artış oranına bölümüne eşittir. Ör-

neğin, bir zaman aralığında, Türkiye'de bütün vergilerdeki artış yüzde beş ve de ulusal gelirdeki artış da yüzde beş ise, genel vergi esnekliği bire eşittir. Vergi esnekliği, verginin ne kadar müterakki olduğu konusunda bir fikir verir.

VERGİLERDE ESNEKLİK

Kurumlar Vergisi	0.66
Gelir Vergisi	1.00 - 1.4
Üretim Vergisi	0.5 - 0.7
Tekel Vergi ve Geliri	0.47
Gümrük Vergisi	0.7 - 0.9
Şekerden Alınan Vergi	0.72

Kaynak Ü. Eğeci - Y Küçük; s. 42-44.

Soru 80 : Planlama nasıl doğdu ve hangi teknik düzeyde hazırlandı?

1960 hareketinden sonra, ekonomiyi plana bağlamak kaçınılmaz olmuştu. Çünkü, daha önceki dönemin ekonomik başarısızlığı sadece iktisat biliminin gereklerinin yeteri ölçüde gözetilmemesine bağlanmıştır. «Bilim», «hesap» daha önceki dönemdeki eleştirilerin leit motifidir. Tartışma hep bunun çevresinde dönmüştür. 1960'da bu hesapsız yönetim devrilince, hesaplı yönetimin geleceği kuşkusuzdur.

Yalnız gerçeğin tam olarak belirlenmesi için şunların eklenmesi gerekir. Hesapsız dönem, 1960'dan önce hesap gerçeğini kabul etmek durumunda kalmıştır. 1960'dan önce, sadece daha iyi hesaplar yaparak düzenin devam ettirilebileceği düşüncesine, o zamanki hükümetin başı da inandırılmıştır. Bunun üç göstergesi var. Birincisi, 1960'dan hemen önce, ekonomide eşgüdümü sağlamak için bir Koordinasyon Bakanlığı kurulmuştur. Bu bakanlık, yeni

meclisin bir bölmesine yerleşmiştir. Ikinci olarak, uluslar arası örgütlerden planlama işlerinde yetkili uzmanlar istenmiştir. Uluslararası örgütler, uluslarası plancılık piyasasının gözde ismi, Hollandalı J. Tinbergen'i öğüt vermiştir. Tinbergen, kurduğu küçük bir ekiple Türkiye'ye gelmiş ve bazı yatırımcı kuruluşlardan toplanan bir Türk uzmanlar grubu ile çalışmaya başlamıştır. O zamanki hükümetin politikası gereği, Tinbergen'in geliş ve gidişleri, sonraları geliş ve gidişlerinde olduğu gibi, gazetelerin en önemli haberleri özelliğini kazanamamıştır. Fakat, 1960 hareketi ile ortaya çıkan planlama örgütü, Tinbergen'i, ekibini ve Koordinasyon Bakanlığı binasını miras olarak almıştır. Üçüncü olarak, zamanın başbakanı bir profesörün başkanlığında ve başbakanlıkta küçük bir ekonomik danışmanlar kurulu kurmuştur. Bütün bunlar ilerlerken, 1960 Mayıs hareketi olmuş ve yeni planlama örgütü doğmuştur. Ve plan hazırlıkları başlamıştır.

Birinci Beş Yıllık Plan Prof. Tinbergen'in aşamalı planlama metodolojisi uygulanarak hazırlanmıştır. Bilindiği gibi söz konusu metodolojide ekonomi birbiriyle, iki yönlü ilişkiler bulunan üç ölçekde incelenmektedir. Aşamalı planlama metodolojisine göre her aşamada kalkınma politikasını ilgilendiren çeşitli kararlar alınabilmektedir. Fakat stratejik kararlar ilk aşama olan makro kesimde alınan kararlardır. Ikinci ve üçüncü aşamada alınan kararlar ilk kararlara daha çok açıklık getirecek ve onları destekliyecek özellikte olmak zorundadır.

Birinci aşamada gelir, tüketim, tasarruf yatırım, ihracat, ithalât gibi ekonominin tümünü kapsayan büyüklükler ve bu büyüklükler arası ilişkiler incelenmektedir. Amaç, ekonomi için tutarlı kalkınma politikalarını ortaya koyabilmek ve bunlar arasında seçim yapabilmekdir. Bu ise bir yandan kalkınmanın tanımını yapmak yani belli başlı kalkınma hedeflerini ortaya koymak, diğer taraftan da kalkın-

manın sınırlayıcı faktörlerini teşhis etmekle mümkündür. Bu kesimde yapılacak teknik çalışmaların buna imkân vermesi gerekir.

İkinci aşamada, birinci aşamada tanımlanan hedeflerin çeşitli bakımdan bir dengesizlik olmadan sağlanmasının gerekleri araştırılmaktadır. Sektörel büyüme hızları ve yatırımlar bu kesimin ürünleri arasındadır.

İlk iki aşamada tutarlılık sorunu ön planda gitmektedir. Gerek makro ve gerek sektörel kesimlerde temel ilgi çeşitli dengelerin sağlanması üzerinde toplanmaktadır. Üçüncü aşamada etkenlik araştırması resme girmektedir. Projeler seçilirken hedeflere göre kıt olan kaynakların en etken bir şekilde kullanılma yolları araştırılmaktadır.

Birinci Beş Yıllık Plan esas itibariyle, yukarıda da söylendiği gibi, bu anlayış içinde hazırlanmıştır. Çeşitli kesimler incelenirken kapitalist iktisat ve planlama kuramının bulgularından yararlanılmıştır. Üç aşamaya paralel olarak üç model (teknik) geliştirilmek istenmiştir. Tek sektörlü bir büyüme modeli, Input-output modeli ve proje değerlendirme tekniği. Fakat özellikle Prof. Tinbergen'in telkinlerine uyularak çeşitli tekniklerin uygulanmasında daima basit olmaya çalışılmıştır. Harrod-Domar tipi bir makro model, 1959 yılı için 15 kadar sektörlü fakat bazı hücrelerdeki katsayıların sıfır varsayıldığı bir açık ve statik input-output tablosu ile özü sosyal kârlılık olan proje değerlendirme usulü teknik taslak kabul edilmiştir.

Geçmişe bakıldığında bu basit olma isteğinin aleyhinde söylenebilecek bir şey bulmak mümkün değildir. O zaman için eldeki teknik kapasite, istatistikler ve en önemli olarak çözüm bekleyen kalkınma problemleri karşısında teknik taslağın optimal olduğundan şüphe etmek için sebep yoktur. Hatta ortaya çıkan ürüne bakılırsa gereğinden de fazla «teknik» olunduğuna hükmedilebilir. Örneğin, ancak prodüktif yatırımlar için geçerli değerlendirme teknik-

leri geliştirilebilmiş fakat planlama teşkilâtına sunulan projelerden çoğu değerlendirme için gerekli bilgilerden yoksun sosyal sabit sermaye projeleri olmuştur. Teşkilâtın kıt işgücüne büyük bir talep olarak ortaya çıkan input-output tablosu, sektörel üretim ve yatırım kararlarına esas alınamamıştır. Burada daha çok tecrübe ve sezginin baskın olduğu özel ihtisas komiteleri bulgularıyla, teşkilât içinde yapılan ayrı sektör çalışmalarına dayanılmıştır. Fakat, esasda, Birinci Beş Yıllık planla ilgili tartışmalara ve plana makro araştırmaların şekil verdiğini söylemek mümkündür. Bu birinci aşamanın bulgularının diğer aşamalara aktarılmadığı anlamına alınmamalıdır. Eksikliği görülebilen diğer kesimlerin bulgularıyla makro karar ve bilgilerin yeteri ölçüde düzeltilemediğidir. Bunun dışında makro kesimde de yapılmak istenenlerin tamamı başarılamamıştır.

Soru 81 Planın amaç ve araçları nelerdi?

Plan hazırlayıcılarını ilgilendiren belli başlı amaçlar şunlar olmuştur

Amaçlar arasında üzerinde en az tartışılan ulusal gelirin artırılmasıdır. Artış hızının, kalkınmanın en önemli belirleyicisi olduğu kabul edilmektedir.

Diğer önemli bir amaç artan nüfusa prodüktif çalışma alanları yaratmaktır. Bu, bu şekliyle birinci planın amaçları arasında yer almıştır. Fakat gerek plan hazırlık tartışmaları ve gerekse planın formülasyonu, bunun, ulusal gelirin artışından bağımsız bir amaç olarak tanımlanmadığını göstermektedir. İktisat kuramının diğer koşullar aynı alındığında, üretimde işgücü faktörünün artırılmasının üretim faktörlerinden verimliliğini azaltacağını söyleyen kısmının Türk ekonomisi için de geçerli olduğu önceden kabul edilmiştir. Nurkse vâri istihdam yaratılmasının ise

hem sosyopolitik hem de ekonomik sakıncaları olduğu ilk araştırmaların sonucunda anlaşılmıştır. Diğer taraftan, devamlı ve hızlı bir kalkınma, en azından sosyalist olmayan ülkelerde, hiç olmazsa, faktör oranlarında işgücü lehine değişme sağlayacak bilinçli politikaların araştırılmamasını gerektirmektedir. Çünkü, kapitalist rekabetin geçerli olduğu bir ekonomide, işgücü yoğun üretimler daha geri bir teknolojiyi içerdiği için, daha az kârlı olurlar. Ve dolayısıyle rekabet güçleri olmaz. Fakat sosyalist bir ekonomide, herhangi bir kesimde istisna olarak da olsa, işgücü yoğun teknikler kullanılacak olursa, bunların yaşama olanağı vardır. Bütün bu düşüncelerle, planda sık sık istihdam amacından söz edilmesine rağmen, istihdam gerçek anlamda bir amaç sayılmamıştır. Ele alınan şekliyle istihdam sadece ulusal gelirin doğrusal bir fonksiyonudur.

Üçüncü bir amaç olarak dışa bağlılığın azaltılması ya da bunun ölçüsü sayılan ödemeler dengesi açığının zamanla kapatılması görülmektedir. Planın en az açık kısmı bu konunun incelendiği bölümlerdir. Bununla birlikte, bundan dış kaynaklara mümkün olduğu kadar az dayanılarak kalkınılması ve ekonominin mümkün olan en kısa süre içinde kendi kendine yeter olması anlamları çıkartılabilmektedir. Bu biçimiyle ödemeler dengesi açığı amaçdan daha çok tutumla kullanılması gereken bir araç sayılabilir.

Planın sık sık sözünü ettiği bir diğer amaç sosyal adalet ve onun en önemli unsuru olan âdil gelir bölüşümünün sağlanmasıdır. Yalnız planda ve planın hazırlık çalışmalarında ne amacın diğer amaçlar üzerindeki etkisi ne de başlı başına bu amacı sağlayıcı tedbirlerden söz edilmektedir. Esas itibariyle sosyal adalet planın gelir amacının sağlanmasında kullanılabilecek araçlar için önemli bir yankoşul olmaktadır.

Planın belli başlı amaçları bunlardır. Amaçların tanımları ve bunlar için geliştirlen aletler amaçlar arası ça-

tışmayı peşinen önlemektedir. Bu planın, ayrıntılar ihmal edilir ve planı daha sevimli yapmak için serpiştirilmiş ifadeler ayıklanırsa, tek amaçlı bir plan olduğu yorumuna yol açmaktadır.

Yukardaki paragrafda ulaşılan sonucu planın araçlarının incelenmesi de desteklemektedir. Amacın büyük değerlere ulaşmasını sınırlayıcı faktörün biriktirim hacmı olduğunda şüphe yoktur. Birinci plan bütün dikkatleri biriktirim hacmini artıracak tedbirler üzerinde toplamıştır.

Bilindiği gibi biriktirimin üç ayrı kaynağı olabilmektedir Özel, kamu, dış. Özel biriktirim ile ilgili olarak yapılabilecekler büyük ölçüde sosyal adalet endişeleri ile çatışmaktadır. Geliri daha az âdil dağıtmaya razı olmadıkça, özel biriktirimde önemli sıçramalar yapmaya imkân yoktur. Diğer taraftan ticaret açığı kavramının uzantıları bir yana, dış biriktirime dayanmak istenen borç bulunacağı varsayılsa bile dışarıya daha fazla dayanmamak düşüncesi ile çelişecektir. Bu durumda biriktirimi artırma gayretlerinin kamu biriktirimini artırmak anlamına gelmesi doğaldır. Bu ise bir yandan vergi tipi kamu gelirlerinin artırılması, bir yandan da kamu gelirlerinin kollektif ihtiyaçlara giden kısmının azaltılmasını gerektirmektedir. Planın özelliğini bu konuda yapılabileceklerin tartışması ortaya koymuştur.

Birinci plan hazırlanırken amaç ve araçların tanımı yukarıdaki gibi olmuştur. Planlama bakımından önemli olan, bu bilgilere göre amaç ve araçların alacağı değerleri bulmaktır. Bunun yapılabilmesinin model kavramını yardıma çağırmakla mümkün olacağı açıktır. Nitekim birinci plan hazırlanırken de bu böyle olmuştur.

Planlama kararlarını bir modele dayandırmanın yararlarından şüphe edilmemektedir. Fakat nasıl bir modelden hareket edilmesi gerektiği sorunu ortadadır.

«Plan hedefleri ve stratejisi» belgesinde model konu-

sunda bazı ipuçları bulmak mümkündür. Aşağıdaki ifade sözkonusu belgeden alınmıştır «Devlet sektörünün faaliyeti, kararlaştırılan gelişme hızını gerçekleştirecek ve stra tejinin gerektirdiği yönde dengeli bir kalkınma sağlıyacak şekilde planlanacaktır.»

Birinci planın diğer yerlerine de aynı düşünce egemendir. Hedefleri gerçekleştirmeye yarayacak ve kontrola elverişli araçlar daima kamu kesiminde tanımlanmıştır. Bu araçlara çeşitli değerler vererek kalkınmanın bir endeksi sayılan ulusal gelirin artış hızının ne olabileceğini görmek ve bunlara göre seçme yapmak mümkündür.

Model tek sektörlü bir büyüme modelidir. Birinci plan hazırlandığı sırada karşılaşılan problemler daha ayrıntılı bir modele ihtiyaç göstermemiştir. Temel sınırlayıcı faktör, biriktirim düzeyi olarak görününce, kalkınma kararlarının alınmasında sektörel ilişkilerin bilinmesine ihtiyaç duyulmamıştır. Diğer taraftan istatistik bilgilerin de o zaman için daha çok fakat bugün bile devam eden yenilmesi zor güçlükler yarattığını unutmamak gerekir.

Model Birleşmiş Milletlerin programlama teknikleri ile ilgili bir el kitabından alınmıştır ve şu formül ile özetlenebilmektedir

$$G = ks(I - t^d) + ks^l (t^i + t^d) + kb$$

Kalkınma hızı, G, sırasıyla, özel, kamu ve dış kesimlerin katkılarının toplamıdır. k, gelir-üretim oranlarını gösterir ve normal koşullarda değişmez varsayılır. k'nın dışındaki ifadeler, özel, kamu ve dış biriktirimlere işaret eder. Dış biriktirim, dışarıdan alınan yardımlar ve ödemeler dengesi açığına eşittir.

Birinci planda kalkınma hızının katkıda bulunan kesimlere dağılımı aşağıdaki gibi olmuştur

BÜYÜME HIZININ KATKIDA BULUNAN SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI

	Özel Katkı	Kamu Katkısı	Dış Katkı	Toplam
1962	0,0241	0,0241	0,0186	0,0668
1963	0,0212	0,0322	0,0168	0,0702
1964	0,0214	0,0325	0,0162	0,0701
1965	0,0227	0,0339	0,0137	0,0703
1966	0,0246	0,0337	0,0118	0,0701
1967	0,0255	0,0343	0,0103	0,0701
1963-1967	0,0232	0,0335	0,0137	0,0703

Kaynak Y. Küçük, Macro Model of the Plan, Planning in Turkey içinde.

Görüldüğü gibi ilk plan kalkınma hızındaki artış hızını sağlama görevini kamu kesimine vermiştir.

Soru 82 : Makro ölçekte uygulama neler getirmiştir?

Bir planın başarısı yapmak isteyip de yapabildikleri ve yapamadıklarının ortaya konulması ile anlaşılır. Bunun da ortaya konabilmesi için, iradî olan öğelerin ayrılması gerekir.

Türk ekonomisinde, tarım henüz kontrol edilmekten uzaktır. Ve uzun süre de böyle kalacaktır. İki nedenle Bir kez, bugünkü mülkiyet düzeni devam ettiği sürece tarıma herhangi bir yenilik götürmenin olanağı yoktur. İkinci olarak, tarım mekanize edilmediği sürece, doğanın kuralların-a göre değişir, ve gelişir. Doğanın kuralları ise başıboşluk demek değildir. Onun da kendine göre belirginliği vardır. Bu, bir devresel hareket olarak ortaya çıkar. Dört-beş yıllık iyi hava koşullarını, dört-beş yıllık kötü hava koşulları izler. İyi hava koşullarında, tarımın artış hızı %3'ü bulur veya geçer bile. Fakat hiçbir zaman, planın öngördüğü,

%4.2'ye ulaşmaz. Kötü hava koşullarında ise, %0'ın çevresinde gezer. Uzunca bir dönemde, 9—10 yıl içinde ise, %2'lik bir ortalamayı bulur. 1960'dan sonraki plan deneyleri bu düşünceyi doğrulamıştır. Örneğin, 1967'de bundan böyle artık kötü hava koşullarının geleceği söylendiği zaman, bunun «sihirbazlık» olduğu ileri sürülmüştür. Fakat zaman bunun bir istatistik zorunluluk olduğunu göstermiştir. 1968, 1969, 1970'te tarım ancak kendi düzeyinde kalmıştır. Buna karşılık 1963—1967 yüksek yıllar, fakat yine de plan amaçlarından düşük yıllar olmuştur.

Durum böyle olunca, bu durumun ayıklanması gerekir. Ayıklanmanın yöntemi ve sonuçları başka yerde açıklanmıştır. (Y. Küçük — G. Canalp; Türkiye'de Sermaye-Hâsıla Katsayısı, 1966). Bu düzeltmeler yapıldıktan sonraki durum aşağıdadır. Burada, planın ilk üç yılının sonuçları görülmektedir. Çünkü, çalışma, yazar planlama örgütünde iken yapılmıştır ve planlama örgütü dışında gerekli bilgileri sağlama olanağı yoktur.

GERÇEKLEŞEN BÜYÜME HIZININ KATKIDA BULUNAN SEKTÖRLERE DAĞILIMI

	Özel Katkı	Kamu Katkısı	Dış Katkı	Toplam
1963	0,0181	0,0179	0,0197	0,0557
1964	0,0236	0,0220	0,0109	0,0565
1965	0,0236	0,0207	0,0077	0,0610
1963-1965	0,0240	0,0202	0,0131	0,0577

Görüldüğü gibi, asıl geri kalma kamu kesimindedir. Bunun üzerinde düşünülmesi gerekir. Iki şey söylenebilir. Bir kez, ilk plancılar, özel kesimin gücü konusunda oldukça gerçekçi davranmışlardır. Fakat kamu kesimi ile ilgili olarak ve 1960 Mayısının coşkusu içinde, yapılabilecekleri abartmışlardır. Yalnız ilk plancılar, 27 Mayısın coşkusu geçip de koalisyon güçlerinin gerçekleri ile karşılaşınca

bunun böyle olduğunu anlamakta gecikmemişlerdir. Zorunlu sonuca katlanmaktan çekinmemişler ve istifa etmişlerdir.

İlk plancıların deneyi, salt hesaplamanın hiçbir işe yaramadığını gösteren çok değerli bir örnektir. Zamanına göre güçlü bir biçimde ve gerçekçi bir esneklikle yürütülen planlama manevraları, pek az bir tortu bırakarak erimiştir.

Soru 83 : Sektörel çalışmalar nasıl gelişti?

Birinci Beş Yıllık Planın sektörel özellikleri üçlü bir çalışmanın ürünüdür. Aşağıdaki ayrıntılı açıklamaların göstereceği gibi, bu üçlü çalışma bir bütünün üç ayrı parçası olarak planlanmamıştır. Aynı sektör programları biribirinden az veya çok değişen üç ayrı yöntemle hazırlanmıştır. Ortaya çıkan ürünün bu üç ayrı çalışmanın sonuçlarını ihtiva ettiği kesinlikle bilinmektedir. Fakat bu çalışmaların herbirinin nihaî ürüne katkısının ne olduğu aynı kesinlikle bilinmemektedir.

Bu üç ayrı çalışma şunlardır

a) 1959 yılı Input-Output tablosu;
b) Sektör uzmanlarınca kısmî sektör programları hazırlanması;
c) Özel ihtisas komisyonları çalışmaları.

Aşağıda bu çalışmalar ayrı ayrı ele alınmaktadır. Yalnız her üç çalışmanın da sektör tanımlarının aynı olduğu hemen söylenmelidir.

Sektör programlarının hazırlanması Birinci Plan metodolojisinde ikinci halkayı teşkil eder. Dengeli bir sektör programları yapma sorunu birinci plan hazırlık döneminde çözüm bekleyen önemli politika kararları arasında yer almakta idi. Bazı sektörlerde tıkanıklıklar (çimento, demir, çelik) ve bazı sektörlerde üretim fazlalıkları (tekstil, ulaştırma) plan öncesi yıllarda kendilerini zorlayan sorunlar olarak görünmekteydi.

Sektörler arası tutarlılık önemli olunca sektör prog-

ramlarının bir Leontief modeline dayandırılmasına şaşmamak gerekir. Yine toplam harcamaları yıllar itibariyle tüketim, yatırım, ihracat ve ithalât v.b. kategorilerine göre verecek bir makro model olduğuna göre, seçilen Leontiet modeli tipinin statik ve açık olmasından daha tabiî bir şey olamaz.

Modelin baz yılının 1959 olarak seçiminin oldukça inandırıcı nedenleri vardır. Hazırlıklar, 1961 sonlarında başlamıştır ve temel yılın plana mümkün olduğu kadar yakın olmasındaki yararlar açıktır. 1958 yılı oldukça önemli bir ekonomik olay (%65'lik bir devalüasyon), 1960 yılı ise bütün ekonomik faaliyetleri etkileyen bir siyasî olaydan (27 Mayıs hareketi) rahatsızdır. Bu bakımdan nisbeten normal bir yıl olan 1959 yılını seçmek zorunlu olmaktadır.

Çalışma Prof. Tinbergen'in küçük bir notu ile başlamıştır. Notda yapılacak Input-Output Modeli için bazı basitleştirici varsayımlar önerilmektedir. Bunlar input-output muamele (transactions) tablosundaki bazı hücrelerin boş olduğunu önceden varsaymak şeklinde özetlenebilir. Bu not sonradan bulunamadığından, önerilen varsayımlarla ortaya çıkan tablonun bir karşılaştırılması yapılamamıştır. Yalnız ortaya çıkan tablonun Prof. Tinbergen'in bu küçük fakat 1959 tablosu bakımından son derece önemli notunun ruhuna göre hazırlandığından şüphe edilmemektedir.

Tablo, 20 sektörlü olarak hazırlanmış ve doldurulmuştur. Sektör ayrımı ISIC'e dayandırılmıştır.

Endüstriler arası akışlar, rakip ithalât bakımından gros, tamamlayıcı ithalât bakımından netdir.

Aynı şekilde akışların ticaret marjları bakımından alıcı fiyatlarla, taşıma giderleri bakımından satıcı fiyatları ile değerlendirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu ikinci kısmın tartışmalı olması mümkündür. Çünkü planın teknik dayanaklarını açıklayan tek derli-toplu belgede (Notes for the Colloquium on The Technical Aspects of Turkey's Long-

term Plan, S.P.O. (mimeo) 1962) bütün sektörün «ürettiği mallar için ticaret ve ulaştırma hizmetlerini kendisinin yaptığı» varsayımına işaret edilmektedir. Bununla beraber aynı belgede yer alan Input-Output akış tablosunda 15. sıra ulaştırma sektörü adını taşımaktadır ve bu sıra tablonun en kalabalık sıralarından birisidir.

Nihaî talep bölümü yedi sütun olarak gösterilmiştir. Bunlar rakip ithalât, ihracat, özel istihlâk, kamu istihlâki, özel yatırım ve kamu yatırımı, ve stok değişmeleridir.

1959 tablosu herhangi bir sanayi sayımına dayanmamaktadır. Sistematik bir bilgi kaynağı yoktur. Esas kaynak planlama kuruluşunun sektör programlarına esas olarak derlemeye çalıştığı bilgilerdir. Bu bilgilerin çoğu ileride değinilecek olan özel komiteler aracılığı ile toplanmıştır. Yalnız burada değinilmesi gerekli bir iki nokta vardır. Hücreler, Prof. Tinbergen'in önerdiği gibi hücrelerin boş veya dolu oluşu önceden kararlaştırılarak, doldurulmuştur. Yani bir sektörün ilk önce inputlarının neler olabileceği kararlaştırılmış ona göre miktarlar araştırılmıştır. Bunun dışında tablonun yapımı sütunların ya da sıraların bileşimi olarak düşünülmemiştir. Bazı sektörlerde ürünün kullanılışı bazı sektörlerde ise input yapısı ile ilgili bilgiler derlenmiştir. Böyle bir girişimin dengeleme işlemini olduğundan da güçleştirmiş olması mümkündür. Üçüncü bir nokta derlenebilir bilgilerin çoğunun miktarları göstermesidir. Bunların değerlendirilmesinde genellikle bir şehrin perakende fiyatlarının kullanılması zorunlu olmuştur. Tablonun alıcı fiyatları ile düzenlenmiş olduğu iddiasının gerekçesi bu olsa gerekir. Yalnız sonradan yük nakliyatının bir şekilde sektörlere dağıtılmasına rağmen önce derlenen bilgilerde gerekli düzeltmenin yapılmamış olduğu anlaşılmaktadır.

Bağımsız tüketim bilgilerinin bulunmayışı tablonun önemli eksikliklerinden birisi olmuştur. Nihaî talep bölümünde, özel tüketim dışındaki sütunların doldurulması, görece

olarak, önemli güçlüklere yol açmamıştır. Özel tüketim kalıntı olarak bulunmuştur.

Tablo hazırlandıktan sonra, özellikle bazı kesimlerinin, hazırlayanları bile tatmin etmediği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan kullanıma hazırlamak için önemli sayılacak bir ameliyatdan geçirilmiştir. Tablo dörtte bir nisbetde küçültülerek 15 sektöre indirilmiştir. Endüstrilerarası bölümden çıkartılan beş sektörden ikisi kamu hizmetleri ile ithalât tabloda da görüldüğü gibi nihaî talep ve birincil (primary) inputlar bölümlerinde hesaba katılmışlardır. Fakat diğer üç sektör - ev sahipliği, otel, lokanta ve eğlence yerleri ile ticaret, mesleki ve diğer hizmetler - bütünüyle kapsam dışında bırakılmışlardır. Bunun ampirik bir genel denge modeli olan input-output modeli ile prensipde bir çelişme olduğunu kabul etmek gerekir.

Sektör program çalışmaları arasında önemli bir yer tutan input-output modelinin hazırlık hikâyesi burada bitmektedir. Kullanılış hakkında bir şeyler söyleyebilmek için diğer hazırlıklara bir göz atmak gerekecektir.

Sektör programlarının hazırlıklarının ikinci bölümünü teşkilâtın uzmanlarının ilgili sektörleri incelemesi teşkil eder.

Sektör programcısına, tanımı yapılan sektörde 1963—1967 ve 1975 yılları için talep projeksiyonları, mevcut kapasitenin tahmini, talebi sağlayacak kapasitenin tahmini ile ortaya çıkan programın ilâve kıymet, döviz gibi yararlarının hesaplanması görevi verilmiştir.

Bunları yapacak kadro, izlenecek metod bakımından bütünüyle serbest bırakılmıştı. Bu durumda kullanılan tekniklerin kadronun kompozisyonuna bağlı olması gayet tabiîdir. Kadro, iktisat-hukuk tahsil etmiş yeni üniversite mezunları ile, değişen süreli deneye sahip mühendislerden meydana gelmiştir.

Talep tahminlerinin başlıca aracı, trend denklemleri

hesaplamak olmuştur. Bir süre sonra esneklik kavramının eldeki probleme oldukça elverişli bir teknik olduğu keşfedilmiş ve büyük ölçüde yararlanılmıştır. Esneklik hesaplarında açıklayıcı değişken olarak genellikle bağımlı değişkenin özelliğine göre ya fert başına millî gelir, ya da GSMH alınmıştır.

Mevcut kapasitenin tesbiti, kapasitenin kullanım oranı, ve düşük kullanımın nedenleri çalışmanın en verimli yanını teşkil etmiştir.

Sektörlerdeki yatırım ihtiyaçlarının tesbiti için bazı istisnaî haller dışında, önemli bilgiler derlenememiştir. Örneğin sektörel sermaye/üretim oranları - 15—20 sektör ayrıntısında - Planlama çalışmalarında kullanılmamıştır.

Özel ihtisas komisyonları düşüncesi Hindistan'dan ithal edilmiştir. Sektör programları biribirini tamamlayacak ikili bir çalışmaya göre hazırlanırken, kuruluşun yöneticilerinin bir Hindistan seyahati, plancılıkla görevli 20'den fazla komisyonun kuruluşuna yol açmıştır. Komisyonların yükümlü oldukları çalışmalar, esasda sektör programcılarınınkinden farklı değildir. Yalnız özellikle sektörün mevcut durumunun tesbitine ve sektör içi ve sektörler arası daha mükemmel bir eşgüdümden elde edilecek ilâve yararların ortaya konmasına ağırlık verilmiştir.

Hintlilerin bu tip bir çalışmadan plancılıkda büyük yararlar gördükleri, hatta bunu kamu yönetiminin önemli bir unsuru haline getirdikleri söylenir. Birinci Plan deneyine bakıldığında Türkiye'deki uygulamanın çok az olumlu sonuçlar verdiğini kabul etmek gerekir.

Fikir en basit şekli ile şudur Çeşitli sektörlerin çeşitli kuruluşlarında yer alan uzmanlar bir araya gelerek - bağlı oldukları kuruluşlardan bağımsız olarak - sektör programlarını hazırlayacaklar. Birinci planla ilgili komitelere sadece kamu kuruluşlarında çalışan uzmanlar toplanmıştır.

Komitelerin kuruluşunun en önemli problemi hangi seviyede uzmanın çağrılacağının kararlaştırılması olmuştur Üst seviye idareci veya kuruluşdaki araştırmacı. İdarecinin araştırma alışkanlığından yoksun oluşu ve plan çalışmalarına zaman ayırmaması yanında araştırmacının da sektörün karşılaştığı politika sorunlarından habersiz ve özellikle komitelerden beklenen daha mükemmel işbirliği koşullarının bulunmasında etkisiz olması ihtimali vardır. Bu sorun sistematik bir şekilde çözümlenmemiştir. Komiteler, bu bakımdan, genellikle heterojen olmuşlardır.

Komitelerin en önemli yardımları bilgi toplanmasında olmuştur. Bunun dışında, komiteler aracılığı ile idarelere plancılık deyimleri ve bazı basit tekniklerin yayılması, kamu kuruluşlarına planın hazırlıklarına katıldıkları kanısının verilmesi ve plancılara idareyi tanıma ve nihaî formülasyonda yararlanılabilecek uzmanları seçme imkânlarının kazandırılması gibi sektör programları ile direkt ilişkisi olmayan faydalar sayılabilir. Bunların karşılığında plancı-zamanı cinsinden ölçülebilecek ve almaşık maliyeti son derece yüksek bir fiyatın ödenmiş olduğunu söylemek zorunluluğu vardır.

Soru 84 : Kesim programlarının genel yapısı nasıldır?

Sıranın programın genel yapısının açıklanmasına geldiğinde şüphe yoktur. Genel yapıdan sektörlerin gelişme hızı ve yatırımların dağılımı kastedilmektedir.

1959 input-output tablosundan yararlanarak 1967 üretim sektörünü bulmak için nihaî talep vektörünün (dizisinin) elde edilmesi gerekmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi nihaî talep vektörü yedi ayrı vektörün (dizinin) toplamı olarak düşünülmüştür.

Bunlardan özel tüketim ve stok değişmeleri hariç di-

ğerlerinin önemli güçlüklere yol açmadıkları anlaşılmaktadır. Birinci planda plan dönemi içinde stok değişmelerinin olmayacağı varsayılarak güçlüklerin birinden kolayca kurtulmak mümkün olmuştur.

Özel tüketimin hesaplanması için gelir esnekliklerinden yararlanılmıştır. Bunlar aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Esneklikler zaman serilerine dayanılarak hesaplanmıştır. Çünkü birinci plan hazırlık döneminde kullanışa hazır herhangi bir aile bütçeleri araştırması mevcut değildi.

ESNEKLİK KATSAYILARI

No.	Sektörün adı	E
1	Taneliler	0.66
2.	Meyva ve sebzeler	0.75
3.	Endüstriyel bitkiler	0.69
4.	Balıkçılık ve hayvancılık	0.89
5.	Madencilik	0.94
6	Gıda, içki, tütün	1.00
7	Tekstil	1.10
8.	Kâğıt, deri, odun v.b.	1.50
9	Kimyasal maddeler	1.50
10	Kömür, petrol ürünleri	1.85
11	Yapım	—
12	Temel metaller	—
13	Makina	1.15
14	Elektrik, gaz, su	1.21
15	Taşıma	1.30

Kaynak : Notes for the Colloquim on The Technical Aspects of Turkey's Long-term Plan 1962 (mimeo), s. 24, SPO, 1962

Hesaplamalar sektör ya da mal kapsamında yapılmıştır ve ilişki fert başına tüketim ile fert başına kullanılabilir gelir arasında kurulmuştur. Yalnız burada tüketim konusundaki zaman serilerinin en az aile bütçeleri kadar kıt olduğuna işaret etmek gerekir. Bu toplam üretimden özellikle endüstriler arası kullanıma giden kısmın nasıl ayık-

landığı sorusuna yol açmaktadır. 1959 tablosundaki oranları kullanmaktan ya da bu esneklik katsayılarını benzer yapılı ülkelerden ithal etmekten başka elde mevcut çare olmadığı görülmektedir.

Yalnız sektörlerin gelişmeleri ile ilgili tek çalışmanın input-output modeli olmadığına daha önce işaret edilmişti. Sektör uzmanları bütünüyle kendi sektörleri sınırları içinde kalarak sektörlerin gelişme hızını tesbit etmişlerdir. Aşağıdaki tablo bu hızları göstermektedir.

PLAN DÖNEMİ SEKTÖREL (GROS ÜRETİM) ARTIŞ HIZLARI

Sektörün Adı	Çözümlemenin Tipi: Input-output (Genel Denge)	Çözümlemenin Tipi: Sektör incelenmesi (kısmî çözümleme)
1. Tarım	5.8	6.3
2. Endüstri	8.5	10.3
Madencilik	11.06	7.6
İmalât	8.30	10.40
Elektrik	1.76	13.0
3. İnşaat	10.26	9.5
4. Ulaştırma	7.7	10.3
Ortalama	7.4	8.1

Kaynak : Notes for The Colloquim on The Technical Aspects of Turkey's Long-term Plan 1962 (mimeo), s. 30 ve s. 45, SPO, 1962.

Bunlardan hangisinin sektör programlarının nihaî formülasyonuna dayanak olduğunu anlamak için planın ilgili tablosuna bakmak gerekecektir. Bu tablo, Kalkınma Planı'nın, plan döneminde sektörel üretimi gösteren 52/1 numaralı tablosudur.

Söz konusu tablodan anlaşılacağı gibi plana esas sektör raporları olmuştur. Kalkınma planının aynı yönde olmayan ifadesine rağmen plan hazırlıklarına katılanlar genellikle aynı görüştedirler. Endüstriler arası analizin pra-

tik hiç bir yararı olmadığı genellikle kabul edilmektedir.

Sektörel üretim artışları bir şekilde tesbit edildikten sonra yapılacak iş yatırımların sektörel dağılımını belirlemekten ibarettir. Bu ise geçerli kuramda oldukça basite indirilmiştir. Bilindiği gibi zaman aralıklı veya aralıksız kullanılan ve sektörlerdeki atıl kapasiteye göre düzeltilmiş, sektörel sermaye/üretim oranları yatırım programlarının formülasyonunda esasdır. Bu bakımdan Birinci Planın bu yönünü incelemekde bir fayda olmadığı düşünülebilir. Aşağıdaki ifade böyle düşünenlerin yanıldığını göstermek için alınmıştır «Sermaye/üretim oranı planın iki yerinde biri aktif, öbürü pasif olmak üzere iki şekilde kullanılmıştır. 5 yıllık yatırım ihtiyacının tesbitinde son on yıllık sermaye/üretim oranı gayri safi millî hâsıla artışına uygulanarak 5 yıllık yatırımlar toplamı bulunmuştur. Yatırımların sektörlere dağılışında ise projeler, programlar ve sektör raporlarına bağlı kalınmış ve sermaye/üretim oranı, bir yandan yatırımların öbür yandan çeşitli sektörlerden beklenen hâsıla artışının karşılaştırılmasından ortaya çıkmış bir sonuçtur.» (Kalkınma Planı, s. 141).

Anlaşılacağı gibi sektörel sermaye/üretim oranlarının sektörel yatırımları tayin etmesi yerine, bir şekilde tayin edilmiş sektörel yatırımların ayrıca tesbit edilmiş hâsıla artışlarıyla birlikte sermaye/üretim oranlarını tayin etmesi söz konusudur. Böylece ortaya çıkan sermaye/üretim oranları plan terminolojisine göre «pasif» sermaye/üretim oranları olmaktadır.

Sektörel yatırım programlarının nasıl formüle edildiği araştırılırken açıklanması gereken bir nokta da, projelerin ve proje değerlendirmesinin bu konuda çok etkili olmadığıdır. Bu, özel kesimden proje beklenmemesi bir yana, kamu kesiminin özellikle direkt olarak prodüktif alanlarda çok az proje hazırlayabilmiş olmasından ileri gelmektedir.

Sektörel yatırım programının ana iskeletini planlama

ve kuruluşlar arasındaki çetin pazarlık belirlemiştir. Bu, birinci plan hazırlığına giren ve yukarda söylenenlerden bağımsız bir dördüncü çalışma ile diğerlerinin karşılaştırılması şeklinde özetlenebilir.

Plan hazırlıkları sırasında her yatırımcı kurumdan 1963—1967 dönemi için yatırım programları hazırlamaları istenmiştir. Hazırlanan programların bütünü, teker teker ilgili kuruluş yetkilileri ile tartışılarak bir sonuca bağlanmıştır. Burada kendi kuruluşu için mümkün olduğu kadar çok yatırım imkânı sağlama isteği ile plancıların yatırımları mümkün olduğu kadar prodüktif sahalara kanalize etme motifi çarpışmıştır. Sonuçda direnme, tartışma gücü ile politik destek sağlama kabiliyetinin ekonomik tezlerden daha etkili olduğunu tahmin etmek güç değildir.

Soru 85 : Birinci planın sektör programı tutarlı mıdır?

Hazırlanan 1959 input-output tablosunun zayıf yanlarına değinilmişti. Bunları burada tekrar etmek gerekmez. Yalnız tablonun içdayanırlığı eksik ve muhtemelen yanlış yansıttığına inanabilmek için yeterli neden bulunduğundan şüphe edilmemektedir. Örneğin bir ekonomideki içdayanırlığı gösterecek bir tablo yapılırken birçok bakımlardan yanıltıcı «azgelişmişlik prototipine» bakılarak bu iç dayanırlığın ayrıntıları ile ilgili önemli varsayımlar yapmak oldukça güç olmalıdır. Fakat bütün bunların bir gerçeği gölgelememesi gerekir Input-output tablosu birinci planla ilgili teknik hazırlıkların en önemlilerinden birisidir. Bunun dışında endüstriler arası analizin, tutarlılık planları yapılırken, kullanılabilecek en iyi sektör modeli olduğunda da şüphe yoktur.

Plan bu önemli çalışmadan istifade etmemiştir. Nihaî formülasyonu, en çok teknik olanlarının trend veya bir veya iki açıklayıcı değişkenli ve güvenirliği araştırılmamış regresyon analizlerine dayandırmıştır. Bulunan katsayıların kesimleyici güçlerinin «uzman telkinleri» ile artırılmış

olduğunda şüphe yoktur. Fakat her şeye rağmen regresyon katsayılarının özellikle üretim-karışımında değişiklik öngörüldüğü durumlarda fazla kullanışlı olmadığı bilinmektedir. Diğer taraftan sıra bu analizlere göre hazırlanmış kısmî sektör programlarından bir bütün elde etmeye gelince, plancılığın, plancının sezgisinden başka güvenecek hiç bir şeyi kalmamaktadır. Sezgi ise niceliksel problemlerde plancıyı yanılmalara veya açıklanması güç durumlara düşürmekten kurtaramayabilir. Örneğin daha önceki tablolarda kısmî analizlerin tarım için %6.8 ve sanayi için %10.5'luk bir artış hızı öngördüğü belirtilmekteydi. Planda ise, daha sonra tarımın bu hızı gerçekleştiremeyeceği anlaşıldığından, tarım hızı düşürülmüş, buna karşılık sanayinin hızı artırılmıştır. Bunun iki taraflı bir yanılma olduğunu ve eğer endüstriler arası analizden yararlanılmış olunsaydı bu yanılmaya düşülmeyeceğini tesbit etmek mümkündür.

Burada güvenilir olmayan bilgi ile uygun olmayan analiz arasında ikincisinin seçildiği anlaşılmaktadır. Aşağıdaki tablo hangisinin gerçeğe daha çok yaklaştığı konusunda ışık tutucudur.

ÜRETİM TAHMİNLERİ VE GERÇEKLEŞEN ARTIŞ HIZI

	Input-Output (1962-67)	Plan (1962-67)	Gerçekleşen (1962-1966)
1. Tarım	5.8	4.7	3.0
2. Sanayi	8.5	11.4	8.8
3. İnşaat	10.3	10.5	8.0
4. Ulaştırma	7.7	9.6	7.5

Kaynak Y. Küçük, Sectoral Program of the Plan, Planning in Turkey içinde.

Yukarıdaki düşünceler sektör programlarının hazırlanmasında kullanılan metodolojinin, tutarlı bir program yap-

mada yetersiz olduğu anlamına gelmektedir. Fakat buna rağmen ya plancıların üstün sezisi ya da çok büyük şansları yüzünden tutarlı program yapılmış olabilir. Tarım üretimini azaltırken, sanayi üretimini artırmaya, eğer uygun düzenlemeler yapılmazsa, imkân olmamakla beraber, daha önceki yanılmalar dolayısıyle, ortaya çıkan programın tutarlı olması mümkündür.

Bu böyle olmakla beraber ikinci planla ilgili geliştirilen model (İkinci Beş Yıllık Plan için alternatif Büyüklükler, DPT. Mayıs, 1966), GSMH (%7), tarım (%4.2) ve sanayi (%12.7) takımının tutarlı olmadığını göstermiştir. Ekonomi yakın gelecekte yüzde ondan hızlı artan bir sanayi üretimine talep bulmakta güçlük çekmekte ve eğer tarım %4 artarsa, tarımsal mallar tüketiminin artışı, nüfus artışının altına düşmektedir. Gerçi model 1968—72 için çözülmüştür ve katsayılar ona göre düzenlenmiştir, fakat yukarıda söylenenlerin ışığında aynı tutarlılık kriterinin birinci plandaki performansını görmek vazgeçilmez bir istek olmuştur.

Bu amaçla bir deneme yapılmış ve ilginç sonuçlar elde edilmiştir.

Deneme için ilk önce 1959 tablosu altı sektöre indirilmiş, tablo eksik olan sektörler bakımından tamamlanmış ve doğru anlamda alıcı fiyatlarına çevrilmiştir. Tabloda tablonun özelliğine etki etmeyen birkaç düzeltme yapılmıştır. Bütün bunlar yapılırken ikinci plan için geliştirilen çok sektörlü büyüme modeli ile 1963 için hazırlanan input-output tablosu katsayılarından yararlanılmıştır. Fakat esas itibariyle tabloyu ve bilgileri plan hazırlandığı şekilde tutmaya dikkat edilmiştir.

Nihaî taleple ilgili bilgilerin özel tüketim hariç hepsi plan ve teknik kollokyum dokümanından alınmıştır. Özel tüketim için daha önce verilen esneklik katsayıları güvenilir baz yılı bilgileri olmadığı için kullanılmamıştır. Bunun

yerine 1963 tablosunun dağılımı kullanılmıştır. İlginç bilgiler ve sonuçlar aşağıdaki tablodadır.

GSMH, TARIM VE İMALÂT SEKTÖRLERİ İLİŞKİSİ

Sektörler	Özel Tüketimin Dağılımı	Nihaî Talep	1967 Sektör Gros Üretimleri	1967 indeks 1962 = 100	Ortalama hız
Tarım	0.470	26.284	45.538	131.3	5.6
Madencilik	0.011	.855	3.231	138.0	6.8
İmalât	0.255	18.174	28.775	158.0	9.8
İnşaat	—	9.238	9.238	170.9	11.3
Elektrik	0.003	.218	1.299	200.0	14.8
Servisler	0.261	20.816	26.419	—	—

Kaynak : Y. Küçük; Sectoral Program of the Plan, Planning in Turkey içinde.

Notlar :
1. 1961 fiyatları iledir.
2. Altıncı sektör için baz yılı değeri olmadığından artış hesaplanmamıştır.
3. İnşaat üretiminin bir kısmı, kamu binalarının tamirine gitmektedir.

Tablo hiç bir yorum gerektirmeyecek kadar açıktır.

Soru 86 : Sektör programları ne getirmiştir?

Şimdiye dek ileri sürülenlerin çoğuna plancının vereceği cevaplar olmak gerekir Plancının kudretli bir yaratık olduğu veya teknik deyimi ile serbestlik derecesinin (degrees of freedom) sonsuz olduğu düşünülebilir.

Bir zaman boyutu içinde alındığında, bu düşünceye itiraz etmek pek mümkün değildir. Örneğin bundan önceki paragrafda işaret edilen tutarsızlığı, tarımsal mallar tüketimini rasyonlamak ve gerek ara ve gerekse nihaî kulla-

nımda sanayi malları kullanımını zorlayarak gidermek mümkündür. Aynı şekilde gerekli kapasitenin yaratılmasını gerçekten sağlayıcı tedbirleri geliştirmek imkân dahilindedir.

Yukarıda söylenenler sistemin parametrelerinde değişiklik demektir. Tutarsızlık piyasa mekanizması serbestçe çalıştığı takdirde ortaya çıkacaktır. Öyleyse fizik müdahalelerle söz konusu dengesizliklerin çoğunu, belirli bir zaman içinde, gidermek mümkün olacaktır.

Plan dokümanı böyle düşünenleri ümitsizliğe düşürecek «temel ilkelerle» doludur «Fiyatlar yerine kararların esas olduğu bütçe içi harcamalar dışında, kaynakların çeşitli harcamalara ayrılmasını fiyat mekanizması ayarlayacaktır. Ancak fiyat mekanizmasının bu fonksiyonunu gereğiyle görebilmesi için düzenleyici tedbirler alınacak ve kıt üretim kaynaklarının ve gelirlerinin, planda belirtilen iktisadî ve sosyal hedeflere göre dağılımıyla ilgili zaruri ayarlamalarda doğrudan doğruya kontrollardan imkân ölçüsünde kaçınılarak vergi ve kredi politikaları, sermaye piyasasının teşekkülü ve geliştirilmesi, dış ticaret rejiminin tesbiti gibi tedbirlere baş vurulacaktır.» (Kalkınma Planı, s. 479—480).

Planın bütününe hâkim olan prensip budur. Ancak fiyat mekanizmasının kudretine bu kadar inanıldıktan sonra neden planlamaya baş vurulduğunu anlamak güçtür. Fiyat mekanizmasının normal çalışmasını sağlayıcı tedbirleri plan yapmadan da almak mümkündür. Planlama, ancak, fiyat mekanizmasının temelden işlemediği veya işlemesinin istenmediği durumlarda anlamlıdır.

Söylenenler başka bir biçimde şöyle ortaya konabilir Türkiye'de planlama adı altında, ekonomi politikası kuramı uygulamasına girişilmiştir. Bu, daha önce de yapılmakta idi. Planlama adına bunun yapılması, sorunların ortaya konmasında, genel denge analizlerinden yararlanma ola-

nağını getirmiştir. Yukarıda da görüldüğü gibi çeşitli nedenlerle bu yararlanma tam olamamıştır.

Bazılarınca düşünülebilir ki, yüzde yedilik artış hızı gerçekleştirilmesi zor bir artış hızıdır ve dolayısıyle plan döneminde ortalama yüzde beş buçukluk artış gerçekten bir başarıdır. Bunun doğru bir düşünce olmadığını belirtmek gerekir. Plan döneminde elde edilen sonuçlar, Türk ekonomisi için bir sıçrama özelliğini taşımamaktadır. Aşağıdaki tabloda Türk ekonomisinin 1927'den beri gösterdiği eğilim ile plan ve uygulama sonuçları karşılaştırılmaktadır.

SEKTÖRLER İTİBARİYLE GELİR

(1948 Faktör Fiyatlarıyla)

(Milyon T.L.)

	Tarım	Sanayi	Hizmetler	Toplam (S.M.H.)
1962				
Trend	7 500,4	2 902,2	7 440,1	17 842,0
Plan	—	—	—	—
Uygulama	7 569,5	2 884	7 278,9	17 733,1
1963				
Trend	7 847,7	3 107,1	8 068,8	19 023,6
Plan	7 887,8	3 224,6	7 788,4	18 900,8
Uygulama	8 145,2	3 115,0	7 868,5	19 128,7
1964				
Trend	8 211,0	3 326,0	8 750,6	20 288,1
Plan	8 219,1	3 605,1	8 333,6	20 157,8
Uygulama	8 096,3	3 379,8	8 419,3	19 895,4
1965				
Trend	8 591,2	3 561,4	9 490,0	21 642,6
Plan	8 564,3	4 030,5	8 917,0	21 511,8
Uygulama	7 869,6	3 677,2	9 236,0	20 782,8
1966				
Trend	8 989,0	3 812,8	10 291,9	23 093,7
Plan	8 924,0	4 506,1	9 541,2	22 971,3
Uygulama	8 546,4	4 033,9	10 048,8	22 629,1

1967				
Trend	9 405,2	4 082,0	11 161,6	24 648,8
Plan	9 298,8	5,037,8	10,209,1	24 545,7
Uygulama	—	—	—	—

Kaynak Ü. Eğeci, Türkiye'nin İktisadî Gelişmesi (teksir), 1967.

Tablodan görülmektedir ki, planın ekonominin normal olarak yapabileceğinin üstünde bir katkısı olmamıştır.

Tek tek sektörlere bakınca bu daha doğru olmaktadır. Örneğin imalât sektörü, birleşik faizle, 1930—40 arasında yüzde onbeşin üzerinde, 1950—60 arasında yüzde sekiz çevresinde artış göstermiştir. Plan döneminde ise bu artış ancak 1950—60 artışı kadardır.

Soru 87 : Birinci ve ikinci plan arasındaki en önemli ayrılık nedir?

Birinci plan, kapitalist düzeni veri alarak, bu düzen içinde bir ileriye adım atmak çabasıdır. İlk planda, düzeni temelli bir biçimde değiştirecek hiç bir öneriye rastlanmaz. Fakat ilk planda, ve özellikle hükümetten geçmeden önceki taslakta, düzenin eksiklikleri, üst yapıdaki çelişkileri açıklıkla ortaya konmuştur. Aynı zamanda düzeni daha işler bir biçime sokmanın ilk gerekleri serilmiştir. Bir toprak düzenlemesi, bir vergi düzenlemesi, kamu yönetiminin etkenliğinin artırılması, kamu ekonomik girişimlerinin verimli bir biçimde çalışma koşullarının hazırlanması, plan uygulamasının ilk koşulları olarak düşünülmüştür. «Bunlar olmazsa, plan olmaz» denmiştir; ve olmayan bir planda sorumluluk alınmayacağı belirtilmiştir. İlk plan, felsefesi itibariyle özel girişime karşı değildir. İlk plan, kamunun derlediği kaynaklarla özel girişimler yaratılmasına karşıdır. İlk plan, kamu kaynaklarının, kamu ekonomik girişimleri-

nin özel yararlara peşkeş çekilmesine karşıdır. Birinci plan budur.

İkinci plan statükonun planıdır. İkinci plan temelde budur. Yalnız bir plan için statükonun planı olmak zordur. Çünkü, plan normal koşullarda elde edilemeyen düzeylere ulaşmayı amaçlar. En azından böyle görünmek zorundadır. Nitekim ikinci plan da %7'lik kalkınma hızını amaçlamıştır. Türkiye politikacıları şimdilik %7'lik kalkınma hızına katolik nikâhı ile bağlanmış görünüyorlar. Bundan ayrı görünmek istemiyorlar. Halbuki Türkiye'nin bir eğilim olarak kalkınma hızı %5 çevresindedir. Son otuz beş yıllık eğriye bakılacak olursa, planlı olsun olmasın, Türkiye ekonomisi %5'i sağlamaktadır. Plan bunu %7'ye çıkartmak ister. Yüzde ikilik fark küçük görünebilir; fakat Türkiye'nin tarihsel kalkınma hızının %40'dır. Yüzde kırklık değişme, önemli bir değişmedir, ve ikinci plan bunu amaçlamaktadır. Ve de birinci plandan farklı olarak, bunun gerçekleşmesi için, ne toprak reformu, ne vergi reformu, ne de başka bir şey gerek. Yüzde yedi bütün bu önlemler alınmadan gerçekleşebilir. Bir planın bunu iddia edebilmesi için, o planın sarı plan olması gerekir. İkinci plan, bir sarı plandır.

Sarı plan rakamlarla oynanarak yapılır. Ve rakamlarla oynanmağa başlanınca buna bir sınır bulmak zordur. Örneğin ikinci plana göre %7'lik artış hızını gerçekleştirmek için bütün gerekli olan şudur 1968 yılında 600 milyon, 1972 yılında 2.5 milyar olmak üzere beş yılda toplam 7 milyarlık bir ek finansman. Bu, beş yılda yapılması planlanan 119 milyarlık yatırımın % 5'inden biraz fazladır ve kolaylıkla elde edilmesi mümkündür. Açığın birazının borçlanarak, birazının vergi sistemini ıslah ederek, birazının ise yeni vergi koyarak karşılanması işten bile değildir.

Aslında ikinci plan ciddiye alınacak olursa buna bile gerek yok. Çünkü, plandaki rakamlara bakıldığında, özel

biriktirim ve vergi gelirleri ile ilgili kestirim (tahminler) doğru sayılırsa, ve de 7 milyarlık ek finansman sağlanırsa, planda denge değil, dengesizlik ortaya çıkmaktadır. Planda tasarruflar, yatırımları aşmaktadır. Aşağıdaki tabloda, ki ikinci plandan alınarak derlenmiştir, bu son derece ilginç durum görülmektedir.

İKİNCİ BEŞ YILLIK PLANDA YATIRIM - BİRİKTİRİM DENGESİZLİĞİ
(milyar lira)

	1967	1968	1969	1970	1971	1972
I. Toplam Kamu Geliri (Toplam kamu harcaması)	23.3	25.4	27.6	30.6	34.4	37.4
II. Gelir transferi ve karşılık paralar	3.7	3.8	4.0	4.1	4.0	3.9
III. Net kamu geliri (I - II)	19.6	21.6	23.6	26.5	30.4	33.5
IV. Kamu Cari Harcaması	10.9	11.9	12.9	14.0	15.2	16.4
V. Kamu tasarrufu (III - IV)	8.7	9.7	10.7	12.5	15.2	17.1
VI. Özel Tasarruf	7.6	8.4	9.3	10.1	10.8	11.8
VII. Dış Tasarruf	1.7	1.8	2.0	2.1	2.0	2.0
VIII. Toplam Tasarruf (VI + VII + VIII)	18.0	19.9	22.0	24.7	28.0	30.9
IX. Toplam Yatırım	16.9	18.8	21.0	23.6	26.6	29.0
X. Tasarruf Fazlası (VIII — IX)	1.1	1.1	1.0	1.1	1.4	1.9

Kaynak : Y. Küçük; Statükonun Planı, Milliyet, 9/6/1967.

Bu tablo hem ikinci planın genel özelliğine ve hem de teknik tutarlılığına bir örnektir.

Soru 88 : Planda zengin nasıl yaratılır?

İkinci planın içeriğini ve teknik yapısını incelemeden önce bu sorunun cevaplandırılması gerekir. Çünkü, plan-

lama, daha önce söylendiği gibi bir hesapsız gidişe tepki olarak doğmuştur ve gelişmiştir. Hesapsız dönem, hesapsız bir biçimde zengin yaratır ve yaratmıştır. Bu dönemin ilkesi «her mahallede bir milyoner yaratmak» idi. Amaç milyoner yaratmaktı, fakat hangi mahallede milyoner yaratılacağı önceden bilinmiyordu. Planlı dönemin zengin yaratma usulü, planlı olmak zorundadır. Bunun anlamı planlama gerekçesi ile, ve hesaplı bir biçimde zengin yaratmaktır. İkinci plan, bu amaca yönelmiştir ve ikinci planla birlikte bunun önlemleri ortaya konmuştur.

Planlı zengin yaratmak, düzenli ve sistematik olmayı gerektirir. Bunun yasalarına ihtiyaç vardır. İkinci plan meclislerden geçtikten sonra, meclisler planlı zengin yaratma düzenini de yasalara bağlamışlardır. Bu yasa 933 sayılı yasadır, ve planlama yazınında yetki yasası olarak da bilinir. Anayasa mahkemesi sonradan bu yasanın önemli bölüklerini ortadan kaldırmıştır. Fakat yürürlükten kaldıramamıştır, kaldırmamıştır. Çünkü, söz konusu kanunun önemli bölükleri iptal edildikten sonra, hükümet aynı düzeni, Türk parasını koruma kanununa göre sürdürmüştür. Böylece, planlı zengin yaratma yöntemi dolaylı yönden, anayasaya uygunluk kazanmış olmaktadır. Nedeni basit Anayasa mahkemesi, daha önce, Türk parasını koruma kanununun anayasaya aykırılığı iddiasını reddetmiştir.

Yetki kanun tasarısı, bu düzenin muhalefeti tarafından esasda bir anayasa ilkesinin çiğnenmesi olgusu olarak görülmüştür. Kanun, öteden beri yasama koluna ait bazı işlemlerle ilgili kararları hükümete vermektedir. Gümrük vergisi, gelir vergisi gibi konularda «plan amaçlarına» uygun olmak koşulu ile geniş muafiyetler uygulama olanağını getirmektedir. Yine plan amaçlarına uygun olmak koşulu ile, kamu kaynaklarından özel girişimlere transfer yapılmasına, yatırımlara yöneltilecek özel biriktirimlerin vergiden indirilmesine müsaade etmektedir. Bunlarda uygulanacak

oranların değiştirilmesi yetkisini yürütme organına vermektedir. Bu noktanın anayasaya aykırı olduğu ileri sürülmüştür.

Ayrıca, bu konularda karar alma, hükümetin bir parçası olan planlama örgütünde toplanmaktadır. Bu da, eleştiri konusu olmuştur. Planlama örgütünün, Sovyet planlama örgütü olan Gosplan'a benzediği ileri sürülmüştür. Gosplan'a benzetmenin en inandırıcı ve de yok edici eleştiri olduğu düşünülmüştür. Fakat benzetmenin gerçekle hiç bir ilgisi olmadığı, bir kenara itilmiştir. Çünkü Gosplan'ın böyle yetkileri yoktur. Olamaz da. Gosplan'ın geçerli olduğu ülkede özel girişim yoktur ki, özel girişimcileri istenen alanlara yöneltmek için önlemler getirilmiş olsun. Ayrıca Gosplan'ın hiçbir zaman, yürütücü, doğrudan doğruya yürütmeğe ilişkin yetkileri olmamıştır. Gosplan düzeninde, planlama kararlarını yürütmek herkes için zorunluluktur.

Fakat Türkiye gibi bir ülkede, uygulamayı sağlayacak bir düzenlemeye mutlak gerek vardır. Millî korunma kanunu, savaş koşulları içinde böyle bir gereğin karşılanış biçimi olarak ortaya çıkmıştır. 1960'dan sonraki ilk plan uygulaması sadece böyle bir gereğin olduğunu su yüzüne çıkarmıştır. İlk plan, konut gibi alanlara giden kaynakları kısmak istemiştir, kaynaklar yine konuta gitmiş ve amaçlar aşılmıştır. İlk plan, imalât sanayiine daha fazla kaynak gitmesini öngörmüş, imalât sanayi uygulaması planın gerisinde kalmıştır. Görece olarak geri bölgelere, yatırımları çekmek istenmiş, bunun için yatırım indirimi getirilmiş, kaynaklar yine de doğuya gitmemiştir. İkinci plan ve yönetim bu gereksinmeyi görmüş ve gerçekte bu gereksinmeden planlı zengin yaratmak için yararlanmıştır.

Herkes bilir; bir atın istediği suyu içmesini önlemek, istemediği suyu içmesini sağlamaktan daha kolaydır. Bu kolaylık, yatırımların sektörler arası dağılımını sağlamakta da söz konusudur. Eğer özel yatırımcıların, bir alana kay-

ması istenmiyorsa, yapılması gerekli iş, o alanı daha az çekici yapmaktır. İstenmeyen alan, örneğin konut ise, koka-kola ise, veya bir başkası ise, vergi ve benzeri politikalar ile o alanlardaki kârlılık düşürülür. Bu durumda, kârını maksimum yapmaktan başka kaygısı olmayan özel girişimci, açık bırakılan alana gitmek durumundadır. Fakat bu yapılmaz. Bunun yerine, özel girişimcinin gitmediği alanların kârı düzmece bir biçimde artırılmağa çalışılır. O alanlara yapılacak yatırım için gerekli hammadde ve makina ithalâtı gümrükten muaf tutulur; gelirden bir süre vergi alınmaz; bu da yetmez, yatırması için bütçeden kaynak verilir. Böylece o alanın kârı artırılır. Bu, kamunun fonlarını özel kişilere dağıtmaktan başka bir şey değildir. Ve bu, planlama adına yapılmaktadır.

Yetki kanunu, yatırımın kesimler arası dağıtımını özel kârlılık ilkesine göre dağıtmak ister. Buna şaşmamak gerekir. Çünkü özelliğin bir put olduğu bir düzende, kârlılık ilkesinin böylesine bir geçerlilik kazanması normaldir, kaçınılmazdır. Yalnız yukarıda da söylendiği gibi, kârlılığın bir ilke olarak kabul edildiği bir durumda da, izlenecek iki yol vardır. Bunlardan biri kalkınmacı kesimlerin kârını, kalkınmayı durdurucu kesimlerin kâr oranı düzeyine çıkarmaktır. İkincisi ise, bunun tersidir; kalkınmayı köstekleyen kesimlerin kâr oranını azaltmak, düşürmektir. İki yol da kâr ilkesini saklı tutar. İkinci yol daha etkendir. Fakat birinci yol seçilir. Çünkü ikinci yol daha hızlı özel zengin yaratma olanağını verir. İkinci yolda kalkınma hızını, ya da kalkınmacı kesimlerin büyüme hızını artırdıkça, özel zengin yaratma hızı da artar. İki hız arasında doğrudan bir ilişki vardır. Ve ikinci yol bu yüzden seçilir.

Bu tartışma, planlama araçlarının seçiminin tarafsız olamayacağını, araçların bir sınıfsal içeriği olduğu gerçeğini çok açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu gerçeğin daha da açıklığa kavuşturulması zorunludur. Bunun için

şunların söylenmesi gerekir Aslında Türkiye'deki bir yönetim, yatırımların kesimler arası akımını düzenlemek için böylesine araçlara muhtaç değildir. Yönetimin, elindeki araçları kullanması yeter. Örneğin koka-kola esansı ithal etmeden, koka-kola üretilemez. İthalât ise döviz almak ve gümrükten geçirmek bakımından kamu yönetiminin kontrolundadır. Kamu yönetiminin hangi mallar için döviz ayıracağı sorunu, bir anayasa sorunu değildir, bir yürütme kararı sorunudur. Eğer döviz ayırmazsa, ithalât yapılamaz. Bu yetki, kamunun elindedir. İsterse kullanır. Ayrıca bu tip yabancı yatırımların yapılıp yapılmayacağı sorunu da gayet güçlü bir kamu kurulunun elindedir. Güçlülük yasalar bakımındandır. Uygun görmediği yabancı sermayenin gelişini önleyebilir. Fakat gerçekte önlemez. Çünkü, bir yabancı sermaye projesi bir ortaklık projesi olarak, yabancı sermaye komitesinin önüne geldiği an, yeni bir kâr ışığı ufukta görünmüştür, demektir. Kârlılığın ilke olduğu bir yönetimde, kâr ışıkları söndürülmez, sadece güçlendirilir. Her nerede olursa olsun.

Dahası var. Her türlü yatırım, her şeyden önce bir yapım işidir. Bu konutta da böyledir; diğer yatırımlarda da. Yapım işleri Türkiye'nin her yerinde bir ruhsat ile başlar; bir iskân raporu ile biter. Birincisi olmazsa, yapım başlamaz; ikincisi olmazsa, yapı kullanılamaz. Bu durumun planlama amaçları için kullanılmaması için hiçbir neden yoktur. Bu durum, akılcı ve etken bir biçimde kullanılacak olursa, yüksek kârların gerekçesi kalmaz.

Kanun özü itibariyle budur. Kanunun önemli bölükleri Anayasa mahkemesince iptal edilmiştir. Fakat yukarıda da söylendiği gibi, devam etmektedir ve bu uygulamaya bakmakta yarar vardır. Uygulama, bir sistem olarak, 1968 programı ile ilgili kararnameyle başlamıştır. Bu kararname alınmakta olan yolu çok iyi göstermektedir ve buna rağmen, tıpkı Millî Korunma Kanununda olduğu gibi, «bilim»

çevreleri büyük bir suskunluk içindedir. Basında ise konunun içeriği üzerinde bir-iki istisna dışında durulmamıştır (Y. Küçük; Yeni Ekonomik Düzen, ANT, 6/2/1968). Halbuki, getirilen düzen, ders kitaplarında okutulacak özdedir.

Kararname kanununa da uygun olarak, temelli ekonomik yürütmeyi planlama örgütü içinde toplamaktadır. Özel sektörle ilgili ve onlara muafiyet veren, daha doğrusu, milyonları özel kesim arasında dağıtma kararları planlama örgütü içinde toplanmaktadır. Planlama örgütü, yabancı sermaye, çeşitli fonlar, vergi ve gümrük muafiyetleri ile ilgili yürütmeyi üzerine almaktadır. Sadece yürütmeyi değil, yürütmenin izlenmesini de kararnameye göre «uygulamada meydana gelecek aksaklıklar Devlet Planlama Teşkilâtı tarafından süratle izale edilecektir». DPT, uygulamayı «yerinde görme» yoluyla izleyecektir. Bu ilke son derece önemlidir, özel girişimlerin izlenmesinin nasıl olacağına birazdan değinilecektir.

Uygulamanın bu denli içine girmiş bir planlama örgütünün, diğer kamu kuruluşları ile ilişkisini sıklaştırması kaçınılmazdır. Fakat kararnameden anlaşıldığına göre, planlama örgütü, diğer kamu kuruluşlarının plancılığına pek güvenememektedir. Bunda da pek haksız sayılamaz. Çünkü elde ilk plan deneyi var. Bu ilk planın başarısızlığı özetlenirken politikacıların katkısı yeteri ölçüde belirtildi. Fakat kamu yönetiminin katkısı üzerinde hiç durulmadı. Bu bir eksikliktir ve gerçekte kamu yönetiminin başarısızlığa katkısı hiç bir zaman küçümsenemez. Gerçekten de, ilk plancıların enerjilerinin önemli bölüğünü, maliye bakanlığı, tarım bakanlığı, karayolları genel müdürlüğü gibi kuruluşlar eritmiştir. Bunları ikna etmek, bunların «teknik sabotajlarını» önlemek önemli zaman kullanımı gerektirmiştir. Burada maliye bakanlığının tutumu ayrıca söylenmelidir. Maliye bakanlığının yöneticileri, teknisyenleri her türlü iyileştirmenin karşısına çıkmış, vergi önerilerinde da-

ima politikacıların yanında yer almış, para ve kredi politikasını plan çerçevesi içinde yönetmemekte diretmiştir. Bunlar içinde daha da ileriye gidenler de olmuştur. Maliye bakanlığının «genç ve yetenekli» bazı teknisyenleri, bugün bile hangi teşkilâta bağlı olduğu bilinmeyen bir Amerikalıyı, ellerindeki bütün bilgileri vererek planlamanın üzerine saldırtmışlar; onun planlama aleyhine basın toplantısı yapmasını ve bunun basında çıkmasını sağlamışlardır. Bunlardan bazıları bugün planlama örgütü içinde çalışmaktadır.

Tarih kopuk değildir ve bugünün, planlama örgütü durumu bilmektedir. Buna karşı, ilk plancıların buldukları önlem de pek çekici görünmez. Ilk plancılar, çeşitli kamu kuruluşlarından gelen bu tepkiyi, o kuruluşlar içinden, planlama ilkesine bağlı ve o kuruluşların iç tekniğini bilen yöneticileri planlama örgütüne alarak çözmeyi denemiştir. 1968 kararnamesinin çözüm yolu, daha gerçekçi görünmektedir. Buna göre, planlama örgütü yürütme işlevini bir takım kurullar aracılığı ile gerçekleştirecektir. Bu kurullara kamu yönetiminin en yetkili kişileri katılacaktır. Ve çeşitli kuruluşların en yetkili kişileri, planlamanın başarısına katkıları dolayısıyle ödenek alacaklardır. Bunların alacakları ek maaş Yüksek Planlama Kurulunca belirlenecektir. Plan uygulaması dolayısıyle çift maaş alacak olan yürütücüler, bu kurulların üyelerinden ibaret değildir «Kurulların başkanı (DPT müsteşarı) tarafından kurulların faaliyetleri ile ilgili koordinasyon hizmetlerinde çalıştırılanlar» da çift maaş alırlar. Böylece çift maaşlı yöneticiler bölüğü ile planlama etkenlik kazanacaktır.

Sadece bu kadar değil Kararname ile, Türkiye'de ilk kez, uygulanmanın izlenmesinde, özel kuruluşlara ödev verilmektedir. Odalar Birliği, Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası ve Esnaf teşekküllerine üçer aylık uygulama raporları hazırlamak ve bunları planlama örgütüne göndermek gö-

revi verilir. İl koordinasyon kurullarına ticaret ve sanayi odası ile esnaf kooperatifleri temsilcileri katılır. Gümrük muafiyetinden yararlandırılanların ithal edilen malları, müracaat konusu olan alanlarda kullanıp kullanmadıkları, planlama örgütünce seçilen fakat ücreti özel yatırımcı tarafından verilecek olan «eksperler» tarafından kontrol edilir. Büyük yatırımların uygulama ve kontrolları yerli ve yabancı özel firmalara verilebilir.

Bütün bunlar yeni düzeni belirler. Bunun nasıl çalıştığını görmek için yine sadece 1968 programına bakmak yeter. 1968 programı, 1927 sanayii teşvik kanunundan ileridir. 1927'de arazi verme, telefon-telgraf direkleri sağlama gibi bazı kolaylıklar vardı. Şimdilerde her şey toptandır. Kamu, özel araziyi kamulaştırır; devlet bütün alt yapı tesislerini tamamlar ve bunu özel kişilere dağıtabilir!

Planlı zengin yapmanın planlı olacağı söylenmişti. 1968 Programı bu konuda tipik bir örnektir. Üç iş kolu vardır ki 1968 programında sözü edilen nimetlerden aslan payını koparmıştır. Bunlardan ilki gemiciliktir. Gemi yapımına girmek ve daha doğrusu burada devam etmek isteyen bir müteşebbis için düşünülecek her türlü kolaylıklar alınmıştır. Birkez yatırımın %70 kadarı, teşvik fonu adı altında, devletten kredi olarak sağlanabilecektir. Yatırım ve hammaddenin gümrük ve benzeri vergilerden muafiyet oranı %100'dür. Bu iş koluna uygulanacak yatırım indirimi ise yüzde yetmiştir. Muafiyetler burada bitmemektedir. Gemi yapımcılığı ile işletmecilik, Türkiye'de biribirinden ayrılmadığı için, muafiyetleri birlikte düşünmek gerekir. Türk gemilerinin, Türkiye ile yabancı limanlar veya doğrudan doğruya yabancı limanlar arasında elde edeceği döviz karşılığı gelirleri, gelirler ve kurumlar vergisinden istisna edilecektir. Bütün bu tedbirlerin gemi montajcılığını ve zaten büyük kârların döndüğü armatörlüğü daha da kârlı bir hale getireceğinde hiç şüphe yoktur.

Aslan payına adaylığını koyan ikinci iş kolu inşaat müteahhitliğidir. Sanayici bir program, yapı müteahhitlerinin sanayiye geçişinden yakınmaktadır. Aynı zamanda, istihdam yaratmaktan söz eden bir plan, inşaatta az sermaye kullanılmasını, önemli bir sorun olarak, ortaya koymaktadır. Program, bunları giderecek ve yapı müteahhitliğinde kârları yükseltecek tedbirler alacaktır. İş burada bitmemektedir. Müteahhitlere iş yaratmak için olsa gerek, «Devlet içindeki inşaat şirketlerinin iş durumları, verimlilikleri ve benzeri hususlar Devlet Planlama Teşkilâtı tarafından araştırılacak, verimlilik ve kârlılık prensibine göre çalışmayan şirketlerin tasfiyesi cihetine gidilecektir.» Devletin şirketlerinin iyileştirilmesi için tedbir almak söz konusu değildir.

Üçüncü ve oldukça ilginç olan bir iş kolu da projeciliktir. Programa göre projecilik önemli bir kalkınma sorunu ve darboğazıdır. Bunu yenmek için de «özel proje, müşavirlik, mühendislik hizmetleri gören büroların teşkilâtlanma ve gelişmeleri teşvik» olunacaktır. «Bunun için de proje hazırlama üniteleri olmayan kamu kuruluşları ve iktisadî devlet teşebbüslerinin projelerini özel firmalara hazırlatmaları» tercih olunacaktır. Bu iş için öteden beri ileri sürülen düşünce, bir kamu kuruluşu kurulması düşüncesi bir kenara atılmaktadır. Dahası var «Büyük projelerin uygulama ve kontrolunda da yerli ve yabancı müşavirlik firmalarından yararlanılması tercih edilecektir.»

Soru 89 : İkinci planın kalkınma için gördüğü engeller nelerdir?

Böyle bir planın, kalkınmanın ciddî sorunlarına eğilmesi beklenemez. Plan, ayrıca ciddî sorunlara el atmak da istemez. Fakat, sadece, görünüşte bir takım «teknik» güç-

lükler yaratır, ve bunlara cephe alır. Bu, kalkınma ve planlama sorununun bir sınıfsal içeriği olduğunu gizlemenin yoludur. Planın «İkinci Beş Yıllık Plan dönemi başında Türk Ekonomisinde Gelişmeyi sınırlandıran Yapısal Güçlükler» bölümü, bu bakımdan, son derece ilginçtir. Burada üç yapısal güçlük sayılmaktadır : Tasarrufların yükseltilmesi, Dış Ticaret, Kurumsal Güçlükler.

Bunlar üzerinde kısaca durmak, ikinci planın kalkınma sorununa bakış açısı konusunda oldukça aydınlatıcı olacaktır. Birinci sorunda sözü edilen bölümün can alıcı cümlesi şudur «Gittikçe artan bir dinamizme kavuşmasına rağmen toplumdaki tasarruf yaratıcı müteşebbisler grubunun henüz yeterli güç ve genişliğe erişememiş olması da tasarrufları kârlı olarak kullanma imkânlarının kısıtlı olması nedeniyle tasarruflar seviyesinin düşük olmasına yol açmaktadır.»

Bu ifadede düzeltilecek yanlışların sayısını kestirmek güçtür. Bir kez iktisat kuramında biriktirim ile kârlılık arasındaki ilişkinin çürütülmesinden enaz 30 yıl geçmiştir. Artık biriktirimi kârlılığın bir fonksiyonu sayan ciddî bir iktisatçı bulmak imkânsızdır. Kaldı ki böyle bir ilişkinin varlığı varsayılsa bile, Türkiye gibi bir ülkede, piyasa (tefeci) faiz haddinin yüzde otuzun üstünde olduğu, yabancı yatırımların en çok iki yılda sermayelerini çıkardıkları bir ülkede, «tasarrufları kârlı olarak kullanma imkânlarının kısıtlı olması»ndan söz etmek her halde oldukça garip sayılmalıdır. Türkiye'de kalkınma süreci ile ilgili olarak kârlılık oranı üzerinde durulacak ise, karşılaşılan gerçek sorun kârlılık oranının düşüklüğü değil, bu oranın bazı alanlarda, kalkınmayı önleyecek derecede yüksek olmasıdır.

Bir de «tasarruf yaratıcı müteşebbisler grubunun» yeterli olmayışından söz edilmektedir. Bununla ne anlatılmak istendiğinin ortaya konulması gerekmektedir. Batılı ülkelerin gelişme süreci hatırlandığında, tasarrufla ilgili ola-

rak müteşebbislerin iki aşamada ortaya çıktıkları görülecektir. Bunlardan ilki Marx'ın «ilkel birikim» dediği aşamada ticaretci müteşebbislerin oynadıkları roldür. Bu, zahmetli, yavaş bir yoldur ve sömürülecek bir dış ekonomi söz konusu olmadığında tarımdan aracı tabakalara artık aktarılması sonucunu doğurmaktadır. Türkiye'de de kendi koşulları içinde batılı ülkelerde gözlenmiş olduğundan yavaş da olsa bu tip bir biriktirimin göstergelerini bulmak mümkündür. Yalnız bütün sorun, biriktirimin aracılar eliyle yapılmasıyla bitmemektedir ve hatta sadece başlamaktadır. Kalkınmanın öncü güçlerine geçmemiş bir biriktirime biriktirim demeğe imkân olmadığı açıktır ve bunu ancak potansiyel bir kaynağın israf edilişi olarak tanımlamak gerekir. Başka bir deyişle bugünkü azgelişmiş ülkelerin koşulları içinde, «ilkel birikim» yolu hem gelişmiş ülkelerin deneylerine göre daha uzun bir yoldur ve hem de çıkmaz bir yoldur. Dolayısıyle müteşebbisler için bu tip bir rol düşünmek ve buradaki çıkmazı bir yapısal güçlük olarak sunmak aldatıcı ve yanıltıcıdır. Gelişme sürecindeki azgelişmiş ülkeler için sorun ya bu aşamayı atlamak ya da başka biçimlere sokmaktan ibarettir.

Müteşebbis eliyle biriktirim yapmanın diğer biçimi ise daha ileri gelişme düzeylerinde ortaya çıkmaktadır. Ancak yüksek gelir düzeyinde dağıtılmayan kârlar önemli bir biriktirimin kaynağı olabilmektedir. Bu bakımdan, bu anlamda müteşebbis eliyle biriktirim, kalkınmanın bir nedeni değil, fakat bir sonucudur. Böyle olunca, müteşebbis eliyle biriktirimin yetersizliğinden söz etmek «neden» ile «sonuç»u karıştırmaktan başka bir anlama gelmemektedir.

Biriktirim sorununa plandaki gibi yaklaşıldığı takdirde sözü edilecek kavram «yapısal güçlük» değil «yapısal çıkmaz» olmaktadır. Buna da şaşmamak gerekir. Batı iktisadının her yanında azgelişmiş ülkelerin neden kalkınamayacağını göstermeye çalışan birçok örnek bulmak mümkün-

dür. Planın ilgili bölümünde yazılanlar, bu «kuramın» saptırılmış ve başarısız bir biçiminden başka bir şey değildir.

Halbuki artık özellikle yirminci yüzyılın ilk yarısında hızlı bir kalkınma gösteren ülkelerin uygulamaları biriktirim konusundaki bu aşan kötümserliği bütünüyle tersine çevirmiştir. Artık kalkınma sürecinde kimse biriktirime yenilmez bir güçlük gözü ile bakmamaktadır. Biriktirim, teknik özelliğini yitirmiş, bir siyasal sorun biçimini almıştır. Ne kadar biriktirim yapılacağı, başka bir deyişle biriktirim oranı tüm bir siyasal sorundur. Siyasal iktidarın, çok geniş sınırlar içinde, biriktirim düzeyini, kararlaştırdığı gelişme hızına uygun belirlemesi söz konusudur. Bunun araçları geliştirilmiştir ve öğreti ilgili kuramda da kendini kabul ettirmiştir.

Özet olarak, denebilir ki, biriktirim kalkınma kararında olan bir iktidar için yapısal güçlük yaratmaktan çok uzaktır. Biriktirim oranının belirlenmesi, kalkınma hızı kararının bir sonucu olmaktan öte teknik ya da ekonomik bir sorun değildir. Eğer bir kalkınma stratejisi biriktirimi bir güçlük olarak sunuyorsa, bu sadece kalkınmayı güçleştiren siyasal etkenlerin olduğunu gösterir.

Soru 90 : Kalkınma için dış ticaret bir engel midir?

Planın ilgili bölümünde gelişmenin karşısındaki engellerin ikincisi olarak dış ticaret sayılmaktadır. Buna da ilk bakışda fazla şaşmamak gerekir. Azgelişmişlikle ilgili olarak gelişmiş ülkelerde geliştirilen kurama göre biriktirim açığı ve ticaret açığı kalkınmanın belli başlı iki sınırıdır. Hatta bunlar bir madalyonun iki yüzü gibidir. Kuramın biriktirim ile ilgili bulguları olduğu gibi alındığına göre, dış ticaret ile ilgili öğretinin de aynen alınmasını beklemek gerekir.

Plana göre, hızlı sanayileşme kararı ithal talebini artıracaktır ve bu durum da kalkınma hızını büyük ölçüde sınırlayacaktır. Kısaca bu olan görüş, eğer biriktirimde olduğu gibi mantıkî sınırlarına götürüldüğünde yine bir çıkmaz ile karşılaşılmaktadır. Çünkü kalkınma sanayileşme demektir ve sanayileşme için ithalât kapasitesinin artması gerekir. Fakat bilinmektedir ki, sanayileşmeden ithal kapasitesini artırma olanağı yoktur. Öyleyse azgelişmiş ülkeler için sanayileşme ve dolayısıyle kalkınma bir hayal olmaktan ileri geçemez.

Gerçekte durum, tıpkı biriktirimde olduğu gibi, hiç de bu kadar umutsuz değildir. Bütün sorun, sanayiye sadece ithal talebini artırıcı bir faktör gözüyle bakılmasından ileri gelmektedir. Gerçi planın şurasına burasına sanayi malları ihracatı veya ithalât ikamesi ile ilgili öneriler serpiştirilmiştir, fakat böyle sanayilerin kuruluşunun bir koşula bağlandığı anlaşılmaktadır Ancak Türkiye'nin karşılaştırmalı avantajı bulunan alanlardaki sanayiler kurulacaktır.

Eğer ithalât ikamesi ve ihracat sanayilerinin kurulması bu koşulla sınırlandırılırsa, sadece ithal kapasitesini artırma değil aynı zamanda bütünüyle sanayileşme umudunu bırakmak gerekir. Başka bir deyişle, karşılaştırmalı avantajlar öğretisinin azgelişmişlere ulaştırdığı tek mesaj bu ülkelerin kalkınamayacakları ve bunun neden gerektiğidir. Gelişmiş ülkeler bir veri olarak ortada durdukça, azgelişmiş ülkeler için bu koşula uyan bir tek endüstri bulmak imkânsızdır. Ve eğer, bazı ülkeler yirminci yüzyılda kalkınmışlarsa, bu ancak öğretinin reddedilmesi sonucu olmuştur.

Yukarıda söylenenler şöyle özetlenebilir Dış ticaret, gerçek bir kalkınma sınırı değildir ve sanayileşme temel çözüm yoludur. Dış ticaret, eğer sanayileşmenin karşısında dış ticaretten ayrı güçlükler varsa, önemli bir faktör olarak ortaya çıkabilir. Kalkınmanın gerçek sınırı, eğer var-

sa, sanayileşme ile ilgilidir ve asıl dikkatler buraya çevrilmelidir.

Bu konuyla ilgili olarak bir diğer nokta da ithal kapasitesinin sadece bir ihracat veya ithalât miktarı sorunu olmadığıdır. Miktar ve hatta ondan da önemli olan ihraç ve ithal fiyatlarıdır. Bunun ise en azından bugünkü durumda daha çok bir siyasal sorun olduğu bilinmektedir.

Yapısal güçlükler adı altında kurumsal güçlüklerden söz etmek sadece ikinci plan için değil herhangi bir plan için de son derece garip ve anlaşılmaz bir durum yaratmaktadır. Bunun anlamı şu örnekle daha iyi ortaya konabilir Bir siyasal iktidar, kalkınmayı örneğin yeni bir genel müdürlük kuramadığı için gerçekleştirememektedir. Eğer planda sözü edildiği gibi «özellikle küçük toprak sahiplerinin kooperatifler şeklinde birleşme eğilimleri henüz kuvvet ve hız kazanmamış» ise ve bu kalkınma için gerekli ise yapılacak iş, bunu sağlayacak tedbirleri almaktır. Eğer siyasal iktidar bunu yapmıyorsa, bu sadece onun yapmak istemediğini gösterir. Başka bir deyişle kalkınma gerekleri ile siyasal iktidarın yapısı çelişmektedir. Bunu bir teknik güçlük olarak ortaya sürmek, sadece, siyasal iktidardan yana bir aldatmaca oyununa girişmekten başka bir şey değildir.

Bütün bunlardan çıkan sonuç şudur Kalkınmanın güçlüklerinin çoğu, iktidara sahip egemen güçlerin çelişkisinden ileri gelmektedir. «Dış ticaret kalkınmaya engeldir» demek, siyasal iktidar, dış ticareti kontrol edecek güçte değildir, demektir. Bunun gerektirdiği önlemleri (tedbirleri) alamıyor, demektir. Dış ticareti kontrol edecek kurumların kurulmasına karşı çıkan egemen güçler vardır, demektir. Bunun böylece ortaya konması gerekir ve bu dürüstlük gereğidir.

Soru 91 : Ikinci planda amaçlar ve önerilen araçlar nelerdir?

Ikinci plan, yüzde yedilik kalkınma hızını öngörmektedir. Plana göre, bu hızı sağlamak için, beş yılın ortalaması olarak, Gayri Safi Millî Hâsılanın (GSMH), %22.7'nin yatırımlara ayrılması gerekmektedir. Bunun için de Türkiye'nin, beş yılda toplam olarak, 7 milyar liralık ek biriktirim sağlaması zorunludur. Plan bu biriktirimi sağlamanın üç yolundan söz etmektedir. Bunlar, önem sırasıyla, vergi sisteminde iyileştirme, iç borçlanma ve vergi oranlarında değiştirmeden ibarettir.

Birinci beş yıllık plan aynı artış hızı için GSMH'nın %18.4'ünün yatırımlara ayrılmasını öngörmekteydi. Ikinci planın kabulü sırasında ise elde olan bilgiye göre, ilk planın dört yıllık uygulama sonuçları %16.6'lık bir başarıyı göstermekteydi. Demek olmaktadır ki, ikinci plan, birincisinin uygulamasına göre yatırım oranını 6 puandan fazla artırmayı düşünmektedir. Bu yüzde otuzdan fazla bir artıştır ve bunu yapmak için sadece toplam yatırımların yüzde beşi kadar bir ek finansman ihtiyacı vardır.

Bu çok iyimser bir tablodur, fakat gerçekçi değildir. Bu tablo rakamlarla oynamanın sonucudur. Ikinci plan hazırlıklarının son aşamalarında, planlama örgütünden ayrılmaların nedeni budur. Hükümet, hem yüzde yedinin gereklerini yerine getirmek ve hem de yüzde yediden vazgeçer görünmek istemez. Bu durumda yapılacak iş, rakamlarla oynamaktır. Fakat herkes rakamlarla oynayarak kamuoyunu aldatmak istemeyebilir. Bu durumda, istemeyenler gider, razı olanlar görev alır. Sorun bu kadar basittir.

Bu amaçla iki grupda rakam oynaması yapılmıştır. Ikisinde de hem baz yılı rakamlarında ve hem de artış hızında hiçbir biçimde gerçekçi sayılamayacak ayarlamalara baş vurulmuştur. Özel biriktirim oranı, güçlükler bölü-

münde yazılanlar bütünüyle unutularak, son derece hızlı bir artışa tabi tutulmuştur. Özel kesimde, marjinal biriktirim oranının %20 olduğu varsayılmaktadır. Eğer bilinen son yıl olan 1966'ya göre hesaplanırsa bu oran %30 olmaktadır. Bu her iki oranı ve herhangi bir ülke için gerçekçi sayacak bir iktisatçı bulmak son derece güç olmalıdır. Ayrıca bu çok yüksek artış hızının baz yılında %11.6 gibi çok yüksek bir ortalama biriktirim oranına uygulandığı hatırlanmalıdır. Bu oran gerçekte %8.5'dan yüksek değildir.

İş burada bitmemektedir. Aynı tip sapmaları vergiler konusunda da gözlemek mümkündür. İkinci plana göre, Türk vergi sisteminin genel esnekliği 1.3'tür. Fakat, gayet iyi bilindiği gibi, gerçekde bu katsayı birim çevresindedir.

Birim esneklik katsayısı yerine 1.3 almak, vergi tahminlerini büyük ölçüde şişirmek demektir. Bu iş yapılırken de önemli bir yanılmaya düşülmüştür. Plana göre dolaylı vergilerin esnekliği dolaysız vergilerin esnekliğinden daha yüksektir. Kuramsal olarak böyle bir varsayımı destekleyecek nedenleri bulmak çok güçtür.

Vergilerin ve özel biriktirim tahminlerindeki bu gerçekle bağdaşmayan ayarlamalar birleştirildiğinde, toplam biriktirim açığının en az TL. 20 milyar olacağı sonucu çıkmaktadır. Başka bir deyişle eğer TL. 20 milyarlık yeni vergi geliri sağlanmazsa bu planın gerçekleşme şansı yoktur.

Soru 92 : Plansız düzen, akılcı düzene kalkınma «rezervi» bırakır mı?

Burada bir soru ortaya atılabilir. Türkiye'nin bu gelişme aşamasında yüzde yedilik kalkınma için ödemek zorunda olduğu fiyat tartışmasız bu mudur? Ek vergi yönünden ölçülen daha düşük bir fiyatla aynı amacın gerçekleş-

tirilme olanağı yok mudur? Cevap için kalkınma özdeşliğinin paydasına bakmak gerekecektir. Biriktirim tartışmaları bilindiği gibi bu özdeşliğin payı ile ilgilidir ve paydada sermaye/üretim oranı bulunmaktadır. Sermaye/üretim oranı olarak ikinci plan 3.4 çevresinde bir katsayı almıştır ve yakın deneylere bakıldığında bu katsayı son derece gerçekçidir. Yalnız gerçekçi olması bunun rasyonel veya değişmez olduğu anlamına gelmemektedir. Başka bir deyişle kalkınmacı bir planın kullanılabileceği bazı olanakların olmadığı anlamını taşımamaktadır.

Sermaye/üretim oranı, sermaye/üretim kapasitesi ve üretim kapasitesi/üretim ilişkilerinin bir özetidir. Eğer üretim kapasitesi bütünüyle kullanılıyorsa veya üretim kapasitesindeki eksik kullanımı giderme olanağı yoksa, piyasada gözlenen sermaye/üretim oranını plana esas almak gerçekçi bir yol olur. Fakat kapasitenin eksik kullanımı bir ekonomik olgu ise bunun üzerinde durmak gerekir. Birinci plan hazırlık çalışmaları, ekonomide önemli ölçüde eksik kapasite kullanımı olduğunu gösterdi. Bunun içindir ki piyasada gözlenen oran 3'ün üstünde hesaplandığı halde plan çalışmalarına 2.7 olarak geçti. İlk plan, ekonomideki kullanılmayan kapasiteden yararlanmayı temel bir gerek saydı. Böyle bir kullanım, yatırım yapmadan üretmek demektir ve dolayısıyle biriktirim ihtiyacını düşürmektedir. Yalnız birinci plan dönemi uygulaması göstermiştir ki atıl kapasiteden yararlanmak için en küçük bir çaba harcanmamıştır ve sonuç olarak da katsayı ilk plan varsayımının oldukça üzerinde gerçekleşmiştir. Bunun anlamı, ekonomideki kullanılmayan kapasitenin saklı tutulduğudur.

Türk ekonomisinde kullanılmayan kapasitenin bulunduğu belli başlı kesimler, taşıma, dokuma ve imalâttır. Buradaki atıl kapasite, gelişmiş ülkelerde zaman zaman görülen eksik kullanımdan özellik bakımından bütünüyle ay-

rıdır. Temel neden, talep düşüklüğü değil kurumsal aksaklıklardır. Bunun giderilme yolu yine kurumsal tedbirler almaktır. Örneğin taşıma kesiminde, kesime girişlerin, çıkışların ve çalışma alanlarının sınırlandırılması ve düzenlenmesi gerekir. Ancak bunlar yapıldığı takdirde veri yatırımlarla daha yüksek üretim düzeyine ulaşılabilir. Bu ise, her iktidarın yapabileceği bir iş değildir, ve plan deneyi bunu açıkca göstermiştir.

Yukarıdaki açıklamalardan çıkan sonuç, Türk ekonomisinde önemli bir kalkınma «rezervi»nin saklı bulunduğudur. Mevcut iktidarlar bundan yararlanacak yapıda değildir ve hatta zorunlu olarak bu «rezervi» artırmaktadırlar. Fakat, kalkınma amacının karşısında siyasal sınır tanımayan bir iktidar için bundan yararlanmak güç olmayacaktır. Bundan, güçsüz iktidarların, bazı iktidarların başarı şansını artırdığı sonucu da çıkmaktadır. Sermaye kullanımı, burada sadece bir örnektir ve başka örnekler bulmak mümkündür.

Soru 93 : İkinci planda kesimler nasıl programlanmıştır?

İkinci planın kesim programlamasını yerine koyabilmek için aşağıdaki tablo yararlıdır.

BİRİNCİ, İKİNCİ PLANDA KESİMLERDE ARTIŞ HIZLARI
(yüzde olarak)

	Birinci Plan	Uygulama 1962-1967	İkinci Plan
Tarım	4.2	3.0	4.2
Sanayi	12.6	8.9	11.1
İnşaat	10.4	7.8	7.6
Taşıma	10.5	7.4	7.2

Konut	7.8	7.9	6.1
Hizmetler ve Diğerleri	5.6	7.6	5.9

Kaynak : Y. Küçük; İkinci Planda Amaçlar, Araçlar ve Olmayanlar, 1967, s. 12 (teksir).

Tablonun incelenmesinden genele yakın bir eğilim ortaya çıkmaktadır. İkinci plan, uygulamanın ilk planın gerisinde kaldığı kesimlerde, uygulamadan büyük; uygulamanın planı aştığı kesimlerde, uygulamadan düşük amaçlar koymuştur. Bu oldukça ilginç bir durumdur, ve ikinci plan uygulamadan ayrı amaçlar koymakla hiç olmazsa kâğıt üzerinde plan gibi görünmektedir.

Fakat ortaya çıkan durumun önemini göstermek için ek bilgiler şunlardır Hizmetler kesimi ilk plan uygulamasında %7.6'lık bir artış sağlarken tarım %3.0, sanayi %8.9 artmıştır. Ticareti de içine alan hizmetler kesimi, adından da anlaşılacağı üzere, diğer faaliyetlere hizmet eden bir kesimdir. Bu bakımdan diğer kesimlerde, örneğin tarım ve sanayide daha hızlı artış söz konusu ise, hizmet faaliyetlerinin artışı da ona göre olmalıdır. Nitekim, burada ayrıntısı gerekli olmayan hesaplamaya göre, ikinci planın gerektirdiği hizmet artışı %8.7'dir. İkinci plan her yıl bunu 3 puan kadar indirmeyi amaçlamaktadır. Ve de sorunun öneminin bu boyutda olduğunun farkına bile varmadan. Bunun her şeyden önce bütün hizmet kesiminin yeniden düzenlenmesi demek olduğunu, ticarette daha etken ve daha büyük dağıtım örgütü kurmayı gerektireceğini farketmemektedir.

Üretimin bazı kesimlerde kısılmasıyla iş bitmemektedir. Üretimin genellikle amaçların gerisinde kaldığı kesimlerde üretimin artırılması sorunu vardır. Burada en önemli iki kesim, sanayi ve tarımdır. Artırabilme, her şeyden önce yeterli talebin olmasına ve gerekli yatırımların yapılabilmesine bağlıdır. Şimdilik varsayılsın ki talep yeterli öl-

çüdedir. Bu durumda, artırma, özellikle sanayide, uygun yatırımın ayrılmasına bağlı olmaktadır.

Planda ortaya çıkan, sanayi ve tarım kesimi sermaye/üretim oranları sırasıyla 2.53 ve 2.86'dır. Yani, tarım kesiminde bu oran, endüstri kesimindekinden yüksektir. Üstelik bu planda ısrarla sanayileşmeden söz edilmesine rağmen böyledir. Sanayileşmenin, sermaye yoğunluğu yüksek alanlara (ara ve yatırım malları üretimine) yatırım yapmayı gerektirdiği unutulmaktadır. Ayrıca ilk plan döneminde tarıma yapılan yatırımların sadece tarım kesimi sermaye/üretim oranının artmasına yol açtığı bilinmektedir. Bu iki nokta bile, iki oran arasındaki ilişkinin tersine olması gerektiğini göstermektedir.

Planlama örgütü tarafından, ikinci planla ilgili olarak düzenlenen uluslararası kollokyuma sunulan doküman da bu görüşü desteklemektedir. Bu dokümanda tarım kesiminin sermaye üretim oranı 2.22'dir. Söz konusu belge ile plan arasında bazı tanım ayrılıkları olduğu için aynı karşılaştırma sanayi kesimi için yapılamamaktadır. Bununla birlikte bir nokta açıktır. İkinci planda uluslararası kollokyuma sunulan belgeye göre imalât kesiminin artış hızı 1.7 puan artırıldığı halde, ayrılan yatırım aynı tutulmuştur.

Bütün bunlardan, şu sonuç çıkmaktadır İkinci planda sanayi kesimine ayrılan yatırım, planlanan üretim artış hızının gerektirdiğinden az, tarım kesimine ayrılan yatırım ise çoktur.

Yatırım konusundan sonra, yukarıda ileriye bırakılmış olan talep sorununa geçilebilir. Burada da ilk önce söylenecek olan şudur Eğer planın kullandığı parametreler temel alınır ve plan tekrar çözülürse tarım için %4.2, sanayi için %11.1 ve ulusal gelir için %7 amaçlarının çeliştiği görülecektir. Başka bir deyişle, tarım artış hızı 4.2 olarak veri alındığında, eğer sanayi %11.1 ve ulusal gelir %7 artacak olursa, plan döneminde kişi başına tarımsal

mallar tüketimini ya sabit tutmak ya da - büyük bir olasılıkla - düşürmek gerekecektir. Eğer bu yapılmazsa, her türlü tedbir alınsa bile, hem ekonominin dengesi bozulacak ve hem de sanayi artış hızı sağlanamayacaktır.

Aynı düşünce başka bir şekilde de ortaya konabilir %4.2 ile artan tarımsal mallar arzına, sanayi ve tüketimden gelecek talep mevcut fiyatlarla, bir kıtlık yaratacak ve eğer ayrıca tedbir alınmazsa, nisbî fiyat değişmelerine ve dolayısıyle varsayılan dengenin bozulmasına yol açacaktır.

Plan böyle bir sorundan habersiz görünmektedir. Fakat kalkınma sürecindeki birçok azgelişmiş ülkenin, bu arada Türkiye'nin, temel kalkınma sorunu burada yatmaktadır. Azgelişmiş ülkelerin, biriktirim veya ticaret açığı kavramları yerine, tarım açığı kavramı üzerinde durmaları çok daha anlamlıdır. Tarımda bir sıçramanın kısa bir zamanda söz konusu olmadığı bir durumda, tarımsal malları kalkınmayı gerçekleştirecek bir biçimde kullanmak önemli bir teknik zorunluluk olmaktadır.

Planın habersiz göründüğü böyle bir sorunda, eğer sanayileşme amacına sıkıca bağlı kalınırsa, yapılacak iş gayet açıktır Tarımsal mallarını rasyonlamak. Eğer siyasal sınırlar varsayılmazsa, bunun önemli bir teknik düzenleme konusu olduğu ortadadır.

Sanayi kesimi, taleple ilgili olarak, tarımdakinin tersi bir sorunla karşı karşıyadır. Eldeki kıt bilgilere dayanılarak ileri sürülebilir ki, planda ön görülen sanayi kesimi üretim artışına yeterli talep bulunamayacaktır. Öngörülen artış hızı sanayi ile ilgili esneklik katsayılarında önemli sıçramalar gerektirmektedir ki, bunun bir plan döneminden diğerine kendiliğinden meydana geleceğini düşünmek oldukça iyimser bir davranış olur. Sanayi kesiminin dengesi, ancak yukarıda söylendiği gibi, dış ticaretteki varsayımlarının değiştirilmesi pahasına kurulabilir.

Soru 94 : 1970'lerin başında Türkiye ekonomisinin durumu nasıl görünmektedir?

Yukarıdaki cevabın son paragrafı, 1967 ekiminde düzenlenen üniversitelerarası ikinci plan kollokyumuna, bu çalışmanın yazarı tarafından sunulan bildiriden olduğu gibi alınmıştır. Aradan geçen zaman, bundan üç yıl kadar önceki gözlemi sadece doğrulamıştır. Bugün Türkiye ekonomisi özellikle sanayi ürünleri cinsinden bir satış bunalımı ile karşı karşıyadır. Dayanıklı tüketim araçları denilen buz dolabı, fırın, elektrik süpürgesi v.b. mallar üreten sanayi, veri gelir bölüşümü düzeyinde, satma sorunu ile karşı karşıyadır. Sanayi, gelir bölüşümü veri alındığında bir aşırı üretim durumundadır. 1970'lerin başlarında bu ürünlerde stoklar artmış, üretim yavaşlamıştır. Türkiye sanayii, tüketim için üretimden, üretim için üretim aşamasına gelmiştir. Sanayi bu durumda, üretim araçları üretimine dönmek, burada karşılaştığı sorunları aşmak durumundadır.

Bu gelişme önemlidir. Birçok bakımlardan. Gerçi yukarıdaki cevabın son cümlesinde önerildiği gibi sanayi, dış ticaret varsayımlarını değiştirerek dengeye oturmamaktadır. Tam tersine bu varsayımları daha da işler biçime sokacak olan Ortak Pazar deneyine hızla adım atılmaktadır. Fakat bu madalyonun bir yönüdür. Diğer yönü, sanayiin her şeyden çok ihraç kapıları aradığıdır. İhraç kapıları Orta Doğuda ve özellikle Arap ülkelerinde aranmaktadır. Sadece yararlı işlev gören ve fakat gösterişten ve de prestijden yoksun dayanıklı malların, gelir bölüşümü küçük burjuva devrimleriyle, bir ölçüde de olsa, törpülenmiş Arap ülkelerinde alıcı bulacağı düşünülmektedir. Dış politikadaki «Arap yakınlaşmasının» altındaki nedenlerin biri budur.

Sadece bu değil. 1970'lerin başında sanayi, daha doğru bir deyişle imalât sanayii, Türkiye ekonomisinin en

önemli kesimi biçimine gelmiştir. Aşağıdaki tablo bu gelişmeden kuşkusu olanlar içindir.

CARİ FİYATLARLA ÜRETİM DEĞERİ
(Milyon TL.)

	Tarım	İmalât
1966	37.044	34.145
1967	38.926	41.900
1968	41.160	46.906
1969	43.322	52.140

Kaynak : D.İ.E. Millî Gelir ve Sanayi İstatistikleri (yayınlanmamış) Aktaran, Ö. Özgür; Türkiye ekonomisinde bazı gelişmeler, EMEK, sayı 4, s. 77.

Kaynak, imalât sanayi üretimine 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerlerindeki imalâtın alındığını eklemektedir. Bu bilgi Türkiye ekonomisinde imâlât kesiminin birinci kesim olduğunu açıkca göstermektedir. Ayrıca, bu çalışmada sık sık tekrarlandığı gibi, çeşitli bakımlardan «gelir» göstergesinin bir ölçüt alınmasının ne kadar yanıltıcı olduğuna iyi bir örnek olmaktadır. Gelir, üretimin bazı kurallara göre ayrılmış bir bölüğüdür. Ve bu kurallara göre sanayi üretiminin, gelir olan bölüğü, tarım üretiminin gelir olan bölüğünden küçüktür. Fakat gelişmişlik ölçütü açısından kural önemli değildir. Önemli olan, emek sürecinden geçen maddelerin miktarıdır. İşgücünün değişime tabi tuttuğu çeşitli öğelerin toplamıdır. Bu bakımdan üretim ölçütü daha geçerli bir ölçüttür.

1970'lerin başında Türkiye ekonomisinde ve özellikle sanayide toplulaşma (konsantrasyon) düzeyi ileri bir aşamaya ulaşmıştır. Bu konuda ayrıntılı çalışmalar henüz gün ışığına çıkmamıştır. Fakat 1965—70 yılları arasının istatistiklerine bu açıdan bakılacak olursa şu durum ortaya çıkar

a) sanayi ve ticarî amaçlar için alınan yapım ruhsatları yüzey ve değer cinsinden önemli ölçüde büyüme eğilimi göstermektedir;
b) kurulan şirketlerin birim sermayesi büyümektedir;
c) Sınaî Kalkınma Bankası gibi kredi kuruluşlarının birim kredi miktarı artmaktadır.

Sanayideki gelişme birkaç çizgi ile bu. Ticaretdeki gelişme ile ilgili olarak aşağıdaki tablo düşündürücüdür.

CARİ FİYATLARLA TİCARET GELİRİNİN TARIM VE SANAYİ GELİRİNE ORANI

	(yüzde olarak)
1961	15.6
1962	15.9
1963	15.3
1964	16.3
1965	17.8
1966	17.2
1967	17.6
1968	18.1
1969	18.9

Kaynak Millî Gelir İstatistikleri.

Bu tablo ticaret kâr oranlarına bir gösterge olarak hazırlanmıştır. Ticaretden doğan gelirin, sanayi ve tarım gelirine oranı alınmıştır. Ortaya çıkan durumun bütünüyle ulusal gelir hesaplama yöntemlerindeki varsayımlardan doğmuş olması mümkündür. Fakat tablonun gerçek durumu yansıtma olanağı da vardır. Bu durumda gerek oran ve gerekse kütle olarak ticaret geliri artıyor demektir.

Bu son yorumu destekleyecek bilgiler bulmak mümkündür. Toptan eşya fiyatları ile geçinme endeksi hareketlerinin karşılaştırılması aynı yönde bilgiler vermektedir. Örneğin toptan eşya fiyatlarına göre 1967—1969 arasında hayvan fiyatları artmayıp, düşmüştür. Buna karşılık aynı

dönemde et fiyatları, Ankara geçinme endeksinde 17, İstanbul geçinme endeksinde 15 puan artmıştır. Yine aynı dönemde, toptan eşya fiyatlarında dokuma maddeleri 1 puanlık bir artış gösterirken, Ankara geçinme endeksinde giyim alt-grubu 9, İstanbul geçinme endeksinde ise 14 puanlık artış göstermiştir.

Bütün bu gelişmeler bir rakam hareketi olmayıp da gerçekten ekonomideki bir gelişmeyi yansıtıyorsa bu gelişmenin kendisini belli etmesini beklemek gerekir. Gelişmenin kendisini belli edişinin göstergeleri de var elde. Bu, tahvil sorunudur.

Uzun süre Türkiye'de sermaye piyasasının doğma olanağının olmadığına inanıldıktan sonra, 1968 başında, birden bire sanayi kesiminin tahvil çıkartmağa başladığı görüldü. Tahvil çıkarımı bir yarış halini aldı. Planlama örgütünce, gazete ilânları izlenerek yapılan bir çalışmaya göre, 1970 haziranına kadar çıkartılan tahviller toplamı 540 milyon lirayı bulmuştur. Bunun çok büyük bir bölüğü tekstil kolu, sonra otomotiv montaj kolu ve daha sonra meşrubat içki sanayiince çıkarılmış. Bu, oldukça önemli bir gelişmedir. Rakam aslında tek başına önemli görünmeyebilir. Fakat bir başlangıç olması ve bu rakama çıkartılan hisse senetlerinin ve de özellikle konut kesiminde ortaya çıkan ve devamlı fakat küçük tasarrufları toplayan yeni monopollerin aldıklarının dahil edilmediği düşünülürse, gelişmenin ciddîliği ortaya çıkabilir.

Fakat buna rağmen bu yeni olgunun nedenleri üzerine gidilmemiştir, henüz. Tahvil çıkaran firma bakımından, tahvilin daha düşük bir faiz ödemesini gerektirdiği söylenmiştir ki, bu pek inandırıcı görünmez. Tahvillerin uzun vadeli oluşları ve uzun vadede yüzde onbeşlik faizin yeteri kadar yüksek olduğu kabul edilmelidir. Kaldı ki tahvilleri Ordu Yardımlaşma, Akbank gibi düşük faizle kaynak elde edebilen kuruluşların sahip olduğu firmalar da çıkarmak-

VADELİ TASARRUF MEVDUATI ÜST DİLİMİNDE GELİŞME

		1964	1965	1966	1967	1968	1969
5001 — 10.000	Mevduat (000 TL.)	214.492	316.865	414.666	520.549	664.801	801.403
	Mudi	31.139	46.817	62.109	77.746	94.630	116.053
	Mudi Başı Mevduat	6.888	6.768	6.676	6.695	7.025	6.905
10.000 — +	Mevduat (000 TL.)	1.000.400	1.457.270	2.106.548	2.612.347	3.243.087	3.778.709
	Mudi	26.349	41.335	62.530	79.266	97.835	114.982
	Mudi Başı Mevduat	37.967	35.255	33.688	32.956	33.148	32.863
5001 — +	Mevduat (000 TL.)	1.214.892	1.774.135	2.521.214	3.132.896	3.907.888	4.580.112
	Mudi	57.788	88.152	124.639	157.012	192.465	231.035
	Mudi Başı Mevduat	21.023	20.125	20.228	19.953	20.304	19.824

Kaynak Bankalar Birliği Yayınları. Derleyen D.P.T., Tahvil Sorunu, s. 32.

tadır. Bunlar için, başka bir yoldan yüzde onbeşten borçlanmak, istenecek, canlandırılacak bir durum değildir. Belki istenmeden katlanılacak bir gelişmedir. Bunun dışında, tahvillerin alıcıları bakımından, düşük faiz getiren mevduattan kaçış olarak ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. Bunun böyle olması mümkündür, fakat tahvillerin tek ve hatta önemli kaynağının mevduat olduğu açıklıkla ortaya konamamaktadır. Kaldı ki, bu ortaya konsa bile, bazı koşullar altında, tahvil sorununun neden ekonominin bu gelişme aşamasında ortaya çıktığını açıklamağa yetmez. Üstelik mevduatla ilgili aşağıdaki tablonun tek vargısı, daha temelli nedenlerinin aranması ihtiyacıdır.

Tablodan açıkca ortaya çıkan şu Beş yıl gibi bir zaman aralığında, ortalama olarak 20.000 liranın üstünde mevduata sahip olanların sayısı 4 mislinden fazla artmıştır. Yine aynı zaman aralığında ortalama olarak 30.000 liranın üstünde mevduata sahip olanların sayısındaki artış 4.5 misline yaklaşmıştır. Tahvil alanların en azından benzer güçte kişiler olduğunu düşünmek mümkündür. Ortalama olarak 20.000 liranın üstündeki mevduatların toplamı 1964 de 1.2 milyar iken 1969 da 4.6 milyarı bulmuştur. Bu vadeli mevduattır ve gerçi 540 milyonluk tahvil bu mevduatın dokuzda biri kadardır, fakat asıl soru, bu önemli gelişmenin nedenleri olmak gerekir.

Bu soruya başından beri verilen cevabın ışığında nedeni şöyle özetlemek mümkündür Sanayiin dışında, özellikle ticaretde, mahreç arayan bir parasal sermaye birikmiştir. Bu, son zamanların niceliksel birikimden niteliksel bir öze kavuştuğurduğu bir gelişmedir. Bu parasal sermaye alan aramaktadır. Geleneksel alan olan konut, artık para işletmek için kârlı olmaktan çıkmıştır. Arsa spekülasyonu daha büyük birimler istemektedir. Ticaretdeki acentalaşma, yayılma olanaklarını sınırlamaktadır. Bu durumda, sanayi kaçınılmaz görünür. Fakat tek tek sermayeler, ge-

BAZI MADDELERİN İHRAÇ FİYATLARI

(kg/krş)

	Barsak (yaş-kuru)	Yün (kirli-âdi)	Tiftik (kirli)	Kuru üzüm (çekirdeksiz)	Kuru incir (işlenmiş natürel)	Fındık (iç)	Tütün (yaprak)	Pamuk (ham)
1963	4624	722	1593	225.0	220.8	1171	1392	523
1964	4068	862	1779	289.1	244.3	925	1462	524
1965	3972	828	1719	295.2	236.7	952	1238	508
1966	3858	862	1893	292.0	227.1	946	1148	483
1967	4886	923	1787	282.7	219.8	1043	1176	518
1968	3633	863	1690	273.9	208.0	1082	1068	547
1969	2433	867	1566	270.3	238.5	1180	1084	492

Kaynak : İstatistik yayınları.

rekli ünitelerin yanında, çok küçüktür. Ayrıca, yerleşmiş ünitelerin rekabeti söz konusudur.

Son yılların, özellikle iktidar ortağı egemen güçlerin çatışmalarına bu açıdan bakmak yararlı olacaktır.

Soru 95 : Tarım cephesinde paralel gelişmeler var mıdır?

290. sayfadaki tablo, tarımdaki gelişmeler bakımından ilk ip uçlarını vermektedir.

Bu rakamlar, söz konusu ürünlerin iç fiyatları konusunda da bir fikir verebilir. Çünkü bunlarda ihracat önemlidir. Örneğin, Adana borsasında pamuk, 1969'un sonuna kadar 1961'deki düzeyine bir daha erişememiştir. Aynı biçimde Giresun borsasında fındık, 1961—1969 arasında, en yüksek fiyatı 1963'de bulmuştur. Bunlardan, pazarlaması önemli olan bu ürünlerde fiyatların yükselme eğilimini kaybedip, düşme eğilimi göstermeğe başladığını söylemek mümkündür.

Aşağıdaki tablo gelişmenin başka bir yanına ışık tutmaktadır.

KREDİLERİN DAĞILIMINDA GELİŞME
(milyon T.L.)

	Net tarımsal kredi hacmı	Toplam kredi hacmı	Tarımsal kredi	Toprak Mahsulleri Ofisine kredi	
			Toplam kredi	Toplam Bankası	Merkez kredisi
1950	780	2032	38.4	17.2	
1951	1177	2714	43.4	22.9	
1952	1861	3753	49.6	27.9	
1953	2142	4252	45.1	34.9	
1954	2447	5640	43.4	30.8	
1955	2602	7190	36.2	15.9	

1956	2940	8084	35.4	14.9
1957	3218	10729	30.0	19.4
1958	3433	11888	28.9	25.0
1959	3747	13074	28.7	26.6
1960	3968	13110	30.3	25.5
1961	3065	8713	35.2	18.6
1962	3049	11247	32.4	17.3
1963	4383	13771	31.8	27.5
1964	5303	15985	33.2	20.7
1965	5898	19182	30.8	11.8
1966	7659	24284	31.5	11.7
1967	8975	28367	31.6	11.3
1968	9468	30285	31.3	12.0

Kaynak DPT; Buğday Fiyatlarını Etkileyen Faktörlerde Taban Fiyatın Değiştirilmesini veya Aynen Korunmasını Gerektiren Gelişmeler, 1969.

Toprak Mahsulleri Ofisinin, Merkez Bankası kredileri içindeki yerinde görülen değişme tek kelime ile dramatiktir. Bütün tarımın aldığı kredilerin, toplam krediler içindeki payı ise devamlı bir azalma gösterir. 1965—1968 oranı ise, derin ekonomik bunalım yılları olan 1957'lerdeki durum bir kenara konulursa, 1950'den beri en düşük bir düzeye inmiştir. Sonuç olarak, kredi bakımından da tarımın «has evlât» özelliğini yitirdiği söylenebilir.

Bu gelişmeler, bundan önceki soruda işlenen gelişmelere paralellik gösterir, ve egemen güçler arasındaki son yıllarda görülen çatışmanın başka bir yanına ışık tutar. Ayrıca daha önemli gelişmelerin de olduğuna işaret eder. Aşağıdaki tablo bu gelişmelerden birini, fakat önemlicesini, göstermektedir.

TRAKTÖR PARKINI YILLIK EKLEMELER
(adet)

	Program	Yıl içinde çiftçiye satılan	Yıl sonu mevcudu
1960	—	240	42.136

1961	—	1.377	42.505
1962	—	3.012	43.747
1963	6.000	9.329	50.844
1964	6.000	6.720	51.781
1965	7.000	6.791	54.668
1966	7.000	10.864	65.103
1967	7.000	14.690	74.475
1968	15.740	17.000	85.475
1969	19.200	10.023(1)	95.498(1)
1970(2)	20.000		

Kaynak Tarım Bakanlığı; Tarımsal Girdiler ve Fiyatları. 1960-1970

(1) geçici tahmin

(2) program

On yıllık dönemin ikinci yarısındaki artış, ilk yarısındaki artışın beş mislidir. 1965'den sonraki traktöre «hücum», 1950'den sonraki «hücumu» hatırlatmaktadır. Fakat ikisi arasında önemli bir ayrılığın olduğunu düşünmek gerekir. Birincisi, tarımın yükseliş, diğeri düşüş dönemlerine rastlar. Birincisinde gösteriş ve de kamu toprakları ile otlak ve mer'aların tarıma açılması önemlidir. İkincisi ise, bir yaşama çabası olarak görünür. Unutmamak gerekir, kapitalist toplumda ileri teknoloji genellikle varlığı devam ettirme çabası sonucunda kullanılır.

Tarımdaki gelişmeler şöyle özetlenebilir Gelecek zamanlarda, tarımdan, tarım dışı alanlara geçiş önem kazanacaktır. Bu daha çok kaybedenlerin hareketi olarak görünür. Bunun dışında ise, tarım dışından, özellikle ticaretten ve hatta serbest meslekler ve sanayiden tarıma girişler olacaktır. Bunlar, görece olarak ucuza elde edecekleri toprakta ileri teknoloji ile, tipik kapitalist ilişkileri kuracaklardır. Bu «Junkers» tipi kapitalistlerin yanında «klasik» kapitalistlerin yer alması, demektir.

Soru 96 : Kapitalist ekonomilerin bunalımları Türkiye ekonomisini etkilemekte midir?

Yakın zamanlarda kapitalist dünya ve özellikle Amerikan ekonomisi dört bunalım (buhran) dönemi yaşadı. Ölçeği biribirinden farklı olmakla beraber bu bunalım dönemlerinin hepsinde de üretim ve çalışma düzeylerinde, toplumsal yaşantıda önemli sayılan sorunlara yol açan düşmeler gözlendi. Bunlardan ilki ve anısı hâlâ silinmemiş olan, 1929'da başlayıp 1932'de en alt noktasına ulaşan büyük krizdir. Bunu 1948, 1954 ve 1958—60 krizleri izledi.

Diğer yandan yakın zamanlarda, herkesin hatırlayabileceği önemli olaylar oldu. Büyük bunalımdan hemen sonraki yıllarda, kapitalist dünya bir silâhlanma yarışına koyuldu ve bu yarış ikinci büyük savaşla sonuçlandı. 1948'i izleyen yıllarda Kore savaşı kendini gösterdi. 1955—56'larda soğuk savaşın, sıcak savaşın sınırlarını zorladığı görülmektedir. 1960'larda ise bir-iki Küba denemesinden sonra savaş alanının Vietnam olarak seçilmiş olduğu hatırlanmaktadır. Yine bütün dünya hatırlamaktadır ki, savaşlarla birlikte kapitalist ekonomiler ekonomik bunalımlardan kurtulmakla kalmamakta, büyük refah dönemlerine girmektedir. 1950'lerdeki Kore refahı ile 1960'lardaki Kennedy-Johnson refahı bunlara örnektir. Vietnam savaşının yol açtığı Kennedy-Johnson refah döneminde Amerikan ekonomisinde üretim hızı normal artış hızının iki katına ulaşmıştır.

Söylenenlerden şöyle bir sonuca ulaşmak zorunlu olmaktadır : Kapitalist ekonomilerde, bunalımlar savaşı, savaşlar refahı doğurmaktadır. Şimdilik bu bir amprik sonuçtur ve ele alınan 40 yıllık dönemde 4 kez doğrulanmıştır; ve yine bu dönemde bu sonuçla çelişen hiçbir olay yoktur. Bu bakımdan güvenilir bir bulgu özelliğini taşımaktadır. Yalnız, toplumsal bilimlerde, salt amprik bulgularla yetinmemek eğilimi vardır. Sağlam ve tutarlı kavramlara

kavuşturulmamış bilgi yığınlarını herhalde kuşku ile karşılamak ve ancak kuramsal bütünlüğe oturtulmuş bulguları bilimsel gerçek saymak gerekir.

Eldeki kuramlar içinde söz konusu gelişmeleri en güvenilir bir biçimde açıklayabileni, Marx'cı bunalım kuramıdır. Kuramın diğerlerinden üstünlüğü iki yönde kendisini göstermektedir. Bunlardan biri, bunalıma yol açan ilişki ve değişkenlerin daha gerçekçi bir biçimde belirlenmesidir. Diğeri ise kapitalist ekonomiler için bunalımlardan kurtulmada savaş ekonomisinin kaçınılmaz olduğunun tutarlı bir şekilde ortaya konmasıdır. Başka bir deyişle, kapitalizmin iç çelişmelerinin diğer çözüm yollarını kullanılmaz duruma getirişi sadece bu kuram ile açıklığa kavuşturulmaktadır.

Marx'cı kuramda temel ilişki mülkiyet ilişkisidir. Artık değer, üretim araçlarını ellerinde bulunduran kapitalist sınıflarda toplanmaktadır. Kapitalist sınıflar, topladıkları artığı ya tüketim ya da yatırım amaçları için kullanabilirlerse de tüketim olanakları sınırlıdır. Üstelik on dokuzuncu asrın üçüncü çeyreğinden sonra ortaya çıkan monopoller, artan artığın daha küçük bir sınıfta bölüşülmesine yol açtığından, bu olanak gittikçe daha sınırlı olmaktadır. Bu bakımdan artık değerin realize edilebilmesi için gittikçe artan bir yatırım uygulaması zorunlu olmaktadır. Yalnız gelişmiş ülkeler için kârlı yatırım alanları gittikçe azalmaktadır. Sözü edilen monopolleşme bu azalışta önemli bir role sahiptir. Yarışmacı kapitalizmdeki küçük işletmeler arası yarışma dolayısıyle sık sık görülen iflâslar yatırılmış sermayenin israfına yol açmakta ve bu da sabit sermaye yatırımlarına yeni ihtiyaçlar yaratmakta idi. Halbuki monopolcü kapitalizmde artık böyle «hayırlı iflâslar» görülmediği gibi, teknik ilerleme dolayısıyle mevcut tesislerin ekonomik ömürlerini doldurmadan hurdaya çıkartılması da büyük ölçüde azalmaktadır. Çünkü, monopoller ve oligopoller dünyasında teknik ilerleme bir işletme içi sorun ö-

zelliğine indirgenmiştir ve yeni bir buluşun uygulanması, mevcut tesislerden umulan kârların gerçekleşmesini beklemektedir.

Kapitalist ekonomilerdeki sorun bir aşırı artık sorunudur ve bu aşırı artık kullanılamadığı sürece ekonomik bunalım kaçınılmaz olmaktadır. Aşırı artığın kullanılmasının bir yolu başka ülkelerde yatırım yapmaktır. Nitekim kapitalist ülkelerdeki özel yatırımların azaldığı dönemlerde, yabancı sermaye yatırımlarının arttığı gözlenmiştir. Yalnız bu yolun bazı sınırları vardır. Bir kez kapitalist ülkeler üretim güçlerini arttıracakları korkusu ile sosyalist ülkelerde yatırım yapmağa istekli görünmezler. Sosyalist ülkelerin yeryüzünde önemli bir büyüklüğe sahip oldukları hatırlanırsa, bunun önemli bir alan kısıtlaması olduğu kabul edilebilir. İkincisi, yabancı sermaye gelmek için özel girişimciliği şart koşmaktadır. Kalkınma sürecinde devletin katkısına güvenmenin gittikçe artan bir zorunluluk olarak ortaya çıktığı bir dünyada bu koşul da yabancı sermaye yatırımları için ciddî bir engel olmaktadır. Fakat asıl sınırlama üçüncüsüdür Kapitalist ülkelere yabancı sermaye yatırımlarından dolayı yıllık kâr transferleri yıllık net yatırımlardan çok daha fazladır. Örneğin, 1950—60 yılları arasında Amerikan ekonomisine akan kâr transferleri, çıkan yatırımları her yıl 1 milyar dolar aşmıştır. Demek olmaktadır ki, yabancı sermayecilik artığın kullanılmasına yol açacak yerde aşırı artığı daha da arttırmakta ve dolayısıyle bunalım koşullarını kuvvetlendirmektedir. Bu durum kapitalist ekonomilerdeki kişisel yarar ile bütünün yararlarının çelişmesine çok tipik bir örnektir.

Yabancı sermayecilik bir çözüm getirmeyince, Keynes'ci kurama uygun olarak refah devleti kavramının yardıma koşacağını düşünmek mümkündür. Devletin, artığın bir bölüğünü alarak, konut, sağlık ve eğitim gibi harcamalara kullanabileceği ve kullanması gerektiği ileri sürülebil-

mektedir. Yalnız bu yolun başarılı olması için bir koşul gerekir ki bunu da her zaman bulmak olanağı yoktur. Bu da devletin ekonomiden bağımsız olması koşuludur. Halbuki kapitalist ekonomilerde devlet her zaman kapitalist sınıfların devleti olmuştur ve dolayısıyle kapitalist çelişmeleri yapısında taşımaktadır. Bunun için savaş ekonomisi eldeki tek açık kapıdır. Yalnız bu açık kapının da sonuna dek açık bir kapı olduğunu sanmamak gerekir. Kapitalist ekonomilerde bir refahın, nedeni ne olursa olsun, bir sonu vardır ve son bir bunalımdır. Artan çalışma düzeyinin işgücüne talebi arttırması, ücretlerin artmasına bu da monopolcü kapitalizmde, kârlılık oranının düşmemesi için, fiyatların yükselmesine yol açar. Yüksek fiyatlarda malların satılmaması sonucu üretim, dolayısıyle çeşitli hammadde talepleri azalır. Bu, krizin başlaması demektir. Savaş ekonomisi ile başlatılan bir refah döneminde kriz nedeni olarak bir de kapitalistler arası çatışma vardır. Böyle bir refah döneminde kârların çoğu, savaş sanayiindeki kapitalistlere gitmektedir. Özellikle tüketim malları üreten endüstriler, bu refahtan paylarını almamaktadır. Bunun içindir ki, Vietnam barışına doğru atılan adımın ilk etkisi tüketim malları üreten sanayilerin hisse senetlerinin yükselmesi olmuştur.

Amerikan ve diğer kapitalist ekonomilerin buhran dönemine girmeleri Türkiye ekonomisinin bundan ne denli etkileneceği sorununu ortaya çıkarmaktadır. Eldeki bilgiler bu etkilenmenin oldukça önemli olduğunu, ve her yeni bunalımda daha da önemli olacağını göstermektedir. Örneğin 1926'da 100 olan dış ticaret endeksinin 1932'de 77'ye düştüğü görülmektedir. 1926'daki düzeyine bu endeks ancak 1950'lerin ilk yıllarında, yani Kore refahı ile ulaşmaktadır. Yine aynı endeks 1956'da 96 iken 1961'de 81'e düşmüştür. Anlaşılmaktadır ki, buhran dönemlerinde kapitalist ekonomiler Türkiye'yi daha çok sömürmek eği-

limindedirler. Yukarıda söylenenlerin ışığı altında bu normaldir. İçeride düşen kârlılık oranlarını, dış dünya ile ticaret ilişkilerinde bir dereceye kadar düzeltmeğe çalışmaktadırlar. Dış ticaret hadlerinin aleyhe dönmesi Türkiye'nin ihracat kapasitesi ile miktar olarak gittikçe daha az mal ithal etmesi demektir. Ayrıca buna, buhran zamanlarında ihraç kapasitesinin daha düşük bir hızla artması veya hiç artmaması da eklenmelidir. Bunun sonucu, Türkiye'nin kapitalist ekonomilerdeki bunalımı ithal etmesidir. Söylenenin tersi de doğrudur. Türkiye aynı mekanizma ile kapitalist ekonomilerdeki refahtan da etkilenmektedir. Nitekim Kore ve Vietnam refah yılları Türkiye ekonomisi için de oldukça yüksek üretim artış yılları olmuştur.

Cumhuriyet döneminde birçok önemli olayın olduğu açıktır. Fakat bunlar arasında üç olay sayılabilir ki, herkes bunların en önemli üç olay olduğunda düşünce birliği eder 1930'un ilk yıllarında başlayan devletçilik, 1950'deki iktidar değişimi ve 1960'daki 27 Mayıs hareketi. Bu üç değişimi birleştiren tek olgu üçünün de bir bunalım ekonomisinde ya da bunalım yıllarını izleyen zamanlarda ortaya çıkmasıdır.

Bu bir rastlantı sayılabilir mi? Bilgiler sayılamıyacağını göstermektedir. Örneğin, 1930 buhran yıllarında ve 1945'lerden sonra buğday fiyatlarının mutlak olarak düştüğü, 1960'dan hemen önceki yıllarda genel fiyatların oldukça gerisinde kaldığı bilinmektedir. Yine bu buhran yıllarında tarımsal malların, satın alma gücü ya düşmüş, ya da artışı durmuştur. Diğer taraftan ortalama reel memur maaşları endeksi 1939'da 100 iken 1949'da 59'a ve 1956'da 69 iken, 1959'da 50'ye düşmüştür.

Bu söylenenler bundan iki buçuk yıl önce, bu çalışmanın yazarının ANT Dergisinde çıkan bir yazısından alınmıştır. O zamanlar, ne Amerikan ne de Türkiye ekonomisi, bugünkü bunalım düzeyine ulaşmıştı. Sadece buraya doğ-

ru yönelişin ilk göstergeleri ortada idi.

Söylenenlere eklenecek bir-iki nokta var. Bunlardan ilki, ekonomik bunalımlar ile toplumsal dönüşümler arasındaki paralelliğin sadece Türkiye'ye özgü olmadığıdır. 1789 Fransız devrimi dört yıllık bir ekonomik bunalımdan sonra gelmiştir. 1848 devrimi, bu devrimin tarihini yazan Marks'a göre (Fransa'da sınıf mücadelesi, Bonapart'ın 18 inci Brümeri, Fransa'da iç savaş) bir yandan Fransa'daki kötü hava koşulları dolayısıyle ortaya çıkan tarımsal bunalım ile, İngiltereden gelen krizin birleşmesi sonucu olmuştur. Rusya'da serfliğin kaldırılması, ardarda gelen kötü hava koşulları ile bir zorunluluk biçimine bürünmüştür. Paris Komünü, Paris'in sarılmasının yarattığı kriz ile ilişkilidir. Bolşevik liderler, birinci savaşın, Rusya için bir başarısızlık ve dolayısıyle de ekonomik bunalım olmasını öngörmüşlerdir. Bunlar örneklerdir ve de düşündürücü örneklerdir.

İkinci olarak, Türkiye ekonomisindeki bunalımın tek kaynağı dış ilişkiler değildir. Şimdiye dek tarımın devresel hareketleri ile dıştan gelen bunalımlar birbirini artırıcı yönde çalışmışlardır ve tarım bunalımlarda önemli rol oynamıştır. 1970'lerin başında, sanayiin de ayrı ve içten bir kaynak olacağı görülmektedir. Sanayiin üretim için üretim düzeyine erişmesi, bundan böyle talebi zorlama eğilimi göstermesi, sanayiin de bu bunalıma ayrı bir katkıyla katılacağı haberini vermektedir. Ayrıca sanayi dışarısı ile ekonomik bağlarını kuvvetlendirmiştir. Bu yüzden, dışarıdaki değişmelere çok daha fazla duyarlıdır.

Soru 97 : 1970'lerin başında ültra-emperyalizmden söz edilebilir mi?

Türkiye'nin emperyalist dünyadan etkilenmesi, emper-

yalist dünyayı değerlendirmeği gerektirir. Bu, her şeyden önce, emperyalist ülkeler arası ilişkilere bakmayı zorunlu kılar. Burada ise tartışma K. Kautsky ile başlamalıdır «Marks'ın kapitalizm için söyledikleri emperyalizm için de geçerlidir Monopol rekabeti, rekabet monopolü yaratır. Dev firmaların, dev bankaların, mülti-milyonerlerin çılgın rekabeti, küçükleri yutan büyük finans gruplarını, kartel düşüncesini geliştirmeğe zorladı. Aynı biçimde, büyük emperyalist güçler arası Dünya savaşının sonucu, silâh yarışını reddeden bir en güçlüler federasyonu olabilir.

Bundan da, saf ekonomik görüş açısından, kapitalizmin yeni bir dönemi yaşamasının imkânsız olmadığı sonucuna varılır. Bu, kartelleşmenin dış politikaya uygulanmasıdır Ültra-emperyalizm aşaması. Kuşkusuz, biz bununla, emperyalizm ile olduğu kadar enerjik bir biçimde mücadele etmeliyiz. Fakat bunun (ültra-emperyalizmin) tehlikesi, silâh yarışı ve dünya sulhüne tehditde değil de başka yerlerde yatar.»

Kautsky bu düşüncelerini birinci savaşın hemen öncesinde geliştirmiştir. Göstermek istediği, birinci savaşın olmayacağıdır. Fakat, yazı basına verilirken, birinci savaş patlamıştır. Yaptığı, bunu biraz küçültmek ve bundan sonra emperyalistler arası savaş olmayacağını, birinci savaşın hemen başında müjdelemektir.

Kautsky'nin ültra-emperyalizmi, emperyalist ülkeler arası çelişkilerin kalktığı anlamına gelmektedir. Bu teze karşı Lenin'in derhal gelen cevabı şöyle olmuştur «Cevabın olumsuz olduğunu görmek için soruyu açıkca koymak yeter. Çünkü, kapitalizmde etki, yarar, sömürge v.b. alanlarının bölüşümünde, bu bölüşüme katılanların **kuvvetinden,** (yani) onların ekonomik, malî, askerî v.b. kuvvetinden başka bir ilke düşünülemez. Şimdi, bölüşüme katılanlar arasında bu kuvvet çeşitli yollarla değişmektedir. Çünkü, kapitalizmde işletmelerin, tröstlerin, endüstrilerin **eşit**

gelişmesi mümkün değildir.

Fakat eğer bir kimse, finans kapital döneminin 'saf ekonomik' koşulları hakkında, yirminci yüzyılın başlarındaki somut tarihsel dönem imişcesine konuşacak olursa 'ültra-emperyalizm' denilen ölü soyutlamaya en iyi cevap, onu, bugünün dünya ekonomisinin somut ekonomik gerçeği ile karşılaştırmaktır. Kautsky'nin ültra-emperyalizm kuramı, bütünüyle anlamsızdır ve başka şeyler arasında, sadece kökünden yanlış düşünceleri canlandırır. (Bu düşünceler) finans kapitali egemenliğinin, dünya ekonomisinin eşitsizlik ve çelişkilerini **azaltacağı**(dır); halbuki gerçekte, o (finans kapitali) onları kuvvetlendirir.»

Zaman Lenin'i doğrulamıştır, ve emperyalistler arası ikinci savaş patlamıştır. Bu savaştan önce, başta Ingiltere olmak üzere bütün batı dünyası diplomasisinin, Alman emperyalizmin husumetini sadece sosyalist ülkeye çevirmek için büyük bir çaba harcadığı ve her türlü tavizi vermeğe hazır olduğu ve verdiği hatırlanmalıdır.

Emperyalist ülkeler arası çelişkilerin sona erdiği düşüncesi ikinci savaşla beraber bir kez daha çürütülmekle birlikte, özellikle ikinci savaştan 1960'ların sonlarına dek uzanan kapitalizmin görece olarak istikrarlı döneminde tekrar canlanmıştır. Bu arada, emperyalizmin bütünleşmesi tezine bir boyut daha eklenmiştir Emperyalist ülkeler sadece kendi aralarındaki sorunları değil, tek tek emperyalist ülkeler işçi sınıfı ile de birçok sorununu çözmüş durumdadır. Bütünleşme her bakımdan bütün olmuştur, artık. Bu kanıdır ki, özellikle kapitalist ülkelerin ilericilerine yeni ilerici güçler aratmıştır. Kimisi bulamamış, umutsuzluğa düşmüş (Sartre); kimi bir ölçüde aydınlara belbağlamış (Baran); kimi lumpenproleteryayı ortaya çıkarmış (F. Fanon); kimi ise öğrencilere liderlik vermiştir (Marcuse). Aynı gelişme tarımın ağırlıklı olduğu ülkelerde de Debray-Guevera tipi eylemlere yol açmıştır.

Fakat 1960'ların sonunda ulaşılan durum, kapitalizmin eşit olmayan gelişme kanununun geçerliliğinden bir şey kaybetmediğini ve dolayısıyle emperyalist ülkelerin bütünleşmesi düşüncesinin panik dolu bir düş olduğunu doğrulamıştır. Yalnız, aynı şeyin 1960'ların başında da var olduğunu görmek için aşağıdaki tablolara bakmak yeter.

TOPLAM KAPİTALİST ÜRETİMİNDE BAZI KAPİTALİST ÜLKELERİN PAYI

(yüzde olarak)

	1929	1937	1948	1961
A.B.D.	43.34	41.4	58.4	43.0
Britanya	10.1	12.5	11.2	9.05
Batı Almanya	7.9	9.0	3.6	8.89
Fransa	7.1	6.0	3.9	4.98
İtalya	3.6	3.0	2.6	4.03
Hollanda	1.2	1.1	1.2	1.20
Belçika	0.9	1.8	1.4	0.94
Japonya	2.5	4.8	1.0	4.62

Kaynak V. Cheprakov; The Common Market Conspriracy.

Görüldüğü gibi kapitalist ülkeler üretiminin 1961 dağılımı 1948 dağılımına benzememektedir, 1937 dağılımına yaklaşmıştır. İhracatla ilgili bilgiler de bunu destekler.

A.B.D. VE BATI AVRUPA İHRACATININ TOPLAM KAPİTALİST DÜNYA İHRACATINDAKİ YERİ

(yüzde olarak)

	1929	1937	1947	1960	1961
A.B.D.	16.7	14.2	32.5	18.3	17.7
Batı Avrupa	45.3	42.9	28.5	45.3	46.6

Kaynak V. Cheprakov; The Common Market Conspriracy.

1947'den 1961'e kadar A.B.D.'nin ihracat payı azalma,

Batı Avrupanın payı artma eğilimi gösterir. Ve bu, 1961'-den sonra da devam eder. Örneğin 1958 yılında Batı Almanya'nın makina ve taşıma ekipmanı ihracatı 3.9 milyar dolar iken, A.B.D.'nin 6.3 milyar dolar idi. On yıl sonra, 1968'de, Almanya'nınki 11.3 milyar dolara, Amerika'nınki 14.5 milyar dolara ulaştı. Sadece ihracat değil. 1970'lerin başında Amerika Birleşik Devletleri, elektronik, otomotiv ve tekstil kollarında «yabancı» markalar istilâsı ile karşı karşıya kaldı. Özellikle Alman ve Japon otomobilleri, Alman ve Japon elektronik araçları ve Japon ve diğer bazı uzak doğu «müttefik» ülkelerin tekstil ürünleri ile rekabet edemez duruma geldi. O kadar ki, bunu önlemek için, ithalâtı kısmak üzere koruyucu (himayeci) kanunlar zorunda kaldı.

Bütün bunlar kapitalizmin eşit olmayan gelişme kanununun bir sonucudur. Bu kanun hâlâ geçerlidir. Ve de bütün sonuçları ile.

Soru 98 : Ortak Pazar nereye oturmaktadır?

Ortak Pazarın nereye oturduğunu görebilmek için önce Lenin'in 1915 de yazdığı «Avrupa Birleşik Devletleri sloganı üzerine» adlı yazısından şu aktarmayı okumak gerek «Kapitalist düzende, Birleşik Avrupa Devletleri sömürgelerin bölüşülmesi konusundaki bir anlaşmaya eşdir. Bununla birlikte, kapitalizmde, zora başvurmanın dışında hiçbir bölüşme temel ve ilkesi yoktur...

'Kuvvet oranı'na uymaktan başka biçimde bölüşüm gerçekleştirilemez ve kuvvet de ekonomik kalkınmaya göre değişir... Bir kapitalist devletin gerçek gücünü test etmenin, savaştan başka yolu yoktur ve olamaz da. Savaş özel mülkiyetin temelleri ile çelişmez, tam tersine, bu temellerin doğrudan ve kaçınılmaz sonucudur. Kapitalizm-

de işletme birimleri ve devlet birimleri için düzgün ekonomik büyüme mümkün değildir. Kapitalizmde devresel olarak bozulan dengeyi sağlamanın sanayide bunalımlar, politikada savaşlardan başka bir yolu yoktur.

Kuşkusuz, kapitalistler ve devletler arasında **geçici** anlaşmalar mümkündür. Bu anlamda, **Avrupalı** kapitalistler arasında bir anlaşma olarak, Birleşik Avrupa Devletleri mümkündür. Fakat hangi amaçlar için? Sadece, birleşmiş olarak Avrupa'daki sosyalizmi bastırmak için, ve birleşmiş olarak Japonya ve Amerika'ya karşı sömürge ganimetlerini korumak için. Japonya ve Amerika'nın güçlerinin son elli yıl içindeki artışı, geri, monarşik ve şimdi ihtiyarlık zaafiyetleri gösteren Avrupanınkinden çok hızlı olmuştur ve bugünkü sömürge bölüşümünde Japonya ve Amerika fena halde aldatılmış durumdadırlar. Amerika Birleşik Devletleri ile karşılaştırıldığında Avrupa bir bütün olarak ekonomik durgunluk gösterir. Bugünkü ekonomik temelde, yani kapitalizmde, bir Avrupa Birleşik Devletleri, Amerika'nın daha hızlı gelişmesini yavaşlatma amacına yönelik gerici bir örgüt olacaktır.»

Daha sonra şunları hatırlamak gerek Ortak Pazardan önce Batı Avrupa'da kömür-çelik birliği, atom birliği gibi kapitalist ülkeler arası işbirliği denemeleri olmuştur. Bugün bile, ilk önce ortak pazara cephe alan, sonra girmek isteyen Birleşik Krallık ile, onun Ortak Pazara girmesine en şiddetli bir biçimde karşı koyan Fransa, Concorde projesi ile supersonik uçağı birlikte geliştirmeğe çalışmaktadırlar. Bunlar, artık birçok alanlarda teknolojinin ülke ölçeğini aştığını gösterir.

Ortak Pazar, Batı Avrupa ülkelerinin bir pazarı genişletme, dünya ticareti ve dolayısıyle kârını yeni kanallara çevirme girişimi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden Ortak Pazar, sanıldığı gibi serbest ticarete dönüş değildir. Ortak Pazar, ülke ölçeğini aşan bölge ölçeğinde bir koruyuculuk

(himaye) denemesidir. Dışarıya karşı himaye, içeride ise serbestlik uygulamasıdır. Teknolojinin ulaşmış olduğu düzeyde artık koruyuculuğu ülke sınırları içinde tutmanın olanağı kalmamıştır. İçerideki serbestlik ise sermaye için serbestliktir ve dolayısıyle serbestlik ilkesi sermayenin gücü olacaktır.

Bu haliyle Ortak Pazar, Lenin'in vurguladığı gibi, Amerika'ya karşı bir tepkidir. Ortak Pazarın, Amerika Birleşik Devletleri'nin elinde doğmuş olması, bu durumu değiştirmez. Kapitalizm her zaman olduğu gibi kendi kuyusunu kazar. Bugün Amerika, uzak doğudaki sömürge ve savaşları için Japonya'nın silâhlanmasını gönülden ister. Fakat bu silâhların bir gün kendisine dönmeyeceğinden emin olamaz. Bugün Amerika, doğu blokuna karşı Avrupa'nın güçlü ülkesi Batı Almanya'nın silâhlanmasını gönülden ister. Fakat bu silâhların bir gün kendisine dönmeyeceğinden emin olamaz. Bu yüzden de hem ister, hem istemez. Hem Avrupalılara kendi savunmanıza katkıda bulununuz der, ve hem de Avrupa'nın jandarmalığını bırakmak istemez. Yalnız burada Amerika'nın iradesi değil, ekonominin zorunlulukları egemendir. Giderek bu egemenlik kendini gösterecektir.

Soru 99 : Ortak Pazar Türkiye'ye ne getirir?

Türkiye Ortak Pazara pamuğunu satabilir. Girişinde pamuk konusunda bir ayrıcalığı olmasını beklemek gerek. Ortak Pazar ülkeleri pamuğa muhtaç. Fakat Ortak Pazar pamukta dışarıya karşı gümrük duvarını tamamen kaldırır. Bu yüzden, Türkiye'nin Ortak Pazara girmesi ile girmemesi arasında hiçbir fark yoktur. Örneğin Ortak Pazarın dışındaki bir Mısır ile, Ortak Pazarın içindeki bir Türkiye pamuk satımında aynı durumdadır.

Türkiye'nin tekstilde iç pazarda satış sorunu vardır. Veri gelir bölüşümünde, tekstil üretim kapasitesi, satış kapasitesinden fazladır. Bu bakımdan Türkiye tekstil ürünleri ihraç etmek durumundadır. Fakat geçiş döneminde, Ortak Pazar Türkiye'ye tekstil için gümrük kapılarını açmaz.

Üzüm ve şarap konusunda Türkiye Ortak Pazara girmekle bir hamle yapabileceğini düşünebilir. Fakat aynı ümitleri olan başka ülkeler vardır. Kuzey Afrika ülkeleri, Ortak Pazara girmeden, birtakım anlaşmalarla, Türkiye'nin girerek elde edebileceği olanakları elde ederler.

Ortak Pazara girmekle belki Türkiye'nin, örneğin, tütünde bazı doğu bloku ülkelerinden daha avantajlı bir duruma geçeceği düşünülebilir. Fakat bu da ham bir düştür. Bir kez doğu bloku ile ticaret her zaman siyasal bir öz taşır. Ayrıca, doğu bloku ülkelerinde dış ticaret başlı başına bir amaç değildir. Dış ticaretin görevi plan hedeflerinin gerçekleşmesine yardım etmektir. Bu bakımdan dış ticaretin hacmini ve yönünü plan ve özellikle üretim planı belirler. Bunun sonucunda ticaret hacmi ortaya çıkar. Bir kez ticaret hacmi belirlenince, bütün sorun bunu gerçekleştirmektir. Fiyatın burada hiçbir rolü yoktur. İthalâtı sağlayabilmek için, satabileceği en iyi fiyatla satmaya çalışır. Önemli olan satarak, ithalâtı sağlamaktır.

Türkiye'nin satacak makinası yoktur. Buzdolabı ve benzerleri ise prestijli Avrupa markalarının karşısında alıcı bulamaz. Bu yüzden Türkiye'nin şu anda Batı Avrupaya makina ve dayanıklı tüketim araçları satması söz konusu değildir. Fakat Batı Avrupalı kapitalist ülkeler, bu mallar için gümrük kapılarını hemen açmak cömertliğini gösterirler. Pamuklu dokumada yapmadıklarını burada yaparlar.

Türkiye'nin sanayileşmesi makina yapımı kesimini kurmasına bağlıdır. Bunun kuruluşu ise koruyuculuk gerektirir. Fakat Türkiye geçiş döneminde ve bu dönem bitmez-

den önce Batı Avrupaya bu ürünler için kapılarını açmış olacaktır. Bu, Türkiye'nin sanayileşmeye bütünüyle veda etmesi demektir. Ve Türkiye, geçiş döneminin sonunda, yani 22 yıl sonra, bütün ithalâtını serbestleştirmek durumundadır.

Ortak Pazar ile Türkiye sanayileşme kapılarını kapamış olacaktır ve olmaktadır. Bugünkünden daha sığ bir montaj sanayii ile yetinecektir. İşletme büyüklükleri küçülecektir.

Tarım kesiminde ise durum biraz daha farklıdır. Özellikle sebze ve meyvacılıkta ve bunların işlenmesinde bir gelişme beklenebilir. Bunun büyük ölçüde yabancı sermaye ile yapılacağını düşünmek mümkündür. Fakat tahıl gibi kapitalist tekniklerin az girmiş olduğu alanlarda, pazarın Ortak Pazar ülkelerine kaptırılması olasılığı çok yüksektir. Ortak Pazarın görece olarak daha ileri teknoloji ile yaptığı bu tarım, Türkiye tahıl üretiminde önemli değişiklikler yapabilecektir. Bugünkü tahıl üreticilerinin yerlerini başkalarına bırakmalarını beklemek gerekir. Ortak Pazar ülkelerinin de bir hesabının bu olduğu anlaşılıyor. Çünkü müzakereler sırasında en fazla Toprak Mahsulleri Ofisinden şikâyet eder olmuşlardır.

Ortak Pazara giriş sadece sanayileşmeden değil, aynı zamanda planlamadan da vazgeçmek demektir. Ortak Pazar bugünkü planlama örgütüne bile tahammül edememektedir. Ortak Pazara girildiğinde ekonomik politikalar, giderek birleştirilecektir. Bunun sonucunda, planlamanın elinde sadece batı ülkelerinde kullanılan aletler kalacaktır. Bunları bile çekingenlikle kullanmak gerekecektir.

Soru 100 : Gelişen teknoloji karşısında kalkınma ve planlama hangi özellikleri gösterir?

Söylenenler şöyle özetlenebilir Bir yandan teknoloji-

nin, özellikle ileri teknolojinin ülke ölçeğini aşmış olduğu gerçeği var. Diğer yandan, kalkınmanın ileri teknoloji kullanmak demek olduğu ileri sürülmektedir. Bu durumda, ileri teknoloji ile üretilecek ürünlerin kullanımı sorunu ortaya çıkacaktır. Ülke ölçeği buna yetmemektedir. Üçüncü olarak, Ortak Pazar gibi ileri teknolojileri içeren ekonomilerle birleşmenin kalkınmanın sonu olduğu söylenmiştir. Öyleyse, eldeki açmaz nasıl çözülecektir?

Bu çalışmada, bu sorunun cevabını açıkça bulmak mümkündür. Fakat Ortak Pazar aynı sorunu bir kez daha ortaya çıkarmaktadır. Zaten, bu çalışmada, Ortak Pazar ile ilgilenmenin amacı budur.

Bu soruya ikili bir cevap getirilebilir. Bunlardan biri, ileri teknoloji içermeyen ekonomilerle ticaret bağlarını geliştirmektir. Bu, Türkiye'de büyük ölçekli ve ileri teknikli birimleri kurup, ürünün bir bölüğünü görece olarak daha düşük bir gelişmişlik düzeyinde olan ülkelere satmaktır. Bu bir cevapdır ve aslında sadece kâğıt üzerindedir. Çünkü ulusal kurtuluş hareketleri yaygındır ve her ülke aynı amacı gözetmektedir. Kaldı ki bu yolun başarılı olması sömürge ilişkilerinin kurulmasına bağlıdır. Bu ise, ne önerilebilir ne de başarı olasılığı taşır.

Diğer yol, gerçekleşen kalkınma hızını büyük ölçüde artırmak ve böylece üretim araçları üreten kesimde, bir birimdeki ürünü diğer birimde kullanmak olanağını yaratmaktır. Ancak bu yolla, hem ileri ve hem de büyük ölçekli teknoloji kullanılabilir.

İleri ve büyük ölçekli teknoloji kullanmak, başlı başına bir amaç değildir. Amaç, sanayileşmek ve bunu en az harcama ile sağlamaktır. En az harcama derken, birim ürün için gerekli en az emeğin düşünüldüğü açıktır. Ancak ileri teknoloji kullanılırsa, harcanan emek en az olur. Bu, aynı zamanda, iş gücünün veriminin artması demektir. Bu yüzden de, kalkınma sürecinde, kalkınma tanımına yakla-

şılmış olunmaktadır. Kalkınma, hatırlanmalıdır, işgücünün verimliliğini artırmak olarak ortaya konmuştu. İşgücünün verimliliği arttıkça, kalkınma için gerekli kaynaklar daha çok yaratılmış olur. İşgücü verimliliğinin, bu ikili özelliği daimî göz önünde tutulmalıdır.

Marx, «serbest ticaret sorunu» üzerinde yazarken, koruyuculuğun (himaye) büyük ölçekli endüstriyi kurma aracı olduğunu belirtmişti. Koruyuculuğa baş vurmadan sanayileşmiş ülke örneği bulma olanağı yoktur. Almanya, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve sosyalist ülkeler. Hatta, endüstrileşme sürecinin ilk aşamalarında İngiltere. Bunlardan bazıları, koruyuculuk yolu ile büyük sanayii kurduktan sonra, dünya ticaretine tekrar açılmıştır. Bazıları, kapitalist olanlar da, hâlâ koruyucu politikanın bazı öğelerini saklı tutarlar.

Kalkınma için koruyuculuk bu ölçüde kaçınılmaz olunca, dış ticarette monopolün kurulması bir zorunluluktur. Dış ticaret kamulaştırılmadıkça, dış ticaret sanayileşme programlarının bir parçası, bir eki olarak ele alınmadıkça, sanayileşmeyi gerçekleştirme olanağı yoktur. Bu, bu kadar açıktır.

Denilecektir ki, koruyucu düzen kurulduğu zaman, çok yüksek giderle üretim yapılır. Bu yüzden tüketici zor duruma düşer ve bu nedenle de koruyuculuk savunulamaz.

Bunu söyleyenlerin, iki gizli varsayımı olmak gerekir. Birincisi, yavaş ve durgun bir kalkınma düşünülmektedir. Kalkınma, yavaş ve durgun olunca, geri teknoloji söz konusudur. Bu durumda ise, üretim için yapılacak harcamalar yüksektir. İkinci olarak da, sanayileşmenin mutlak olarak, özel eller aracılığı ile yapılması gerektiği inancı saklıdır. Zaten tüketicileri bahane edip de koruyuculuğa karşı çıkanların özel girişimciler olması bir rastlantı değildir.

Bu iki varsayımın da dayanağı yoktur. Bir kez, yavaş ve durgun kalkınma yerine, hızlı ve dinamik kalkınma dü-

şünülecek olursa, birim üretim için harcanacak işgücü ve dolayısıyle de birim üretimin gideri düşük olur. Bu nedenle, koruyuculuk politikası ile yüksek giderin birlikte gideceği düşüncesi yüzde yüz doğru değildir.

Fakat bir ölçüde doğrudur. Çünkü, en ileri teknolojiyi kullanmanın sınırları olabilecektir. Hiç olmazsa ilk aşamalarda, zorunlu olarak, bazı fedakârlıklar gerekebilecektir. Biriktirim, kalkınma hızına ayak uydurmak zorunda olmakla beraber, biriktirim oranının geçemeyeceği bazı toplumsal-siyasal sınırlar olabilir. Bu durumda, bütünde olmasa bile bazı noktalarda, en ileri teknoloji değil de, daha az ileri teknolojinin kullanılması zorunluluğu doğar. Ayrıca, mevcut kapasiteyi kullanmak her zaman baş vurulacak bir yoldur. Mevcut kapasitenin daha düşük bir teknoloji düzeyini yansıttığını varsaymak ise gerçekçi bir yaklaşımdır. Bu durumda, mevcut kapasiteyi daha ileri teknoloji ile bağdaştırmak, bir fiyat ödemeden, mümkün olamaz. Soyut «dengeli kalkınma» kuramının en önemli yanılgılarından birisi budur. Mevcut kapasite daha az verimli ve burjuva iktisadının diliyle konuşulacak olursa, daha az kârlı girişimleri zorunlu kılar. Bu sonuç, «dengeli kalkınma» tezinin karşıtı bir vargıdır.

Bunlardan çıkan sonuç şudur İlk aşamada, bütünüyle teknik-ekonomik zorunluluklar yüzünden, verimlilik, görece olarak, düşük; gider, görece olarak, yüksek olabilecektir. Bu durumda koruyuculuk, tüketicinin yararı ile çelişmez mi? Çelişmez; eğer sanayileşme toplumun eliyle yürütülürse. Çelişir, eğer özel ellerle yürütülürse. Birinci yolda, sanayileşmenin bütün sonuçları, ilk aşamadan itibaren, topluma akar. İlk aşamadan itibaren, gerçek tüketim düzeyi yükselir. Çünkü, yaratılan ürünlerin bir bölüğü doğrudan doğruya, toplumun tüketim düzeyini yükseltmeğe gider.

Aslında toplumsal yol ile özel yol arasındaki seçim,

iradeye dayanan bir seçim değildir. Özel yol ile hızlı kalkınmayı gerçekleştirmek olanağı yoktur. Çünkü, hızlı kalkınma, özel kalkınma mantığının temellerini sarsar; özel kalkınma düzeyindeki dengeyi bozar. Bu bakımdan, o yol, zaten kapalıdır. Başka bakımdan da. Dış ticaretin kamulaştırılmasının, IMF, IBRD, OECD, NATO, CENTO, AET, v.b. kuruluşlardan çıkmadan gerçekleştirilebileceğini düşünmek safdilliktir. Bunları yapmak ise başka şey.

Sanayileşme bunlar yapıldıktan sonra rayına oturur. Ve planlama bunlar yapıldıktan sonra başlar. Bu planlama, makro, mikro v.b. modelli planlama değildir. Bu planlama, makina yapımı sanayiini temel alan planlamadır. Modern, ileri ve bütün bir makina yapımını temel alan ve bu kolun ürünlerinin dağılımını gözeten bir planlama. Makinayapımına kalkınmanın kalbi denmesi boşuna değildir. Planlamanın görevi bu kalbe girip çıkan damarları ve bunlardaki akışı planlamak ve uygulamaktır. Bu uygulamanın aletlerini geliştirmektir. Bunun dışındaki, sığ bir planlamadır ve olması ile olmaması arasında fark yoktur. Türkiye denemesi bunun için çok inandırıcı bir örnektir. Türkiye'deki planlama deneyinin en önemli yararı bu olmuştur.

İÇİNDEKİLER

I

PLANLAMA VE KALKINMA : TANIMLAR

Sayfa

Soru 1 : Planlama nedir? 5
Soru 2 : İşin sosyalizasyonu planlama için gerçekte de gerekli koşul olmuş mudur? 8
Soru 3 : İşin sosyalizasyonundan önce plan yapılamaz mı? 11
Soru 4 : İşin sosyalizasyonundan önce hiçbir biçimde «planlı» çaba gösterilemez mi? 12
Soru 5 : Özel mülkiyet planlama ile bağdaşır mı? 13
Soru 6 : Planlama ile kalkınma arasında Siyamlı ikiz ilişkisi var mı? 19
Soru 7 : Kalkınma ile denge ilişkisi zamansız mıdır? 21
Soru 8 : Kalkınma nedir? 25
Soru 9 : Kalkınmanın ölçüsü nedir? 28
Soru 10 : Gelir ile kalkınma arasında ilişki nedir? 32

II

BATI'DA PLANLAMA VE TEKNİKLER

Soru 11 Batı'da planlama fikrinin kaynağı nedir? 36
Soru 12 : Batı'daki planlamanın üst yapısal kaynakları hangileridir? 40
Soru 13 : Hesaplama tekniklerinin gelişmesinin rolü ne olmuş-

		Sayfa
	tur?	43
Soru 14 :	Batı planlamasının içeriği nedir?	46
Soru 15 :	Piyasa anarşisinin veri alındığı planlama kapitalist düzene mi özgüdür?	49
Soru 16 :	Kapitalist düzende piyasa anarşisinin bir kenara itildiği planlama örnekleri yok mudur?	52
Soru 17	Batı plancılığının şematiği nasıldır?	57
Soru 18	Amaç-araç ayırımının ideolojik vargısı nedir?	61
Soru 19 :	Araçlar tarafsız olabilir mi?	65
Soru 20 :	Amaç-araç şematiği içinde türk plancılarının serüveni ne olmuştur?	69
Soru 21	Batı plancılığının kullandığı amaç ve araçlar nelerdir?	75
Soru 22 :	Kapitalist ülkelerde araçlar özel olabilir mi?	75
Soru 23 :	Batı plancılığının aşamaları nedir?	81
Soru 24 :	Model nedir?	82
Soru 25 :	Batı büyüme (makro) modelciliğinin kaynağı nedir?	86
Soru 26 :	Batı büyüme (kalkınma) modellerinin az gelişmiş ülkeler için geçerliliği var mıdır?	89
Soru 27	Harrod'un «sorunu» nedir?	92
Soru 28 :	Feld'man modeli ile Harrod modelinin ilişkisi var mıdır?	97
Soru 29	Kalkınma sorunu nedir?	101
Soru 30 :	Harrod modelinin kalkınma planlarında uygulanma olanağı var mıdır?	106
Soru 31	Harrod'un sorununa batı dünyasında getirilen çözümler nelerdir?	110
Soru 32 :	Kesimler arası planlar nasıl yapılmaktadır?	113
Soru 33	Mal dengeleri yöntemi nedir?	118
Soru 34 :	Sermaye-üretim oranının kesim programlarında yeri nedir?	121
Soru 35 :	Marx sermaye katsayısı konusunda ne der?	124
Soru 36	Burjuva iktisatçıları sermaye katsayısı konusunda ne düşünürler?	127
Soru 37 :	Programlarda proje seçiminin temen sorunları nelerdir?	130
Soru 38 :	Sermaye katsayısının proje seçiminde yeri nedir?	132
Soru 39 :	Kârlılık oranının proje seçiminde kullanım yeri nedir?	134
Soru 40 :	Kaynakların etken kullanımı bir amaç mıdır?	136
Soru 41	Yeniden yatırım ölçütü ne getirmektedir?	139
Soru 42 :	Sovyet kalkınmasında nasıl bir ölçüt geliştirildi?	141

III

SOVYET KALKINMA VE PLANLAMASI

Sayfa

Soru 43 Sovyet deneyinin anlamı nedir? 144
Soru 44 : «Savaş Komünizmi» zorunlu mu idi? 150
Soru 45 : NEP bir gerileme midir? 152
Soru 46 : GOELRO Planının yeri neresidir? 153
Soru 47 : Makas bunalımı neler getirmiştir? 154
Soru 48 : Planlamada «Groman - Bazarov yıkıcılığı» nedir? 157
Soru 49 : Komisaryalar ne derler? 160
Soru 50 Plan taslakları bu açıdan nasıl gelişti? 161
Soru 51 Planlamada işgücü sorunu nasıl ortaya çıktı? 162
Soru 52 : Endüstrileşme süreci ile birlikte işgücünün yapısında ne gibi değişiklikler olmuştur? 164
Soru 53 : Dış ticaretin kalkınma süreci içinde yeri nedir? 166
Soru 54 : İhracatın rolü nedir? 167
Soru 55 Tarım cephesinde neler olmaktadır? 168
Soru 56 : Kollektifleştirme nasıl gelişti? 170
Soru 57 : Sovyet planlı kalkınmasının başarı göstergeleri nelerdir? 173
Soru 58 : Mekanizasyon cephesinde başarı düzeyi ne olmuştur? 176
Soru 59 : Mekanizasyon düzeyi tam bir gösterge midir? 178
Soru 60 : Makinanın dağılımı nasıldı? 180
Soru 61 Sovyet plancılığında slogan atmanın önemi nedir? ...182
Soru 62 : Plancılıkta akçalı özendiricilerin yeri nedir? 184
Soru 63 : Bölüşüm sorunu nasıl biçimlenmiştir? 189
Soru 64 : Sovyet plancılığında niteliksel amaçların yeri nedir? 196
Soru 65 : Sermaye kullanımında başarı göstergesi nedir? 199
Soru 66 : Planlamada fiyatların rolü nedir? 201
Soru 67 : Planlamada kararı kim verir? 202

IV

TÜRKİYE'DE PLANLI KALKINMA

Soru 68 : Cumhuriyetin ekonomik yapısını anlamada birinci yanlış nedir? 204

Sayfa

Soru 69 : Türkiye ekonomisini anlamada ikinci önemli yanlış nedir? 206
Soru 70 : Tarihi kimler metalaştırdı? 209
Soru 71 Cumhuriyetin ekonomik yapısı hangi dönemlerde incelenebilir? 212
Soru 72 : 1923-1932 döneminin ana çizgileri nelerdir? 213
Soru 73 : Devletçiliğe geçiş nasıl oldu ve nasıl gelişti? 215
Soru 74 : İlk planların amacı ne idi? 217
Soru 75 : Devletçilik ne getirmiştir? 219
Soru 76 : Kapitalist dünyaya açılış ne zaman başladı ve nasıl gelişti? 222
Soru 77 : İç ticaret hadlerinin gelişimi nasıl olmuştur? 226
Soru 78 : Tarımdaki fiyat artışlarından kim yararlanır? 227
Soru 79 : Vergi yapısı nasıldır? 233
Soru 80 : Planlama nasıl doğdu ve hangi teknik düzeyde hazırlandı? 237
Soru 81 Planın amaç ve araçları nelerdi? 240
Soru 82 Makro ölçekte uygulama neler getirmiştir? 244
Soru 83 : Sektörel çalışmalar nasıl gelişti? 246
Soru 84 : Kesim programlarının genel yapısı nasıldır? 251
Soru 85 : Birinci planın sektör programı tutarlı mıdır? 255
Soru 86 : Sektör programları ne getirmiştir? 258
Soru 87 Birinci ve ikinci plan arasındaki en önemli ayrılık nedir? 261
Soru 88 : Planla zengin nasıl yaratılır? 263
Soru 89 : İkinci planın kalkınma için gördüğü engeller nelerdir? 271
Soru 90 : Kalkınma için dış ticaret bir engel midir? 274
Soru 91 İkinci planda amaçlar ve önerilen araçlar nelerdir? 277
Soru 92 : Plansız düzen, akılcı düzene kalkınma «rezervi» bırakır mı? 278
Soru 93 : İkinci planda kesimler nasıl programlanmıştır? 280
Soru 94 : 1970'lerin başında Türkiye ekonomisinin durumu nasıl görünmektedir? 284
Soru 95 : Tarım cephesinde paralel gelişmeler var mıdır? 291
Soru 96 : Kapitalist ekonomilerin bunalımları Türkiye ekonomisini etkilemekte midir? 294
Soru 97 : 1970'lerin başında ültra-emperyalizmden söz edilebilir mi? 299

Sayfa

Soru 98 : Ortak Pazar nereye oturmaktadır? 303
Soru 99 : Ortak Pazar Türkiye'ye ne getirir? 305
Soru 100 : Gelişen teknoloji karşısında kalkınma ve planlama hangi özellikleri gösterir? 307

Planlama nedir? Kalkınma nedir? Planlama ile kalkınma arasında Siyamlı ikiz ilişkisi var mıdır? Kalkınmanın ölçüsü nedir? / Batı'da planlama fikrinin kaynağı nedir? Batı plancılığının kullandığı amaç ve araçlar nelerdir? Batı plancılığının aşamaları nedir? / Sovyet deneyinin anlamı nedir? «Savaş komünizmi» zorunlu mu idi? NEP bir gerileme midir? Dış ticaretin kalkınma süreci içindeki yeri nedir? Sovyet planlı kalkınmasının başarı göstergeleri nelerdir? / Cumhuriyetin ekonomik yapısını anlamada birinci ve ikinci yanlış nedir? Devletçiliğe geçiş nasıl oldu ve nasıl gelişti? İlk planların amacı neydi? Devletçilik ne getirmiştir? Kapitalist dünyaya açılış ne zaman başladı ve nasıl gelişti? Planlama nasıl doğdu ve hangi teknik düzeyde hazırlandı? Planın amaç ve araçları nelerdi? Birinci ve ikinci plan arasındaki en önemli ayrılık nedir? Planla zengin nasıl yaratılır? 1970'lerin başında Türkiye ekonomisinin durumu nasıl görünmektedir? Kapitalist ekonomilerin bunalımları Türkiye ekonomisini etkilemekte midir? Gelişen teknoloji karşısında kalkınma ve planlama hangi özellikleri gösterir?.. / Yalçın Küçük, 1960'tan 1966 ekimine kadar Devlet Planlama Teşkilâtı'nda çalışmıştır; DPT'ndan ayrıldığı sırada ikinci beş yıllık planın teknik hazırlıklarının sorumlusu ve Uzun Vadeli Planlar Şubesi Müdürü idi. 1966'dan beri Orta Doğu Teknik Üniversitesi öğretim üyesi olan Yalçın Küçük, kapitalist ülkelerdeki planlamayı, Sovyet planlama ve kalkınmasını ve Türkiye'deki «planlı kalkınma»yı incelediği bu önemli eseriyle büyük bir ihtiyaca cevap vermektedir.

15 lira